

VILÁGVÁLSÁGBAN

GRÓF KLEBELSBERG KUNO

ATHENAEUM
IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KIADÁSA, BUDAPEST

GRÓF SZÉCHENYI BÉLA

*A LEGNAGYOBB MAGYAR FIA,
A JULIÁN-EGYESÜLET VOLT, ELNÖKE
NEMES EMLÉKÉNEK
AJÁNlja EZT A KÖNYVET
A JULIÁN EGYESÜLET VOLT ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓJA.*

Bevezetés

A Trianontól legyengített magyarság képes lesz-e a most dúló *világválságból* új életerőre kapva kiemelkedni s e végből kultúrpolitikai téren milyen eszközökhöz kell nyúlnunk? Ezekre a kérdésekre igyekeztem rávilágítani azokban a hírlapi cikkekben és beszédekben, amelyek ennek a kötetnek tartalmát alkotják. E cikkek és beszédek hátterében egységes elgondolás áll és éppen ezt a gondolatrendszert igyekszem az alábbi *bevezető* sorokban összefüggően kifejteni.

A XIX. és XX. század egyaránt világháborúval és annak nyomán elhibázott békével kezdődött. A múlt században Napoleon leverése, Lipcse és Waterloo után összeült a bécsi kongresszus és a gyökeresen átalakult francia társadalom fölé a legitimizmus nevében visszahozta régi elveikkel a Bourbonokat, két európai vezető kultúrnéptől, a némettől és az olasztól pedig, amelyben hatalmasan lüktetett a nacionalizmus, megtagadta a nemzeti egységet. A világszellem nyomban megkezdte munkáját a bécsi kongresszus szerződésének lebontására. 1830-ban Franciaország elűzte a Bourbonokat; az 1859-i, 1866-i és 1870-71-i

háborúkkal pedig a németek és olaszok megteremtették nemzeti egységüket. Mennyit kellett az emberiségnek szenvednie és véreznie, míg a napóleoni világháborúkat követő elhibázott bécsi szerződések az útból eltakaríthatók lettek. A mi századunk világháborúja után a Párizs körüli álbékék következtek, amelyeknek létrejöttéről mind több és több olyan részlet szivárog ki, amelyből megdöbbenve látjuk, hogy milyen könnyelműséggel, mennyi tudatlansággal, a keleteurópai viszonyoknak milyen nemismerésével határoztak nemcsak az érdekelt országokra, hanem kihatásaiban az emberiségre nézve is sorsdöntő kérdésekben. A Párizs körüli békéket is éppúgy elhibázták, mint száz évvel azelőtt a bécsi kongresszus határozmányait és az emberiség nemtőjének majd megint hosszú ideig kell dolgoznia, hogy a Párizsban elkövetett hibákat helyrehozza.

Amíg az álbékék által teremtett áldatlan helyzet egyoldalúan csupán a legyőzötteket nyomta, a revízióról kevés szó esett, sőt azonnal letorkolták, lehurrogták azt, aki a revíziót ajkára merte venni. Európa egész konstrukcióját azonban Párizs körül olyan hibásan állapították meg, hogy az ebből kisarjadzott bajoknak idők folyamán általánossá kellett lenniök és szükségképpen át kellett csapniok gazdasági térre is. Két olyan hatalmas vámterületet, mint amilyen az osztrák-magyar és az orosz volt,¹ nem lehetett komoly gazdasági zava-

¹ Új élet az orosz birodalom romjain. (208. lap.)

rok felidézése nélkül egyik napról a másikra felbontani. A németek azokat az államokat, amelyek Oroszország nyugati oldaláról lefoszlottak, Randstaatoknak nevezik és tényleg az Északi Jeges-tengertől, Finnországtól délnek Észt- és Lettországon, Litvánián és Lengyelországon át Besszarábiáig, a Fekete-tengerig hatalmas területsáv vált le Oroszország testéről és vált ki korábbi egységes vámterületétől. A nagy gazdasági egységek helyett törpe vámterületei keletkeztek, amelyeken belül mezőgazdaság és ipar, termelés és fogyasztás nem voltak egyensúlyban és minden terület magas vámokkal védekezvén, Európa keleti fele gazdaságilag atomizálva van. Németországra meg a jóvátétel nehezedik óriási súllyal és megbénítja gazdasági életét. Mindennek visszahatását természetesen éreznie kellett a világháború két nagy győztes angolszász államának, Nagy-Britanniának és az Amerikai Egyesült-Államoknak is. Angliában hihetetlenül felszokott a munkátlanok száma, majd az Egyesült-Államokban kitört a közgazdasági válság, a tőzsdei árfolyamok zuhantak, bankok buknak és a gyárak korlátozzák termelésüket. A Párizs körüli álbékék annyira tele voltak atrocitással, hogy néplélektani lehetetlenséggé vált a kedélyek megnyugvása és olyan nyugodt atmoszféra kialakulása, amely a termelés és fogyasztás fellendüléséhez, a gazdasági felvirágzáshoz nélkülözhetetlen. A korábban fegyverekkel vívott harc gazdasági téren folyik tovább és a rémületet az teszi teljessé, hogy míg korábban az emberek legalább azzal

áltatták magukat, hogy a világháborúba csak Európa betegedett bele s a jómód a földgömb másik felére költözött át, addig újabban az Egyesült-Államok gazdasági válsága és a délamerikai államok politikai forradalmi, meg Ázsiában a szünni nem akaró kínai zavarok és India izzása azt mutatják, hogy a krízis általánossá vált a földön.

A népvándorlás egyszer már véget vetett egy hatalmas kultúrának és közgazdaságnak, amelyet a görögök műveltségét magába felszívott római világbirodalom képviselt. A római császárság határa a népvándorlás barbár népeivel szemben az Északi-tengertől kiindulva a Rajna volt, majd egy megerősített hatalmas sánc a Rajnától a Dunáig, azután a Duna volt a határfolyó egészen a Fekete-tengerig. Mihelyt ezt a megerősített határt a barbárok áttörték és a római légióknak fel kellett adniok a Rajna- és a Duna-vonalat, mihelyt bekövetkezett a katonai katasztrófa, annak nyomán jött a politikai és a gazdasági zuhanás, a birodalom szétbomlása és a rohamos szegényedés. Szerencsére addigra a kereszténység annyi elemét szívta magába az elpusztított klaszszikus ókor görög-római művelődésének, hogy az emberi kultúra mindenestől nem pusztult el, hanem a kereszténység révén átszivárgott a népvándorlás győző népeihez és azonnal új fejlődésnek lett a kovásza.

Bizakodva technikai kultúránkban, különösen a XIX. és XX. század találmányaiban, a gépekben és a tudományos műszerekben, a kultúra

emberei azt remélik, hogy a mi világháborúnk nyomán akkora zuhanás bekövetkezni nem fog, mint az ókor végén; bár ijesztő példák most sem hiányoznak, hiszen Szovjet-Oroszország, gépei és laboratóriumai ellenére is, lélekszámban fogyasztja és lassanként állati színvonalra szállítja le az orosz nép életét. Kínában és Indiában is rossz előjelek mutatkoznak s ha a politikai és gazdasági hanyatlás, a forradalmak és a pénzügyi krízisek száma szaporodik, a világ újabb kataklizma elé tekinthet, amelyből majdan a kiemelkedést éppúgy, mint annakidején az átmenetet az ókorból a középkorba, csak a kultúra ereje biztosíthatja. Mentől jobban kiélesedik hát a világválság, annál inkább nyer jelentőségében a kultúra, az az egyedüli varázsszer, amely még haldokló nemzetekben és társadalmakban is új életet tud fakasztani.¹

Rendkívül nehezíti a helyzetet, hogy aminő arányban növeli a politikai és gazdasági világválság fokozódó kiélesedése a kultúra jelentőségét, ugyanolyan arányban válik nehezebbé azoknak a gazdasági eszközöknek előteremtése, amelyek a művelődés fejlesztéséhez vagy legalább megmentéséhez szükségesek. Ezek a nemzetek életében azok a pillanatok, amikor a vezető kultúrpolitikusokra a legnagyobb felelősség nehezedik. Minő eszközök állnak e részben szellemi téren rendelkezésre?

¹ Világválságban (355. lap.) A vörös világnap. (126. lap.)

Vannak, akik kétségbe vonják, hogy a trianoni ország területe, termékenysége, klímája, természeti kincsei olyanok, hogy itt közel 9 millió ember állandóan meg tud élni. Annyi bizonyos, hogy az adaptálódás az új helyzethez alig mehet súlyos gazdasági és szociális megpróbáltatások nélkül végbe. A mai magyarra nézve tehát a trianoni szerződésnek megváltoztatása nemcsak a patriotizmus követelménye és nemcsak az elvesztett területek utáni hazafias vágyódás kielégülését jelentené, hanem a megélhetés kérdése is. De Trianon megváltoztatásához megfogyatkozott erőink mellett csak úgy juthatunk el, ha a kultúrnemzetek véleménye rólunk gyökeresen megváltozik. A magyarsággal szemben az utolsó 150 esztendőben a külföld előtt három hatalmas hitelrontási akció folyt. Először a régi Ausztria, amelynek magyarelles irányzatától a mai osztrák állam és közvélemény teljesen távol áll, a mi leigáztatásunk indokolt és jogos voltát azzal igyekezett Európa előtt bizonyíthatni, hogy mi kultúrképtelen, vad, rakoncátlan, rebellis nép vagyunk, amelyre a nyugati műveltséget kényszereszközökkel kell ráerőltetni s amelyet a Gellért-hegyi citadellával, a városokban elhelyezett kaszárnnyákkal, ha szükséges sor-túzzal és kartáccsal állandóan féken kell tartani, A régi Ausztria diplomáciájának és zsurnalisztikájának ezzel a célzatos akciójával az emigráció vette fel a harcot élén Kossuthtal, aki e végből Törökországból kiindulva bejárta Angliát és az Egyesült-Államokat, Franciaországot és Olasz-

országot, miközben szóval és tollal csodálatos erővel agitált. A magyarság külföldi elrágalmazásának második hulláma a nemzetiségi gondolat jegyében folyt. Azt terjesztették rólunk, hogy hallatlan brutalitással nyelvileg is be akarjuk olvasztani a magyarságba a hazánkban élő nem magyarajkú népeket. A doktriner Wilson ellen-szenvét, ami a trianoni békén nagyon meg is lát-szik, ezek a híresztelések okozták. A valóság pedig az, hogy a magyarságnak azok a részei, amelyek most idegen uralom alá kerültek, meg lennének elégedve, ha a szukcessziós államok részéről olyan elbánásban részesülnének, mint ahogy mi annak idején tótokkal, románokkal és szerbekkel bántunk. A kiegyezés korának nagy gyengéje volt, hogy a nemzetiségi kérdésben történt külföldi elrágalmaztatásunk ellen nem tudott megfelelő ellenpropagandával eredményeket elérni. A harmadik nagy akció, amely ellenünk a külföldön kifejlődött, most az utódállamok némely köreiből indul ki azzal a célzattal, hogy a trianoni Magyarországot mint az európai békére veszedelmes, rendezavaró tényezőt állítsa oda, amelytől Európának ez a keleti fele megnyugodni nem tud. Szerintük nem Trianon a hibás, amely itt tart-hatatlan állapotokat teremtett, hanem a tönkre-tett Magyarország azért, mert a rajta esett igazság-talanságot és sérelmeit a világ nemzetei előtt fel-tárja. Ez ellen a magyarság gyűlöletes beállítására irányuló harmadik akció ellen szállt síkra cikkei-ben Lord Rothermere, ez ellen emelt már több

ízben szót a szenvedő magyarság nagy megértője, Mussolini, e végből járt a most lezáruló évben gróf Bethlen István Londonban, Törökországban és Berlinben és ezekhez a nemes erőfeszítésekhez igyekeztem csatlakozni szerény erőmmel én is, amikor a múlt években a berlini és a római² egyetemeken, ez évben pedig a bécsi³ és a varsói⁴ tudományos akadémiákon, a helsingforsi és dorpai egyetemeken meg a stockholmi⁶ közönség előtt, nemkülönben a budapesti nemzetközi orvosi kongresszuson? törekedtem a magyar múlt és jelenünk örök értékeinek feltárásával a magyarság kulturális jelentőségét és Trianonnak ebből folyó igazságtalanságát kimutatni. Akcióm gyengítésére némely cseh körök azt kürtölték világgá, hogy kultúrpropagandát üzök, amivel szemben a valóság az, hogy mi vagyunk defenzívában, hogy mi védekezünk egy ellenünk szervezett tervszerű propagandával szemben. A lényeg különben sem az, hogy kultúrpropagandáról van-e szó vagy nem, hanem igazat hirdettem-e a külföld színe előtt vagy sem.

De bárminő sorsdöntő is ránk nézve az, hogy a külföldi közvélemény mindinkább lássa be a trianoni béke megváltoztatásának szükségességét, mégsem szabad nemzeti jövőnket a revízió egyet-

¹ Gróf Klebelsberg Kuno beszédei, cikkei és törvényjavaslatai, Budapest, 1927. 213 – 232. lap. – U. o. 233 – 252. lap. -

³ Szervezeti problémák a magas műveltség terén. (93. lap.) -

⁴ A lengyel-magyar szellemi együttműködés alapjai. (183. lap.) -

⁶ Testvérnépek hazájában. (214. lap.) – ⁶ Magyarország világtörténelmi hivatása és kultúrája. (159. lap.) – ⁷ Magyarország kulturális törekvései. (250. lap.).

len kártyájára tenni fel, hanem itthon is serényen dolgoznunk kell belső megerősödésünk előmozdításán. Minden jel arra mutat, hogy éppen úgy, mint a bécsi kongresszus után, a világszellem a Párizs körüli békék után most is munkában van, hogy kivezesse az emberiséget abból a zsákutcából, amelybe a békekötés idejének államférfiúi elégtelensége juttatta. De a történelem génuszának munkája, aminő biztos és feltartóztatlan, éppen olyan lassú szokott lenni és nekünk magyaroknak nem szabad az ígéret földjére vezető ösvényen félúton összeroskadnunk. Amikor az államháztartás még feleslegekkel végződött, ezekből bizonyos rész természetesen a magyar művelődésnek is jutott. Ezeket az anyagi eszközöket nem fecséreltük el, hanem évek hosszú során át előre megállapított terv szerint egypár nagy célra egyesítettük, így azután ez év őszén sok helyen beért kulturális vetésünk. Míg az év első felében inkább a külföldi akció kötött le, addig az esztendő második részében igyekeztünk megmutatni a nemzetnek azt, ami létrejött, remélve, hogy a magyar erő és alkotóképesség e megnyilatkozásaiból a megpróbáltatás mostani nehéz napjaiban önbizalmat meríthetünk. Persze e közben igen könnyű játéka volt a taktikázni akaró politikai ellenfélnek, mert a jobb években befolyt anyagi eszközökből több esztendő alatt épült alkotások a gazdasági válság kellős közepén készültek el s olyan közelfekvő fogás volt a létrejött nagyobb dolgokat a mostani szegénységgel szembe állítani. Örömmel állapíthatom azonban

meg, hogy úgy a parlamentben, mint a sajtóban csak kevesen nyúltak ehhez a taktikai eszközhöz és elsősorban az 5000 népiskolai tanterem és tanítói lakás elkészülése¹ felett teljes volt a nemzet megelégedése, de arról is, ami Kecskeméten² és Sopronban³ Szegeden⁴ és a Margitszigeten létrejött, nemcsak az érdekelt városok, vidékek és a magyar sport, hanem a magyar társadalom jelentékeny része is Örömmel hallott. A kulturális intézmények ugyanazt a szerepet játsszák a művelődési életben, mint a generátorok és áramfejlesztők a fizikai termelésben s én meg is vagyok róla győződve, hogy a szegedi egyetemről és a soproni evangélikus hit-tudományi karból, a kecskeméti református nevelő-intézetekből, meg a margitszigeti nemzeti úszó-csarnokból és a többi testnevelési intézményünkől a szellemi, erkölcsi és fizikai kultúra éltető áramai sugároznak majd szét az országba. Egy lefegyverzett népet különben is az a veszedelem fenyegeti, hogy férfias keménységét idők folyamán elveszíti, ezért a Trianon utáni magyar kultúrpolitikának a testnevelés sokkal fontosabb és lényegesebb eleme, mint a kiegyezés korában volt. Ebből a felismerésből kiindulva létesítettük a testnevelési főiskolát, a szövetségi sportházat és a fedett uszodát. A testnevelési gondolat népszerűsítése érdekében pedig

¹ Ötezer népiskolai tanterem és tanítói lakás. (288. lap.) -

² A kecskeméti református kultúrgócpon. (260. lap.) Kecskemét és Sopron között. (264. lap.) - ³ Sopron mint egyetemi város. (269. lap.) - ⁴ A szegedi avatás előtt. (273. lap.) A szegedi egyetem fejlődése és hivatása. (279. lap.) A szegedi művek. (284. lap.) A bujdosó egyetem. (287. lap.) A szegedi mise. (320. lap.)

rendeztük az első magyar testnevelési kongresszust Szegeden.¹ Mindezek az alkotások, amelyeknek hivatása természetesen elsősorban az, hogy itt a belföldön a magyar faji erőt hatványozzák, elősegítik külföldi akcióinkat is, hiszen a szegedi klinikák és a Templom-tér, meg maga a dóm hatalmas orgonájával és Dohnányi miséje, amelyet a rádió is közvetített, közismertté lettek az egész világon, mert nemcsak a külföldi napisajtó, hanem a nagy képeslapok is hírt adtak róla a világ közvéleményének.

Ha a mostani világválságban, mint egy jobb jövő biztos zálogát és annak öntudatos előkészítéseként valóban meg akarjuk menteni művelődésünket, akkor nem elégséges egyes intézményeknek elszórt létesítése, bármilyen jelentékenyek legyenek is egyébként azok, hanem az ország területi megoszlásának és társadalmi tagozódásának mélyebbre ható elemzése révén fel kell ismerünk és meg kell erősítenünk azokat a főpilléreket, amelyeken a magyar művelődés nyugszik. Ezek sorában két igen fontos tényező a város és az értelmi középosztály. Ettől a meggyőződéstől vezetve egy-egy cikksorozatot szenteltem vidéki városaink dolgának és a jövő magyar intelligencia képzésére hivatott fő iskolafaj: a reálgimnázium reformjának.

Minthogy a művelődés kitermelői elsősorban a városok, azért minden kultúrpolitikus, aki a

¹ Az élet nevében. (310. lap.) A szegedi testnevelési kongresszus. (317. lap.) A magyar testnevelés nagy egységei. (341. lap.)

jelenségek alapokaiba akar behatolni, kénytelen a városi politika főbb kérdéseivel foglalkozni. Pedig sajnos, a városi probléma a magyar történelemnek, a magyar fejlődésnek, a magyar belpolitikának egyik leggyöngébb oldala. Már Szent István meglátta ugyan a városok nagy jelentőségét a nemzetek életében, mégis alatta, a dolog természeténél fogva, csak legelemibb alapvetésről lehetett szó. Utána is a fejlődés a XI. és XII. században, meg a XIII. század első felében igen lassú volt. A tatárjárás sem fajulhatott volna akkora szerencsétlenséggé, ha lettek volna fallal körülvett védett helyek, ahova a nép menekülhetett volna. A vész után az akkori rekonstrukció során IV. Béla hozzá is látott a legégetőbb hiányok pótlásához, persze mint nálunk igen gyakran történni szokott, már csak az ország népességében tett helyrehozhatatlan pusztítás után. IV. Béla után az első nagy látókörű várospolitikus Zsigmond volt, akit Garay János elég igazságtalanul kevert a «zsarnok király» hírébe, mert valóságban Zsigmond inkább európeér volt a szó akkori értelmében, beutazta egész Európát, jól ismerte a német városi viszonyokat, hiszen a szabad birodalmi városoknak császára volt és így a városok akkori európai jelentőségének, szervezétének és igényeinek teljes ismerete mellett nyúlt hozzá a magyar városi ügy rendezéséhez. Ő 1405. évi kisebb dekrétumában, amely a magyar városi jognak olyan kódex-féléje, szabályozta is a városok szervezetét és a városokat érdeklő közlekedési,

főleg vámügyi és bányajogi kérdéseket s ezenfelül bőségesen osztott privilégiumaival számos helységet városi rangra is emelt. Hatalmas államférfiúi meglátás van abban, hogy Zsigmond már a XV. század legelején miként indokolta városfejlesztő politikáját és főképp azt az intézkedését, hogy némely városokat védfalakkal kell körülvenni s némely szabad községeket vagy mezővárosokat városok rangjára kell emelni. Erre az elhatározásra, mondja Zsigmond törvényének bevezetésében, «annak a dolognak megfontolása indította akaratunkat, hogy ez az ország az elmúlt időkben, amint a magyarok krónikáiban olvashatjuk, különböző csapások következtében, amelyeket néha a besenyők, máskor a tatárok, olykor más pogányok, legutóbb pedig a törökök mértek rá, gyakran siralmas pusztításokat, a népnek igen sanyarú elhurcoltatását és egyáltalában számtalan, borzalom nélkül el nem sorolható és megbecsülhetetlen károkat voltak kénytelenek elszenvedni, egyesegyedül azért, mert kőfallal ellátott városok vagy egyéb várépítmények hiánya és fogyatékosága miatt, nem voltak oly erődített helyei, ahol az emberek vagyonukkal elzárkózhattak és megvonulhattak volna, sőt ellenkezőleg, mindenük a szabadban az ellenségnek prédára volt kitéve». De hogy a városi élet Magyarországon Zsigmond után is csak lassan fejlődött, mutatja az a kiragadott adat, hogy az ország fővárosában, Budán a tulajdonosok a házakat annyira elhanyagolták, hogy történelmünk fénykorában Mátyás királynak súlyos

büntetésekkel kellett a házak karbantartását kicsikarni. A török idők után újjászervezték nálunk a városi ügyet, bőséges német telepítések folytak, de ez a városfejlesztés voltaképpen magyarelles volt és összekötve a falusi németység telepítésével a XVIII. században folyt nagy germanizatorikus akciónak csak egyik ágaként jelentkezik. Ilyen körülmények között előbb be kellett következnie a magyarországi városok belső megmagyarosodásának, mielőtt a szó valódi értelmében vett magyar városi életről és ezzel kapcsolatban városi politikáról szó lehetett volna. De ennek az örvendetes folyamatnak befejezése után is a magyar politika inkább csak szervezni igyekezett a vidéki városokat, törvénnyel rendezte belső szervezetüknek főbb vonásait, kormányhatóságilag jóváhagyta a helyhatósági szabályrendeleteket; de közgazdasági és kultúrpolitikai kormányintézkedésekkel, nagy művekkel, még a kiegyezés korában is jóformán csak a főváros kifejllesztése érdekében folyt szerves kormányakció. Szegednek az 1879-i árvíz után részben állami eszközökkel történt újjáépítését ebbe a csoportba sorozni nem lehet, mert hiszen Szeged a jó ideig elhibázott sorrendben folyt Tisza-szabályozásnak esett áldozatul és amikor már a fenyegető veszély két korábbi éven át nyilvánvalóvá vált, akkor sem történt semmi számottevő a végveszedelem előtt álló város megmentésére, így tehát a katasztrófa után csak az történt meg, aminek észszerű városi politika mellett a szerencsétlenség megelőzése végett már 1879

előtt meg kellett volna történnie. A városi politikával foglalkozó cikkeimben is gyakran hangoztattam, hogy azt a nagyarányú kormány akciót, amely a kiegyezés korában az egy millió lakosú Budapestet létrehozta, minden belátó ember szükségesnek tartja, mert a dualisztikus alapon felépített osztrák-magyar monarchiában a Bécsből kisugárzott kulturális és közgazdasági erő ellensúlyozására a Duna-vonal magyar részén egy másik hatalmas fővárosra szükség volt, különben az 1867-i kiegyezésben Deák által felállított paritásos gondolat csak papíron maradt volna. De különben is a 21 millió lakost számlált magyar birodalom egész népességéhez viszonyítva egy milliós város nem is volt aránytalanul nagy központ. Trianon azonban kicsinnyé tett bennünket. Hogyha most szembeállítjuk a közgazdasági Budapestnek 1,300.000 lakosát a maradékszágnak nem egészen 9 millió népességével, akkor nyilvánvaló, hogy Budapest extenzív fejlesztésével meg kell állni, vagyis a kiegyezés korának olyan irányú városi politikáját nem lehet tovább folytatni, hogy a vidéki városok rovására is kormányhatósági intézkedésekkel továbbra is növeljük a lélekszámot a fővárosban. Budapestet kétségtelenül erősíteni kell ezentúl is, ennek a módja azonban nem lehet többé a vidék népesedési feleslegének egyetlen helyen való koncentrálása, hanem inkább a külföld idegenforgalmának Budapestre terelése, a budapesti fürdővárosi koncepciónak gyakorlati megvalósítása, amely célra az inkább pesti igényeket ki-

elégítő Széchenyi-fürdőtől eltekintve, nagyszerű budai hévvezink és a Margitsziget kihasználása kínálkozik. Ezen a téren a margitszigeti Nemzeti Úszócsarnok építésével a kultusztárca is igyekezett egy jelentékeny lépést előre tenni. Kevés hely van a világon, amely egy milliós város kulturális és társadalmi attrakcióival, a világváros szórakozási lehetőségeivel, rádióaktív hévvezek gyógyító erejét egyesítené és ezért egészen bizonyos, hogy egyfelől a nemzetközi turisztika igényeit ismerő, másfelől a betegek szükségleteivel is számoló balneológiai szaktudás, tervszerű beruházási program lebonyolítása kapcsán, itt csodákat művelhetne. Ezenfelül a pilisi hegységnek találkozása a Dunával a főváros területére esik, a Dunaszakas Esztergomtól egészen a fővárosi rakpartokig tájképileg nem marad mögötte a rajnai út szépségeinek, továbbá a visegrádi királyi vár omladékain kezdve a budai hegyvidék tele van a magyar történet és művészi múlt emlékeivel s mindez olyan, eddig kihasználatlan turisztikai lehetőségeket is jelent, amelyek feltárás és megszervezés esetén szintén alkalmasak lennének arra, hogy az idegenforgalmat a maga nagy közgazdasági előnyeivel Budapest felé tereljék. Vidéki városainknak pedig meg kell hagyni környékük népesedési feleslegét, mindegyiknek világosan fel kell ismerni földrajzi helyzetéből, múltjából, gazdasági és társadalmi szerkezetéből fakadó sajátos hivatását és ennek kimunkálásában, határozott városi egyéniségének megteremtésében kormányhatósági eszközökkel kell

segítségére sietni, amint ezt az utóbbi időben különösen kulturális téren meg is kezdtük. Budapest nem lesz virágzóbb várossá, hogyha elővárosai mostani övezetében és a mellettük fekvő falvakban mindjobban felszökik a népesség, ellenkezőleg, ez nyugtalanabb időkben igen számottevő szociális veszedelmet jelent. Vidéki városaink népszegénységén ellenben, ami egyúttal vérszegénység is, nagyot segítene, ha az egyes vármegyék népesedési feleslege az ottani gócpontokban tömörülne és azoknak erejét növelné. Ezeket a gondolatokat szolgálja az a hírlapi cikksorozat,¹ amely ennek a könyvnek egy részét alkotja.

De a fejlemények alapokait kutató, mondjuk oknyomozó kultúrpolitikának nemcsak a városokkal kell foglalkoznia, hanem a városok mellett a művelődés másik alappilléreivel, az értelmi középosztállyal is. Éppen az intelligenciára vonatkozó problémák körül nálunk nagy a fogalomzavar. A kérdés mai állásának megértéséhez e téren is történeti visszapillantásra van szükség. A modern államot nálunk 1848-49-iki szabadságharcunk balsikere után a centralista abszolútizmus akarta nemzetellenes irányban kiépíteni. Úgy a közigazgatás, mint a bíraskodás terén nagy hivatalnok-

¹ Az alföldi kérdés. (39. lap.) Vidéki városaink. (136. lap.) Városaink és a közigazgatási kultúra. (141. lap.) Kecskemét és Sopron között. (264. lap.) A szegedi avatás előtt. (273. lap.) Nagy problémák a szegedi napok háttérében. (291. lap.) Városok – polgárság nélkül. (298. lap.) A városi gondolat a politikában. (304. lap.) Főváros és kultuszminisztérium. (346. lap.)

apparátust fejlesztettek ki, többnyire idegenekből, leginkább esetekből, mert magyar ember hazafiatlan dolognak tartotta, hogy az idegen uralmat hivatalban szolgálja, de különben is a bécsi minisztériumok csak olyan magyar embert alkalmaztak volna, aki a nemzeti gondolatot megtagadja. Ez az egész kártyavár azután már az 1859-iki háború után összeomlott és az idegen hivatalnokok egy része kitakarodott az országból, de a magyar állami szervezet igazán nagyarányú és tervszerű kiépítése csak 1867 után valósulhatott meg. A magyar állam kiépítésének programja azzal a következménnyel járt, hogy a jobb évek állami költségvetései az új állások hosszú sorának szervezését hozták nemcsak a kormányzatban és a bíróságoknál, hanem a közüzemeknél, postánál és államvasutaknál is. Minthogy pedig a nemzetiségi vidékeknek aránylag csak kisebb intelligenciájuk volt, a magyar középosztály fiai számára az egész történeti Magyarország területén szervezett állások nyitva állottak. Ez az idő valóságos eldorádó volt azok részére, akik hivatalba akartak lépni, ha az ember egyáltalában hajlandó a hivatalt ilyen dorádónak tekinteni. Trianonban elvesztettük az ország kétharmad részét és az elvesztett területekről nemcsak a közigazgatási és bírói alkalmazottak, de még a szabad pályán működött ügyvédek és közjegyzők, orvosok és gyógyszerészek, mérnökök és építészek is tömegesen özönlöttek ide a maradék országba. Ez az értelmi középosztály rétegeiben hatalmas

túltengéshez vezetett, a szükségessé vált nyugdíjazások, az úgynevezett B-listák következtében hihetetlenül megduzzadt a nyugdíj teher és időnként kinevezési tilalmak is elkerülhetetlenné váltak. Ebbe a nagy rezervoárba évente még beleömlöttek azok is, akik főiskoláinkat és középfokú szakiskoláinkat az utóbbi tíz évben elvégezték. Minthogy a főiskolákat az emberek rendszeren 22 éves korukban végzik el, azok, akik ma kilépnek az életbe, 1908-ban születtek és így még hat éven át olyan korosztályokkal találkozunk majd, akik a világháború előtti idők gyermekei. Ebben az időben a magyar középosztályú család még úgy vélekedett, hogy nemcsak valláserkölcsei kötelességének tesz eleget, hanem a hazát is szolgálja azzal, ha gyermekei vannak és azokat taníttatja. Ezek a gyermekek tehát elég nagy számmal megszülettek a középosztály ilyen gondolkodásának világában. Ezek a gyermekek megszülettek, élnek és itt vannak. És nem hiszem, hogy jó szolgálatot tenne éppen a magyar értelmi középosztálynak az, aki megakadályozná őket abban, hogy tanuljanak, mert nem a között esik a választás, hogy ne legyenek vagy tanuljanak, hanem a között, hogy a már megszülettek tanuljanak vagy ne tanuljanak s ha nem tanulnak, mi legyen belőlük. Vajjon könnyebben fognak-e az élet küzdelmeiben érvényesülni, hogyha alacsonyabb műveltségük van, mint abban az esetben, ha több a tanultságuk. Egy ellen mindenestre küzdeni kell és e részben elég súlyos küz-

dehnet is folytatok, hogy ne tóduljanak olyan sokan jogi tanulmányokra, mert a jogi oktatás elsősorban hivatali töltelékét nevel és a jogi diploma olyan belépti jegy-féle a közhivatalokba. Csak az hiányzik, hogy alkalmazáskor átlyukaszszák, mint ahogy a vasúti kalauz a jegyet útközben átlyukasztja. Intelligenciánk megszületett gyermekeit tehát nem a hivatalra, hanem az életre kell nevelni, mert utóvégre legéppuskáztatni őket nem lehet. Mindent elkövetek tehát, ami módomban van, hogy iskolarendszerünket, a magyar iskola szellemét, a magyar nevelés irányát úgy alakítsam át, hogy a korábban túltengő elméleti irányt az élet nagy szükségleteivel számoló gyakorlati tendencia váltsa fel. Én jól tudom azt és e részben ne akarjanak kitanítani engem, hogy ezzel sok szépség, sőt tovább megyek, sok vonzó nemzeti tulajdonságunk is veszendőbe mehet, de amikor egy társadalmi osztály akkora megélhetési krízisben vergődik, mint Trianon után a magyar intelligencia, akkor a kultuszminiszternek nincs joga esztétizálni, hanem azt kell nyújtania a jövő nemzedéknek, amire majd az életben szüksége lesz. Az intelligencia körében modern nyelvek nélkül nincs boldogulás. És itt nemcsak arra gondolok, hogy egyesek nemzetközi diplomákkal, orvosi, gyógyszerészi, mérnöki, építészi, vegyészi stb. oklevéllel majd külföldre mennek, de gondolok az itthonmaradó többségre is, amelyet sem köz-, sem magánalkalmazásban idegen nyelvek ismerete nélkül ma használni nem lehet. Elsősorban ezért

csináltuk a külföldi Collegium Hungaricumokat, de ezért küldöttem ki ösztöndíjjal tanárjelölteket nemcsak német, hanem angol, francia és olasz főiskolákra is, hogy komoly nyelvtudással és jó kiajtással térjenek majd haza. Es amikor ez az akció már kezdi teremni gyümölcsseit, akkor hozzáálltam 1924-iki középiskolai törvényünk további végrehajtásához. A középiskola kifejezetten az értelmi középosztály iskolafajtája. Itt nevelődnek a középosztály gyermekei, hogy előkészüljenek nemcsak a főiskolai stúdiumokra, hanem az életre is. A középosztály szempontjából nagy jelentősége volt tehát annak, hogy a humanisztikus gimnázium és a reáliskola közé beleékeljük mint nálunk új iskolafajtát, a reálgimnáziumot, amelynek lényege az, hogy latint is tanít és természettudományokat is, de az oktatás súlypontját mégis inkább két modern nyelv és műveltség közvetítésére helyezi. Ez év őszén reálgimnáziumainkban a latint az I. osztályból már feljebb toltuk a III.-ba és a németet lehoztuk már az I.-be, egy második modern nyelv oktatását pedig az V.-ben kezdjük. Remélem, hogy ennek a reformnak észszerősége olyan szembeszökő lesz, hogy megéri majd a helyzet arra is, hogy bizonyos átmeneti idő után a reálgimnáziumban a latint majd csak az V.-ben kezdjük, viszont a második modern nyelvet már a III.-ban. így a reálgimnáziumból mindinkább az az iskolafajta lesz, amely a szorongatott magyar középosztály gyermekeinek olyan műveltséget ad, amelyre nekik szükségük van, hogy a létért való megnehezedett

küzdelmet győzelmesen állhassák ki. Minthogy pedagógiai körökben, amelyek minden országban szükségképpen konzervatívok, a reálgimnázium gondolatának ilyen kiépítésével és különösen a latin nyelv oktatásának mérséklésével szemben erős ellenszenvet mutatkoznak, szükségét láttam annak, hogy a kérdés egész jelentőségét és mai állását cikksorozatban kimerítően feltárjam, amely cikksorozat¹ ennek a könyvnek szintén jelentékenyebb részét tölti be.

A hosszú háború során a lövészárokból kimondhatatlanul szenvedőket azzal vigasztaltuk, hogy a béke majd meghozza a javulást, sőt a jutalmat. De balvégzetünk a legyőzöttek oldalára állított bennünket s így a nemzetnek nem állottak a jutalmazáshoz szükséges eszközök rendelkezésére. Ezzel a sivár állapotunkkal szöges ellentétben a modern ember egész lelki beállítottsága eudaimonisztikus. A jobbanélés vágyát a marxizmus belevitte a legszélesebb néprétegekbe is. Az élet szintjének emelésére irányuló tömegvággyal szemben fokozottabb kereseti lehetőségek nincsenek s a gazdasági világválság ezt a kietlen helyzetet tíz évvel a katasztrófa után, mikor már mindenki joggal várta saját egyéni sorsának is a jobbrafordulását, még inkább kiélezte. Ennek a rettenetes belső ellentétnek kirobbanásai azok a szenvedélyes kifakadások, mértéktelen be-

¹ Új korszak új középiskola. I. (45. lap.) II. (53. lap.) A hosszúléjratú váltó. (80. lap.) Kultúrsznobizmus és pedagógiai reform. (87. lap.) Az apa és a kis matróruhás. (220. lap.) Hogyan változik meg szeptemberben a magyar középiskola? (228. lap.)

szedek, szilaj agitációk és forradalmak, amelyeknek az egész földgolyón szinte naponként tanúi vagyunk. Ilyen időkben lélektani eltolódások állnak be ugyanannak az embernek a pszichéjében is. Azokban a cikkekben, amelyekben a megelőző években a neonacionalizmus politikai tanát felállítottam, hatféle politikai embertípust rajzoltam meg; mondtam, hogy vannak konstruktív, aktív, pozitív, passzív, negatív és destruktív gondolkozású emberek. Rámutattam arra is, hogy a közviszonyok és a közszellem kedvező vagy kedvezőtlen változásával egyik típus áttolódik a másikba, úgyhogy a konstruktív ember aktív emberré, az aktív ember pedig egyszerű pozitív gondolkozású emberré fokozódik le, viszont a passzív ember kiélesedik negatívvá, a negatív pedig destruktívvá fajul. Ilyen átalakulásokat a politikában észlelni lehet még a legkiválóbb elméken is.¹ Wagner Richard, aki operáiban a középkor rajongó szeretetének adta művészi kifejezését és egyike volt azoknak, akik a tradíciókban rejlő konzervatív erőket lángelméjének varázsszavával propagálta, ugyanaz a Wagner az 1849-iki drezdai forradalom légkörében az orosz Bakunin hatása alatt erősen eltolódott a radikális szélsőség felé. Én nagyon elhibázottnak tartom az olyan politikai gondolkozást, amely az ellenfélben mindig az egyéni becstelenség elemeit ismeri fel. Meg vagyok róla győződve, hogy abban a táborban, amelynek élére Károlyi Mihály kapaszkodott fel,

¹ Március 15. (131. lap.)

voltak jelentékeny számmal jóhiszemű emberek is, akik korábban nem tartoztak a szélsőségekhez. Háború és egyéb komoly állami akciók során még a legoptimistább ember lelkében is megvillannak aggodalmak, hogy hátha rosszul végződik majd a dolog. A közlékeny természetűek az efféléről időnként beszélnek is. Ha azután a dolog tényleg rosszul végződik és olyan mértékben végződik rosszul, mint minálunk a világháború, akkor az ilyen emberek emlékezetében felújulnak ezek a balsejtések, az erre vonatkozóan mondottak és az illetők hamarosan belelovalják magukat abba, hogy főképpen ők voltak azok, akik mindezt előre látták, sőt meg is mondták s akiben azután bizonyos szereplési vágy van, az erre támaszkodva jogosultnak érzi magát arra, hogy előretörtetve cselekedjék. 1918 őszén tényleg láthattuk, hogy mint alakultak át a passzív emberek negatívvá, hogy negatív természetekben mint mozdultak meg a destruktív erők, a pozitív természetek pedig mint tompultak passzívvá. Az emberek százezreiben beálló ilyen lélektani folyamatok a maguk összeségében termelik ki azután a forradalmak lelki hangulatát, a forradalmi atmoszférát. Most ennyire szerencsére nem vagyunk, de a gazdasági világválsággal járó szenvedések az eltolódást a pozitív oldalról a negatív oldalra kétségtelenül világszerte megindították. Ha az ilyen folyamat hosszabb ideig tart és krónikussá lesz, akkor még ott is, ahol a forradalmak nem robbannak ki, beáll a hanyatlás. A világ mai állapotában a történelemnek ilyen hanyatló korának be-

következésétől lehet tartani. A hanyatlás szelleme természetesen embereken át hat, a világtörténelem géniusza emberek útján cselekszik, mert a puszta elemi csapások, mint tűzhányók kitörései, földrengések és árvizek, meg tűzvészek akárminő nagy károkat okozhatnak is helybelileg, korszakalkotó tényezővé az egész emberiségre legalább eddig nem váltak. Hanyatló korokban egyes emberek egészen jóhiszeműen, ösztönszerűen éppen azoknak a tényezőknél mennek neki, amelyek a pozitív gondolatot képviselik, amelyek a hanyatlás továbbterjedésének gátjai. Minthogy pedig a kultúrában rejlik a záloga annak, hogy még a legnagyobb katasztrófák után is új élet és új fejlődés sarjadhat, azért a hanyatló korok szükségképpen kultúrellenesek és akiknek lelkén a hanyatló korok szelleme igazában erőt vesz, azok a világtörténelem tanúsága szerint egyenesen rohamokra indulnak a műveltséggel szemben.

Ilyen veszélyek között jótékony mementó volt nekünk, hogy az 1930. év a magyar történelem egyik legproduktívabb emberének centenáriumát hozta, Széchenyi Istvánét. 1830-ban lépett ő Hitel című brosürájának kiadásával a monumentális agitáció terére és vezette be az 1830-as és 1840-es évek gazdasági, kulturális és szociális fellendülését. Ezért készséggel fogadtam a Nemzeti Kaszinónak azt a megtisztelő felhívását, hogy ebben a centenáris esztendőben szóljak Széchenyiről, a produktív magyar gondolkozás legértékesebb típusáról s eközben igyekeztem kimutatni azt, hogy

még döblingi betegszobájában is hogyan dolgozott szinte emberfeletti erővel egy a múlt század hatvanas éveiben is vigasztalannak látszó magyar élet jobbrafordításán. Széchenyinek ezt a döblingi példáját kell szem előtt tartani mindenkinek, aki a hazáját mélységesen és áldozatkészen szereti.¹ Es ilyenkor a pozitív gondolkozású embereknek az a szent kötelességük, hogy semmi támadástói vagy éppen egyéni üldöztetéstől vissza nem riadva, dolgozzanak azon örök politikai principium megmentéseért nemzetük kebelében, amelytől egyedül várhatunk üdvöt és amelynek szolgálatában állott az 1930. esztendőben is minden tettem, minden beszédem és minden cikkem: a konstruktív magyar gondolatért.

¹ Nemzeti önbecsülés. (325. lap.)

Újévi hangulat

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. január i-i számában.

Az újév mindig kezdete valaminek, – nem azért mintha ennek tárgyi okai lennének, hanem mert úgy hisszük, mert szuggeráljuk magunknak, mert úgy akarjuk. Csillagászati, kronológiai vagy vallási kényszerítő oka nincs annak, hogy az évet éppen január i-én kezdjük, hisz a Megváltó karácsonykor született és így a Krisztus születéséből kiinduló időszámlálás szempontjából logikusabb lenne, ha az évet december 25-én kezdenők. Bizonyos vagyok abban is, hogy a csillagászok szintén tudnának a földnek a nap körüli keringésében alkalmasabb fázist és időpontot kieszelni, mint éppen január i-ét. Újabban a költségvetési évet is július i-ével kezdjük. Tárgyi alapja tehát annak a nagy cezúrának, amit december vége és január eleje között meghúzunk, nincs. Es mindennek ellenére nagyon kevés család lesz a művelt világon, amely ne lesne órával a kezében az éjfél és mikor tizenkettőt üt az óra, akkor nagy esemény megérezése vesz erőt a legtöbb emberen. Nagyon kevesen gondolnak arra, hogy az újesztendő nem is egyszerre van a föld kerekén, hanem huszonnégy órán belül a földgömbnek mindig más és más pontján és még kevesebben filozofálnak el azon, hogy voltaképpen az idő végtelen és mi véges emberek csak erőlködünk

azon, hogy azt részekre, évekre, századokra, ezredekre osszuk.

Az újévi hangulat tehát, amely rajtunk Szilveszter éjjelén erőt vesz, tisztán szuggesztió műve, de azért mégsem szabad lekicsinyelni. Hiszen a politikai és a gazdasági életben rendkívüli szerepet játszik éppen a szuggesztió. A gazdaságtörténelemben könnyű kimutatni, hogy nem egy tőzsdeválságnak csak kisebbrészen volt az oka a gazdasági viszonyok megromlása, amely önmagában csak kisebb áresést indokolt volna, de közbejött az ijedség, a ragadós rémület, a szuggesztió, a pánik, ami mindent magával ragad.

Részben áll ez a tétel a mostani gazdasági *világválságra* is. Mi e részben a helyzet? Gazdasági válságot élünk át, amely Európából indult ki, de legújabbban már átcsapott az Óceánon és a newyorki tőzsde krachjában tombolta ki magát. Persze, a válság a legélesebb a világháború legyőzött országaiban és ezek között leginkább abban, amelyet Trianonban a legbrutálisabban megcsonkítottak, pénzügyi szuverenitásától is megfosztottak, amelyet a kommunizmus kiraboltt és a román megszállás evakuált. Ezt a válságot és az abból fakadó gazdasági elégedetlenséget kezdetben taktikai okokból kihasználták és szították s itt kezd belejátszani a dologba a szuggesztió ereje, amely itthon gazdasági defetizmushoz, a külföldön pedig a bizalom és az ezen alapuló hitelképesség csökkenéséhez vezetett. A nagy garral megindult akció egyes képviselőinél honfiúi bánattal elegyes csendes iróniával látom, mint ijedtek meg a saját hangulatuktól és annak következményeitől, amelynek felidézésében a magukbaszállás csendes óráiban önmagukat is vétkesnek látják anélkül, hogy erejük lenne ahhoz, hogy hibáikat őszintén bevallják és e révén is hozzá-

járuljanak a válság enyhítéséhez. Enyhítéséhez, hangsúlyozom és nem megszűnéséhez. A gazdasági válságot, amelynek világokai vannak, tisztán magyar erővel nem szüntethetjük meg. De gazdasági válságunk kiéléződését bizonyos mértékig belülről kiinduló szuggesztió okozta és ezt a defetista hangulatot minden hazafi köteles ellensúlyozni, ha csak nem kíván abba a látszatba kerülni, hogy az ország nagy szerencsétlenségéből akar taktikai előnyt húzni.

Szuggesztió dolga részben gazdasági defetizmusunk és okulva ezen, arra kell törekednünk, hogy a mai szilveszteri hangulat termékenyebb érzéseket és gondolatokat szuggeraljon nekünk, mert ha van dátumnak politikai jelentősége, akkor ennek az évfordulónak egészen különös a fontossága. Nemcsak egy évnek van vége, hanem vele a húszas éveknek is, jönnek a harmincas évek, amelyeket meg kell töltenünk gondolatokkal, munkával, verejtékkel, sok szenvedéssel és ezekből *vezéreszmémket* kell kimunkálnunk, amelyek elég erősek arra, hogy megragadják és így magukkal is ragadják a magyar nemzetet.

Az ellenzék a kormányt részben program hiányával, részben pedig azzal vádolta, hogy programja nem jó. Ezzel szemben kormánypárti részről azt lobbantották az ellenzék szemére, hogy csak kritizálni tud, de saját pozitív programja nincs. Mind a kettő taktikai beállítás és csak részizgagság, a teljes valóság az, hogy a nemzet ma elég keveset törődik kormánypártisággal és ellenzékiséggel egyaránt és súlyos helyzetében parancsolóan követeli mindenkitől, hogy gondolatokkal, eszmékkal, javaslatokkal, programmal álljon elő és a politikai élet tartalma ne személyeskedésekben és szenvedélyes vitákban merüljön ki, hanem a gondolatok és esz-

mék sűrűlódásának, a programok harcának mezeje legyen.

Ha nem ez volna a nemzet vágya, akkor kétségbe kellene vonnom a saját politikai módszerem helyességét is. Én hónapokkal, sőt évekkel azelőtt, hogy a megvalósításhoz hozzáláttam, írásban és szóban mindig kifejtettem, hogy milyen indokból mit szándékozom cselekedni és szinte provokáltam a vitát. Egyik-másik kérdésben sikerült is így nagyobb eszmecserét, tartalmasabb vitát felidézni. Ha azt láttam, hogy valamely kezdeményezésemet, mint például a Nemzeti Színháznak százéves évfordulójára a végleges hajlék felépítését, a közvélemény nem helyesli, a gondolatot el is ejtettem. Nemcsak azt igyekeztem e révén elérni, hogy így kulturális kérdésekben közvélemény fejlődjék, hanem azt is, hogy ami reformként megvalósul, az ne egy ember munkája legyen, hanem szívódjék fel a nemzet köztudatába úgy, hogy amit kultúrpolitikai téren létrehozunk, az anyagilag és szellemileg a nemzet kollektív alkotóerejének legyen a megnyilatkozása. Ezért a döntő erkölcsi előnyért vállaltam módszeremnek azt a taktikai hátrányát, hogy mivel sok mindentről sok alkalommal szóltam, azért ellenfeleim élhettek azzal a taktikai fogással és illethettek azzal a furcsa váddal, hogy túlsóknak a létrehozását lobbantották szememre. Pedig ezzel szemben mi a valóság? Igyekezeteinkből, eszméinkből, terveinkből gyököt von az élet és meg lehetünk elégedve, ha annyi válik a nemzet maradandó sajátjává, amennyi az ilyen gyökvonás után megmarad. Az élet valóban kegyetlen, megtizedeli jószándékainkat, terveinket és törekvéseinket s mindenki, aki kicsiben vagy nagyban valaha megkísérelte, hogy valami maradandót hozzon létre, mélységesen érezte a tragikumát annak, hogy

milyen óriási erőfeszítések révén lehet csak valami igazán érdemeset alkotni.

Hazafias remények, gondolatok és javítások szuggerálását várja a nemzet a harmincas évek küszöbén mindazoktól, akiket jellemük és tudásuk jobb- vagy baloldalon közszereplésre kötelez. A nemzet megköveteli, hogy gazdagabbá, tartalmasabbá tegyék a politikai gondolkodást. A szellem-történeti irány egyik tehetséges fiatalabb képviselője, Zolnai Béla folyóiratában, a Széphalomban, három állandó rovatot nyitott, amelynek kifejező címe: Eszmetöredékek, Visszhang és Rosta. Ezekben a rovatokban hónapról-hónapra összeállítja mindazt, ami irodalmi, tudományos vagy művészeti téren történt és elhangzott. Egész idézeteket ad könyvekből, beszédekből, hírlapi cikkekből és aki mindezt átfutja, az láthatja csak igazán, hogy nemzeti katasztrófánk kulturális téren válságot nemcsak nem idézett elő, sőt ellenkezőleg, nagy fellendülés biztató előjelei mutatkoznak ott. De azt hiszem, Zolnai Béla barátom komoly zavarba jönne, ha nem szépirodalmi és kritikai, hanem politikai lapot szerkesztene és a megelőző hónap politikai terméséből kellene eszmetöredékeket és visszhangokat összeállítania. Pedig a múltakban csodálatosan gazdag volt a magyar politikai gondolkodás. Olvassuk csak el Bethlen Gábor leveleit, Zrínyi Miklós értekezéseit, Széchenyi, Kossuth, Deák, Kemény és a két Tisza beszédeit és írásait s elbámulunk azon, mennyire átszántották gondolkodásukkal a magyar életnek legtöbb mezejét. De újabban éppen a politikai téren bizonyos gondolkozási restség vett erőt az embereken és rengeteg az odavetett, de ki nem elemezett jelszó, amellyel a közönség, különösen a vidék nem tud mit kezdeni.

Széchenyi, miután a Tudományos Akadémia s a Nemzeti Kaszinó megalapításával a húszas évek folyamán már megteremtette az akciójához szükséges szervezeteket, 1830-ban a *monumentális agitáció* terére lépett és kiadta nagy brosüráját: a *Hitelt*, amivel a politika terén a termékeny viták, egész sorát indította meg. E réven tartalmasabbá tette a korábban pangó politikai életet. Éppen száz év után hasonló iniciatívákra van szükségünk. A XIX-ik század harmincas éveit bizvást nevezhetjük Széchenyi évtizedének. Lépünk be tehát a XX-ik század harmincas éveibe is Széchenyi j egyében, aki száz évvel ezelőtt azt írta: «A múlt el-esett hatalmunkból, a jövőnek urai vagyunk.» A most elmúlt húszas éveken nincs módunkban változtatni. Mindnyáj an viseljük felelősségét annak, amit tettünk vagy elleneztünk, amit írtunk vagy mondtunk, mert az megvan és meg nem változtatható. De a harmincas éveknél, mint jövőnek urai vagyunk. Lépünk be az új évtizedbe *Széchenyi jegyében*.

Az alföldi kérdés

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. január 5-1 számában.

Vásáry István, Debrecen fiatal polgármestere, igen figyelemreméltóan nyilatkozott: vallomást tett Nagy-Debrecen gondolata mellett. Már megelőzőleg mi a másik tiszai nagy metropolisban Nagy-Szeged zászlajával mentünk a törvényhatósági választásokba. Vagy másfél éve annak, hogy e lap hasábjain megjelent Nagy-Szeged és Nagy-Debrecen vezércikkem, amely akkor sok vitára adott alkalmat. De az eszme, amint látszik, mégis termékeny talajra hullt, mert Budapest után két legnagyobb városunk polgármestere, Somogyi Szilveszter Szegeden és Vásáry István Debrecenben teljes tudatában vannak annak, hogy itt nemcsak az ország második és harmadik városának továbbfejlesztéséről, valamely lokális vagy legfeljebb regionális célról van szó, hanem általános nagy nemzeti érdekről. A modern Budapestet voltaképpen két ember alkotta meg: József nádor a hivatalos apparátus segítségével és Széchenyi István társadalmi és közgazdasági elgondolásával. A lóversenyek és a Nemzeti Kaszinó nélkül a történelmi családok nem költöztek volna fel téli időre Budapestre, az Akadémia nélkül pedig a politikai főváros nem lehetett volna egyben szellemi gócpont is. Ezt a folyamatot Kisfaludy Károly és írói köre csak elő-

készíthette, de diadalra nem vihette. Budát Pesttel a Lánchíddal egy várossá kellett összekötni; a Duna-szabályozás és -gőzhajózás megkezdése, meg a vasúti építési tervek érlelték a közgazdasági gócpont koncepcióját.

De Széchenyi gondolatának szerves továbbfejlesztése lenne-e most már az, ha nem érnék be azzal, hogy a nyolc és félmillió lakossal bíró országnak 1,300.000 népességű központja van és az extenzív fejlődést tovább hajszolva, elérnénk a kétmillió közelében oda, ahol most Bécs van és ami annyi belső ellentétnek szülőoka szomszédjainknál?

Mi hozza létre az ilyen extenzív fejlődést?

A középosztálynál az, hogy mindenki budapesti főiskolákra tódul, itt belekóstol a nagyvárosi élet kellemességeibe és így unalmassá válik számára az élet kisvárosainkban, amelyeknek fejletlensége vigasztalan. A vidéki egyetemeknek nemcsak kultúrpolitikai a szerepe, hanem van ezeknek igen fontos népesedési jelentősége is, a budapesti főiskolák lecsapolása és e révén megakadályozása annak, hogy a vidéki intelligencia fiai Budapesten ragadjanak.

A tömegeknél pedig az extenzív fejlődés oka az, hogy ha nagy közmunkák folynak Budapesten, különösen olyanok, amelyek nehéz testi munkával vannak egybekötve, akkor a budapesti munkátlanok rezervoárja megcsappan és a munkaalkalom hírére ideözönlik a falu és a kisváros munkás népe. Az ilyen eleinte ideiglenesnek gondolt felköltözés hamar megy, de a visszaköltözés a faluba már nem olyan egyszerű, mert sok mindentről le kell mondani, amire a fővárosban pár hét alatt vajmi könnyen rákap az ember. Ezért okozott akkora rémületet vidéki barátaim-

nál az a hír, hogy Budapesten 50-60 millió pengővel nem is egy, hanem két híd épül ugyanakkor, mikor a vidéki városokban a közmunkák megcsappantak. Az aggodalmak persze lecsillapodtak, mikor közismert lett a kereskedelmi miniszternek terve, hogy csak előkészületről, műszaki tervek pályázatáról és nem kivitelezésről van szó.

Budapest fejlődése egészen más téren van, ott, ahol újabban valóban nagy ügyességgel és szép sikerrel az idegenforgalmat igyekeznek fejleszteni. Ha a *fürdőváros koncepciója* megvalósul és a budai oldalon is kényelmes hotelek hosszú sora épül, akkor talán a magyar vidékről is nem külföldi fürdőkre mennek az emberek, hanem ellepik majd nagyszerű budai vizeinket. Művészeti, főleg zenei életünk fejlesztése, a *Margit-szigeten* majdan nyári opera és hasonló dolgok megvalósítása vihetnek bennünket előre, míg az csak bajt okozhat, ha a főváros körül mind szélesebb övezetben elővárosok keletkeznek, nyomortanyákkal és az azokban nyomorgó családok sok ezrével. Még eddig minden forradalom az ilyen kül- és elővárosokból és azok lakosságának szükségszerű elégedetlenségéből robbant ki.

Amint a *kiegyezés kora* megnövelte Budapestet, úgy kell most az *újjáépítés korának* életképes vidéki metropolisokat fejleszteni. Főleg az *Alföldön* volt ilyenre szükség, amelynek *elmaradottsága megdöbbenő* volt. Most e részben nem volt szabad időt veszíteni. Hiszen elvesztettük *Erdélyt* és a *Felvidéket*, ahonnét a magyar intelligencia annyi értékes elemet kapott. Nem egy mélyebben gondolkodó barátom figyelmeztetett különösen kultuszminiszterségem elején arra a veszedelemre, hogy majd ha az erdélyi és a felvidéki elemek idejövetele kezd elmaradozni, akkor mindig sze-

gényebbé és szegényebbé válik utánpótlás hiányában szellemi életünk. És amikor kiemelték Erdélynek és a Felvidéknek ezt a kulturális jelentőségét, kivétel nélkül mindig hozzátették, hogy az Alföld nem lesz képes írók és tudósok kitermelése terén ezeket a területi veszteségeinket pótolni. Ahol a képzeleten van a hangsúly, a költőnél és a művésznél nem kedvezőtlen talaj az alföldi róna, de az aggodalmaskodók szerint az írókkal, a tudósokkal, az adminisztrátorokkal, az organizátorokkal már baj lesz. Hát nem! Mert amiként az egész magyar kérdéssel szemben a nemzet odakiáltotta a «nem, nem, sohát», úgy minden egyes részletnehezségeinkre is kicsiny «nem, nem, sohák»-kal kell válaszolni és mindenáron meg kell kísérelni az országnak a megcsonkítás után legfontosabb részén, a nagy magyar Alföldön hatalmas kulturális fejlődés felidézését. Ebben az elgondolásban született meg a debreceni és a szegedi egyetemi gondolat ápolása. Korábban, ha egy-egy közösségben több középfokú iskola létesült, a lokálpatriotizmus már azzal áltatta magát, hogy nagy iskolavárosról van szó. Egyetem nélkül mindez befejezetlen szervezet, amelyből nagyobb kulturális erő nem sugárzik szét. Most Szeged és Debrecen középfokú iskoláinak nagyszámú tanári kara mintegy lelki gócpontot kapott az egyetemben, amely lüktető életet vitt bele ennek a két városnak a kultúrájába.

Az Alföldnek ezt a nagy ébresztését nemcsak gócpontok létesítésével, hanem egy általánosító akcióval, a falusi és tanyai iskolák szervezésével igyekeztünk e nagy terület minden egyes sejtjébe elvinni. A XIX-ik századnak a törekvése, hogy gimnáziumokkal rakjuk meg az Alföldet, nem vált termékenyvé. Xenophon és Tacitus és

ami ezzel jár, a műveltségnek humanisztikus beállítása nem felelt meg az ottani lakosság élet-szükségletének. Egyfelől az iskola, másfelől az élet és a lakosság szükségletei között áthidalhatatlan szakadék tátongott és ez magyarázza meg azt az elég általánossá vált balhiedelmet is, hogy a kultúra impraktikus embereket tenyészt ki, akik környezetükből kikíváncoznak és lelki kivándorlókká válnak.

Ennek a felismerésnek kapcsán álltam elő a népiskolák és a polgári iskolák hálózatának kiépítésével, amely iskolafajták olyan irányú és természetű műveltséget sugároznak szét az Alföld széles terein, aminőre a létért való gyakorlati küzdelemben szükség van és amelynek hasznossága nyilvánvaló. Ennek a felismerésnek a világában a humanisztikus műveltség válsága korántsem egyértelmű azzal, mintha nehéz lenne az Alföldön műveltséget terjeszteni. Csak *odavaló műveltséggel* kell jönni és előállni és az azután nyomban gyökeret ver. A népiskola, amelynek nyomában járt a grammofon, a rádió, a vetítógép és népkönyvtár, erősen élesztően hatott és ahol korábban sokszor stagnáltak a műveltség vizei, ott pezseg minden. Hogyha pedig egyszer a művelődés tavasza rügyez és miként a fában, erőteljesen megindulnak a művelődési életnedvek, akkor azután a növekedés egyszerre rohamossá válik. Ez a kulturális fejlődés belső törvénye.

Széchenyit a negyvenes években azzal vádolták, hogy csak a Dunát pártolja, a szegény Tisza iránt ellenben a legkisebb szimpátiával sem viseltetik. Felháborodással szállt szembe ezzel a gyanúsítással, ráfogással, rágalommal a legnagyobb magyar. A Tisza völgyének mindenekelőtti tekintetbevételét főképpen azért sürgette, mert – mon-

dotta – nyilvános életének és minden politikai működésének alfája és legmélyebb talpköve soha nem volt egyéb és soha nem lesz más, mint azon nemzetiség kifejtésének és nemesbítésének minden tehetsége szerinti előmozdítása, amelynek körében világot látnia rendelte a végzés. Hogy lehetett volna tehát, mikor a közlekedési és közmunkaügyek élére állították, új hatáskörében bármily előbbi gondolata, mint a Tisza-völgy, amelyben legtöbb és legeredetibb magyar lakik.

Így írt Széchenyi abba a gyönyörű kis brosürjében, amelynek azt a címet adja: Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Hát igen, Széchenyi egyik legnagyobb eszmetöredéke az, hogy az Alföld fejlesztése, ahol a legtöbb és legeredetibb magyar lakik, egyik legnagyobb magyar feladat. Ebben a beállításban nyeri meg szerves jelentőségét a nagyszegedi és nagydebreceni gondolat is.

Új korszak – új középiskola I.

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. január 26-i számában.

A XIX. század egy kis eltolódással kezdődött és végződött. Nem 1801-től 1900-ig tartott, hanem a napóleoni háborúk végétől, Waterlootól egészen a világháború kitöréséig. E korszak nagy kultuszminiszterei közül sokan autoritatív emberek voltak, nemes értelemben vett arisztokratikus kultúrpolitikusok, akik közül a legtöbben úgy vélekedtek, hogy különösen a magasabb műveltség világában igen sokat felülről kell hozni, majdnem oktrojálni. A görög nyelv tanítását a középiskolákban szintén így felülről hozták be, nem sokat törődve azzal, hogy mit szólnak ehhez a szülők és a jórészt szülőkből összetevődő társadalom. Nyilván úgy vélekedtek, hogy annak a távolabbi haszonnak a felismeréséhez, amivel a görög nyelv tanítása jár, a közönséges józan ész nem elég és így a göröggel az embereket voltaképpen akaratuk ellenére kell boldogítani.

A politikában első mesterem Tarkovich József volt, a miniszterelnökség tapasztalatokban oly gazdag, nagyérdemű államtitkára. Tanácsainak és pártfogásának nagyon sokat köszönhetek. Az öregúr afféle politikai vezérkari főnök volt, akinek tanácsával Lónyay Menyhértől kezdve Tisza Istvánig, a kiegyezés korának legtöbb miniszterelnöke

élt. Hosszú közéleti pályafutása alatt leszűrt tapasztalataira hivatkozva, gyakran mondta nekem: «ha nem akarsz nehézségeket, ne beszélj előre sokat terveidről, hanem gondold meg jól a dolgot, aztán állj elő vele hirtelen és valósítsd meg, mielőtt az ellenfél szervezkedni tudna, mert így befejezett tényeket teremthetsz, amelyeknek ereje mindig óriási».

Mély benyomást tettek rám Tarkovich szavai, amelyeket a kiegyezés korának annyi eseményével, mint megannyi példával támasztott alá. De mikor vagy nyolc évvel ezelőtt közoktatásügyi miniszter lettem, az atyai barát tanácsait a kultúrpolitika terén még sem követtem és kezdettől fogva a nemzet elé tártam terveimet, igyekeztem vitát provokálni, *művelődési közvéleményt teremteni*. Főképpen azért jártam el így, mert meggyőződésem szerint a kultúrpolitika terén csak az a reform válik igazán a nemzet lelki sajátjává, szivódik fel vérébe, amelynek *helyességét a közgondolkodás belátja*. Természetes, hogy az ilyen *politikai metodika* mellett sok mindenről vagyunk kénytelenek szólni, aminek természetesen csak egy része valósulhat meg. Az így keletkező látszatot többen meglehetősen alacsonyanjáró taktikával arra használták fel, hogy javíthatatlan tervkovácsként állítsanak a közvélemény elé és azt a vádat szövegezzék velem szemben, hogy túlsókat csinállok és alkotok. Ennek láttára, gyakorta jutottak eszembe a Tarkovich József jóakarató tanácsai; sok nehézséget elháríthattam volna magamtól, ha azokat követem. Valóban választhattam volna azt a taktikát, amit egyik-másik beamter elég sikeresen követhet, amikor panaszkodik fűnek-fának, képviselőnek, érdekképviselőeknek, hogy a reábízott ágazatban nincsen elég pénze s közben

hallgatva hatalmas összegeket költ. De a politikusnak kötelessége a küzdelem, ha az jó ügyért és nagy célokért folyik. A nehézségekért bőven kárpótol az, ha a vidéket járva, még falvakban is mindenütt, két-három ember reformjaimról úgy elbeszélget velem, hogy még a távolabbi indokkal és a közelebbi részletekkel is teljesen ismerős. Bánthatnak kultúrpolitikáért, de az a nyugodt érzésem megvan, hogy nemzetem tudja, hogy miért, mire törekszem, hogy mit értünk el, mi maradt még el s hogy hová igyekszünk. Ehhez a metodikámhoz maradok hű akkor, mikor cikksorozatban elmondom a magyar szülőknek, milyen reformot valósítok meg szeptemberben a reálgimnáziumokban.

Sohasem féltem darázs-fészekbe nyúlni, ha azt a közérdek szempontjából helyesnek láttam. Most a tervezett reform előkészületei közben is nyugodtan megmondom, hogy nézetem szerint középiskoláinkban a latin nyelv tanítása káros módon túlteng és hogy azt meg kell szorítani. Mikor javaslatomra a törvényhozás az 1924. évi XI. törvénycikkkel megalkotta a *középiszkolai novellát*, az annak alapján kibocsátott új tantervben a latin nyelv korlátozására jóformán még semmit sem tehettem. Pedagógusaink akkor még erősen a Gentile- és Berard-féle olasz és francia középiskolai reformok hatása alatt állottak és erősíteni igyekeztek a holt nyelvek tanítását. Mikor nem egyeztem bele abba, hogy a humanisztikus gimnáziumban a korábbi négy évi görögöt még két évvel megtoldják s így a második holt nyelvet már a harmadik osztályban megkezdjék, testületileg lemondott az egész közoktatási tanács.

Az olasz és a francia példát azonban a latin nyelv tanításánál nem követhettük mégpedig két

okból: az olasz és a francia gyermekeknek a latin könnyű és szükséges, a magyar gyermeknek rendkívül nehéz és csak kisebb mértékben hasznos. Miért? A válasz igen egyszerű. Ha valaki kezébe vesz olasz tankönyvet, látja, hogy egyik oldalon le van nyomtatva a latin, a másik oldalon véle párhuzamban az olasz szöveg. És így még a kisebb olasz gyermek is anyanyelvére támaszkodva valóban játszva megérti a latin szöveget. Munkája a nyelvtan és a szókincs rokonsága következtében minimális. A francia gyermeknél ez a könnyedség a latin nyelvtan és szövegek megértése tekintetében, bár valamivel kisebb mértékben, szintén fennáll. Azonkívül a francia nyelv genetikai, nyelvtörténeti megértéséhez a latin ismerete megkívántatik s a francia nemzeti múlt is szorosan összefügg a latinizált Gallia történetével. Hogy állunk most már e tekintetben mi, magyarok? A mi nyelvtanunknak jóformán csak a jelenre és a múltra van formája. Már a jövőt is vagy jelennel vagy időhatározó segítségével fejezzük ki, igéinknek nincs szenvedő alakja, ragjaink rendszere eltér a latin esetektől és névelőktől. Mindez a tízéves magyar gyermekek számára a latin nyelv tanulását hihetetlenül nehézé teszi, amit a laikus csak akkor tud igazán megítélni, ha megmondjuk neki, hogy a holt nyelvek grammatikája mögött egy egész logikai rendszer áll és e kettőt együtt igyekeznek a kis magyar gyermekkel megértetni. Bízvást elmondhatjuk tehát, hogy ami az olasz és a francia gyermeknek könnyű, az a kis magyar gyermeknek hihetetlenül nehéz, amit különben mindenki megláthat, ha egy első vagy második osztályt meglátogat vagy még inkább, aki azt a kis gyermeket a latin tanulása mellett otthon kínlódní látja.

Már föntebb mondtam, hogy az olasz és francia nyelv elmélyített ismeretéhez az olasz és francia művelt embernek a latinra, mint alapnyelvre szüksége van. Ennek meg nálunk éppen a megfordított] a az igaz. Irodalomtörténészeink sokat elmélkedtek azon, hogy mi okozta a magyar szellemi élet nemzetietlen korát a szatmári békétől egészen Bessenyei felléptéig, sőt azontúl Kazinczy nyelvújításáig? Okul rendesen azt hozzák fel, hogy főnemességünk külföldön elfajzott, a bécsi udvar büvkörébe került. Ez azonban csak aránylag kisszámú emberre terjedt ki. Ilyen dolgokban, mint nemzeti érzés, szellemi irány, irodalom, tudományos gondolkodás, stílus nem a kisszámú arisztokrácia, hanem a nagyszámú értelmi középosztály az irányadó. Ennek a gondolkodását pedig a XVIII. század magyarországi középiskolái a latinnal valósággal telítették, sőt nyelvérzékét egyenesen megrontották. Ha valaki elolvassa Pázmány vagy Zrínyi gyönyörű magyar prózáját a XVII. századból, az szinte nem hiszi el, hogy a következő században odáig süllyedtünk, hogy széltében találkozunk efféle mondattal: «Ilyetén környülállásoknak közepette áztat monddta az ánglius álladalmi titoknok». Igaz, hogy a nyelvújítás sok furcsaságot hozott, de nem lett volna rá szükség, ha Pázmány és Zrínyi nyelvét meg nem rontja a XVIII. századi latin középiskola.

És csodálatos: nem veszik észre, hogy a latinnak ez a nyelvrontó hatása ma is folyik tovább. A gyermek a népiskolából meg nem rontott természetes nyelvérzékkel jön és azután a középiskola alsó négy osztályában felbukik a «tatik-tetik, az «által» és «mindazonáltal» stb. A stilisztika tanára azután a magyar dolgozatok-

ban «gyomlálgatja» a nem magyaros kifejezéseket, amelyeket a gyermek a latin órán nagy fáradtsággal tanult meg és most felüti kis fejét és kérdi: «miért húzza alá gyakorlatomban az egyik tanár azt, amire a másik tanár úr megtanított?» Mennyi felesleges zavar van abban a kis fejben, amit korunkban komoly tárgyi ok nem tesz szükségessé és forrása egyedül a külföldet okszerűtlenül utánzó, nemzetünk változott életszükségleteit eléggé fel nem ismerő pedagógiai konzervativizmus.

Nálunk, ahol a Mária Terézia-féle tendenciák és különösen a Bach-korszak kultuszminiszterének, Thun Leónak benyúlása óta pedagógiai téren oly erős a német befolyás, rendesen a német példára hivatkoznak. Újabban azonban a németek is belátták, hogy nyelvüknek korábbi nehézségét, mondatszerkezeti komplikáltságát nem kis részben a túlhajtott görög és latin stúdiumok okozták, amelyek ott is elvégezték romboló munkájukat a német nyelvérzékben. Mióta a latin utánzása háttérbe szorul, mennyire átalakult a német modern próza! Állítsa csak valaki szembe a kilencvenes évek valamely rendszeres német munkáját egy mai hírlapi cikkel vagy regénnyel, óriási változásokat talál a nyelvben.

Mi most már a tennivaló? Az idő a latin-oktatás nagyobb korlátozására még nem érkezett el, az csak fokozatos munka eredménye lehet, aminek középiskolai tanárképzésünk reformjával kell párhuzamosan haladni. Középiskoláink túlnyomó része ma reálgimnázium, ahol görögöt nem tanítanak, de latint ugyanolyan mértékben, mint a humanisztikus gimnáziumban és e mellett a reálgimnáziumnak még kísérletet kell tenni arra is, hogy a magyar gyermeket két modern nyelvre tanítsa. Ez nem megy és káros túlterhelést ered-

ményez. A reálgimnáziumokban most a latint az első osztályban kezdik. Ezzel szemben a reform első lépése az lesz, hogy első ütemként feljebb toljuk a harmadikba, pár év múlva pedig az ötödikbe. Nemcsak könnyítést akarok nyújtani e révén, hanem a latin káros befolyásától igyekszem megóvni a gyermek nyelvérzékét azokban a kritikus esztendőkhöz, mikor a reálgimnázium alsó tagozatában éppen a magyar nyelv grammatikájával, szellemével és stílusával kell megismerkedni. Mikor már a magyar nyelv öntudatossá vált, akkor már jöhet a latin. Ezenkívül a 13, majd a 15 éves gyerek hasonlíthatatlanul könnyebben tanulja meg azt a latin grammatikát, ami egy 10-11 éves gyereknek aránytalanul nagyobb fáradságot okoz. Az egyetemen egyes szakokon persze kell a latin, de távolról sem olyan mértékben, amint azt egyesek elképzelik. Akik papok, bölcészek vagy történészek lesznek, azok pótolhatják nyelvtudásukat az egyetemeken. De ezért az aránylag csekély számú ember kedvéért a magyar ifjúság zömét végighajszolni a nyolc latin osztályon nem észszerű, mikor a tanítási eredmény egyébként sem kielégítő. *Mennél messzebb jutunk attól a kortól, amikor a latin még hivatalos és tudományos nyelv volt, annál kevesebb tudományszaknál van ma már okvetlenül szükség a latinra.* A többi tudományokban inkább a *műszavak grammatikai megértése* szükséges, – de ennél azután sokkal fontosabb, hogy *a jogász, orvos németül, angolul, franciául tudjon*, ami nélkül boldogulni nem tud. Persze jó lenne, ha még e mellett a latin is menne, de ez oly országban, ahol az anyanyelv nem világnyelv, hanem rajta kívül még legalább két modern nyelvet kell beszélni, teljesíthetetlen követelmény, amely nem több tudáshoz, hanem a középiskolai

oktatás túlterheléséhez és minden tanszakban tökélytelen eredményekhez vezet.

Kevesebbet, de jól! – ez lesz középiskolai reformunk jelszava.

Első pedagógiai munkatársamat, Kornis professzort megkértem, hogy folytasson hónapokra terjedő tanulmányutat előbb Angliában, aztán az Egyesült-Államokban. Az államtitkár két egymásután következő éven át végezte el ezt az óriási munkát és megismerkedett az angolszász népek pedagógiai törekvéseivel, amelyek, mint a világháború igazi győztesei, a tanügy terén is óriási munkát fejtenek ki. Kornis professzor érdekes cikkeiből, amelyekben tapasztalatairól a nyilvánosságnak beszámolt, már a magyar közönség is megismerkedett különösen az amerikai iskolaügy méreteivel és jelentőségével. Kongeniális pedagógiai munkatárstól támogatva, remélem, hogy a magyar középiskola oly reformját vihetjük keresztül, amely megfelel a magyar génusz sajátos tulajdonságainak és számol azzal az egészen új helyzettel, amelybe a világháború után az osztrák-magyar monarchia felbomlásával kerültünk.

Új korszak – új középiskola II.

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. február 2-1 számában.

Abból a visszhangból, amelyet a múlt vasárnap-i cikkem keltett, világosan látható, hogy a *magyar középiskolának korszerűvé tétele* a magyar szülőket és a szülőkből összetevődő társadalmat mennyire foglalkoztatja. Kétségtelen, hogy majd a szakkörök részéről is jönnek bíráló megjegyzések és hogy ezeknek velejét a nagyközönség is kellőképpen mérlegelhesse, elmondok a nagyközönségnek egyet-mást, aminek alapján tiszta fogalmat alkothatnak a vita lényegéről olyanok is, akik a pedagógia részleteibe beavatva nincsenek. Bizonyos kérdéseket az emberek szeretnek olimpusi magaslatról tárgyalni, ami mindenesetre azzal az előnnyel jár, hogy az így kezelt ügyet valami rejtelmesség vagy éppen felsőbbrendűség nimbusza veszi körül. Ha azonban az ilyen problémára rávetítjük az erős modern fényforrások egész világosságát, akkor elhalványodik a dicsfény. Így vagyunk a holt nyelvek tanításának problémájával is.

A jó megértéshez mindig egy kis történelem kell. Az 1400-as évek folyamán az akkori művelt európaiak figyelme erősebben terelődött az ókori klasszikusokra, akiknek műveiből sok tekintetben magasabb kultúra sugárzott ki, mint aminő műveltséget a középkornak akkor már elhaló szelleme

képviselt. Belső ellentmondásnak látszik, de van benne igazság, hogy a középkornak ebben a szakában a haladást voltaképpen a klasszikus ókorba való visszatekintés és visszanyúlás jelentette. A kor irányzatának ezt az irodalmi részét, a görög és a latin szerzők műveinek és szellemének felkarolását hívják humanizmusnak, míg a művészeti részt, a görög és a római művészet bámulatát és utánzását renaissance-nak. Már ebben a korban alapítottak egyes humanisták iskolákat, amelyek nem érték be a köznapi latinságnak gyakorlati használatra való olyan tanításával, amilyen a középkorban szokásos volt, hanem visszatértek az ókor klasszikus nyelvéhez és igyekeztek olvasóikat bevezetni a görög és latin szerzők műveinek szellemébe.

A kialakuló új korban a fejedelmek, akik a rendiség meggyengítésével abszolutizmusra törekedtek, felismerték, hogy az antik autokrata császárok joga a római jog és az abban képzett hivatalnoksereg mennyire alkalmas a rendi ellenállás letörésével egy abszolút kormányzat kiépítésére, így a római jogi tanulmányok előfeltételeként is ápolni kellett a latin nyelv oktatását. Az egyetemeken a teológiát és az orvostudományokat kezdetűl fogva latinul adták elő, ami összefüggött azzal, hogy az egyház nyelve a latin volt, az egyetemek pedig fejlődésük első szakában többé-kevésbé összefüggésben álltak az egyház szervezeteivel. Ahhoz, hogy valaki az egyetemen ezeket a felsorolt tudományokat sikeresen űzhesse, elő kellett készülni, meg kellett tanulni latinul, tehát ilyen előkészítő latin iskolák keletkeztek, amelyek a mai középiskolának ősei.

Az 1700-as évek második felében felfedezték Pompeji romjait a Vezúv tövében és minthogy az

eltemetett város kiásása folytán a délolaszországi görög-latin élet egy darabja egész közvetlenséggel tárult fel, láthatóvá lett a házak berendezése, az emberek köznapi használati cikkei, előkerültek fal-festmények, sőt még egy községi választási harc plakátjai is; e leletek nyomán az ókor iránti érdeklődés megint fellángolt. Különben is a barokk szellemét és művészetét az emberek akkortájt megunták. Rómában Albani bíbornok házában tudós- és művészkör gyűlt össze, amelyben Winckelmann tudományos alapra helyezte az ókor művészettörténetét. Ez a mozgalom volt a neoklasszicizmus, amelyet, a római császárok emlékét és példáját felújítva, I. Napóleon magáévá tett. A Szajna partján a császári Párizsban az Olaszországból eredt neoklasszicizmus empire-rá alakult át és minthogy a napóleoni gondolat lendülete ragadta magával az antik Róma politikai koncepcióját és művelődésének bámulatát, azért az ókor-nak ez az újabb ébredése általános európai mozgalommá lett. A franciák a rómaiakkal érezték magukat kongeniálisnak, a filozofáló németeket ellenben inkább a görög szellem vonzotta s így a latin és görög klasszikusok elmélyített olvasása a neoklasszicizmus befolyása alatt újabb lendületet vett.

Az 1400-as években a humanizmust főleg Hunyadi Mátyás közvetlenül Olaszországból hozta el hozzánk, de ez a szellemi mozgalom a török iga alatt elsorvadt. A neoklasszicizmus az 1700-as és 1800-as években már *Ausztria* útján és közvetítésével jutott el ide és a magyar gimnáziumra a Bach-éra kultuszminisztere, gróf Thun Leó nyomta rá a maga bélyegét.

A vázolt történelmi fejlődés következménye, hogy az így kialakult középiskola latin iskola volt.

De jött a modern élet és kezdte feszegetni ennek az iskolának kereteit.

A nacionalizmus ébredésével az *anyanyelv* jelentősége rohamosan nő, a modern nemzeteknek hamarosan saját irodalmuk támad, követeli bebocsáttatását a középiskolákba és megbontja a latin iskola korábbi nyelvi egységét.

Azután széleskörű fejlődést vesznek a *természettudományok*. Valamelyes számtant és mértant a régi középiskola is tanított, de amikor hihetetlenül kifejlődött a fizika és a kémia, az ásványtan, a növénytan és az állattan, ezekről is tudomást kellett venni a középiskolának. A modern kor-szellem parancsolólag követelte ezeknek az oly áldásos tudományágaknak bebocsátását a középiskolákba. A holt nyelvek mellé így odakerültek az anyanyelv irodalma, meg a természettudományok.

Közben a latin megszűnt a nemzetközi tudományosság köznyelve lenni. A nacionalizmus magával ragadta a tudományos világot is és a tudósok hazafias kötelességüknek tartották, hogy nemzetük nyelvén írjanak. Az angoloknak, franciáknak, németeknek, olaszoknak saját nyelvükön óriási irodalmuk támadt, amelyek ismerete nélkül tudományokat sikeresen művelni többé nem lehetett. Az európai vasúthálózat kiépülése hihetetlen mértékben mobilizálta a népeket, a kereskedelem és a turisztika, a nemzetközi kiállítások és kongresszusok tömegesen vitték külföldre az embereket és így fejlődött ki a modern nyelvek tudásának parancsoló szükségessége. Előbb egy, majd egy második *modern nyelv* tanítását vezették be a középiskolákba.

És hova fejlődtek újabban a történelmi tudományok? Korábban megismerkedtek egypár fejedelem és egypár háború történetével és megtanul-

tak egypár évszámot. Ma az eszme-, művelődés-, társadalom- és gazdaságtörténeti szempont áll előtérben és a modern gondolkodás, társadalom és gazdaság megértése végett szükség van az ilyen magasabb értelemben vett *történelemre*. A *földrajz* pedig minden politikai és gazdasági gondolkodás nélkülözhetetlen alapjává lett.

Amint mondtam, ezeket a különféle tantárgyakat rendre felvették a középiskolába. A tananyag hihetetlen mértékben megduzzadt, de a középiskola mindamellett meg akart maradni latin iskolának is. Ez a folyamat vezetett ahhoz a *túlterheléshez*, amely az európai középiskolákban annyi bajt okoz. *A tananyag tágult, de a gyermek munkabírása, befogadóképessége nem*, és így állott elő az a helyzet, hogy *a művelt ember élete legsivárabb szakának a középiskolában töltött időt tekinti*.

Ezekben a kérdésekben az egész vonalon általános európai jelenséggel állunk szemben. Van legfelsőbb pedagógiai tanácsok, amelyekbe a legjava szakembereket hívják meg, akik természetesen, a saját tudományszakuknak jelentőségét tartva szem előtt, részt követelnek számára a tantervben. Így jönnek létre a tantervek és a módszeres utasítások, amelyekbe felvesznek minden szépet és jót s éppen ez a baj. Mert annyinak sikeres tanítására, amennyi ezekben a tantervekben van, az iskolának az átlagos gyermeknél vállalkoznia nem szabad. Mert ne felejtjük el, az iskola nem azért a két-három kitűnőért van, akik az egyes osztályokban kiválnak. A józanul megszervezett iskolának a tancélt úgy kell kitűzni, hogy azt a tanulók zöme el tudja érni, azok is, akik jó és elégséges osztályzatot nyernek. Nem helyes, hogy sok mindent kétséges eredménnyel tanítunk, ahelyett, hogy keveset, de jól tanítanánk.

Széchenyi Döblingben

A Nemzeti Kaszinó Széchenyi-lakomáján, 1930. február 2-án tartott beszéd.

Éppen száz évvel ezelőtt 1830-ban csodálatos mű jelent meg; sokkal több, mint könyv, voltaképpen tett írás alakjában: Széchenyi Hitele.

Széchenyi István működését már jóval előbb, a húszas években megkezdte, miközben társadalmi szervezetek létrehozása és ezek révén Budából és Pestből nemzeti főváros kialakítása lebegett szeme előtt. Fel akarta lendíteni a lótenyésztést, Pesten lóversenyeket rendezett, de ez nem volt szemében pusztá öncél, távolabbra is nézett s azt remélte, hogy az arisztokrácia, amely a versenyekre majd fellátogat a fővárosba, utóbb ide szokik és a végből, hogy számára kellemes központot teremtsen, megalapította a Nemzeti Kaszinót. Ilyen és hasonló eszközökkel igyekezett Budapestet társadalmi fővárossá tenni. Még a húszas évekre esik a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása is. A régi magyar világban az írók, akik nagyrészt nemes emberek voltak, kúriájukon szerteszét éltek az országban. Így Kazinczy a nagy nyelvújítási és irodalmi mozgalmat zemplénmegyei udvarházából, Széphalomról irányította. Ahhoz, hogy Pest szellemi, irodalmi és tudományos központtá váljék, tudományos társulatra volt

szükség. Így az Akadémia alapítása is a tudománypártolás közvetlen célján felül a nemzeti fővárosképzés gondolatát szolgálta.

Széchenyi összes akcióiban megragad bennünket a forma rendszertelensége mellett a lényegnek és különösen a célkitűzéseknek nagy rendszeressége és a kezdeményezések helyes sorrendjének átgondoltsága. Csak mikor már a Nemzeti Kaszinóban társadalmi, a Tudományos Akadémiában pedig irodalmi szervezeteket, középpontokat teremtett, tehát voltak fórumok, összejövetei helyiségek, ahol az ország színe-java a felvetett eszméket megbeszélhette, megvitathatta, csak ilyen előkészületek után lépett a politikában 1830-ban a *monumentális agitáció* terére.

Újabban szokássá vált, hogy centenáriumok alkalmával egy-egy évet kimagasló egyéniségekről neveznek el; így nálunk 1930-at most Szent Imréről nevezik el. Széchenyi tevékenysége azonban nem egy évet, hanem egy egész évtizedet, a múlt század harmincas éveit annyira betöltötte, hogy mi magyarok ezt az egész évtizedet, a harmincas éveket, Széchenyi évtizedének mondhatjuk. Bár legnagyobb hatással nemzetére a harmincas években volt és akkor állt népszerűségének is tetőpontján, életének további folyása is termékeny az országra nézve s ennek a csodálatos életnek magasabb egységét misem bizonyítja jobban, mint az, hogy minden gazdagsága és sokoldalúsága ellenére is megkapó a nagy alapérzések és alapgondolatok azonosságára. A nagy emberek életét rendszeren szakokra osztják az életrajzírók és egyik legerősebb bizonyítéka Széchenyi élete erkölcsi értékének, hogy nála az osztályozás alapjául azokat az áldozatokat kell vennünk, amelyeket hazájáért hozott. Hol van nemzet – rajtunk kívül – széles e vilá-

gon, amely legnagyobb fiának életét ilyen nagy-szerű osztályozási alapon bonthatná időszakokra?

Széchenyi pályájának első szaka 1825-től 1840-ig tart. Ekkor szembeszállt azzal a reakciós szellemmel, amely a francia forradalom és az annak folytatását tevő napóleoni háborúk után Európára ránehezedett. Ez a maradi szellem nemcsak a bécsi kormányt, hanem a magyar társadalom nagyobbik részét is hatalmába ejtette, ezzel a szellemmel küszködött három könyvével: a Hitellel, amelyben a gazdaság-, szociális és kultúrpolitikai eszméit körvonalazta, a Világgal, amelyben a Hitel taglalóival vitatkozott és a Stádiummal, amelyben a viták során kiérlelt reformjait szerves programmba foglalta össze és törvényjavaslatokba sűrítette. Közben József nádor felszólítására elmerült a dunai problémákba, igyekezett hajózhatóvá tenni a Vaskaput és a gőzhajózást nálunk meghonosítani. Életének ebben az első korszakában idejét, munkaerejét, vagyonát áldozta a hazáért. Az Akadémiára nagy összeget szánt, a gyakori aldunai utak is sok pénzébe kerültek, ilyen és hasonló költségekre ráment egy uradalma.

A második korszak 1840-1848-ig tart. Alig jelentek meg a fogságából kiszabadult Kossuthnak első cikkei a Pesti Hírlapban, nyomban felismerte, hogy az azokból kisugárzó társadalmi és politikai felfogás szöges ellentétben áll a bécsi összbirodalmi körök gondolkozásával. Tisztán látta, hogy ha Kossuth agitációja a nemzeti közvéleményt bűvkörébe vonja, feltartóztatlan lesz a hatalommal a konfliktus. Minthogy továbbá Széchenyi tájékozva volt a szent-szövetség határozmányairól és I. Miklós cár politikai irányáról, nem voltak illúziói abban a tekintetben sem, hogy ha a nemzet és az összbirodalom között mérkőzésre kerül a sor, az

egyenetlen tusában el kell bukunk. Ezekről a politikai megérzésektől és meglátásoktól vezetve, írta meg egymásután vitairatait Kossuthal szemben: a legbátrabb magyar könyvet, a Kelet Népét, a Garatot, amely oly éles volt, hogy közzé sem tette, így csak kéziratban maradt fenn és a Politikai programtöredékeket, ez utóbbiban jóslatszerűen előre megmondva azt, ami utóbb romlásunkra valóban be is következett. De gyötrő sejtelmei közepette is dolgozott tovább. A negyvenes években a Tisza-szabályozásra vetette rá magát, meg a Lánchíd építésére, amely Buda és Pest összekapcsolásával szintén fővárosképző gondolatát volt hivatva szolgálni. A harc a népszerű Kossuthal szükségképpen népszerűtlenné tette Széchenyit, 1848 végzetes nyarán pedig sejtéseinek beválása az örületbe kergette. Pályája e szakában feláldozta népszerűségét és elméjének épségét.

Széchenyi életének harmadik szaka az abszolutizmusra, az ötvenes évekre esik. Mint a francia forradalom után, azonképpen az 1848-i európai forradalmak nyomán is hatalmas reakció fejlődött ki, amely különös erővel dühöngött Magyarország ellen. Széchenyi most megint kénytelen volt a reakcióval harcolni, mint közéletének első szakában. Egymásután megírta kéziratban cím nélkül fennmaradt művét, amelyet utólag elneveztünk Széchenyi nagy szatírjának, majd a Blick-et, végül pedig a Disharmonie und Blindheit-et, amelyet csak azért nem bocsáthatott közre, mert a végzetes házkutatás alkalmával elkobozták. De nemcsak irodalmi téren működött, hanem mindenféle más eszközökkel is igyekezett eloszlatni az udvari köröknek ellenséges hangulatát és a nemzet számára megszerezni Anglia erkölcsi és politikai támogatását. Az összbirodalmi eszme

akkori képviselőinek nem volt erkölcsi erejük a kritika és az ellenmozgalmak elviselésére, házkutatással és annak nyomán méltatlan fenyegetéssel halálba kergették. Az ötvenes években oda-dobja hazájáért életét.

Csodálatos az áldozatok e hosszú sora, amelyben megkap a crescendo, kezdetben munka és vagyon, majd népszerűség és az elme épsége, a végén maga az élet! A pálya inkább Kálvária-út. Nem csoda, ha legnagyobb politikai ellenfele, maga Kossuth nevezte a legnagyobb magyarnak.

Széchenyi pályájának termékenysége eszmékben és tettekben mindig újra és újra arra indítja a gondolkozókat, hogy Széchenyi-problémákkal foglalkozzanak. Legutóbb is, a Széchenyi-kultusz és a Széchenyi-kutatás terén két olyan fontos mozzanat merült fel, amelyek fölött el nem surranhatunk, éppen ebben a házban, amely az ő háza, a Széchenyi háza, a Nemzeti Kaszinóban. A Széchenyi-kultusz terén Herczeg Ferenc megírta Széchenyi drámáját: A hidat; a Széchenyi-kutatás terén pedig nagy történészünk, Károlyi Árpád, a bécsi titkos levéltárban megtalálta Széchenyi döblingi irodalmi hagyatékát, a döblingi házkutatás irataival együtt, amely leletet még kiegészítettek Angyal professzor bűvárlatai az angol külügyi hivatal londoni levéltárában, aki ráakadt lord Augustus Loftusnak, az akkori bécsi angol nagykövetnek magyar vonatkozású jelentéseire.

Károlyi Árpád nagy bécsi leletét irodalmi téren Herczeg Ferenc használta fel először. A drámaíró biztos szemével felismerte Széchenyinek a döblingi házkutatás alkalmával elvett 1848-i naplóból, mint kapcsolja össze elboruló elméje az épülő Lánchíd sorsát az országéval és annak a halálosan komoly akciónak sorsával, amelyet a Batthyány-

kabinet a katasztrófa elhárítása végett folytatott. Csak zseniális agy kifejlődő rögeszméjében lehet ekkora szépség és ilyen mélységes szimbolika. Valójában az igazi nemzeti műemléket az különbözteti meg valamely szép, régi épülettől, hogy az előbbi belekapcsolódik, valósággal belefonódik a nemzet életébe. Ilyen nemzeti műemlékünk a Lánchíd. A Margit-híd erősebb, az Erzsébet-híd műszakilag tökéletesebb, hiszen egyetlen ívvel vezet át a Dunán, de nekünk «a híd» mégis csak a Lánchíd marad, mert ennek valóságos politikai története van. Már a létesítés pusztá tényével is Széchenyi magasabb célt követett: a hídvám révén hozzá akarta szoktatni a nemességet a közteherviselés gondolatához, e révén akarta először áttörni a nemesi adómentességet. A hídepítési munka megindulásával nagy lendületet vett az ország minden téren. Es amikor szerencsétlenség történt, az egyik lánc a vízbe zuhant és vele Széchenyi is beleesett a Dunába, íme a Batthyány-kormány helyzete szintén kritikussá vált. A szabadságharc kiélesedésekor Alnoch ezredes fel akarta robbantani. Amikor pedig 1867-ben Deák megkötötte a kiegyezést, Ferencz József a koronázás után a Lánchídon jött át Pestre a királyi esküre és a kardvágásra. Mindezt látta és a nemzettel átélte az öreg híd. Csodálatos, hogy Széchenyi 1848-i rögeszméiben mennyi volt a mélységes valóság.

Nem hiába szakadt el a hídlánc, Széchenyi politikai pályájának láncá is jóidőre megszakadt. Miután egy fenséges, szinte félelmetes látomással – amelyet Kemény Zsigmond hallott és megörökített – mégegyszer megjósolta a forradalmat és borzalmaikat; izgatottsága miatt a minisztertanácsban már nem vehetett részt, társai kérték,

hogy kímélje magát s derék orvosa, Balogh Pál dr. elvitte Döblingbe. Ennek a katasztrófának lélektani szükségességgel be kellett következnie. Hiszen Széchenyi 1841-től kezdve világosan látta, hogy gyorsuló léptekkel rohanunk a katasztrófa felé. Mindent megtett, hogy a végzetes mozgalmat feltartóztassa, mégsem volt rá képes s amikor eljött az, amitől nyolc éven át rettegett, hazafisága elvette az esztét.

Életének döblingi szakára vet új világot Károlyi Árpád bécsi és Angyal professzor londoni levéltári lelete, úgyhogy ma már egészen világosan látjuk Széchenyi katasztrófájának mélyebb okát és a hatalmas politikai küzdelmet, amely azt megelőzte. És itt megint bámulhatjuk a lángész csodálatos erejét. Görgen szanatóriumát el nem hagyva, csak újságok, könyvek és látogatók felvilágosításaiból táplálkozva, kristálytiszán látta Európa, az összbirodalom és Magyarország helyzetét, bajait és az abból fakadó tennivalókat. Széchenyi saját írásaiból és nyilatkozataiból kihámozva a politikai összhelyzet röviden következőképpen állott szeme előtt.

A forradalmakat az összbirodalom Bécsben, Prágában, Lombardiában és Velencében s végül orosz segítséggel Magyarországon is elfojtotta. Nagy politikai válságok és katasztrófák után rendszeren tabula rasa áll elő. Mint a lány viaszt, úgy formálhatták volna a politikusok 1849 után is az új helyzetet, ha államférfiak lettek volna. Végzetes volt, hogy nem bizonyultak annak. Még a forradalom folyamán a hatalmat a gyermekifjú Ferencz József helyett Schwarzenberg Félix herceg ragadta a kezébe, egy tehetséges és tetterős, kíméletlen ember, de minden erkölcsi alap nélkül való, frivol, bosszúálló és tanulatlan. Erezte ezt a

hiányt és ezért maga mellé vette Bach Sándort, aki még csak az imént tényező volt a bécsi forradalomban, de köpönyegforgatásra kész, nagy tehetségét az abszolutizmus rendelkezésére bocsátotta és Schwarzenberg rapszodikus gondolatait rendszerbe foglalta. Így született meg a Bach-rendszer. Ezek a végzetes férfiak, Széchenyi szerint három téren, mégpedig erkölcsi, kül- és belpolitikai téren követtek el helyrehozhatatlan hibákat. Az egész újjáépítés rossz tervek szerint indult s a fiatal uralkodónak, akinek nevében és felelősségére folyt az akció, helyrehozhatatlan károkat okoztak.

Különösen súlyos volt Schwarzenbergnek és társainak vétke erkölcsi téren. Nem saját erejükkel, legalább magyar vonatkozásban nem, hanem I. Miklós cár fegyvereire támaszkodva győztek. Mégis a felfuvalkodott győző hetyke magatartásával léptek fel s a pesti Újépületben s az aradi vesztőhelyeken vérben tombolták ki magukat. A politikai bosszú ez akciójának undokságát még növelte, hogy ami voltaképpen személyes és politikai bosszú volt, azt az igazságszolgáltatás mezébe burkolták. Széchenyinek oly erős volt az erkölcsi és igazságérzése, hogy mindazokat, akik e vérengzésekben kompromittálva voltak, egyénileg sem tudta többé tisztességes embereknek tekinteni.

Schwarzenberg és utóda a külügyminiszteri székben, gróf Buol, a külpolitika terén is hibát hibára halmoztak, elrontották a jóviszonyt egyik hatalom után a másikkal, aminek az volt a következése, hogy az összbirodalom teljesen elszigetelt helyzetbe került.

Először Poroszországot sértették vérig. IV. Frigyes Vilmos nem fogadta el a frankfurti német alkotmányozó nemzetgyűléstől a neki felajánlott császári koronát és csupán arra szorítkozott, hogy

az északnémet államokat szövetségbe csoportosította Poroszország körül, amelynek kezébe került volna az unió katonai vezetése is. Schwarzenberg az 1850-i olmützi pontációval e szövetség felosztatására és mozgósított hadseregének demobilizálására kényszerítette az akkoriban gyenge porosz államférfiakat.

Egyenesen végzetes volt azonban az, amit Schwarzenberg utóda, Buol gróf külügyminiszter orosz viszonylatban tett. Alig négy évvel azután, hogy Miklós cár a magyar hadsereg legyőzésével visszaadta hazánkat az összbirodalomnak, feszültté vált a viszony Oroszország és Törökország között, az orosz hadsereg megszállta a dunai fejedelemségeket. És ekkor az összbirodalom mozgósított, felvonult Erdélytől Bukovinán át Galíciáig, de nem Oroszország mellett, hanem ellene és ultimátummal kényszerítette Miklós cárt a Havas-Alföld és Moldva kiürítésére. Ebbe a világtörténelmi hálátlanságba, a kihasználtság és becsapottság gyötrő érzésébe és a krími háború mostoha kimenetelébe a hatalmas autokrata, I. Miklós cár belehalt, felesége, Alexandra Feodorovna özvegy cárné pedig azt mondta Zsófia főhercegnőnek, az ifjú császár anyjának: «Votre fils a tué mon mari!» II. Sándor cár koronázása után kíméletlenül bánt az összbirodalom nagykövetével, nyíltan bosszúról beszélt és az orosz udvarnak ez az engesztelhetetlen gyűlölete volt végelemzésben az oka az 1914-i orosz támadásnak és ez úton az osztrák-magyar monarchia összeomlásának.

A vérengzés e rezsimnek annyira lényegéhez tartozott, hogy nemcsak Magyarországon tombolt, hanem egyebütt is, ahol öntudatos nemzeti érzésbe ütközött, így természetesen Lombardiában és Venetóban, ahol különösen a bresciai és mantovai

kivégzések váltak hírhedtté. Ez meg az olasz nemzet gyűlöletét korbácsolta fel, ami az olasz eszmét magáévá tett savoyai dinasztiát kényszerítette arra, hogy 1859-ben és 1866-ban az összbirodalom ellen fegyvert ragadjon. Sőt az ötvenes és hatvanas évek elnyomásának emléke oly keserű volt, hogy Olaszország állásfoglalását még a világháború folyamán is döntően befolyásolta.

Széchenyi azt is világosan meglátta, hogy Brück pénzügyminiszter közlekedési politikája milyen rossz vért szült Angliában, óriási költséggel kiépítették a becs-trieszti vasutat a Semmeringen át, kifejlesztették a trieszti kikötőt, szubvencionálták a Lloyd tengerhajózási társulatot és Brück pohárköszöntőben éltette a francia Lessepset, aki III. Napoleon védnöksége alatt hozzálátott a Szezei-csatornához. Brück azzal a gondolattal kacérkodott, hogy az indiai kereskedelmet Bécsen, Trieszten és Szezen át lehet elterelni az angol érdekkörből, amely koncepció ellentétben állott azokkal az alapelvekkel, amelyeken az angol külpolitika nyugodott.

Az összbirodalom miniszterei ekképp minden hatalommal elrontották a dolgot, úgyhogy amikor 1859-ben III. Napóleon a fegyveres ellenségeskedés terére lépett, Bécs teljesen izolálva állt a francia és az olasz hatalommal szemben.

De még ennél a balkezes külpolitikánál is végzetesebb volt az a belpolitikai irányzat, amelyet az összbirodalom különösen Magyarországgal szemben követett. A Bach-rendszer három sarkalatos alapelveken épült fel: az abszolutizmuson, a centralizáción és a germanizáción. Ám az abszolutizmus tarthatatlan kormányforma volt a XIX. század második felében. De meg hogy lehetett volna centralizálni, új mesterséges egységbe összeolvaszt

tani olyan századokon át önálló históriát élő nemzeteket, mint aminők a magyarok, olaszok, lengyelek, horvátok voltak. A germanizáció gondolata pedig etnográfiai lehetetlenség volt, hiszen gyermekes elgondolás, hogy 25 százalékos németiség majd beolvaszt 75 százalék románt, szlávot és magyart.

Ilyen erkölcsi megterheltség nyomása alatt, ilyen külpolitikai izoláltságban és ilyen súlyos belpolitikai hibákból kisarjadzó, általános belső elégedetlenség közepette természetes volt, hogy bizonytalanság érzése és eljövendő nagy katasztrófák előérzete vett mindinkább erőt a lelkeken. Ebben a fokozatosan kialakuló katasztrófa-atmoszférában az 1849-i csapás után lassanként éledező magyar nemzeti szellem újból fölvette a küzdelmet az összbirodalmi eszmével. Kik voltak a küzdő felek ebben a monumentális történeti tusában?

Az egyik oldalon egy kialakuló kaszt, az összbirodalmi bürokrácia. Schwarzenberg Félix autokrata természete feltétlen engedelmességet követelt, azért munkatársait nem is Ausztria és Magyarország történeti nemességéből vette, amelynek fiai korábban a hadsereg tisztikarát és a polgári szolgálat vezetői állását ellátták. Schwarzenbergnek nem kellett önálló gondolkodású emberek, ő vak eszközöket keresett és ezért nem nézve múltra és nemzetiségre, mindenféle elemből vegyes eredetű hivatalnoki kart toborzott össze, a miniszterek is csak második rangosztályba emelt hivatalnokfélék voltak és nem államférfiak, akik egynek, összetartozónak és szolidarisnak érezték magukat a vezetésük alatt álló és mindinkább kaszttá kimeredő hivatalnoksereggel és ennek existenciális anyagi érdekeivel.

Ezzel az összbirodalmi táborral szemben magyar részről három politikai csoport állt.

Kossuth az emigrációval és magyarországi hívei, röviden a negyvenkilencesek, mert az 1849-i debreceni detronizáló nyilatkozat közjogi alapján állottak. Ezek az összbirodalmi bürokrácia szemében béke idején nem voltak veszedelmes emberek, mert nemcsak akkor, de később is kizárva maradt még a gondolata is annak, hogy a császár őket a kormányra valaha meghívja.

Azután ott állt Deák és a köznemességből kikerült liberális tábor, amely az 1848-as törvények alapján követelte a jogfolytonosság helyreállítását. Az összbirodalom egy újabb katasztrófájának, a königgrätzi vereségnek kellett bekövetkeznie, hogy az udvar, bár bizonyos módosításokkal, de ezt az alapot mégis elfogadja. A kormányzó bürokráták szempontjából tehát Deák pártja sem volt az ötvenes évek folyamán még veszedelmes.

De itt voltak a konzervatívok élükön Széchenyivel, Jósikával, Dessewffy Emillel, Szécsen Antallal, Apponyi Györggyel, Szögyény-Marich Lászlóval, Majláth Györggyel, Barkóczyval. Mindannyian udvarhoz bejáratos, de öntudatos magyar emberek, reálpolitikusok, akik mindenáron ki akarták ragadni a nemzetet a Bach-rendszer halálos szorongatásából. Lefelé nem keresték a népszerűséget, de fölfelé őszintén, emelt fővel, magyarosan megmondták nézeteiket. A dinasztiahoz teljesen hűek voltak, de hazájukat éppúgy szerették. Königgrätz után követeléseik már kevésnek látszottak a nemzet szemében, de a monarchia újabb katasztrófája az ötvenes évek végén, amikor az összbirodalmi gondolattal ők tusakodtak, előre látható még nem volt, nekik tehát az akkori erőviszonyokkal kellett számolniuk. Csak ebben a

beállításban lehetünk irántuk igazságosak s a magyar történetírásnak revideálni is kell velük szemben a 67-es események benyomása alatt elfoglalt igazságtalan álláspontját. Az ókonzervatívok az udvarnál politikailag possibilisek voltak, hiszen forradalom előtti, 1847-es közjogi alapon állottak; de éppen ezért nézte a hivatalnok-kormány gyanakvó, aggodalomteljes ellenszenvvel minden lépésüket, működésüket s ellenakcióját főképp velük szemben irányította. Ebben a politikai beállításban találja Széchenyi katasztrófája is természetes és történetileg igaz okát.

A harc egyfelől a hivatalnokkormány, másfelől a magyar konzervatívok közt az ötvenes évek múlásával mindig erősebbé és elkeseredettebbé vált. Kifelé mindennek kevés volt a látszata, a mérközésről a magyar közönség alig hallott valamit, mert az olyan merev abszolutizmus alatt, mint a Bach-rendszer volt, szabadon agitálni, a tömegekre hatni nem lehetett. De a döntő tényező hem is a közvélemény, hanem az uralkodó, az udvar, az irányadó körök felfogása volt, ennek a felfogásnak befolyásolása volt a tusa célja.

E monumentális harc láttára jó vívók jutnak eszünkbe, ahol csapás, védelem és ellentámadás egymást éri és váltja.

Széchenyi 1856-ban már annyira felgyógyult, hogy irogatni kezdett, de akkor még nem politikáról, hanem lélektani, esztétikai és pedagógiai kérdésekről. 1857 tavaszán Bach arra a potemkini ötletre jutott, hogy az uralkodó és fiatal neje tegyen körutat Magyarországon és lássa meg az akkor már nyolc éves rezsim munkáját és eredményeit. Ugyanazon a napon, amikor az uralkodópár a magyar útra elindult, Széchenyi is hozzá látott egy nagy magyar munka megírásához,

amelynek ő maga címet nem is adott, de amelyet utólag elneveztünk nagy magyar szatírának. Ebbe a keserű műbe mintegy beraktározta politikai ötleteit, gondolatsorait, elmélkedéseit az öszbirodalom fonák helyzetéről és a magyar nemzet szenvedéseiről. Így kezdődött meg 1857-ben újra Széchenyinek 1848-ban megszakadt politikai tevékenysége.

A konzervatívok pedig a császári pár magyarországi körútját fel akarták használni, hogy petícióval járuljanak az uralkodó elé, felpanaszolva a nemzet sérelmeit. Bachnak sikerült elérnie, hogy a memorandumot, amelyet a primás óhajtott átnyújtani, még csak el sem fogadták. Az út lezajlása után, mintegy az eredmény megállapításaként, Bach szeptemberben Laxenburgban kéziratot eszközölt ki a fiatal császártól, amelyben megelégedését fejezte ki a látottak fölött és kijelentette, hogy minden a régiben marad.

De Bach a körutazás rendezésével és annak során felülről megparancsolt ovációkkal még nem érte be, hanem azonfelül Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns címen félhivatalos röpiratot íratott, amelyben túrhetetlenül kérkedő hangon eldicsekedett azzal, amit kormányzata Magyarországon Világos óta állítólag létrehozott. Amint mondtam, a harc mindig az irányadó körök befolyásolása körül forgott és ennek megfelelően Bach is ezt a politikai memorandumot csak 500 számozott példányban nyomatta ki és ezeket kiosztotta az udvar és a diplomáciai kar legbefolyásosabb emberei között.

A magyarországi körút rendezése és a Rückblick kiadása Bachnál ugyanabból a politikai elgondolásból eredt: hangulatot akart maga, politikája és rendszere mellett csinálni. Széchenyi

viszont éppen ezt a hangulatot igyekezett lerontani, amikor elővéve a nagy magyar szatírába beraktározott gondolatainak legjavát, megszerkesztette Blick című ellenröpiratát, kimutatva a Bachféle könyv célzatos beállításait, a rendszer hibáit és különösen főképviselőjének, Bachnak fonák egyéniségét és gyökerében elhibázott politikáját. Széchenyi e németül írt munkájában főkép a gúny fegyverével élt. E Széchenyi-könyv egész beállításából világosan látszik, hogy nem a külföldre vagy a magyar közvéleményre akart hatni; tréfái, anekdotái mindig úgy voltak összeválogatva, hogy azok a bécsi udvari körök ízlésének megfeleljenek és érdeklődését felkeltsék. E mű írása foglalkoztatta Széchenyit 1857 őszén és 1858 elején. Béla fia azután Angliában kinyomatta és az angol nagykövetség futára az összbirodalomba 1859 tavaszán behozta a rendőrileg eltiltott Sárga Könyv-et éppen akkor, amikor a katonai akció III. Napoleon és Olaszország ellen megindult. Ezután jöttek 1859 májusának és júniusának ismert katonai eseményei, jött Magenta és Solferino, amely katasztrófák tüzének világánál nyilvánvaló lett, hogy nemcsak a hadsereg, de az egész mögötte álló mesterséges állami gépezet nehezebb körülmények között sikeres működésre képtelen. A villafrancai ideiglenes béke után kiábrándulva jött fel az ifjú császár a gyászos csataterекről és megint jött Laxenburgból egy kézirat, de ez már nem dicsérte a rendszert úgy, mint a magyarországi mesterséges diadalmenet után, hanem beismerte a belpolitikai javítások szükségességét. Es most fokozódó hevességgel indult meg az összbirodalom hivatalnok-minisztereinek és az idegen hivatalnokseregnek élet-halál harca azért, hogy ha az olasz vereség következtében lesz is a belpolitika terén változás,

az legfeljebb csak személyi és ne egyúttal rendszer-változás is legyen. A rezsim leggyűlöltebb exponensének, Bach belügyminiszternek és Kempen rendőrminiszternek hamarosan mennie kellett, Rechberget kinevezték miniszterelnöknek, de 1859 nyarán és őszén mélyebbreható javításokat, különösen magyar vonatkozásokban tenni még nem akartak. A jóhiszeműek igyekezete odairányult, hogy a magyar viszonyokról hallgassák meg a konzervatív vezetőembereket, de a kormány még azt is meg tudta akadályozni, hogy ez gyűlésben történjék. Rechberg egyénenként kérte magához őket és ugyancsak ő ismételten meglátogatta a Döblingben visszavonulva élő Széchenyit.

Rechberg megbeszéléseivel párhuzamosan a párizsi nagykövetből csak az imént rendőrminiszterré kinevezett Hübner lement Tótmegyerre és ott a konzervatív főnemességgel beható tanácskozásokat folytatott. Sokban el is fogadta érveléseiket, de éppen ezért hamarosan le kellett mondania és utóda a sötét Thierry lett, Széchenyi katasztrófájának egyik felidézője. Egyelőre a hivatalnokkormány kerekedett felül. Úgy látszott, hogy a személyi változásoknál tényleg megakadt a rendszernek annyira szükséges likvidálása. Az udvar terveibe beavatott Szécsen Antal kiment Széchenyihez Döblingbe és csüggedten mondta: «Je suis au bout de mon latin, faites quelque chose!» Es Széchenyi cselekedett. Konceptiója az volt, hogy mindenáron fel kell világosítani a fiatal császárt, tudatára kell ébreszteni annak a veszélynek, hogy ha az eddig követett irányhoz továbbra is csökönyösen ragaszkodik, ha az ügyek az addigi mederben folynak tovább, akkor elkerülhetetlen lesz a monarchia katasztrófája. Fel akarta használni e célra a hercegprímás negyvenéves papi jubileumát,

amely alkalomra újabb petíciót fogalmazott, amelyet az ott megjelent kiválóságoknak alá kellett volna írniok. De ennyire nem is került a dolog. Bartakovics érseknek pusztá hazafias pohárköszöntője elégséges volt ahhoz, hogy Magyarország fő kormányzó] a ebédközben szenvedélyesen felugrott székeről és katonai kíséretével együtt tüntetően távozott. Amikor a közvetlen petíció nem sikerült, akkor Széchenyi Lichtenstein Ferenc herceg tanácsára nyíltlevelet fogalmazott a császárhoz s azt szokása szerint Angliában kinyomatta. Teljes őszinteséggel tárta fel ebben a rendszer legfőbb hibáit és megint utalt a várható bajokra, amelyek utóbb jórészt be is következtek. Mikor azután a nyíltlevélnek sem mutatkozott hatása, akkor Anglia útján igyekezett a fejedelmet kedvező állásfoglalásra bírni. Tudta, hogy Angliában fontos kül politikai tényező a közvélemény, ezért cikket küldött a Timesbe. Baráti viszonyban élt Anglia bécsi nagykövetével, lord Augustus Loftussal, aki őt Döblingben gyakran meglátogatta. Széchenyi gróf és lord Loftus olyan két egyéniség volt, akik szinte arra voltak alkotva, hogy egymást kölcsönösen megértsék, megszeressék, megbecsüljék. Társadalmi szokások és felfogás azonossága, a politikai gondolkozás párhuzamossága, mérsékelt, de határozott természetük közel hozták őket egymáshoz, Loftus bő jelentésekkel továbbította a londoni külügyi hivatalhoz Széchenyinek és körének emlékiratait, tolmácsolta eszméiket. A végén pedig Széchenyi egy előkelő angol ismerőse, lady Stafford útján, aki az angol miniszterelnökkel rokoni viszonyban állott, közvetlenül levelet intézett Palmerstonhoz, kérve közbelépését a fiatal császár felvilágosítása iránt, mert a monarchia fennmaradása Angliának is külpolitikai érdeke, az

összbirodalomban követett út pedig egyenesen a romlásba vezet.

Csodálatos az, hogy abból a döblingi néhány szobából Széchenyi mily óriási akciót tudott kifejteni. Még a legvégén is, a Blicknek mintegy folytatásaként, újabb broszürt készített elő *Dis-harmonie und Blindheit* címen, amelyet már nem adhatott ki, mert éppen a befejezését írta, amikor a házkutatás alkalmával azt tőle erőszakkal elvették.

És itt elérkeztünk Széchenyi kríziséhez és katasztrófájához, amely egyúttal a magyar mozgalom krízise is volt. Az eddig annyira zárt Bach-rendszer az olasz csatamezőkön megtorpanva és magának Bachnak távozása után a szellemi vezetőtől is megfosztva, természetesen foszlott-bomlott. A pénzügyi helyzet válságosra fordult, a hadseregszállítás körül is óriási visszaélések kerültek napfényre, amelyek majdnem felnyúltak a pénzügy-miniszter személyéig. Az összbirodalom összes néptörzseinek elégedetlensége annyira általánossá és köztudomásúvá vált, hogy 1860 elején I. Ferenc József kezdte belátni azt a keserves igazságot, hogy egy évtizeddel ezelőtt rossz irányban indultak el, hogy annyi vér és erőszakoskodás árán, egy értékes évtized elvesztésével, szakadék szélére kerültek.

Megkezdődött a hivatalnokkormány élet-halál harca a létért és ekkor kétségbeesett eszközhöz nyúlt. Mindenáron kompromittálni akarták a magyar konzervatívokat a bizalmával mindinkább feléjük hajló császár előtt, hogy így az utolsó pillanatban, a kormányra való meghívásuk küszöbén, tegyék őket az uralkodó előtt lehetetlenné. Magyarország főkormányzója felhívta Thierry figyelmét Széchenyi döblingi működésére. Denun-

ciánsok Rechberg előtt is úgy igyekeztek beállítani Széchenyi tevékenységét, hogy egyfelől a konzervatívok, másfelől külföldi tényezők bevonásával messze elágazó politikai komplotot készít elő. Megvesztegették egyik ápolóját, Pichler Sebestyént, hogy lopjon el tőle kompromittáló kéziratokat és amikor Pichler jelentette, hogy Széchenyi újabb munkán dolgozik a rezsim ellen, - a Disharmonie und Blindheit volt az - akkor 1860 március 3-án Felsen thal rendőrtanácsos óriási számú rendőrrel rajtaütött a döblingi remetén és négy órán át fosztogatta iratait, attól a reménytől kecsegtetve, hogy bőséges kompromittáló anyagot találnak a Széchenyivel baráti viszonyban levő magyar konzervatívok ellen.

Ettől az időtől kezdve minden lázasan lüktet. A magyar közvélemény az agg Széchenyi zaklatásán felháborodik. Március 15-én már sortűz dörög el a Kerepesi-temetőben és Forinyák Géza halálosan megsebesül; április elején belehal sebeibe és az egész magyar társadalom osztálykülönbség nélkül kíséri ki utolsó útjára. Széchenyinek Thierry rendőrminiszter kíméletlen levelet írt, amelyben baljós fenyegetés foglaltatik. Iratai a rendőrségről már átkerültek a büntetőbíróshoz. De a legnagyobb magyar nem akar méltatlan ellenfeleinek hatalmába kerülni, hanem mint a nagy rómaiak, április 8-án inkább önként megválnak az élettől. Az előző napon még elküldött a régi barátnak, lord Loftusnak 24 üveg tokajit, mintegy gyengéden figyelmeztetve arra, hogy ne felejtkezzék meg a szenvedő magyar nemzetről akkor, ha majd ő maga már nem lesz az élők sorában. A rendőrség újabb házkutatást tart Döblingben; ujjonganak a hatalmas leleten, amely lehetővé teszi, hogy a «főbűnös» halála után is Széchenyi «cinkostársai» ellen bün-

pereket indíthassanak. A dőrök diadalmámban úsznak, pedig rendszerük sírját ásták meg.

A magyar cikkek a Timesben erősen hatottak az angol közvéleményre. Lord Loftus, a nemes barát is híven jelentett Londonba, lady Stafford szintén elvitte Széchenyi levelét lord Palmerston miniszterelnökhöz. Es alig záródott le a cenki kriptá Széchenyi földi maradványai után, megérkezett Palmerston külügyi államtitkárától, John Russeltől lord Loftushoz a nehezen várt távirat, amelyben Viktória királynő kormánya bécsi nagykövetét arra utasítja, tegyen az összbírodalom külügyminiszterénél lépéseket, hogy Magyarország kormányzata a történelmi alapokra visszahelyeztessék és hogy a reformok a magyar közvéleményt kielégítsék. Rechbergnél nyomban jelentkezik is a kellemetlen látogató. Ezúttal különösen komoly és kimért; a nagykövet megteszi a Széchenyi által annyira óhajtott demarsot, de mint gróf Széchenyi Béla többször elmondotta, ez alkalommal lord Loftusnak, a magánembernek is volt Rechberg számára mondanivalója s fagyosan odavetette, hogy szigethazájának felfogása szerint szokatlan az, hogy Rechberg előbb látogatta Széchenyit és tanácsait kérte, utóbb pedig házkutatást tartatott nála, ami egy ilyen nagy hazafit halálba kergetett. Loftus ezt leplezetlenül megmondva, ridegen távozott s nemsokára bécsi állomását is odahagyta.

Magyarországot már a döblingi házkutatás híre is felzaklatta. Most pedig, hogy közismertté vált, hogy halálba üldözték az aggastyánt, a nemzeti harag valósággal fellobogott. Felújult Battyány Lajosnak, Perényinek és az aradi vértanúnak emléke. Csak az imént ölte meg a sortűz a kis jogászt, Forinyákot és most a legnagyobb magyart üldözték a halál menedékébe. Vér és

mindig csak vér . . . Széchenyi Bécsben rendőrileg megfigyelt egyén és vádlott, itthon a nemzet halottja, akit a kisgyerektől az öregekig minden magyar ember hetekig gyászol. Micsoda óriási szakadék a nemzet és az állam felfogása közt!

A hivatalnokkormány korai örömeinek és bosszúvágyának végeszakadt, mert cinizmusukban sok mindennel számoltak, csak egygel nem, I. Ferencz József nemes egyéniségével, uralkodói lelkiismeretével. Eddig azzal áltatták, hogy a harc Magyarországon a lakosság egy töredéke, egy párt ellen folyik, Kossuth hívei ellen, akik el akarnak szakadni a monarchiától. De most már a leghívebbeket, a konzervatívokat is gyanússá akarják tenni előtte, üldözni készek mindenkit, egy egész nemzetet. De akkor hol marad az állam erkölcsi létjogosultsága? A gyermekifjú uralkodót Schwarzenberg Félix végzetes útra terelte, de keservesen meglakolt ezért a korai tévedésért; tartományok és presztízs mentek rá, fontos évek veszték el, amelyek alatt Európa többi részei rohamosan fejlődtek. Most kinyílt az uralkodó szeme, megtanult saját maga látni, elküldte balkezes munkatársait és Benedek személyében magyar embert állított a budai főkormányzóság élére, aki elment arra a gyászmisére, amelyet a hercegprímás Széchenyi lelkiüdvéért mondott és maga kezdeményezte, hogy állítsanak szobrot a döblingi áldozatnak. Széchenyi nemcsak életével, hanem halálával is előmozdította az ország sorsának jobbrafordulását.

Lord Loftus meghatottan írja, hogy az életből távozó Széchenyi utolsó üdvözlétként elküldte neki a borok királyát, az aranyszínű tokajit. A mai estén, amikor Széchenyi és Loftus nemes barátságáról megemlékeztünk, ismét az arany-

színű tokaji van a serlegben. Es ismét súlyos helyzetben van a magyar nemzet, de nem reménytelenben. Megemlékezve a múlt idők nemes küzdelmeinek halhatatlan vezetőjéről és a súlyos jelenből reményteljesen nézve a magyar jövőbe, emeljük áhítatos lélekkel Széchenyi emlékezetére a serleget!

A hosszúlejárati váltó

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. február g-i számában.

Az elmúlt két vasárnapon azt igyekeztem a magyar szülőknek megmagyarázni, hogy miért nem olyan fontos ma már a latin nyelv oktatása, mint akárcsak ötven évvel ezelőtt és hogy miként vezetett egyfelől a latin iskola gondolatához való görcsös ragaszkodás, másfelől a modern kortól megkövetelt újabb tárgyaknak a tantervbe való sorozatos beiktatása a gyermekre elviselhetetlen *túlterheléshez*. Ebben a harmadik cikkemben azt szeretném megmutatni, hogy mikép csinálhatunk a magyar középiskola legelterjedtebb fajtájából: a *reálgimnáziumból* olyan iskolatípust, amely a modern kor igényeinek megfelel, mert egyfelől igen sok olyat nyújt, ami az életben hasznavehető, másfelől számol a gyermek munkabírásával, akinek idegrendszerét összeroppantanunk s akiből a gyermeki vígságot és derűt erőltetett, túlhajtott stúdiumokkal kiirtanunk nem szabad.

Középiskoláink túlnyomórésze reálgimnázium, de azért középiskoláink skálájában a közepén álló reálgimnáziumtól jobbra továbbra is fennmarad a humanisztikus gimnázium, balfelé pedig a reáliskola. Természetes, hogy a humanisztikus gimnázium csak ott tartható fenn, ahol helyben más középiskola: reálgimnázium vagy reáliskola is

van. Mert középiskoláink ilyen területi megoszlása mellett a jövőben sok latint és azonfelül görögöt is már csak olyan gyermek fog tanulni, akinek szülei ezt egész öntudatosan akarják. Hogy egész világos legyen, ismétlem tehát, hogy a reál-gimnázium reformjáról szólok, amely iskolafajtából hasonlíthatatlanul több van már nálunk, mint a humanisztikus gimnáziumból és reáliskolából.

A reál-gimnázium Európában régi, nálunk új iskolafajta. Javaslatomra 1924-ben iktatta a XI. törvénycikkbe a második nemzetgyűlés. Az új iskolafajta hamarosan megnyerte a közönség bizalmát s a régebbi humanisztikus gimnáziumok túlnyomórésze ilyen nálunk újfajta reál-gimnáziummá alakult át.

Mi a reál-gimnázium lényege? Az, hogy az oktatás középpontjába *két élő nyelv és kultúra* megismertetését állítja, míg a humanisztikus gimnázium két holt nyelvet: latint és görögöt tanít, a reáliskola pedig a matematikára és a természettudományokra fekteti a fősúlyt. Mind a három iskolafajta természetesen egyebet is tanít, csak a hangsúly van a három középiskola fajtánál mindig más és más tantárgycsoporton, így a reál-gimnáziumban a két modern nyelven és irodalmon.

Maga az új középiskolai törvény ekként bevált, de az annak alapján kibocsátott tantervvel a kivitelnél bajok voltak, mert *túlterhelés* mutatkozott. Mi ennek az oka? A tanterv két alapelgondolása. Ez a tanterv azt követeli, hogy a reál-gimnázium a latinból ugyanazt nyújtsa, mint a humanisztikus gimnázium, a mennyiségtanból pedig ugyanazt, mint a reáliskola. E mellett némileg kidomborította azt is, ami a reál-gimnázium lényege: a két modern nyelvet és irodalmat. Nyilvánvaló, hogy a tanterv szerint a reál-gimnázium többre

vállalkozik, mint amennyit sikerrel taníthat. Ezt világosan látva, rá kellett tehát magamat szánni nem a törvény, hanem az annak alapján kiadott tanterv reformjára. Ehhez képest a holt nyelvek a fennmaradó humanisztikus gimnáziumban továbbra is érvényesülhetnek, de a *reálgimnáziumban a latint* és valószínűleg részben a mennyiség-tant is *csökkenteni* kell.

Minthogy a nehézségeket okozó reálgimnáziumi tanterv az én miniszterségem alatt és az én felelősségem mellett lépett életbe, joggal tehető fel velem szemben az a kérdés, hogy miért egyeztem bele, miért bocsátottam ki? Két okból: először is azért, mert a reálgimnáziumi eszme gyakorlati megvalósításához főképpen *modern nyelvtanárok* kellett, ilyenek pedig akkor még kellő számban nem álltak rendelkezésre. Szerveztem tehát rendre külföldi Collegium Hungaricumokat és külföldi ösztöndíjakat. Tömegesen küldtem külföldre olyan középiskolai tanárjelölteket, akik az angol, francia, német vagy az olasz nyelvet választották főszakmájuknak. Az nyilvánvaló, hogy a modern nyelveket, azok szabatos, sajátos szép kiejtését és a társalgási készséget Magyarországon csak nagyon gazdag szülők gyermeke tanulhatja meg, aki mellett ott van egész nap a Fräulein, a Mademoiselle, a Miss vagy a Signorina. A középosztály széles rétegei ellenben, akiknek gyermekeiből a középiskolai tanárok kikerülnek, modern nyelvmesterek tartásának luxusát alig engedhetik meg. így esett azután, hogy például németszakos középiskolai tanáraink közül az egyetemet alapos nyelvtani tudással, a német irodalom kitűnő ismeretével elegen hagyták el, de német kiejtésük kétségbeejtő, társalgási képességük német nyelven korlátozott és így azoknak az igényeknek, amelyeket egy

élő nyelv tanításához fűznünk kell, minden igyekezetük ellenére csak korlátozott mértékben tudnak megfelelni. A mostani rendszer mellett ellenben az angolszakos középiskolai tanárjelölt két-három évet tölt Aberdeenben vagy Londonban, a franciaszakos Párizsban vagy Genfben, az olaszszakos Rómában vagy Bolognában, a németszakos Bécsben vagy Berlinben. Ezen a példán láthatja mindenki, mennyire igaz, hogy a kultúrpolitika – amint mondani szoktam – hosszúlejárátú váltó. Nyolc éven át következetesen törekszem arra, hogy *modern nyelvtanáraink* hosszabb időre menjenek külföldre, a nyelvtanon és az irodalmon kívül szerezzék meg az angolban, a franciában, a németben vagy az olaszban a *jó kiejtést és a társalgási készséget*. Nyolc évi ilyen következetes munka után most örömmel látom, hogy már kellő számmal jönnek meg hosszabb kinttartózkodás után külföldről olyan modern nyelvszakos tanárok, akik angolul, franciául, németül vagy olaszul szép kiejtéssel folyékonyan beszélnek. Ma már érik a vetés.

Ha nyomban az 1924-iki új középiskolai törvény megalkotása után erőltetnem volna az élő nyelvek oktatását, az egész akció valószínűleg nevetségbe fűlt volna. A nagy reményekkel várakozó szülők csakhamar kiábrándulva látták volna, hogy maga a tanár sem tud sokat, kiejtése rettenetes és hogy például azon az olasz órán sem csinálna egyebet, mint a latin tanár, aki az olasz klasszikusokat nyelvtani példatárként használja s az olasz szöveg alapján afféle grammatikai tornát végeztet. Most már rohamosan javul a helyzet. Jönnek az új tanárok és saját szememmel láttam, mikor a Munkácsy-utcai gimnáziumban Balbino Giuliano olasz kultuszminiszternek könnyelábbadt a szeme,

mikor az egyik tanár óráján a budapesti magyar gyerekek az olasz nyelvet gyönyörűen ejtették ki. így lesz ez most már fokozatosan a többi modern nyelvvel is.

Ezeket a dolgokat tartva szem előtt, egyeztem bele átmenetileg abba, hogy egy ideig folytassák továbbra a reálgimnáziumokban a latin oktatását olyan mértékben, mint ahogy azt a humanisztikus gimnáziumokban teszik. De olyan ütemben és arányban, amint jön haza a külföldi Collegium Hungaricumokból a modern nyelvszakos középiskolai tanárok új nemzedéke, viszem most fel a latin nyelvet az elsőből egyelőre a harmadikba, később pedig az ötödikbe.

A most ismertetett főokon kívül azért is vártam egy darabig a reálgimnáziumban a latin megszorításával, hogy kíméljem konzervatívabb pedagógusaink érzékenységét, hogy hozzászoktassam őket e «kultúrbotrány» elviseléséhez és hogy a latinszakos tanárok korábbi óriási számának természetes csökkenésével az így beálló üresekre nevezhessem ki a külföldről hazajövő fiatal erőket. Minthogy létszámemelésre nem gondolhattam, csak a nyugdíjbamenő latin-görögszakos tanárok pótlásaként hozhattam be a rangsor legalján az angol-, a francia-, a német- és az olaszszakos utánpótlást. Hiába, hosszúlejáratú váltó a kultúrpolitika. Szívós, céltudatos akciónak hosszú időn át való követése nélkül olyan nagy dolgot, mint amilyen egy középiskolai reform, keresztülvinni, élő valósággá tenni nem lehet. Nyolc év kellett ahhoz, hogy tanáraink legyenek, további nyolc év kell ahhoz, hogy angolul, franciául, németül vagy olaszul tudó ifjak már nagyobbszámmal hagyják el érettségivel reálgimnáziumainkat. Ezekkel az érettségikkel könnyebb lesz aztán közgazdaság-

tant Oxfordban és az amerikai Harvard egyetemen tanulni, s mondjuk művészettörténetet a Sorbonneon. Íme, húsz év kell ahhoz, hogy egy középiskolai reform kezdjen kihatni az életbe. Az a megnyugtató érzés tölt el, hogy ez a jövő nemzedék már nem fog marni azért, hogy a Collegium Hungaricumok és a külföldi ösztöndíjak szervezésével ezt a fejlődési folyamatot lehetővé tettük.

Minden reálgimnázium két modern nyelvet tanít, hogy pedagógiai műszóval éljek, mint «első modern nyelvet» a németet és mint «második modern nyelvet» az angolt, vagy a franciát, vagy az olaszt. A protestáns magyarok, akik hatalmas rokonszenvre találhatnak a germán és az angolszász világban, reálgimnáziumaikban a németet és az angolt, a katolikus magyarok pedig a németet és egyik román nyelvet: az olaszt vagy a franciát kedvelik. Öntudatos szembehelyezkedés ez a rendszer azzal az elhibázott politikai irányzattal, amely mindenhol *uniformizálva* akarja az élet nagy tarkaságát egy kaptafára húzni. Mennyire gazdagítja majd a magyar szellemi életet az, ha a legkülönbélebb országokból jön haza a magyar ifjúság és nem leszünk, mint most, *egyetlen külföldi műveltség egyoldalú befolyása alatt*.

A modern nyelvek oktatásán felépülő reálgimnáziumi koncepciónak természetes kiegészítő része a *magyar anyanyelvnek erősített tanítása és ilyen módon a gyermek magyar nyelvérzékének öntudatos kifejlesztése*. Sőt a modern nyelvek oktatásánál is éppen ellenkező rendszert kell követni, mint aminő az idők folyamán a latin oktatásánál kifejlődött. Itt erőszakosan csináltak a magyar nyelvben jóformán nem létező vagy egészen szokatlan formákat, hogy minden latin nyelvtani alakkal szemben megfelelő magyart tudjanak állí-

tani. Emlékezzünk csak az ilyen példákra: «Dicitur = az mondatik» stb. A modern nyelvek tanításánál a német formával szemben nem egy magyar germanizmust kell állítani, hanem a megfelelő magyaros kifejezést és a német nyelvten tanításánál is el kell siklani mindazon formák felett, amelyek a németbe is a latin révén szivar rogtak át s amelyeket a modern német irodalmi nyelvhasználat is egészen öntudatosan irtogat. Szóval a modern nyelvek tanításának nem szabad károsan befolyásolnia a magyar gyermek nyelv-érzékét, stílusát, mert mélyen igaz Buffon-nak az a mondása: *Le style c'est l'homme*, a stílus maga az ember, ami más szóval annyit jelent, hogy akinek idegenszerű a stílusa, annak sokban idegenszerű a gondolkodása is.

Remélem, hogy az így kimunkált reálgimnázium-típus majd hasznos iskolafajta lesz. Es így eljutottunk a hasznosság gondolatához a középiskolában, amelyről majd a jövő vasárnap szólok.

Kultúrsznobizmus és pedagógiai reform

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. február 16-i számában.

A kultuszminiszternek tulajdonképpen két közönsége van: a parlament és a nagyközönség, amely irányában politikailag foglal állást s ezenfelül a szülők, hogy úgy mondjam, a szülők közönsége, amely látja, hogy minő munka folyik az iskolákban és amelynek, hogy a tanítás sikeres lehessen, a szó szoros értelmében együtt kell működnie az iskolával. Ezért igyekszem cikkeim révén állandó kontaktust tartani a szülők közönségével, hogy ne csak a reformokat lássák egész világosan, hanem azoknak mélyebb indokait is, s e módszer révén szeretném elérni azt, hogy a magyar szülő szeresse a magyar iskolát és bízzék benne.

A magyar társadalmat csak az értheti meg, aki látja, hogy a gazdasági harcnak alapegysége: a magyar család, milyen keservesen küszködik az anyagi gondokkal a pusztta megélhetésért. A legtöbb apa és anya valósággal a szájától vonja meg a falatot, hogy előkerítse azt a pénzt, amibe a gyermek taníttatása kerül és éppen azért, mivel egy elszegényedett társadalomban a gyermek felnevelése ennyi lemondásba és ennyi erőfeszítésbe kerül, a szülő aggódó figyelemmel kíséri az iskola munkáját abban a tekintetben is, hogy annak, amit gyermeke nagy fáradsággal tanult, *hasznát*

látja-e majd az életben. így csak természetes történeti jelenség, hogy különösen azok a korok vetették fel a *hasznosság problémáját* az iskolával szemben, amelyekben nagy volt az elszegényedés és így sok minden luxusnak látszott, amit az emberiség a jobb időkben megengedhetett magának.

De ezen a téren nagy is a fogalomzavar és azért kötelességem a magyar szülő előtt a hasznosságnak ezt a problémáját pedagógiai téren megvilágítani.

Vannak bizonyos ügyességek és készségek, amelyeknek bírása az életre közvetlenül hasznos. A mezőgazdasági alapismereteket a nép rendesen az atyai gazdaságban tanulja meg, az iparostanonc meg valamely mester műhelyében. Ez az oktatásnak, hogy úgy mondjam, első foka.

Vannak azután gyakorlati tanfolyamok, a kosárfonó és kefekötő tanfolyamtól felfelé haladva, a gyors- és gépírási kurzuson át, egészen a Berlitz-módszerű nyelvoktatásig. A legtöbb ügyességi és gyakorlati készséget már csak az olcsóság kedvéért is ilyen *tanfolyamokon* célszerű elsajátítani. Akik a gazdasági szakoktatás lényegét félreismerik, azok Európaszerte mindig újabb és újabb kísérletet tesznek olyan irányban, hogy több ilyen gyakorlati tanfolyamot valami iskolafélévé önállósítanak és így iskolává drágítják azt, ami voltaképpen nem egység, hanem több gyakorlati tanfolyam mechanikus összefoglalása. Ha épületet emelünk, tanerőket kinevezünk, órarendet állítunk össze, iskola még nem jött létre. Az iskolának, hogy úgy mondjam, lelke van, annak egy művelődési eszmény felé kell nevelnie, a reábízott ifjúságot. Ezen a téren az egyedüli gyakorlati megoldás tehát az, hogy mentől több olyan tanfolyamot rendezzenek,

amely az életre valóban hasznos ismereteket közvetít s hogy ne kelljen nagy költséggel idegenbe menni.

Vannak azután természetesen különféle fajtájú gazdasági szakiskolák, alsó-, közép- és felsőfokúak, mezőgazdaságiak, ipariak és kereskedelmiek. Ezek már valamely gyakorlati pályára képeznek, de éppen azért, mivel iskolák, nem érhetik be bizonyos ügyességek és készségek pusztá közvetítésével, hanem némi általános ismereteket is adva, a mezőgazda, az iparos vagy a kereskedő hivatására kell, hogy az erkölcs és a tudás erejével neveljék növendékeiket. Ez a gazdasági szakiskola ..lényege. E téren a helyes kultúrpolitika mentől több *gyakorlati tanfolyam*, aránylag kevesebb, de a gazdasági hivatásra való *nevelést* erősen kidomborító *szakiskola*.

Az életre ennyire közvetlenül hasznos ismeretet a *reálgimnázium*, amelynek reformjáról most szólok, természetesen nem nyújthat. Hiszen a reálgimnázium középiskola, a középiskolának pedig, amint a neve is mutatja, az a lényege, hogy az alapvető népiskola és a főiskola között középen van, önmagában nem lezárása az iskolai művelődési processzusnak, hanem nagy *szellemi alapvetés* a végből, hogy rá azután a főiskolákon a tudományos szakképzést teológiában, jogban, orvostudományokban, pedagógiában, műszaki és gazdasági tudományokban fel lehessen építeni. Az «érettségi» kifejezést rendesen félreértik, tévesen úgy magyarázzák, hogy a rajta túlesett ifjú már az élet számára is érett, holott a bizonyítvány szövegében az a szerény megjegyzés van, hogy az ifjú a főiskolai tanulmányokra érett meg.

De a régi fajta pedagógusoknak végzetes tévedésük abban van, hogy az elmét a főiskolai tanul-

mányokra olyan tudományzakokkal való foglalkozás révén igyekeztek kiérlelni, amelyeknek egyéb hasznuk alig van és így a szülőt és gyermeket valósággal kétségbeejti, hogy nyolc hosszú éven át mennyi mindennel kell kínlódnia, aminek aránylag csekélyebb haszna minden józan ember előtt nyilvánvaló. Minden pedagógiai reformnak legnagyobb gátja, hogy van egy bizonyos *kultúrsznobizmus*, a hipokrizis egy neme, amely a holt nyelvekért való lelkesedést, a pusztán esztétikai, irodalmi műveltség bizonyos egyoldalú hangsúlyozását a magasabb értelemben vett művelt ember ismertetőjének tartja és fél attól, hogy ellenkező nézetet képviselve, kultúrpolitikai barbár hírébe keveredik. Éppen ezért a bátorság egy neme kell ahhoz, hogy e részben éppen kultuszminiszteri székéből a döntő gesztust megtegyük, mert éppen a kultuszminiszternek kell arra tartania, hogy pedagógiai barbár rossz hírébe ne keveredjék. De ezenfelül van a magyar kultuszminiszternek egy magasabb kötelessége, minden tekintet nélkül megmondani és megtenni azt, amire a nemzetnek adott helyzetben szüksége van.

Megengedem, hogy a görög és a latin az elme-élnek kiköszörülésére talán alkalmasabb, mint,, mondjuk, a német és az angol vagy az olasz és a francia. De az európai pedagógia már meglehetősen egyetért abban, hogy az antik nyelveken kívül két modern műveltség vagy a természettudományok erőteljesebb művelése is alkalmas arra, hogy az agyat főiskolai tanulmányokra előkészítse. De ismétlem, megengedem, hogy ez az erősen kimunkált görög és latin grammatika segítségével talán valamivel jobban megy. De nézzük az érem másik oldalát. Mit használ a létért való küzdelemben egy magyar ifjúnak a görög és a latin és mit hasz-

nál az, ha e helyett németül és angolul vagy olaszul és franciául ért? Ennyit az iskolában is meg lehet szerezni, a többi pedig már könnyen jön, mert akinek valamely élő nyelven alapos a nyelvtani tudása és e mellett van bizonyos szókincse, az a folyékonyabb beszédet egy-két hónapi külföldi tartózkodás után egész könnyen elsajátíthatja. Abban a pár mondatban, amit az imént elmondtam, van a reform lényege és annak, azt hiszem, minden józan ember által könnyen megérthető indokolása.

Persze két modern nyelv nem elég. E mellett erőteljesen hangsúlyozni kell a történelmet és a földrajzot. Ezen a téren a most életbelépő középiskolai tanterv nagy haladást jelent, mert míg azelőtt elhanyagoltuk a legújabb kort és volta-képpen csak 1848-ig mentünk, addig most levezetjük a történelem fonalát a jelenig és behatóan foglalkozunk a XIX. század nagy eszmeáramlataival, gazdasági és szociális fejlődésével, ami nélkül a jelenben eligazodni nem lehet.

A földrajz oktatását kell még megerősíteni, mert új abban éppen a vetítés segítségével az egész föld kerekét olyan közel lehet hozni a hallgatóhoz, mintha egy világműködő utat tett volna. Mi még betanultuk a Rajna vagy az Amazon mellékfolyóinak nevét. Hol van ezektől a módszerektől a modern geográfiai tanítás, amely könnyűszerrel közvetít olyan ismereteket, amelyeket korábban csak költséges és fáradságos utazások révén lehetett elsajátítani.

No meg gondoljunk csak vissza az úgynevezett természetrajzi órákra, amelyeken az a benyomásunk támadt, hogy a Mindenható a növény- és az állatvilágot csak azért teremtette, hogy be lehessen sorozni Linné rendszerébe és hogy min-

den fajnak botanikus vagy zoológiai nevet lehesen adni olyan latin nyelven, amelynek hallatára Ciceró nyilván felkacagna. Itt is pedáns rendszer és nevek helyett a növényi és állati élet nagy törvényeit kell tanítani, ami azután igazán bevezet a természettudományi gondolkozásba.

Ilyen értelemben nyújthat hasznosat a részben már megreformált, részben most átalakítás alá kerülő reálgimnázium, amely a főiskolára úgy teszi éretté az ifjú elméjét, hogy nyolc keserves év munkája magára az életre sem válik hasznavehetlenné.

Ez év szeptemberében a magyar reálgimnáziumok már csak a harmadik osztálytól kezdve tanítják a latin nyelvet.

Szervezeti problémák a magas műveltség- terén

A bécsi Tudományos Akadé-
mián 1930. február 18-án tar-
tott beszéd. (Ford. németből.)

Egészséges kultúrpolitikának mindig teljes összhangban kell állnia a korszellemmel. Mi sem természetesebb ennél a posztulátumnál, csakhogy nagyon nehéz ezt helyesen alkalmazni, a kor-szellem lényegét kipuhatolni, kivált oly átmeneti időszakban, mint aminőn nekünk kell magunkat átküzdeni. Bizonyára ritkán éltek vissza inkább szavakkal, mint e két jelszóval: háború utáni idők és háború utáni szellem. Volt mit olvas-nunk bőven: könyvet, értekezést, cikket e kér-désekről, de – őszintén megvallva – ily olvas-mányoknál rendszerint az volt a benyomásom, hogy sok mindent nem az igazság vagy tárgyi okok kedvéért mondtak vagy írtak, hanem főképp mert e két fogalom körül való szemlélődés szelle-mes megjegyzésekre, különös elgondolásokra és merész feltevésekre bőségesen ad alkalmat. Egyik-másik író, aki a háború utáni idők szellemével foglalkozott, azzal a mentalitással azonosítja ezt, amely a háború végével és azután kifejlődött. Itt azonban két merőben ellentétes szellemi áram-latról van szó. A győző nemzeteknél győzelmi hangulat, diadalmámor s a megkönnyebbülés ér-

zése lépett fel, a legyőzötteknél pedig az a tipikus lelki állapot, amely minden nagy szerencsétlenségnél megjelenik, ahol nagy erőfeszítések és áldozatok még nagyobb kudarchoz vezetnek. A hangulatok ily különbözősége mellett eleinte alig lehetett szó egyöntetű európai háború utáni szellemről.

Az utóbbi tíz évben mindenesetre be kellett látniok a győztes államoknak is, hogy a magasra szárnyaló reményekből, amelyeket a fegyverszünet után ápoltak, semmi sem lett, a remélt aranykor nem teljesült; a legyőzött népeknél viszont lassanként lelohadtak a viharos szenvedélyek, amelyek egy évtizeddel ezelőtt önvádakban, szemrehányásokban, keserűségben, kétségbeesésben és különböző politikai mozgalmakban tombolták ki magukat. E tizesztendős kiábrándulás során a győzők és legyőzöttek felfogása közeledett egymáshoz a legtöbb európai népnél közös elszegényedés nyomása alatt, amely a világháború nyomában járt. A *szegénység* az az ellenszenves tényező, amely rányomja bélyegét nemcsak az általános korszemlelre, hanem az egyes emberek és a népek legtöbb életnyilvánulására is. Kétségtelen, nagy volt az elszegényedés a napóleoni hadjáratok után is, némi túlzással azt lehetne mondani, hogy a Biedermeiernek nevezett szellemi áramlat lényege abban állott, hogy a Kelet-Európában utóhatását még éreztető rokokó és a napóleoni császárság neoklasszicizmusa egyszerűbbé és olcsóbbá tétessék. Most azonban sokkal nagyobb volt a pusztulás emberélet és tőke dolgában, mint száz évvel ezelőtt, az államok, a társadalom, az egyesek igényei pedig jelentékenyen fokozódtak. A szegénység az igényesebb, modern embereknél érezhetőbbé, kínosabbá, nyomasztóbbá vált. Hely-

zetünk Trianon és Saint-Germain után mindazonáltal egy jelentékeny pontban kedvezőbb, mint volt nagy atyáinké a bécsi kongresszus és I. Ferenc császár és király uralkodása alatt. A bolsevista Oroszország nem ismer ugyan gondolatszabadságot s egyik-másik keleteurópai állam is elnyomja a nemzeti kisebbségek kulturális fejlődését, egyebütt azonban a szellemi életnek erőszakos rendőri elnyomására most nincs példa. Különben, hogy műveletlenség és tudatlanság nem védenek meg forradalomtól, látnivaló az orosz állapotok fejlődéséből, amelyből világos a tanulság: mennél nagyobb a tudatlanság, annál brutálisabb és primitívebb a revolúció. A háború utáni időkben – ismétlem – kormányzati szervek nem akadályozták állami hatalommal a kulturális fejlődést; a nehézségek most sajátságos módon nem az államhatalomtól erednek, hanem a szabad társadalomból indulnak ki. Úgy látszik, a művelődés bizalmi krízisek korszakán megy keresztül. Egészen komolyan felvetették a kérdést, vajjon a nyugati kultúra nem érett-e meg az elsorvadásra s csaknem minden országban hallatszanak hangok, amelyek kivált a magasabb, finomabb kultúra ápolásának hasznosságát kétségbe vonják. Aggodalomra készítő áramlat vehető észre, amelyet legtalálóbban kultúr-defaitismusnak lehet nevezni.

Kultúrpolitikus ritkán kénytelen fájdalmasabb igazságot megállapítani annál, hogy az általános elszegényedés korszellem-alkotó tényezővé változott. Hiszen a kultúra, kivált magasabb és legmagasabb alakjaiban mégis csak üvegházi növény, csak úgy virulhat, ha szeretettel ápolják és arannyal öntözik. Amit a háborúról gyakran emlegetnek, hasonló vagy még nagyobb mértékben áll a kultúra, különösen a magasabb kultúra ápo-

lására: pénz, pénz és megint pénz kell hozzá. De éppen ez a pénz hiányzik. Annál nagyobb gondossággal kell tehát megállapítani a szükségletek sorrendjét, amelyek közül, sajnos, csak a legégetőbbek teljesíthetők. Akinek belátása van, demokratikus korunkban a népművelés szükségleteit állítja első helyre. Nálunk Magyarországon is a népképviselő nagy áldozatkészséggel szavazta meg az eszközöket 5000 népiskolai tanterem és tanítói lakás építésére. A magas műveltség kérdéseit azonban nem mindig és nem mindenütt ítélik meg hasonló jóindulattal, még a német birodalmi gyűlésen is hallatszottak hangok, amelyek ezeket a feladatokat az eszközök korlátosságára való tekintettel luxusnak nyilvánították, sőt tudósok játéknak minősítették. A korszellem, ha nem is általában a kultúra, de mindenestre a magas műveltség iránt ma kevésbé kegyes. Ilyen szellemi beállítottság mellett nehéz a kormányoknak átfogó tudománypolitikát folytatni. Az európai kultúrpolitikában hézag keletkezett, amelybe Amerika nagyszabású segítséggel nyúlt bele. A világ tudománypolitikájában a Rockefeller-Foundation ragadta magához a kezdeményezést s kutatóintézetek hosszú sorának alapításával, valamint fiatal tudósoknak nyújtott ösztönidjakkal sietett Európa sorvadó kultúrájának segítségére. A háború előtt a német társadalom elég erős volt ahhoz, hogy a Vilmos császárról nevezett társulatot a dahlemi kutatóintézetekkel életre keltse, ma a német természettudomány fellegvárának, a göttingai egyetemnek intézetei további kiépítéséhez a Rockefeller-Foundation volt kénytelen hatalmas támogatást nyújtani. Így megváltoztak az idők. Egy nagy nép azonban a szerencsétlenségben is nagy marad s tanulságos és

felemelő egyben annak a vizsgálata, mint igyekszik a németiség határtalan szerencsétlenségében megmenteni legdrágább értékeit, főként kultúráját. Ez a kulturális önfenntartási ösztön hozta létre az egyes államok közoktatásügyi minisztereinek, különösen Poroszországnak erőfeszítése mellett, a német tudomány Notgemeinschaftjét, amely egyike lett a német idealizmus legnemesebb organizatórikus megtestesüléseinek. A mi szemünkben ez intézmény sokkal több, mint csak a német tudományos akadémiák, egyetemek és egyéb főiskolák szervezete. Szimbóluma egyúttal a háború utáni tudománypolitika leglényegesebb célkitűzéseinek. Mint mondtam, a nyomorúság ólomsúlyá különösen a magasabb kultúra intézményeire nehezedik, minők klinikák, kutatóintézetek, laboratóriumok, könyvtárak, múzeumok, megbénítva nemcsak ezek munkásságát, hanem az egyes kutatók tudományos kezdeményezéseit is. Ezt a bajt egyelőre nem lehet eltüntetni, de lehet enyhíteni. Mi által? Főleg *célszerű szervezetek létesítésével*, amelyek a megmaradt erőket összefogják, költséges, párhuzamos intézeteket egyesítenek, általában kiküszöbölik a párhuzamosságokat s távol tartanak a kultúra területéről minden káros, főleg politikai befolyást.

E gondolatmenet során mi magyarok is ahhoz a két eszméhez jutottunkéi, hogy a szegénység ellen szervezéssel küzdjünk, a magas műveltség intézményeit egységbe fogjuk össze s egyúttal a pártpolitikai befolyásokat kizárjuk a felsőbb kultúra szentélyéből. E század folyamán sokat hallottunk a parlamentarizmus válságáról s van is némi igazság abban, amit e rendszer hibáiról mondanak. Az emberiség azonban egyelőre semmit sem bírt kitalálni, ami megfelelőbb volna s amivel a

parlamentarizmust pótolni lehetne. E szerint a probléma egy parlamentárisán kormányzott állam kultúrpolitikúsára nézve abban áll, hogy a parlamentarizmus káros mellékhatásait a magas műveltség teréről kiszorítsa. Minden el volna veszve, ha a pártpolitika betörne Apollo és Minerva szent berkeibe s ott a leggyöngédebb virágokat eltaposná. A parlamentarizmus hazájában, Nagy-Britanniában a következetesen keresztülvitt önkormányzati eszme szolgáltatja a hatásos ellensúlyt. A kontinens parlamentáris úton kormányzott államaiban azonban a népképviselőhöz hozzá van kapcsolva az abszolutisztikus ancien régime-bőli átvett szinte korlátlan végrehajtó hatalom s ennél a központi kormányzat akarata a villamos áram gyorsaságával fut át a végrehajtás szervein s az életben legfőljebb enyhítők hatnak közre a gyengébb autonómiák. A parlamentarizmus lényegéhez tartozik, hogy a mindenkori többségi párt elhatározón befolyásolja a kormányt, ami szükségszerűen a kinevezések befolyásolására is vezet, mert hiszen eszmék, politikai irányok és programok emberek, személyiségek által valósulnak meg. Ami a parlamentáris rendszer lényegéhez tartozik s az általános politika terén, továbbá a szociális és gazdasági politikában jól bevált, azt a magas műveltség terétől elvileg távol kell tartani. Az egyetemek minő süllyedéséhez vezetne például, ha a tanárok kinevezésénél a jelöltek politikai pártállása volna irányadó? Mi Magyarországon azáltal kívánjuk az említett károkat ellensúlyozni, hogy a magasabb kultúra terén az autonómia gondolatát tettük uralkodó elvvé. Hogy mennyire az önkormányzat a természetes kormányzati forma a magas műveltség ügyeire nézve, legvilágosabban kitűnik az egyetemek és tudományos

akadémiák fejlődéséből. Az egyetemek létrejöttét a középkor kulturális és jogi fejlődésének köszönjük, az akadémiák ellenben az újabb korban, főként az abszolutizmus korában támadtak. Bologna, a Sorbonne, Oxford és Cambridge, az első német egyetem Prágában és a többi ilyen mintára létesült egyetemek autonóm testületek voltak s beleilleszkedtek a középkor gazdag testületi életébe, amit boldogult berlini tanárom, Otto von Gierke oly szemléltetően írt le. Minthogy azonban a középkor benső lényegének folyamányaként az élet minden terén oly bőven hozta létre a különböző testületeket, mint káptalanokat, szerzetes- és lovagrendeket, konfraternitásokat stb., azt lehetne gondolni, hogy az egyetemek is csak a kor szervező irányzatát követték, mikor az autonómia alapjára álltak s nem következés, hogy a tudományos munkának természetes benső szervezeti elve az önkormányzat. Ha azonban az akadémiákat nézzük, látjuk, hogy legnagyobbbrészt az abszolutizmus virágkorában, a XVII. és XVIII. században alapították, mikor a fejedelmek pusztító hadjáratot viseltek az önkormányzati szervezetek ellen s gyökeresen ki akarták irtani a középkor folyamán keletkezett különböző autonómiákat. A francia akadémiát XIII. Lajos mindenható minisztere, Richelieu bíbornok hozta létre, aki minden idők nagy államférfiai közül talán a legabszolutisztikusabban gondolkozott. A berlini akadémia I. Frigyesnek köszöni létrejöttét, Nagy Frigyes reorganizálta, akinek személyében csúcspontját érte el a felvilágosodott abszolutizmus. A szentpétervári akadémiát Nagy Péter alapította, itt eleget mond e név maga. III. Maximilian József pedig, a müncheni akadémia alapítója a bajor jólléti és rendőrállamnak volt legöntudatosabb képviselője.

Hogy ezek a monarchák az önkormányzati rendszernek barátai lettek volna, nem állíthatni. De mikor arról volt szó, hogy csodálatraméltó céltudatossággal újjászervezett államaikban a tudományos szellemet ápolják és fejlesszék, ezt nem a bürokrácia útján kísérelték meg, hanem tudományos társaságokat alapítottak s a korszellemmel és saját szervező princípiumukkal szöges ellentétben éppen csak ebben az irányban a korporációs formát választották, mert tisztában voltak vele, hogy a tudomány birodalmában nem lehet bürokráciával és policiával dolgozni, hanem a szabad önkormányzat van helyén.

Eddigi fejtegetéseim lényegét összefoglalva, legyen szabad azt a két alapelvet megismételnem, amelyet Magyarországon a magas műveltség ügyei újjászervezésénél következetesen alkalmaztunk. Először szervezetileg összefoglaltuk az ide tartozó különböző intézeteket, másodsor korlátoztuk a miniszteri befolyást, háttérbe szorítottuk az egyes hivatalnoki rendszert és az egész vonalon diadalra juttattuk az önkormányzati elvet. Ennek a rendszernek a megvalósítása a közoktatásügyi miniszter részéről meglehetősen önkorlátozást jelent. De aki életében akárcsak egyszer is érezte azt a belső undort, amit az kelt, ha politikai befolyás érvényesülése következtében tárgyilag indokolatlan ki nevezést kell eszközölnie, az erre az önkorlátozásra nagyon is hajlandó lesz.

Azt a csúcsszervezetet, amely az előadott ketős elvi alapon nálunk kialakulóban van, az intézmény lényegét találóan jellemző egyetlen szóval még nem tudnám megjelölni, az «Überuniversität» sem fejezné ki a fogalmat teljesen, mert nemcsak egyetemek és egyéb főiskolák, hanem a nagy közgyűjtemények, mint a levéltár, könyvtárak és

múzeumok, valamint a kutató és külföldi intézetek összefoglalásáról is szó van, ezenfelül fiatal tudósok és művészek számára bel- és külföldi ösztöndíjak adományozásának ügye is bevonatott, most pedig azon vagyunk, hogy a szellemi és természettudományi kutatás támogatására szolgáló alapok igazgatását is bekapcsoljuk. E csúcsszervezet keretében öt tanácsot szerveztünk, amelyeknek belső kapcsolatban kell állaniok egymással, mégpedig egyetemközi tanácsot, gyűjtemény egyetemi tanácsot, ösztöndíj-tanácsot, szellemtudományi és természettudományi tanácsot. Az első kettőnek az a hivatása, hogy szervezeteket magasabb egységbe foglaljon össze, a harmadik tanácsnak a tudományos és művészeti utánpótlást kell biztosítania, a negyedik és ötödik létrehozásával pedig a tudományok két fő csoportjának, a szellemi és természettudományoknak saját szakszerű képviselőt akarunk adni. Az egész nagy szervezetnek záróköve a magyar tudományosság egy legfőbb areopágja lenne, amely az imént felsorolt öt tanács képviselőiből alakulna meg. Az ilyen messzemenő újjászervezés természetesen behatóbb indokolást igényel, engedjék meg tehát nekem, hogy az utolsó évtizedek alakulására futó visszapillantást vehessek.

A természettudományok fejlődése a tudományos élet kiterjedését voltaképp a végtelenségig tágította. Azelőtt a tudományos munkásság méretei sokkal szerényebbek voltak, az egyes nemzetek tudománya tulajdonképpen egy mikrokozmosz volt s a szórványos nemzetközi érintkezést elvégezték egyes tudósok személyes levelezésükkel. A tudományos élet ezen korábbi helyzetében a tudományos akadémiák és az egyetemek teljesen megfelelők voltak mint fő szervezeti formák. Újabb

azonban az akadémiák inkább egyes kutatások és kutatók támogatására, nagy gyűjteményes vagy egyéb olyan munkák kiadására szorítkoznak, amelyek nyomdaköltsége a magánkiadók erejét meghaladná. Ma az akadémiái gondolatnak túlfeszítése volna, ha az akadémiákat mint a tudományos élet központi szervezeteit akarnánk felhasználni. Azonfelül éppen a magyar akadémia a nemzeti áldozatkészség gyümölcse, társadalmi úton létesült, az állam segíyezi ugyan, de a magyar közvélemény felfogása szerint az államtól és intézményeitől szigorúan elkülönítve, függetlennek kell maradnia s a közvélemény sohasem tudna belenyugodni, hogy a mi akadémiánk a fent említett feladatokat magára vállalja. Ami pedig az egyetemeket illeti, azok fő feladata az oktatás és kutatás, azért nem is volna célszerű a tudományos adminisztrációba való bevonásuk, mert az eltérítene őket fő hivatásuktól. Nagy fakultásaikkal, az ezáltal előálló nehézkes és lassú ügyvitelükkel különben is kevésbé alkalmasak arra, hogy ellássák a modern tudományos adminisztrációt, amely nagy mozgékonytságot és elevenséget kíván. A tudományos élet az utóbbi negyedszázad alatt korábban alig sejtett mértékben differenciálódott s a népek is egyre jobban érzik a kulturális érintkezés, a szellemi együttműködés szükségességét. A tudományos munka méreteinek ilyen megnövekedése természetesen felfokozta a követeléseket is a magas műveltség ügyeinek adminisztrációjával szemben s ezen fokozott követelményeknek csak egy magasabbrendű organizáció tud megfelelni. Szinte hallom az ellenvetést: mirevaló akkor a közoktatási miniszter, hiszen ez egyenest az ő ügykörébe vág? Rákfenéje a modern politikai életnek, hogy állami szervek, miniszter és hivatalnokok nagyon

is sokat bíznak magukra, mikor vállalnak oly feladatokat, amelyek kívülálló elemek bevonása nélkül nem oldhatók meg jól. Kétségkívül nagy feladatok várnak a közoktatásügyi minisztériumra is és ha a közoktatásügyi miniszter székében valódi kultúrpolitikus és igazi modern ember ül, az az autonómiákat el fogja árasztani ösztönzéseivel, kínozni fogj a kezdeményeivel; ellen-súlyul azonban lenniök kell életképes önkormányzati testületeknek. Az autonómia és felügyelet mérkőzéséből, a miniszter, kultúrhatóság és tudósok kölcsönhatásából ösztönző, eleven erjedés áll elő, időnként összetűzések, sőt harcok is, de azok is az élethez tartoznak, kellemetlenek talán az illetőknek, de ha nem fajulnak személyeskedéssé, rendszerint hozzájárulnak az eszmék tisztázásához.

Lépésről-lépésre e cél felé törekszünk és a felsorolt öt tanácsot tervszerű egymásutánban állítjuk fel. Legelőször a nagy közgyűjteményeket, úgymint az Országos Levéltárat, a Nemzeti Múzeumot hat osztályával, mégpedig a Széchenyi könyvtárral, a régiségtárral, a néprajzi múzeummal, valamint az ásvány-, növény- és állattárral, továbbá a Szépművészeti és az Iparművészeti Múzeumot egy az államtól különálló jogi személyben foglaltuk össze, amely az Országos Magyar Gyűjtemény egyetem nevet viseli és az 1922. évi XIX. törvénycikkkel alkottatott meg. Ennek a köztestületnek keretébe bevontuk kutatóintézeteinket is, mégpedig a budapesti csillagvizsgálót és a tihanyi biológiai kutatóintézetet. A második lépés az volt, hogy az 1927. évi XIII. törvénycikk a magyar külföldi intézeteket, úgymint a bécsi, berlini és római Collegium Hungaricumokat egy további tanács alá rendelte, amelynek még az a

hivatása is van, hogy a bel- és külföldi tudományos és művészeti kézi ösztöndíjak adományozásánál irányadó módon közreműködjék. Az 1926 januárjában Budapesten tartott Országos Természettudományi Kongresszus kívánatosnak jelentette ki, hogy a természettudományok fejlesztésére egy harmadik tanácsot létesítsünk. Ennek a kívánságnak felel meg az 1930. évi VI. t.-c, amelynek főcélja, hogy az ország összes természettudományi laboratóriumai között a célszerű munkamegosztást biztosítsa, a természettudományi kutatási alapot kezelje és a nagyobb műszereket beszerezze s az érdekelt kutatók között kiossza. Ezt a három tanácsot már megalkottuk, mégpedig törvényhozási úton azért, hogy az egész szervezetnek nagyobb állékonytságot és szilárdabb szerkezetet biztosítsunk.

Az eredeti elgondolásból mostanig ennyi valósult meg, hátra van még két tanácsnak a felállítása, mégpedig a szellemtudományi és az egyetemközi tanácsé s az egész mű betetőzőjeként az öt tanács összefoglalása, amelyek már keletkezésükkor egymással szoros összefüggésben voltak elgondolva. A szellemi tudományok, egyes divatos tudományszakoktól, mondjuk a szociológiától és a nemzetközi jogtól eltekintve, korunknak mostoha gyermekei, mert hasznosságukat a laikus nem egykönnyen látja át, az elszegényedett társadalom pedig, amelyet az élet nyomora hajt, a hasznossági elvnek éppen mostanában fokozottabb jelentőséget tulajdonít. Ilyen közhangulat mellett tanácsosnak látszik tehát, hogy a szellemtudományoknak is méltó képviselőt biztosítsunk és erre a létesülő tanácsra kellene a szellemi tudományok támogatására szolgáló összegek kezelését is bízni. Az önkormányzati elv legőszintébb barát-

jának is el kell ismernie azonban, hogy az autonómiák sincsenek bizonyos fogyatékoságok híján, amelyek nélkül nincsen emberi intézmény. Különösen kisebb egyetemi karokon néha klikkek keletkeznek és így a professzorok kinevezése nem alakulhat át pusztán cooptatívá és a felelős miniszter befolyását tanácsos ugyan korlátozni, de megsemmisíteni nem szabad. Meg kell adni tehát neki azt a jogot, hogy olyan esetekben, amikor az a nézete, hogy a valamely kar részéről kandidált szakemberek nem felelnek meg teljesen és hogy érdekesebb tudósok figyelmen kívül maradtak, egy másodfokú kandidációt vehessen igénybe. És éppen ilyen másodfokú jelölőszervnek gondoltam az egyetemközi tanácsot.

A többször említett öt tanács képviselőiből alakulna végül az a legmagasabb grémium, amelynek az lenne a hivatása, hogy a közoktatásügyi minisztert a tudománypolitika legfőbb kérdéseiben tanáccsal támogassa, hogy figyelemmel kísérje a tanszakok és tanszékek tervszerű felosztását az ország egyes főiskolái között, hogy a szükségessé váló új tanszékek, intézetek és gyűjtemények létesítését kezdeményezze, továbbá, hogy a nemzetközi szellemi együttműködés szervezetében mint nemzeti tanács szerepeljen és egyébként is a nemzetközi szellemi érintkezésben a központ egy neme legyen. Ezek a tanácsok közjogi személyiségek, jogsérelem esetén a miniszter vagy szerveinek intézkedései ellen panasszal élhetnek a magyar királyi közigazgatási bíróságnál. Ez a panaszjog, amely minden igazi önkormányzatnak legfőbb garanciája, függetlenségének biztosítására a Magyar Tudományos Akadémiának és a Gyűjtemény egyetemnek már rendelkezésére áll. Ezt a fontos jogosítványt a szóbanlevő szerveknek az

1923. évi I. t.-c. adta meg és fokozatosan ki lesz terjesztve a később felállítandó tanácsokra.

Az eddigiekben annak vázolását kíséreltem meg, hogy mi volt az az összelgondolás, amely kezdettől fogva szemem előtt lebegett; ezek után engedjék meg, hogy arról számoljak be, amit már megvalósítottunk.

Ami elősorban a Gyűjtemény egyetemet illeti, a kultúrpolitikusnak, aki a közgyűjtemények újjászervezésébe fog, egy előkérdésre kell válaszolni. Vannak államok, amelyek az egyes-hivatalnoki rendszernek adnak elsőséget és különösen fővárosi gyűjteményeik élére egyetlen szakembert, főigazgatót vagy intendánst állítanak, olyanféleképp, mint ahogy korábban az állami színházakat is egyetlen intendáns vezette. De a közgyűjtemények annyira sokfélék, hogy egyetlen ember a legkülönbözőbb tereken a szükséges ismeretekkel aligha rendelkezhetik, úgyhogy ha mégis azt követelik tőle, hogy a legkülönbözőbb irányú közgyűjteményekkel foglalkozzék, akkor működése hivatalává válik, amely lényegében ugyanazt a munkát végzi, mint magának a közoktatásügyi minisztériumnak megfelelő osztálya. Mi magyarok tehát az autonóm megoldást választottuk, de nem álltunk meg egy kollegiális szerv létrehozásánál, hanem egy az államtól különálló jogi személyiséget, közjogi testületet alkottunk, a korábban állami levéltár, könyvtárak és múzeumok tulajdonjogát erre a jogi személyre ruháztuk át és önállóságát törvényhozási úton biztosítottuk.

A közgyűjtemények különfelesége következtében (legyen elég egyfelől az Országos Levéltárra, másfelől az ásvány-, növény- és állattárra utalni) az a kérdés is felmerül, nem lenne-e célszerűbb minden nagyobb gyűjtemény autonóm módon,

azonban egymástól különállóan való megszervezése. De elejtettük ezt a gondolatot, mert alkalmazás esetén csupa kis önkormányzati testek jöttek volna létre, amelyek alig lehetnek volna életképesek. Igazi önkormányzati szellem csak abban az esetben fejlődik ki, ha az önkormányzati test szervezetébe és működésébe bevont szabad társadalmi elemeknek az a felemelő érzésük van, hogy őket nagyobb ügyek intézésére hívták meg és hogy ők nemcsak pusztá véleménynyilvánításra, hanem egyenesen döntésre, határozathozatalra nyertek jogot. Hogyha nincs igazi hatáskör, akkor a résztvevők csakhamar elvesztik munkakedvüket és a szervezet szétesik. Mindezért nagy közgyűjteményeinket egyetlen, életképes nagy autonóm személyiség kötelékébe egyesítettük és ennek az önkormányzati testnek messzemenő jogokat és az állammal szemben nagy önállóságot biztosítottunk. E szervezési mód gyümölcsei csakhamar mutatkoztak. Az állampénztárba, ahova adóinkat egyébként is be kell fizetni, önként nem szívesen adakoznak az emberek. Egy egészen önálló jogi személyiség, amely egy ország nagy levéltárait, könyvtárait és múzeumait egyesíti, valósággal kihívja a maga számára a közadakozást és jótékonykodást. Apponyi Sándor gróf és nemes hitvese, Esterházy Alexandra grófnő egész vagyonukat a Gyűjteményegyetemre hagyták, úgyhogy az új intézmény több ezer hold földjével Magyarországnak egyik nagybirtokosa lett. Ez a nemes példa Vigyázó Ferenc grófban még nagyobb vonalú követőre talált, aki több mint 21.000 holdat hagyott a Magyar Tudományos Akadémiára. Saját bevételein kívül a Gyűjteményegyetem megkapja a belépőjegyekből befolyó pénzeket és a múzeumok, levéltárak és könyvtárak egyéb jövedelmeit,

amelyek az állami támogatással együtt külön alapot képeznek és a közoktatásügyi miniszter főfelügyelete mellett autonóm módon kezeltetnek és számoltatnak el.

A nagy közgyűjtemények ilyen szervezeti egyesítésének logikai következménye volt az is, hogy alkalmazottai közös státusba foglaltattak össze. Három főcsoportot állítottunk fel: egyet a tudományos tisztviselőknek, egyet a tudományos és a technikai segédszemélyzetnek és egyet a közigazgatási alkalmazottak számára. Korábban egyes intézeteknek, mint az Országos Levéltárnak és az Iparművészeti Múzeumnak aránylag kisebb személyzete volt, úgyhogy rendszeres előmenetelről szó sem lehetett. Most a Gyűjtemény egyetem tudományos tisztviselőikara 97 egyénből áll, amely státus az egyetemek adjunktusai és asszisztensei mellett az a nagy rezervoár, amelyből a bölcsészeti és természettudományi karok jövő tanárai is kikerülnek. A középosztály katasztrofális elszegényedésének korában ki szentelné magát a tudományos pályának, ha nem lennének állások, amelyekben a tanulmányok befejezése és valamely főiskolai tanszék elnyerése közt eltelő időt nem élhetnék át. Minthogy ezidőszereint a tudományos kutatóintézetek alkalmazottai is ebbe a tudományos tisztviselői státusba tartoznak, azért ez a státus mondhatni a felét egyesíti kebelében a jövő magyar tudományos utánpótlásnak. Történészek és archeológusok, művelődési és művészettörténészek, földrajztudósok és folkloristák helyet foglalnak ott vegyészek, biokémikusok, fiziológusok, mineralógusok, botanikusok és zoológusok, csillagászok stb. mellett, szóval orchidea-kert ez a státus, amelyben a vezetésnek minden egyes virágcsereppel külön kell foglalkoznia.

Ehhez képest a Gyűjtemény egyetemnek egyik legértékesebb joga, hogy üresedések esetén úgy a kezdő állásokra, mint az előléptetésre kandidál s az ez alapon meginduló kinevezési eljárásnál a közoktatásügyi miniszternek csak vétőjoga van. így ha a közoktatásügyi miniszter olyan valakit nevezne ki egyszerű alleveltárnoknak vagy csillagvizsgáló-obszervátornak, akit a Gyűjteményegyetemi tanács nem kandidált, úgy a tanács panaszszal élhet a közigazgatási bíróságnál a kinevezés megsemmisítése iránt. A tanács összetétele olyan, hogy felerészben a gyűjtemények igazgatóiból, felerészben pedig olyan professzorokból áll, akiknek szemináriumaiából, intézeteiből vagy laboratóriumaiból a jelöltek kikerültek. Minthogy pedig a gyűjteményegyetemi tanács az Ösztöndíjtanács-csal, amely a bel- és külföldi stipendiumokat kiosztja, szoros szervezeti összeköttetésben áll, azért az egyetemi tanároknak így lehetővé vált, hogy egyfelől évente legtehetségesebb hallgatóikat ösztöndíjhoz segítsék, másfelől mint a Gyűjteményegyetem tanácsának tagjai a külföldről visszatérő tanítványaiknak tudományos hivatalnokokká való kinevezését keresztülvihessék. Ez a rendszer jól bevált és bizvást elmondhatjuk, hogy az alatt a hét év alatt, amióta a Gyűjtemény egyetem fennáll, főiskoláink legjobb fiatal növendékeit termékeny külföldi tanulmányok után tudományos tisztviselői karába sikerült bevinnünk.

A Gyűjtemény egyetem még további fontos jogosítványokkal is bír. Megállapítja az egyes intézetek gyűjtési körét, megállapítja azt a teret, amelyen az egyes gyűjtemények új tárgyakat beszerezhetnek, úgyhogy párhuzamos gyűjtés és a bevásárlásoknál az árak kölcsönös felverése most már ki van zárva. A gyűjteményegyetemi tanács-

nak az a joga is megvan, hogy kéziratoknak, könyveknek, múzeumi tárgyaknak és készülékeknek az egyik gyűjteményből a másikba való áthelyezését elrendelheti, aminek most már nincs magánjogi akadály, mert az összes táraknak tulajdonosa egy és ugyanaz a jogi személy, tudniillik a Gyűjteményegyetem. Ehhez képest az alkalmazottak is az egyik gyűjteményből vagy kutatóintézetből a másikba szabadon áthelyezhetők.

Végül a Gyűjtemény egyetem befolyását és tekintélyét egy fontos alkotmányjogi jogosítvány megadásával is növeltük, azzal, hogy a Gyűjteményegyetem felsőházunkban is képviselve van. A tanács törvényhozásunk első kamarájába egy tagot választ, aki ott különösen a költségvetés tárgyalásánál abban a helyzetben van, hogy levéltáraink, könyvtáraink és múzeumaink érdekeit az országos nyilvánosság előtt képviselheti.

Ehhez a testülethez tartozik bibliográfiai központunk is, amely a nemzetközi könyv- és folyóirat-cserét lebonyolítja s az ezúton nyert anyagot Magyarország könyvtárai között tervszerűen felosztja.

Az új eszméket első alkalmazásuk idején rendszeresen erősen támadják, így a mi levéltár-, könyvtár- és múzeumügyünk újjászervezése alkalmával is heves viták folytak. Olyan jósok sem hiányoztak, akik a tervezett reform sikertelenségét jövendölték. De néhány év múlva közgyűjteményeinkben olyan eleven élet lüktetett, hogy az ellenzők lassanként elnémultak és mi a kifejtett szervezési gondolatot a magas műveltség egyéb mezeire is átvihettük. A következő lépés az ösztöndíj-ügy szabályozása volt az 1927. évi XIII. t.-c. útján. Veszedelmes önámítás, ha a számra nézve kisebb nemzetek azt képzelik, hogy ők a saját keblükben

mindazokat a kultúrértékeket kitermelhetik, amelyek valamely modern nemzet szellemi életét kitöltik. Természetesen mindig ügyelni kell arra, hogy a külföldről behozott művelődési elemek az őseredetit el ne nyomják, az illető nép sajátos jellemvonásait el ne töröljék. Egy neme ez a kultúrpolitikai vegyészeinek, amelynek üzése közben a hazai és külföldi művelődési elemeket egészséges arányban kell vegyíteniünk. Ezekről a gondolatokról vezetve 166 külföldi ösztöndíjat alapítottunk. A kisebb nemzeteknek kell, hogy állandóan gondjuk legyen arra, hogy tudományos és művészeti utánpótlásukat biztosítsák. Ausztria számára, amely ha nem is alkot a német birodalommal közös állami egységet, szellemileg azonban kiegészítő része a német összműveltségnek, ez a kérdés tulajdonképpen nem is probléma. Egészen más és egyben sorsdöntő azonban a helyzet egy számra nézve kicsiny nemzetnél, mint amilyen a magyarság is, amely Közép-Európában néprajzilag és nyelvileg elszigetelten áll. Nekünk a legnagyobb gondot kell fordítanunk arra, hogy tudományos és művészeti utánpótlásunkat tervszerűen biztosítsuk. E végből klasszikus-filológusainkat és archeológusainkat Athénbe és Rómába, romanistáinkat Párizsba és Rómába, germanistáinkat Bécsbe és Berlinbe, angol nyelvészeinket Aberdeenbe, fizikusainkat, kémikusainkat és biológusainkat Berlinbe, Dahlembe és Cambridgebe, orvosainkat Bécsbe, technikusainkat és közgazdáinkat az Egyesült-Államokba, történészeinket Bécsbe és Rómába, művészeinket Rómába és Párizsba, jövő diplomatainkat Genfbe, Párizsba és Oxfordba, katolikus teológusainkat Rómába, Bécsbe és Münsterbe, a protestánsokat Genfbe és Berlinbe küldjük. Bécsben, Berlinben és Rómában Collegium

Hungaricumaink vannak és ez a Collegium Hungaricum elnevezés nemcsak üres név, hanem törvény útján megalkotott intézmény-típus, amely rendszeren különféle osztályokra bomlik. Bécsben és Rómában a Collegium Hungaricum keretében történeti kutatóintézetek vannak, Rómában pedig osztály művészek számára műtermekkel, de főképp otthont adnak a Collegiumok fiatal tudósoknak, akik doktori vagy mérnöki oklevelüket már megszerezték és ismereteik kiegészítése végett bizonyos külföldi intézeteken tovább dolgoznak. Csúppán modern filológusaink mennek már főiskolai tanulmányaik tartama alatt külföldre, hogy az illető élő nyelvben tökéletes kiejtésre és megfelelő társalgási készségre tegyenek szert. A Collegiumokban lakást és ellátást biztosítunk, de e mellett a többi városokba kézi ösztöndíjakat adunk. Ösztöndíjrendszerünk azonban hiányos lenne, ha csak külföldi ösztöndíjakat adományoznánk. Ezért bel-földi ösztöndíjaink is vannak olyan fiatal szakemberek számára, akik intézetekben, laboratóriumokban, klinikákon és műtermekben itthon tovább dolgozni, vagy más magyar egyetemeken kutatásaikat folytatni akarják. A kis, elszegényedett Magyarország jelentékeny összegeket fordít erre a célra s így kétszeres kötelességünk volt, hogy ebben a tekintetben is minden jogosulatlan politikai befolyást már eleve kizárjunk és feltétlenül biztosítsuk, hogy az ösztöndíjak adományozásánál a szelekció és ne a protekció legyen az irányadó. Ennek elérése végett Ösztöndíjtanácsot létesítettünk, amelyben valamennyi egyetem és főiskola, közgyűjtemény és kutatóintézet és természetesen minden fő tudományszak is képviselve van és amely a kandidáció jogát gyakorolja a tudományos és művészeti ösztöndíjak adományoz-

zásánál. A miniszternek ez esetben is csak vétőjoga van. Ennek a tanácsnak, amelynek a külföldi Collegium Hungaricumok is alá vannak rendelve, állandóan meg kell figyelnie azt is, hogy milyen tudományszakokban lesz belátható időben utánpótlásra szükségünk, mely újonnan keletkezett tudományágaknak nincsen még Magyarországon képviselőjük, továbbá állandóan figyelemmel kell kísérnie a külföld szellemi életének fejlődését és ezen a széles alapon egy organikus tervezetet kell felállítania arra nézve, hogy a tudományos utánpótlást az egész vonalon hogyan biztosítsuk. Ez az újítás is jól bevált és amikor a múlt év április havában a német archeológiai intézet centenáriuma alkalmával Berlinben jártam, ottani tanárok és az egyik kutatóintézet igazgatója megkérdezték tőlem, hogy a kiszemeléskor milyen rendszert alkalmazunk mi magyarok és miként érzük el azt, hogy mindig olyan kitűnő fiatal embereket küldünk ösztöndíjjal külföldre, ösztöndíjtanácsunknak teljes függetlensége a Rockefeller-Foundation bizalmát is annyira megnyerte, hogy az alapítvány vezetősége a Magyarországnak szánt összeget a tanácsnak globálisan átutalta és az ösztöndíjasok kiválasztását szintén rá bízta.

Az eddig ismertetett két tanács a közigazgatási kiadásokban való takarékoskodás végett közös ügykezeléssel bír s a közgyűjtemények épületei és a külföldi Collegium Hungaricumok is a Gyűjteményegyetem, mint jogi személy nevére vannak telekönyvezve. De a két tanácsnak külön főtitkára van, az ösztöndíjtanács főtitkára egy egyetemi tanár, aki ezt a tiszteletet mellékfoglalkozásként látja el.

Egy harmadik tanácsnak, a természettudományok szervezését a törvényhozás már elhatározta,

de csak a következő hónapokban alakul majd meg és így még nem vagyok abban a helyzetben, hogy téren már elért eredményekről számolhassak be. Itt arra kell szorítkoznom, hogy csupán törvény VI. t.-c. alap gondolatait vázoljam. A «természettudományi» szót a legtágabb értelemben használjuk s az elméleti mellett az alkalmazott természettudományra is értjük, nevezetesen a botanikai és mezőgazdasági tudományágak. Egyetemeink közül háromban, Budapesten és Debrecenben vannak természettudományi tanszékeink, Szegeden meg éppen egy egészen különálló matematikai és természettudományi fakultásunk; de a most ismertetett természettudományi tanács szempontjából még egyetemünk és külön közgazdasági karunk mellett két természettudományi kutatóintézetünk és az utóbbi szakminiszterek alá tartozó főiskolai intézetek is tekintetbe jönnek. A többi laboratóriumban természetesen nemcsak tanulnak, hanem kutatnak is, de összefoglaló szervezet eddigi hiánya mellett az atomizált kutatás egymással való minden összeköttetés nélkül telt el s főképp kedvenc problémájukkal foglalkoztak, így azután párhuzamosan nem egyszer parttalan munka folyt, másfelől fontos kérdéscsoportok egyes tudományközi területek, sőt főkérdések is feldolgozás nélkül maradtak. Mind többen követelték a tervszerű munkamegosztást, amit csak úgy lehet biztosítani, hogyha egy fórumot alkotunk, ahol a fennálló helyzet és a mutatkozó hiányok beható megvitatása után, valamint Magyarország különleges szükségleteinek szem előtt tartásával, az elméleti és alkalmazott természettudományos kutatások rendszeres és tervszerű fejlesztésére összefüggő általános programot állítanak fel s ezt a pro-

grammot a bel- és külföldi tudományos mozgalmak állandó megfigyelése alapján időről-időre kiegészítik. E helyütt különösen hangsúlyozni kívánám, hogy mi sem áll tőlünk távolabb, minthogy a szükségképpen szabad tudós egyéniség tulajdonképpen tudományos munkásságát korlátozzuk, vagy megkössük. A cél, amit követünk, kizárólag az, hogy a tudósokat a magyar kutatás terén mutatkozó esetleges hézagokra figyelmessé tegyük és ahol ez iránt készség mutatkozik, ezeknek a hézagoknak kutatómunkával való kitöltését elősegítsük és e részben a tudományos munka külső előfeltételeit megteremtjük.

Továbbá természettudományi kutatóalap létesítése is feltétlenül szükségessé vált. A főiskolák rendszerint olyan hiteleket kapnak, amelyek a tanításhoz nélkülözhetetlenek, de azok a drága készülékek, kísérleti állatok és vegyszerek, amelyekre a kutatónak van szüksége, az egyetemeknek már csak kisebb mértékben állanak rendelkezésükre. Hogy ezeket a hiányokat pótoljuk, törvényhozási úton alapot létesítettünk, amelyből azokat a tudósokat és laboratóriumokat kell támogatnunk, akik különleges kutatást folytatnak és pontosan körülírt kutatási programot állítottak fel. A dolog természetéből folyik, hogy az alap célszerű felosztására a közoktatásügyi minisztérium kevésbé alkalmas, ezt a tennivalót is a természettudományi tanácsnak engedjük tehát át, amely albizottságot létesít a műszerügy intézésére és a nagyobb műszereknek tulajdonosa marad, amelyeket a kutatás befejezése után a tanácshoz vissza kell juttatni.

A Természettudományi Tanács, amelyben nemcsak az érdekelt főiskolák és intézetek, hanem a természettudományok minden ága is képviselve van, törvényben előírt hatáskörében közpénzeket kezel,

főkép az állami hozzájárulást. E mellett egyfelől tudósokból, másfelől a nagybankok, a gyárak és a mezőgazdasági nagyüzemek képviselőiből egy szabad egyesülés, a Széchenyi István Társaság is alakult, amely évente számottevő összegeket gyűjt egybe kutatási célokra. A két szerv között úgy osztottuk meg a hatásköröket, hogy a Széchenyi Társaság inkább azokat a kutatásokat támogatja, amelyek gyakorlati eredményekhez vezethetnek, mint például barna szeneink teljesebb kihasználása; a természettudományi tanács ellenben inkább azokat a munkálatokat támogatja, amelyek szintén vezethetnek ugyan gyakorlati eredményekre, ahol azonban nem a közvetlen gyakorlati haszon, hanem inkább a kutatás mint olyan áll előtérben.

A tervezett organizáció kiépítése közel nyolc évi közoktatásügyi miniszterségem ideje alatt eddig ennyire haladt. Ha megkíséreltük volna, hogy az egész intézményt a kezdettől fogva kilátásba vett öt tanácsával egyetlen organikus törvényjavaslat, mondjuk egy tudománypolitikai kódex útján egyszerűen valósítsuk meg, akkor az összelgondolás valószínűleg zátonyra jutott volna. A fokozatos kivitel és különösen a közben mutatkozott eredmények azonban oda vezettek, hogy a mű teljes kiépítését, a még hiányzó részek megvalósítását természetesen és kívánatosnak tartják. Különösen a modern és a klasszika filológia, meg a történettudományok képviselői sürgetik, hogy hívják össze egy szellemtudományi országos kongresszust, amelytől főleg azt várják, hogy majd meg tudjuk győzni a közvéleményt arról, hogy a szellemi tudományok fejlesztésére is kutatási alapot kell létesíteni.

A rendszert, amely így kialakult és részben a megvalósulás stádiumában van, egy kis ország szükségleteihez és sajátos viszonyainkhoz mértük

s ez a közvetlen célon, tudniillik a magyar tudományosság rendszeres ápolásán felül egy másik magasabb célt is szolgál, Kelet-Európa népei között kulturális helyzetünknek fenntartását és emelését. A felbomlott osztrák-magyar monarchiának kétségkívül két magja volt, egyrészt az osztrák-német koronatartományok, másrészt Magyarország. Osztrákok és magyarok egy változó, mégis dicsőséges történet folyamán, mindketten sokat szenvedtünk, nagy áldozatokat hoztunk és keményen dolgoztunk. Sok verejték, könny és vér nemes gyümölcseképpen az idők folyamán gazdag kultúrára tettünk szert, úgyhogy az összeomlás után is a romok alatt megmaradt számunkra két örök érték: becsület és műveltség. Ezeket ápolni, nyomor és ínség közt is fenntartani szent kötelességünk. Ausztriát nem fenyegeti annyira veszedelem, mert szűkebb hazája az általános német műveltségben óriás szellemi hátvédre támaszkodik. Nekünk magyaroknak azonban ethnikai és nyelvi elszigeteltségünkben nagy áldozatokat kell hozni, mert ha eltűnjük, hogy keleti szomszédaink kulturális téren túlszárnyaljanak, akkor ütött az óránk. E meggondolás bírta rá Magyarországot, hogy az utolsó tíz esztendőben kulturális célokra oly nagy áldozatokat hozzon s ez a történeti szükségesség kényszerít egyúttal oly szervezeti formák kigondolására, amelyek alkalmasak arra, hogy az emberi szellem legfinomabb virágát, a magas műveltséget ápolják és fejlesszék.

Tíz évvel ezelőtt, példátlan sorscsapások után, a magyar nemzet életösztöne kettős elhatározásban nyilatkozott meg: felélesztette a *kormányzóság intézményét* és erre a tisztségre megválasztotta nagybányai *Horthy Miklóst*.

A *magyarság jogalkotó géniuszának* nagyszerűségét és egyben eredetiségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tragikus történelmünk során, amely szinte szakadatlan láncolata a katasztrófáknak, életre tudta hívni azokat az alkotmányjogi formákat, amelyekre az adott helyzetekben éppen szükség volt. Nem csodálatos-e az, hogy monarchikus államban, királyságban, ahol rendszerint az *öröklés elve* dominál, *nagy veszélyek idején a kormányzóság intézménye* révén az állam élére lehet állítani olyan, *erejüknek teljességében lévő férfiakat*, akiknek vasakarata és izmos keze nélkül a nemzet aligha juthatott volna át életének sorsdöntő szakaszain.

Az *első* kormányzót, *Hunyadi Jánost*, Magyarország akkor tette meg az állam fejévé, amikor az 1400-as évek közepén a török hatalom már erősen fenyegette a Duna vonalát és végzetesen komolyra fordult az a harc, amelyet az országnak területi épségéért és Európa biztonságáért a keleti barbársággal szemben folytatnia kellett.

A negyedik kormányzó I.

Megjelent a «Budapesti Hírlap»
1930. március i-i számában.

Tíz évvel ezelőtt, példátlan sorscsapások után, a magyar nemzet életösztone kettős elhatározásban nyilatkozott meg: felélesztette a *kormányzóság intézményét* és erre a tisztségre megválasztotta nagybányai *Horthy Miklóst*.

A *magyarság jogalkotó géniuszának* nagyszerűségét és egyben eredetiségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tragikus történelmünk során, amely szinte szakadatlan láncolata a katasztrófáknak, életre tudta hívni azokat az alkotmányjogi formákat, amelyekre az adott helyzetekben éppen szükség volt. Nem csodálatos-e az, hogy monarchikus államban, királyságban, ahol rendszerint az *öröklés elve* dominál, *nagy veszélyek idején a kormányzóság intézménye* révén az állam élére lehet állítani olyan, *erejüknek teljességében lévő férfiakat*, akiknek vasakarata és izmos keze nélkül a nemzet aligha juthatott volna át életének sorsdöntő szakaszain.

Az *első* kormányzót, *Hunyadi Jánost*, Magyarország akkor tette meg az állam fejévé, amikor az 1400-as évek közepén a török hatalom már erősen fenyegette a Duna vonalát és végzetesen komolyra fordult az a harc, amelyet az országnak területi épségéért és Európa biztonságáért a keleti barbársággal szemben folytatnia kellett.

A *második* kormányzóra, *Szilágyi Mihályra*, a Hunyadi János halálát követő zűrzavaros korszak likvidálása s e célból Hunyadi Mátyás trónra-segítésének feladata várt.

A *harmadik* kormányzó *Kossuth Lajos* volt. A párizsi februári forradalom európai mozgalmat indított meg, amelynek áramlatában mi is megkaptuk a 48-as törvényt, azok sorában a népképviselőket és a parlamentáris kormányt. *Batthyány Lajos* kabinetje azonban nem tudott megbirkózni a lényegében tarthatatlanná vált helyzettel. A nemzet az elé az alternatíva elé került, hogy vagy beletörődik a reakció felülkerekedésébe és lemond a 48-as törvények alkotmányjogi vívmányairól, vagy pedig fegyverhez nyúl és utolsó kétségbeesett, szinte reménytelen kísérletet tesz az ellenállásra. Ebben a végzetesen komoly helyzetben választottak ismét kormányzót *Kossuth Lajos* szeméjében.

A *negyedik* kormányzó választására a nemzetnek szintén ilyen tragikus helyzetében került a sor. Elvesztettük a világháborút, de hát ez nem rajtunk állott; politikai és katonai világkonjunktúra volt az, ami a középponti hatalmakat lesújtotta. A bajt azután magunk is megtoldottuk, elmélyítettük. Olyan forradalmárok jutottak nálunk előtérbe, akiknek nem volt meg a lelki erejük, a tehetségük és az energiájuk nagy eseményeket, ha kell erőszakosan is megvalósító forradalom vezetésére. A jó hazafinak kétségbeejtő volt látni, miképpen vergődik az ország tehetségtelen álforradalmárok kezén és hogyan züllik el a nagy garral megindított mozgalom. Ennek volt köszönhető a kommunizmus, a kommunizmusnak az idegen megszállás. A többi legyőzött, Berlin, Bécs, Szófia, valamennyi megkímélve maradt attól, amit Budapestnek szen-

vednie kellett. Vesztett háború és csődöt mondott forradalom után itt állott az ország, mint egy kiégett kráter, kiürítve, letarolva, a felmerült eszmék inkább a lázbeteg látomásai voltak, semmint politikai koncepciók és megvalósítható programmok. Ebben a helyzetben egy *erő gócpontnak* kellett létrejönnie, *amely körül államéletünk újból kristályosodhatott és ezt az erőgócpontot teremtette meg a nemzeti hadsereg szervezésével nagybányai Horthy Miklós.* Ennek az érdemnek és egyben az adott helyzetnek szinte automatikus elismerése volt az, amikor az első nemzetgyűlés a fővezért kormányzóvá választotta. Ma, amikor hálával emlékezünk meg a hadsereg megszervezéséről és az *első alapvetésnek* arra támaszkodó munkájáról, e mellett az elhervadhatatlan érdem mellett a nemzet egyre világosabban látja tíz év munkájának összefogó sorát, a kisebb és nagyobb erőfeszítéseknek meg nem szakadó láncolatát, amely a kormányzó és nemzet életének egy évtizedét elválaszthatatlanul összefűzte. Ma már nehéz volna eldönteni, hogy nagybányai Horthy Miklós mivel tett hazájának nagyobb szolgálatot: azzal-e, hogy tíz év előtt hadsereget szervezett és arra támaszkodva, a nemzeti államot újra életre keltette, vagy pedig az azóta lefolyt *tízéves kormányosságával*, amelynek során Magyarország visszanyerte a világ nagy nemzeteinek megbecsülését. Tíz év előtt még csekély számú barátaink is kételkedtek a megcsonkított országroncs életképességében, ma, bár gazdasági és szociális téren nagy nehézségekkel küzdünk, mégis Európa egyik leg-egészségesebb nemzetének tekintenek bennünket. A hadvezérből és hadseregszervezőből alkotmányos államfő lett. Míg sokszor trónra nevelt, uralkodásra előkészített fejedelmek is nehezen élik bele magukat az alkotmányosságabta korlátok

kereteibe, addig nagybányai Horthy Miklós, a tengernagy, aki megszokta, hogy minden szavára hajóóriások és az emberek ezrei vakon engedelmessé válnak, nagyszerű önmérséklettel és egyben teljes öntudatossággal vonult vissza arra a területre, amelyet az államfő számára az alkotmányosság kijelölt. Miniszterek emlékirataiban gyakran találkozunk azzal a panasszal, hogy udvari és egyéb mellékbefolyások tisztük betöltését nagymértékben megnehezítették. Mi, a magyar kormányzás idejének miniszterei, a magunk tapasztalatai alapján elmondhatjuk, hogy ilyen korlátozó nyomás alatt soha nem állottunk, mindenkor megvolt alkotmányos szabadságunk azoknak az eszközöknek a megválasztásában, amelyeket az ország érdekében jónak láttunk. Klasszikus bizonyága ez a kormányzó alkotmányos erényeinek, de egyben növeli is a mi felelősségünket mindazért, ami történik.

A kormányzó a tíz év folyamán, tökéletes alkotmányos állásfoglalása mellett is, az *ügyek nagy menetére* állandóan befolyással volt és pedig azzal az erővel, amely férfias egyéniségéből kisugárzik és ez volt egyik főoka annak, hogy *a magyar politika vonalvezetése mentes maradt az ingadozásoktól és állandóan egyenes irányban haladt*. Hatalmas érzés az a polgárra nézve, hogy biztonságban hajthatja nyugalomra fejét, nem fog egy reggel arra ébredni, hogy avatatlan kezek a hatalmat kicsavarták az alkotmányos tényező kezéből. A gazdasági élet is ilyen alkotmányjogi biztosságot követel, anélkül nincs termelési kedv és nincs tőkeképződés. A kormányzó erős kezében mindenki megnyugvással látja letéve a magyar államhatalmat.

Négy száz éven át Magyarország királyai más országoknak is fejedelmei voltak és így legjobb akarataik ellenére sem lehettek *lelkileg csak magyar*

királyok. Ezzel szemben a nemzet természetes vágya volt, hogy *életének legfőbb szerve, az államfő, a magyar gondolatnak leghatározottabb kifejezője legyen.* A nemzetnek ezt a természetes vágyakozását elégíti ki oly tökéletesen a *kormányzó magyar egyénisége.* Az Alföld fia, az Alföldé, amely acélos búzát terem és erős férfiakat; ősi nemzetségből származik, amely tősgyökeresen termelte ki a magyarság sajátos tulajdonságait. Férfias alakja, gondolkodása és érzésvilága csodálatosan egyesíti azt, amit mi az igaz magyar valódi jellemvonásainak tartunk. *Horthy Miklós tipikus magyar egyénisége* eltörülhetetlenül reányomta bélyegét az utolsó tíz esztendő életére és fejlődésére, amely talán sohasem volt *belsőleg ennyire őszintén magyar.* Akik a politikai életet az esztétikus szemével nézik, korunkat nem találják szépnek. De akik a historikus magaslatára tudnak emelkedni, azok világosan látják, hogy *nincs zordon szépség nélkül* az, ahogyan egy nemzet a balsors mélységeiből hatalmas erőfeszítésekkel felemelkedik. *Ezekben a lemondásos, verejték- és könnyöntözte erőfeszítésekben vezére a nemzetnek nagybányai vitéz Horthy Miklós,* ezért zárja szeretetében kormányzóságának tizedik évfordulóján a mai nemzedék és fogja az *ország nagy vezetőinek* sorába beiktatni a történelem.

A negyedik kormányzó II.

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. március 2-i számában.

Azt kívánta, hogy ne legyenek zajos ünnepek. Már korábban is, mikor felelevenítettük az év legjobb doktorainak kitüntetését, a régebbi gyemáritköves aranygyűrű helyett csak vasgyűrű adományozását engedte meg. Jellemző külsőségek ezek, amelyekből biztosan lehet következtetni annak a férfúnak egyéniségére, akit a nemzet Hunyadi János, Szilágyi Mihály és Kossuth Lajos után, mint *negyedik kormányzót* hívott el tíz évvel ezelőtt az államfői tisztségre.

Tíz év a mi gyorsan élő korunkban hosszú idő, de mégsem oly sok, hogy *puszta múlása* olyanféle *patinás tiszteletet* teremtsen, mint aminő a pátriárkák korának kijár. Az ország a tízéves jubileumon a kormányzóban nem régi szolgáját, hanem a páratlanul nehéz időkben bevált vezetőjét ünnepli. Nagy szó az, mikor valakiről megállapítják, hogy «*népének vezetője*» – úgy, amint azt Homer os az Iliasban írta. Széchenyi István erősen hangsúlyozta, hogy nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni a vezetéshez való képesség nélkül. Valóban voltak ragyogó tehetségű és nagy tanultságú férfiak, akiket éppen azért a közéletben a legnagyobb bizalommal fogadtak, de a hatalomra jutva nehezebb időkben nem váltak be. Hiába, ahhoz, hogy valaki népének vezetője lehessen,

a szó megszokott értelmében vett tehetségen és tudáson felül még valami egyéb is kell, valami sajátos, mondhatnám: rejtélyes tulajdonság, nemcsak *képesség a parancsolást a*, hanem olyan szuggesztív erő is, amely a vezetésbe vetett bizalmat és ezen az alapon az *engedelmességet ösztönösen váltja ki*. Miniszteri székbe Európaszerte gyakran kerültek be és ott magukat hosszabb ideig tartani tudták olyanok, akik nagyok voltak a politikai konjunktúrák megítélésében és a taktikai eszközök megválasztásában. De *más a miniszter és más az államfő*. Ez utóbbinál minden éleslátás és ügyesség hiábavaló, ha hiányzik a *szempontok emelkedettsége és magának az egyéniségnek mindenekfelett kiemelkedő nagy erkölcsi belértéke*. Ebből a szempontból tiszta meglátással jellemezte egy előkelő amerikai hölgy Horthy Miklós egyéniségét, mondván: «Nagy aranykincs ez a maguk kormányzója». Es valóban: mindazokat, akiknek szerencsájuk volt Horthy Miklóst közelebről ismerni, kivétel nélkül megragadta az a nemes mód s a szempontoknak az az emelkedettsége, amellyel az embereket és az eseményeket tekinti.

A magyar nemzetnek idegenek és saját fiai is nem egyszer szemére lobbantották, hogy érzelmi és nem észbeli politikát csinál. Igaz is, hogy a szenvedélyek ügyes szítogatói nem egyszer irreális terekre ragadták a nemzetet. De a nemzet politikai, érzelmi világának ez az ereje igen gyakran azzal a nagy előnnyel járt, hogy a magyar tömegek ösztönösen meg tudták érezni: önzetlen-e az előlállók hazafiassága és erkölcsileg méltók-e arra, hogy mutassák az utat ennek a szenvedéseiben oly nemes nemzetnek. Ezt a szó legmagasabb értelmében vett méltóságot érzi mindenki Magyarország kormányójában.

A tízéves évfordulón a kormányzó elé járultak miniszterei is és midőn üdvözlétükre válaszolt, futó tekintetet vetett a történelmi múltra és megindulva, megdöbbenve mondta: mennyi dicsőség mellett még mindig mennyi a vér és könny, mennyi a szenvedés és a katasztrófa. Nem ezen a múlton van – kiáltott fel – a súlypont; *a jövő felé* kell fordulnunk, egy jobb jövő során hozza majd a felszínre *ez a mi pompás hajónk mindazokat az értékeket*, amelyek eddig a külföld és magunk előtt is rejtve maradtak. Amint ott állt a kormányzó könnyes szemmel a jövő felé utalva, megkapó volt a kép hasonlósága Széchenyi István «Hitel»-ének utolsó soraival. Széchenyi sem akart andalogni a múlt fájdalmas nagyságain, a jövő felé utalta ő is nemzetét.

A nagy görög tragikusoktól Shakespearen és a spanyolokon át egészen a modern drámaírókig a költői fantázia hosszú sorát alkotta meg a tragikus hősöknek, akik nagy erényekben tündököltek, nagyot vétettek és ezért elbuktak. De a magyar nemzetnél nagyobb tragikus hőst költői fantázia elképzelni nem tudott. Az ilyen nemzet számára ihlető, de szükségképpen fájdalmas a múlt és ezért a politikának nagy pszichológusa a negyedik kormányzó, mikor jubileumán nem a tízéves múltra tekintett vissza, hanem *miniszterei előtt a jövő felé előre mutatott*.

A vörös világnap

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. március 9-1 számában.

A föld nagyobb városaiból sürgönyök adtak hírt arról, miképpen folytak le azok a kommunista tüntetések, amelyeket Moszkva vezérszavára világszerte tartottak. Amint látszik, vér elég bőségesen ömlött Európa és Amerika aszfaltjára és kövezetére. Áldozatban és izgalomban nem volt tehát hiány.

Álljunk meg ennél a világténynél egy pillanatra, az esemény jelentősége valójában megérdemli.

Korábban, hogyha egyik állam hivatalosan vagy félhivatalosan beleavatkozott a másik ország belügyeibe, a nemzetközi jognak és ildomosságnak ilyen megsértéséből nyomban veszedelmes külpolitikai komplikációk keletkeztek. Az az állam, amelynek belső dolgaiba kívülről kíméletlen kézzel belenyúltak, nemcsak saját területén nyomta el a mozgalmakat, hanem a külpolitika legerélyesebb eszközeit is mozgásba hozta, hogy magának reparációt szerezzen és hasonló esetek megismétlődését már eleve kizárja. És most? Amint látszik, az önvédelemre szorult államok megelégedtek azzal, hogy saját fölízgatott polgáraik vérének ontása árán is rendet csinálnak, de eddig még nem értesültünk arról, hogy a rendbontó külső tényezővel

szemben valami döntő lépés készülne. Pedig nyilvánvaló, hogy mentül feltűnőbb a zavar, a dadogás, a tanácstalanság, amellyel a világ államai a Moszkvából jövő agitációra válaszolnak, annál merészebb lesz mindinkább a bolsevik propaganda. Miért e tehetetlenség és tanácstalanság? Nem gondolnám, hogy minden ország attól tartana, hogy saját szociáldemokratái erősen rokonszenveznek Moszkvával és hogy ennek következtében minden erélyes lépés, amely a szovjetállam ellen történnék, belpolitikai ellenállásba ütköznék. A józan szociáldemokrata pártok túlnyomó többsége ma már igyekszik határvonalat húzni egyfelől a szocializmus, másfelől a kommunizmus között, – oly nyilvánvaló a kudarc, amely a kommunista gondolatot Oroszországban érte. A világtörténelemnek kétségtelenül legnagyobb arányú politikai experimentuma Oroszországban immár közel másfél évtized óta tart. És az eredmény az oroszok életének általános zsugorodása. Milliók vannak máris emigrációban, nemcsak az orosz arisztokrácia tagjai közül, de a polgárságból és az intelligenciából is. Eleinte a forradalmat azzal tették népszerűvé az orosz paraszt előtt, hogy az emigrációba ment nagybirtokosok földeit felosztották s így mindazok, akik a nagy osztozkodásnál földet kaptak, attól tartottak, hogy a régi rezsim visszaállása esetén az új szerzeményeket tőlük visszaveszik. Most azonban kisült, hogy az egész földosztás csak humbug volt, nagyarányú népámítás, mert most már az a jelszó, hogy a nagybirtokosok után immár a jómódú kisgazdának, a kuláknak földjét is el kell szedni és az orosz parasztság üldözése olyan méreteket öltött, hogy a legújabb hírek szerint a határmenti ország-részekből naponként százával szöknek át Lengyelországba a földjüktől megfosztott orosz parasztok.

Egy rendszerrel, amely milliókra ilyen szerencsétlenséget hozott, nem akarhatja magát azonosítani az a szociáldemokrácia, amely a világháború óta több országban polgári pártokkal szövetkezve, az aktív kormányzásban tényleges részt vesz és így az alkotmányjogi és a gazdasági kérdéseket immár reálpolitikai szemmel kénytelen nézni.

Nem valószínű az sem, hogy a Moszkvából kiinduló garázdálkodást az államok azért néznék tétlenül, mert azt remélik, hogy a szovjetrendszer Oroszországban belátható időn belül majd magától összeomlik. Más, aktívabb lelkületű népeknél az az elviselhetetlen nyomás, amelyet a szovjetállam a lelkekre gyakorol, kétségtelenül olyan reakciót váltott volna ki, amely az úgynevezett proletárdiktatúra igáját régen lerázta volna. Az orosz nép azonban, amelynek számos kiváló tulajdonságát nem lehet tagadni, alaptermészeténél és történelménél fogva annyira hajlik a *vak engedelmességre*, hogy saját erejével magát felszabadítani hamarosan alig lesz képes. Az sem lehet helytálló kifogás, hogy az agitációt nem maga az orosz kormány szítja, hanem orosz területről a harmadik internacionálénak különálló szervezete. Aki a proletárdiktatúra természetét ismeri, az jól tudja, hogy belső sajátosságánál fogva nem tűrhet meg nemcsak irányával ellenkező, de még közönyös törekvéseket sem s így bármily nagyobbarányú kezdeményezés induljon is ki Moszkvából, az csak az állam tényezőinek egyenes helyeslése mellett történhetik.

Mindezekkel a nyilvánvaló dolgokkal szemben miért tehát a tanácstalanság?

A választ erre a kérdésre az a politikai és lelki állapot adja meg, amibe a föld a világháború után esett. A háborúk nem szükségképpen meddők.

így 1859-ben, 1866-ban és 1870-71-ben háborúk révén nyerte vissza állami egységét Európának két hatalmas kultúrnemzete, az olasz és a német. E háborúk árán tehát az európai életnek olyan új államegyéniségei keletkeztek, amelyekben összeforrva két értékes nagy nép sokkal jobban tudott világtörténelmi hivatásának megfelelni, mint korábbi, szétforgácsolt nemzetében. Ez a világháború azonban gazdaságilag meggyengítette Németországot, anélkül, hogy újabb lendületet adott volna Anglia gazdasági életének. Franciaország óriási vérvesztését nem pótolja Elzász-Lotaringia. A vezető nemzetek, győzők és legyőzöttek, csak veszteségeket könyvelhetnek el. A bajokat pedig még növeli, hogy a Párizs körüli békék szerencsétlen koncepciója következtében Európa politikailag megnyugodni és gazdasági fellendüléshez jutni nem tud. Egy hosszantartó, óriási méretű, de meddőnek bizonyult háború után fáradtság és ingerültség, szárnyszegegettség és izgalom a domináló hangulat, amelynek fojtó légkörében az új élet csak nehezen tenyészik. Az elgyengült államok, ha ezt nyíltan nem is vallják be, voltaképpen örülnek, hogy élnek és a gyengeség tudata írja elő számukra azt az önkorlátozást, hogy tovább nem mennek s csak saját területükön iparkodnak úgyahogy rendet tartani és a Moszkvából fellovaltakat végső esetben halomra lövetik.

Ahogy az összeadásnak próbája a kivonás, azonképpen a politikai életben is lehetségesek bizonyos próbák. Ilyen Olaszország szemlélete, ahol egy egészen kimagasló politikai zseninek sikerült népét a háború utáni petyhüdtésből kiragadni és a nemzeti lendületnek oly erőt adni, hogy azzal szemben a Moszkvából kiinduló agitáció tökéletesen hatástalan. Diktatúrát igyekeztek

Európában több helyen is létesíteni, ezek azonban labilis rendszereknek bizonyultak. De Olaszországban a fasiszta-mozgalom éppen belső életrevalóságánál és megújhodóképességénél fogva tudott evolúálni, úgyhogy ma már korántsem diktatúra, hanem egy politikai rendszer, amely *a rend, fegyelem és az észszerű alárendeltség hármassága* alapján új nemzedéket nevel, az öregebb nemzedéket lelkileg átalakítja és kifejleszti a *dinamikus olasz ember típusát*, akiben több-kevesebb van a ducenek hatalmas expanzív egyéniségéből. Olaszországot korábban nem remélt erőhöz juttatta egy ember és egy eszme. Hogy a többi országok mennyiben maradhatnak immunisok a Moszkvából kiinduló agitációval szemben, az attól függ, hogy hol akad *vezér* és hol támad olyan *eszme*, amely milliókat egybeköt és amelynek lendülete a mindennapiasság keserves akadályain átsegít.

Nem valószínű, hogy a vörös világnap a hatalmi erő felett rendelkező nemzeteket rávenné arra, hogy a kommunista agitáció beszüntetésére szorítsák Oroszországot. Az agitáció majd tart tovább és a világ boldog lehet, ha a veszedelmes lelki ragálynak a többi népek ellen tudnak állni. De éppen ilyen helyzetben döntő jelentőségű az, hogy az államok élén álló férfiakban meglegyen az erély és a szuggesztív erő egyfelől a rendbontó elemek fékentartására, másfelől a világ nyomott helyzetéből kivezető ösvények felismerésére.

Március 15

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. március 15-i számában.

Egyik egészen csodálatos jelensége a politikának, hogy eseményeknek és embereknek az emléke egészen más jelentőséggel és színnel bír addig, ameddig koruk még folyik tovább és valamely hatalmas világtörténeti esemény sorompója által még lezárva nincs, mint mikor már a következő új korszakban élünk s így a megelőző idők már történeti távlatba kerültek. Az 1918-i összeomlással, az osztrák-magyar monarchiának elemeire való bomlásával bizony nagy korszak záródott le hazánk történetében is és így ma már más szemmel nézzük annak a kornak az embereit és eseményeit egyaránt.

Az összeomlásig a magyar politikai élet legfőbb kérdése az volt, hogy maradjunk-e bizonyos közösségben Ausztriával vagy a magyar nemzet egész különálló nemzetközi és állami életre igyekezzék-e. Ebben a többszázéves küzdelemben jelentős esemény volt 1848 március 15-e, amikor különös erővel kezdett lüktetni az a mozgalom, amely szabadságharcunkban és Kossuth vezetése alatt az Ausztriától való elszakadásban csengett ki. Az orosz intervenció folytán ez a politika akkor elbukott, de a kiegyezés után a 48 és a 67 ellentéte töltötte meg tartalommal egész belpolitikai életünket és vált a

magyar pártok képződésének alapjául is. A 48-as érzelmű emberek, társulatok és körök március 15-ét választották ünnepélyeik napjává, amelyet az ő latinus műveltségük, római köztársasági tradíciókra utalva, szeretett március idusának nevezni. A magyar nemzet öncélúságának érzése évenként megújuló erővel keresett kifejezést ezen a korai tavaszi ünnepen, amely a természeti erők ébredésének is a kezdete. Mi, öregebbek, még emlékszünk rá, hogy egy-egy önképzőköri ünnepen milyen harsány hangon vetette fel a szavaló a Petőfi-kérdést: Rabok legyünk vagy szabadok? ez a kérdés, válasszatok.

Ma már elváltunk Ausztriától, nincs sem 67-es, sem 48-as párt, annak a kornak vezéregyéniségei is csekély kivétellel elköltöztek, mások lettek problémáink, szempontjaink, szükségleteink.

A gazdasági problémák, a megélhetés keserű gondja háttérbe szorított mindent annyira, hogy ma közéletünket nem közjogi, hanem közgazdasági kérdések töltik meg tartalommal, úgyhogy ma csodálkozva néznének arra az emberre, aki közjogi kérdések felvetésével akarna pártot alakítani, tömegeket magával ragadni. *Post equitem sedet atra cura*. Az élet lovasai mögött ott ül a keserű gond, az egyén és a család megélhetésének gondja.

Ebben a teljesen megváltozott politikai atmoszférában már nem a gyakorlati politikus emóciójával, hanem a historikus higgadt szemével nézhetjük március 15-ét atyáink és életünk első fele politikai izgalmainak ez évfordulóján.

Magyarországot nem is annyira a Kárpátok főgerince meg a Duna és a Száva vonal választotta el a Balkántól, Délkelet-Európától mint inkább az à szellemi tény, hogy az európai nagy eszmeáramlatok csak Magyarországra jutottak el, de rajtunk túl csak ritkán és a legújabb időkben.

A XVI. század eleje Európaszerte a szociális forradalmak, az úgynevezett parasztlázadások kora volt, amelyek Magyarországra is átharapódtak s amelyeknek nálunk Dózsa György volt a vezére. A török kort megelőző időkből kevés történeti adat maradt reánk s így Dózsa egyéniségéről, távolabbi céljairól, szervezőképességéről tiszta képet sem alkothatunk.

Minden korábbi forradalom emlékét valósággal elhomályosította az a mozgalom, amely Franciaországban 1789-ben tört ki s nálunk összeest azzal a nemzeti visszahatással, amelyet II. József germanizáló abszolútizmusa idézett fel. A minálunk egészen más okokból fakadt forrongásra élesztően hatottak a francia forradalom eszméi, ami az 1790-1791-i országgyűlés lefolyásából és különösen abból a törvénycikkből látható, amely Montesquieu nyomán kimondotta a törvényhozó, végrehajtó- és bírói hatalom szétválasztását. Az akció azonban teljesen ellaposodott, mert a XVIII. század kilencvenes éveiben a magyar nemzetnek politikai téren nem voltak olyan vezérei, akik a kor uralkodó eszméit a magyar talajba át tudták volna ültetni. Mikor aztán 1793-ban a francia forradalom elfajult, akkor Martinovics kalandor egyénisége is összeküvést szervezett, amely szükségképpen elzüllött.

A francia forradalmat Napoleon hadvezéri egyénisége világháborúvá alakította át s alatta Franciaország tüneményes sikereket ért ugyan el, de túlfeszített imperialisztikus törekvéseinek súlya alatt összeomlott s a végén a bécsi kongresszus Európaszerte restaurálta a nyílt vagy burkolt abszolútizmust. Ennek a restaurált abszolútizmusnak a lebontását tűzték ki célul a XX. század forradalmái.

A vihar megint Franciaországból indult ki, ahol 1830. júliusában X. Károly személyében

elűzték a Bourbon-ház idősebb ágát. Ugyanebben az évben adta ki Széchenyi Hítel című munkáját, amellyel megindult reformeri pályáján. Mily szerepese, hogy e korban reformer és nem forradalmáregyéniség állott a nemzet élére! így a júliusi forradalom élesztőén hatott ugyan a magyar közélet ébredésére és elevenebbé tette a reformkor ritmusát, de izgalmak, zűrzavar, rendbontás dolgaink szerves fejlődését meg nem akasztotta.

A júliusi forradalom Lajos Fülöp személyében a Bourbon-dinasztia ifjabb ágát: az Orleansokat emelte a francia trónra, de ő sem tudta magát tizennyolc évnél tovább tartani és az 1848-i februári forradalom az ő uralmát is elseperte. Gróf Apponyi György, az akkori magyar kancellár, aki betegen feküdt, ez újabb forradalmi hullám jelentőségét nyomban felismerte és ezt Széchenyinek meg is írta. A februári forradalom hozzánk márciusban ért el és Pozsonyban az országgyűlést, Pesten meg a főváros népét s különösen az ifjúságot felvillanyozta. A mozgalom vezetése hamarosan Kossuth kezeibe került, aki a 40-es évek során oly népszerű lett, hogy befolyásának folytonos emelkedése őt 1848-1849-i szereplésére valósággal predestinálta, így, március 15-ével kezdődik az a törvényes, de tragikus korszak, amelyet a nemzet Kossuth vezetése alatt élt át és amely Világosnál végződött.

Az 1918-i összeomlás után újból forradalmi hullám söpört végig a legyőzött országokon, miközben a háborús korszak vezére: Tisza, a zendülések áldozatául esett. Es ez volt az a pillanat, mikor a nemzetnek Kossuth Lajosra lett volna szüksége, nem pedig Károlyi Mihályra és Linderre, akik az Olaszországból hazatérő magyar ezredeket feloszlatták ahelyett, hogy azokat Magyarország szent

határainak védelmére újjászervezték volna. Kossuth a forradalmat azzal kezdte, hogy Ceglédre ment hadsereget toborozni, Károlyi és Linder azzal, hogy azt is, ami még maradt, feloszlatták.

Ez a különbség a két mozgalom között.

A március 15-i gondolatban nemcsak függetlenségi mozzanat volt, hanem reformeszmék is s e kettős ikermozgalomnak ez a második része él tovább azután is, hogy az osztrák-magyar monarchia felbomlott. De a reformok, amelyek a 30-as éveket meg kell, hogy töltsék politikai tartalommal, csak akkor válnak majd javára az országnak, ha híven a márciusi szellemhez, a nemzeti gondolatot és a reformokat fölbonthatatlanul össze tudjuk fűzni.

Vidéki városaink

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. március 23-i számában.

Az elmúlt héten *Kaposvárott* voltam és ezzel jóformán befejeztem azt a programot, hogy Csonka-Magyarország összes számottevő városi kommunitásait meglátogassam, közintézményeit, különösen iskoláit megnézzem, szabályozási tervét áttekintsem és főleg, hogy vezető egyéniségeikkel megismerkedjem. Öröm volt látni, hogy Kaposvár polgármesterének céltudatos és tervszerű munkássága a húszas évek folyamán mily erőteljesen vitte előre a várost a fejlődés útján. Megelőzőleg *Békéscsabát* kerestem fel, ahol a lefolyt évtizedben szintén erőteljes volt a haladás és e két városban éppen az a meglepő, hogy olyan közösségek törtek elő, amelyek a régi Magyarország városainak sorából még hiányoztak és nem is olyan régen lettek nagyfaluból rendezett tanácsú városokká.

Íme a húszas éveknek, a nemzeti lábbadozás e vérszegény évtizedének során két számottevő eredmény, amelyet büszkén könyvelhet el a nemzet a maga javára, mint elpusztíthatatlan életerejének két tanújelét. Nem szimptomákkal állunk itt szemben, hanem *a magyar nemzet területi megoldásának, az ország belső szerkezetének* olyan jelenségeivel, amelyeknek okait kutatni igen tanulságos, mert *vidéki városaink* életének és fejlődésének kérdése a

magyarság trianoni korszakában hasonlíthatatlanul fontosabb mint aminő a kiegyezés korában volt. Akkor Budapest fejlesztése volt a jelszó, ma a *városiasság* szempontjából a *vérszegény vidék fellendítése* az egyik legfontosabb nemzeti probléma.

Az olyan nagy darab földnek, mint amilyen a *Balaton és a Dráva között elterülő rész*, nagy a *városképző ereje*, ha ezt *tervszerűen koncentrálni* tudják. Az a föld, amely a 44-es bakákat termetté, szükségképpen életképes várost is forrott ki attól az időtől kezdve, amikor fővonalak és vicinális vasutak minden égtáj felől koncentrikusan *Kaposvár* felé épültek meg.

Bizony nem minden megyében volt ilyen tervszerű a munka. A középnagyságú Veszprém megye megoszlik Pápa és Veszprém városa között. Zala megye városképző ereje is részben Egerszeg, részben Kanizsa mellett dolgozik. Tolnában Szekszárd mellett előtör a fővonal által táplált Dombóvár. Ilyen *kettősség* mellett nem csoda, ha az a *városképző erő*, amelyet egy-egy magyar megye képvisel, *elforgácsolódva* csak részeredményeket hozhat létre.

Abaujból és Biharból annyi maradt meg, hogy a részeket mint önálló vármegyéket fenntartották és így a megmaradt rész az elveszett Kassa és Nagyvárad helyett kezd *Szikszeből* és *Berettyóújfaluból* várost alakítani. Hogy ez a két folyamat is nem vezet-e majd *erőelforgácsoláshoz*, azt csak az idő fogja megmutatni.

Sopron és Vas megyéből annyit szeltek el, hogy a megmaradt rész csak nehezen táplálja *Sopron* és *Szombathely* városát.

A megcsönkített Baranyában pedig *Pécs*et a keresztbevonuló Mecsek-hegység úgy elválasztja az északi résztől, hogy az inkább *Dombóvár* felé gravitál és így a fővonal nélkül szűkölködő Pécs, ame-

lyet szlavóniai erőforrásaitól is elvágtak, most bizony nagyon is rá van utalva azokra az éltető erőkre, amelyeket több mint ezer hallgatót odavont egyeteméből merít.

Különös, hogy a három érseki város: *Esztergom*, *Kalocsa* és *Eger* közül egynek sem jutott vasúti fővonal, ami fejlődésüknek majdnem leküzdhetetlen gátja.

Az óriási Pest megyében nagymérvű városképző energia lappang, amely részben szétforgácsolódik, részben még nem is tudott kifejlődni. Egy része a *megye szélén fekvő Budapestet* táplálja, közepe megoszlik *Kecskemét*, *Nagykőrös* és *Cegléd* között, sőt még a szomszédos *Szolnok* számára is jut tápláló erő. Az alsórész közlekedési mizériáinak közepette megoszlik a terület *Kalocsa* és *Halas* között.

Székesfehérvárt, *Komáromot*, *Vácott* és *Ceglédet* sok tekintetben a főváros közelsége gyengíti és szívja fel.

Jász-Nagykun-Szolnok megye is kettéválik. A Kunság erői inkább *Szolnokot* táplálják, a Jászság pedig ismét két mederben válik szét, mert *Jászberény* mellett ott van *Jászapáti*.

E nehézségek mellett látunk fejlődést is. így *Győrnek* állandó erőforrása az, hogy a fővonal mentén feleúton van Budapest és Bécs között. *Miskolcon* folyik most részben össze az is, ami azelőtt *Kassa* erőforrása volt. *Debrecen* megkapta Nagyvárad korábbi földjének egy részét, *Békéscsabát* pedig most a régebben Arad felé gravitáló nedvek is éltetik.

Szeged, amely szintén határvárossá vált és elvesztette a Bácskát és a Bánátot, keményen küzd, hogy saját óriási tanyavilágát gazdaságilag megerősítse és északon keressen magának mögöttes

országrészt, amelyen vele együtt *Baja*, *Hódmezővásárhely* és *Szentes* osztoznak. Helyzetének nehézségét lényegesen enyhíti, hogy a Ferencz József egyetem Kolozsvárról, a csanádi püspökség pedig Temesvárról odamenekült s e városképző tényezők nagyvonalú felhasználásával most Budapest mellett nagy művelődési gócponttá, elsőrangú iskola-várossá fejlődik.

Bizony nagy itt a tarkaság és több az árnyoldal, mint a fénypont. A trianoni határ önkényes megvonása folytán előállott helyzetet fatalisztikus megnyugvással egyszerűen akceptálni nem szabad. Városbejáró útjaimnak éppen az a megfontolás volt a végső célja, hogy puhatoljam, miként lehetne az *életképes városegyéniségeknek* olyan *speciális hivatást* adni, amely elősegítené belső erőik teljes kifejtését és amely egyúttal *beilleszkednék a nemzeti munkamegosztás magasabb egészébe*.

Örvendetes, hogy igen sok város élén láttam öntudatos vezetőket, akik kongresszusokon és egyéb megbeszéléseken mind gyakrabban találkoznak és megvitatják a magyar városközi problémákat. A *városi főmérnököknek* ösztöndíj nyújtásával is lehetővé teszem, hogy külföldön is tanulmányozhassák a *városesztétikai kérdéseket*. A *kultúrtaácsnokokat* is készséggel támogatom abban, hogy tanulmányozhassák a külföldi városok iskolaügyét. De a városi politika terén nem érhetjük be a városból kiinduló, mondjuk alulról jövő kezdeményezéseknek esetről-esetre való, mondjuk kazuisztikus kezelésével. Nagyszabású központi irányításra van szükség, amely nem merülhet ki a városok gazdálkodásával szemben a takarékoság egyébként fontos szempontjának hangsúlyozásában. Gyönyörű feladat lenne elsősorban az államtudományok művelői számára, hogy a *magyar városképződés fenomenjeivel*

tudományosan foglalkozzanak. Azon összefüggésnél fogva pedig, amely egyfelől a kultúra, másfelől a városi élet között fennáll, magam is egy *cikk-sorozattal* szándékozom hozzájárulni ahhoz, hogy a nemzetnek megmutassuk *vidéki városaink* jelentőségét és hogy éppen most, mikor az agrárérdekek igen helyesen, céltudatosan és erélyesen szervezkednek, a városi érdekeknek is hangot adjunk és szervezkedésüket előkészítsük.

Városaink és a közgazdasági kultúra

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. március 30-i számában.

Kevés kérdés van, amelynek a magyarság szociális struktúrája és területi megoszlása szempontjából akkora jelentősége lenne, mint vidéki városainknak. Múlt vasárnapi cikkemben rámutattam azokra a szervei hibákra, amelyek nálunk a városok természetes fejlődésének gátjai. Rámutattam arra, hogy az a *városképző erő*, amelyet egy-egy magyar vármegye képvisel, a legtöbb esetben csekély. A megyék egész sorában *kettősség* mutatkozik olyan értelemben, hogy egy közép nagyságú megyében két nagyobb város van, amelyek között a vidék megoszlás s figyelmeztetem arra is, hogy Szombathely, Sopron és Sátoraljaújhely pangásának az az oka, hogy Vas, Sopron és Zemplén vármegyéket nagyon megcsönkítették és így a megmaradt részeknek kicsiny a városképző ereje.

Miért mutatkozik e téren külföldön kedvezőbb helyzet? Mert ott egyfelől a megye, vagy mint külföldön az ilyen tagozatot nevezik, kerület, másfelől az állam között rendszeren még egy *közbülső alakulat* van: Ausztriában a *tartomány*, Németországban a *szövetséges állam*, amely területileg nagyobb, népesebb s így városképző ereje is hatalmasabb. Innsbruck mögött ott van Tirol, Grác mögött ott van Stájerország, München mögött Bajorország,

Stuttgart mögött Württemberg, Karlsruhe mögött Baden. Poroszország egyes tartományai is erőtelj es önkormányzati egyéniségek; így Westfália táplálja Münstert, a Raj na-vidék Kölnt, Hannover a hasonló nevű várost, Kelet-Poroszország Königsberget. Olaszországban pedig az olasz egység megteremtéséig szintén kis államok voltak, amelyek fővárost képeztek önmaguknak s e városok korábbi vidékükre természetszerűleg ma is gyakorolnak attraktív erőt.

Ha ezekkel a középeurópai állapotokkal összehasonlítjuk a mi viszonyainkat, akkor meg kell állapítanunk, hogy még ott is, ahol egy normális nagyságú vármegye csak egyetlen város körül csoportosul, a megye egész ereje nagy város kialakítására már nem elég.

Bár ez így marad továbbra is, mégis nagyon örvendtem, hogy legújabb közigazgatási reformunk elvetette a nehézkes és magyar fordításban komikus rendezett tanácsú város elnevezést és hogy helyébe a *megyei város* műszavát teremtette meg, mert városaink túlnyomó többsége valóban abból a megyéből szívja a az éltető nedveket, amelynek székhelye, vagy legalább egyik járásának központja.

A magyar városképződésnek ezek a szerves akadályai, amelyeket századok fejlődése tornyosított fel és amelyeket egyetlen nemzedék életében nem is lehet elhárítani. De e mellett vannak olyan akadályok is, amelyek a pillanatnyi helyzetből fakadnak és ezek sorában a legfőbb az a gazdasági *világválság*, amely a világháború után ránehezedik majdnem az egész földtekére. Vidéki városainkban mint valami csodára, ujjal mutatnak az olyan emberre, aki mai napság kétemeletes házat tud építeni s ha csak nem kísértc különös szerencse leg-

újabb gazdasági tevékenységét, rokonai és barátai fejcsóválva jósolgatják, hogy a legrövidebb idő alatt tönkre fog menni. A magániniciatíva tehát vidéki városaink háború utáni fejlődésében nagyon csekély szerepet játszik. A házhelyakció pedig, amely törvényhozási kezdeményezés alapján minden városban, sőt faluban megindult, a városoknak inkább zavarokat okozott, mert igaz ugyan, hogy egész új városrészek keletkeztek, de csupa anyagilag gyenge háztulajdonosokból, akik a közművek terén igényeket támasztanak, templomot, iskolát, járdát, világítást, közkutakat, valamelyes csatornázást követelnek, de mindennek költségeihez hozzájárulni természetesen képtelenek. Ilyen körülmények közt mi az, ami vidéki városaink tespedő gazdasági életébe némi mozgást hozott? Nyilván a *beruházások*, főképp az *építkezések*, amelyeket az utóbbi évtizedben az állam és a községek bonyolítottak le.

Igen ám, csak hogy ezen a téren Európaszerte nagy bajok mutatkoztak. Ott álltak a munkátlan tömegek, foglalkoztatást követeltek és demokratikus korunkban akár van szavazati joguk, akár nem, már csak a tömeg pusztá erejénél fogva is jelentékeny nyomást gyakoroltak a városi vezetőségekre és a képviselőtestületekre. A parlagon heverő emberi erőt foglalkoztatni kellett, mert különben a külföldi államok a *munkanélküliség esetére való biztosítás* révén fizették volna el azokat az összegeket, amelyekből így mégis csak maradandóbb értékek keletkeztek. E nyomás alatt Európaszerte bizonyos *túlberuházások* voltak észlelhetők, amelyekkel szemben a német birodalmi bank volt elnöke, Schacht, erélyesen emelte fel tiltakozó szavát. Újabban Ausztriából is hallunk vészjeleket, itt különösen Tirolban vállaltak a köz-

ségek költséges beruházásokat, főképp abban a reményben, hogy az idegenforgalmat falaik közé terelik és majd e révén találják meg számításaikat. Ismeretes Schwaz, kis innmelléki bányaváros szomorú esete, amely nagy múltjának, műemlékeinek és kies környékének vonzóerejére támaszkodva, hegyivasút létesítésébe és egyéb építkezésekbe ment bele és formálisan csődbe jutott. Hasonló bajok mutatkoznak Alsó-Ausztriában Vöslauban, Mödlingben és Schwechatban.

Minden vidéki városban érdeklődtem, hogy a Speyer-kölcsön felhasználásából kifolyólag nálunk is mutatkoznak-e hasonló bajok. Minálunk a képletek lényegesen egyszerűbbek voltak, mert a magyar városokban a kövezet-, a népoktatás-, a kórházügy terén akkora hiányok tátongtak, hogy ezeket az egészen primitív s valóban elsőrendű szükségleteket kellett kielégíteni. A felvett pénzek nagyobb része általában az ilyen *elsőrendű szükségletekre* ment el és olyan messzemenő vállalkozásokba, mint a külföldi városok, a magyar kommunikatások csak kivételesen mentek bele.

Nehézségek természetesen nálunk is voltak és ha főleg vidéki polgármester barátaimtól és ismerőseimtől kérdezősködtem a baj okairól, tőlük is ugyanazt a választ kaptam, ami bennem meggyőződésként már régen kiforrt. Bizonyos bajok vannak nálunk a *közgazdasági kultúra* körül és ennél a pontnál találkozik a közoktatásügyi minisztérium ügyköre vidéki városaink ügyeivel.

Mit mondtak a vidéki polgármesterek és mi az, amit az állami építkezéseknél magam is tapasztaltam? Kitűnő műegytemünk megtanítja építseinket és mérnökeinket a műszaki kérdés jó megoldására, de ezzel valamely középület vagy közmű létrehozása elintézve nincsen, mert a háttérben

mindig ott áll a gazdaságosság kérdése és ennek megítélésénél mindig bajok vannak.

Nemrégén egy mélyebben fekvő terület csatornázásáról volt szó. Erre vonatkozólag műszakilag gyönyörű, mondhatnám tökéletes megoldást terjesztettek előm. Igen ám, csak hogy a csatornázási munkálat háromszor annyiba került volna, mint ugyanannak a területnek oly fokú feltöltése, amely már a költséges csatornázást feleslegessé tette volna, így van az, ha a mérnökök a problémát csak műszakilag tekintik és nem néznek a tőlük javasolt megoldás gazdaságosságára, nem látják az egész problémának gazdasági oldalát.

Építkezéseinknél is hasonló bajok mutatkoznak. Kevés építkezésre emlékszem, amely nem végeztetett volna igen számottevő *tülkiadással*. Nagyszámú olyan magánembert ismerek, akinek volt egy kis pénze, valamelyes kölcsönt is felvett és azt remélte, hogy e két forrásból azután megépíti házát. Ám rettenetes meglepetések vártak rá, mert építkezés közben kisült, hogy a munka jó 30%-kal drágább, mint előzőleg számították és így vagy abba kellett hagynia az építkezést, vagy újabb pótkölcsönt felvennie, amelynek kamatait már nem bírta és kénytelen volt házacskáját a betett saját tőke elvesztésével elkótyavetyélni. Ha az apróhirdetéseket olvassuk, naponta az ilyen apró tragédiáknak egész soráról vehetünk tudomást. Eladásra hirdetik a keservesen összekuporgatott fillérekből létrehozott kis családi házat, mert legyilkolta őket az építkezésnél előállott többkiadás. Ami a magánembernél néhány ezer pengőre megy, az a nagyobb építkezéseknél tízezreket, sőt százezreket jelent. A veréb elvérzik már egy söréttől, de az elefánt a robbanó golyó sebét is elviszi s csak pár nap vagy hét múlva pusztul el az

őserdőben. Városainkat is az ilyen *építkezési túlkiadások* gyakran megsebeztek. Hihetetlenül veszedelmes ez a folyamat, mert a magánember ma már valószínűleg visszariad attól, hogy építkezésbe belemenjen, a városok vezetősége, a törvényhatósági bizottságok és a községi képviselőtestületek előtt pedig ellenszenvenné tett minden nagyobb vállalkozást.

Mindent el fogok követni, hogy építészeink és mérnökeink közgazdasági kultúráját elmélyítsük. Helyes volna, ha a műegyetemen készülő technikusainknak nemcsak arra a kérdésre kellene felelniök, hogy hogyan lehet valamely adott műszaki problémát megoldani, hanem megtanítanák őket arra is ügyelni, hogy a gazdaságosság, a rentabilitás kérdése párhuzamosan megoldást nyerjen, mert nincs veszedelmesebb, mint a *műszaki megoldásnak elválasztása a közgazdasági megoldástól*, ami nálunk, sajnos, majdnem rendszerré vált és a *beruházási gondolat bizonyos kompromittálására vezetett*.

Széchenyi már a reformkorban rámutatott arra az óriási különbségre, ami a gazdasági vállalkozások előkészítése terén a magyar és az angol viszonyok között mutatkozott. Angliában, mondotta, előbb részletes emlékiratot dolgoznak ki a felvetett tervről, amelyben a kérdést minden oldalról megvitatják, azután összehívják a szakembereket, akikkel a kezdeményezők memorandumát legrészletesebben megbeszélik. Ha az megállja a legszigorúbb bírálatot is, hozzáfognak a megvalósításhoz, de ha nem, akkor elejtik a tervet s az embereknek a pénzük a zsebükben marad. Nálunk az eljárás lényegesen eltér ettől. Valaki a közvéleménybe bedob egy javaslatot, ami inkább ötlet, mint eszme, inkább jelszó, mint szerves program s az ilyen ötletre és jelszóra támasz-

kodva, agitálni kezd. Sajtóban, gyűléseken hangulatot csinál maga mellett és belelovalja, behajszolja az embereket valamely költsékezésbe anélkül, hogy a dolog gazdasági oldalát és főleg a rentabilitás kérdését jól átgondolták volna. Hányszor követeltek a helyi sajtóban, a képviselőtestületben vagy a törvényhatósági bizottságban létesítményeket hevesen, majdnem fenyegetőzve s közhelyeslés mellett, – de amikor a vezetőséget belevitték a dologba s a várt eredmény elmaradt, akkor a hangulat hamarosan összeomlott s olyanokat tettek a balsikerért felelőssé, akiket az egészbe jóformán úgy kényszerítettek bele.

Csak legutóbb is olvastuk, hogy a fővárosban a fürdők deficittel dolgoznak. Nem tudom, hogy beleszámítják-e ilyenkor a fürdő építéséhez felhasznált tőkék kamatait és törlesztését is vagy csak a fenntartás személyi és üzemi költségeit állítják szembe a folyó bevételekkel. Bármint álljon is a dolog, érdemes lenne most *utólag elővenni azokat a valószínűségi számításokat*, amelyekkel annak idején a fürdők rentabilitását kalkulálták. Több vidéki városban, így különösen Kiskunfélegyházán, ahol szintén fürdőt építettek, érdeklődtem ezek után a rentabilitási számítások után és nem egy helyen keservesen panaszkodtak nekem a polgármesterek, hogy e részben közgazdasági kultúránk fogyatékosága rombolóan érezteti hatását. Amikor belemennek, minden nemcsak rózsás optimizmus, hanem elég nagy felületesség is, de a kivitel után a kék ég hamarosan elborul.

Nyilvánvaló, hogy az itt mutatkozó bajokat csak kis részben lehet a könnyelműség rovására elkönnyvelni. A baj sokkal mélyebben gyökerezik. Tudunk jogászok lenni és eszményi perrendtartásokat felépíteni, minden pergátló kifogást és jog-

orvoslatot kimeríteni. Tudunk kitűnő technikusok lenni, tanú rá a Tisza-szabályozás nagyszerű műve, csodás budapesti Duna-hídjaink és még sok más körülmény bizonyítja, hogy alig volt Európának nagyszabású műszaki vállalkozása, amelyben a magyar mérnökök részt ne vettek volna. Vannak gazdáink, akik mintagazdaságokat rendeztek be, akiknek istállóit, ménesét, gulyáját külföldiek is álmélkodva látogatják, de a gazdasági problémákkal, amelyek a jogi, műszaki és földművelési kérdések háttérében ott állnak, a magyar ember valahogyan nem akar törődni.

Itt van részben a magyarázata a magángazdaságok katasztrófájának és itt van a magyarázata annak is, hogy ma, amikor ennek a közművektől üres országnak a beruházásokra tulajdonképpen égető szüksége lenne, visszariadnak az építkezésektől és a közművek létesítésétől magánvállalkozók és városok egyaránt.

Világos és Trianon

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. április 20-i számában

A múlt esztendő végén, amikor már haldokoltak a húszas évek, félig aggódó, félig reménykedő lélekkel idéztem a harmincas évek szellemét. Azóta még nagyobb aggodalmassággal lesem a szellem kialakulását. Milyen furcsának tűnhetik fel ez a vallomás az olyan reálpolitikus szemében, aki a nyolcvanas és kilencvenes évek materialista világnézetének jegyében nyerte államtudományi kiképzését és tette meg a gyakorlati politika terén első próbálkozásait. A kiegyezés korában annyi baj volt az érzelmi politikával és a negyvennyolcas eszmékből fakadó, akkor kivihetetlen politikai elgondolásokkal, hogy a higgadt, megfontolt emberek a politika terén kezdtek félni az eszményektől és bizonyos jogosultsággal a zsákutcákba rohanástól féltették a jelszavakkal oly könnyen felbuzdítható nemzetet. Kormányképeség és az eszmények kultusza között szakadék nyílt; a reálpolitikusok elvesztették a kapcsolatot a nemzet érzelmi és eszmevilágával, a nemzet viszont olyan politikai szenvedelmeknek és ideológiáknak adta oda magát, amely katasztrófpolitikához és katasztrófákra át valószínűleg egy újabb Világoshoz vezetett volna s ennek előkészítésén Ferenc Ferdinánd és köre – amint a legújabbán megjelent könyvekből is lát-

szik – hideg és konok következetességgel tervszerűen dolgozott.

Itt van a mélyebb lélektani magyarázata a kiegyezés kora fő szervi betegségének, mert egyrészről eszmények és a nemzet eszmevilágával összhangban álló egységes nagy politikai elgondolás, ideológia nélkül nincs magasabbrendű politikai élet; másrészről az az érzelem- és eszmeáradat, amely a kiegyezés korában a néplélek mélyéből előtört, átszakította volna a hatvanhetes kiegyezés által felépített töltéseket és elárasztással fenyegette volna a nemzet politikai, kulturális és gazdasági vetését.

Mi most már ebből a tanulság?

Számotvetve az ország nemzetközi helyzetével, ismerve Európa népei között elfoglalt pozícióját s különösen a világ irányadó nagyhatalmainak érdekeivel és törekvéseivel való kapcsolatát; megismerve belső helyzetünket, – természetesen nemcsak a fővárosi, hanem az ország hétnyolcad részét kitevő vidékét is – nagy szellemi munkával, szaktanulmányok és államférfiúi intuíció révén okvetlenül meg kell konstruálni az *újjáépítés korának politikai ideológiáját*. Az új politikai elgondolás számára meg kell nyernünk a nemzet rokonszenvét, mert azt a hatalmas lendítő erőt, amit különösen az értelmi középosztály érzelmi világa jelent, a trianoni sziklafal áttörésében nélkülözni nem lehet.

Ebben a tekintetben Világos után valahogyan jobban álltunk, mint Trianon után, pedig az előfeltételek ma ránk kedvezőbbek, mert a Bachrendszer sajtóönkénye akkor a nemzet gondolkodásának nyilvános kimunkálása elé csak nehezen áthágható akadályokat gördített. Hiszen Gehringer polgári kormányzó 1850 március 9-én

azért indította meg Császár Ferenczel a *Pesti Napló-t* is, hogy az öszbirodalmi eszmét Magyarországon népszerűsítse. Bach miniszter még szubvenciót is adatott a vállalkozáshoz, de hamarosan pénz és rendőr ellenére egészen más lett a lapból, mint azt az elnyomó hatalom képzelte; egy nagy nemzeti sajtóorgánum, amely 15 évvel később kihozta Deák Ferenc húsvéti cikkét s amelynek oroszlánrésze volt éppen az öszbirodalmi rendszer bukásában és a hatvanhetedik kiegészítés létrehozásában. Az ingatag Császár Ferencet hamarosan háttérbe szorította a baranyai svábból, Baumholzerből Bánffay Simonná vált magyar publicista, akin már 1848-ban Széchenyi István szeme is megakadt s mikor közlekedési minisztériumát megszervezte, számvevőségének osztályfőnökévé nevezte ki. Bánffay Emich Gusztávval összefogva munkatársul megnyerte *Kemény Zsigmondot* és Csengery Antalt. Ott dolgozott Lévay József, a költő, Falk Miksa, mint bécsi levelező, akikhez később Jókai, Brassay, Hunfalvy Pál és Venczell Gusztáv csatlakoztak. Persze, szegény jó Bánffay Simon hamarosan bajba került. 1850 nyarán az öszbirodalmi kormány népszámlálást rendelt el, amelyet katonatisztekkel hajtatott végre. A tervezett germanizációt nagyon alátámasztotta volna, ha az akkor 84.341 lelket számláló Pestet német többségű városnak lehetett volna legalább a papíron kimutatni. Erőszakoskodtak és a német nevéket, még ha érzésre és nyelvre magyarok is voltak, németeknek jelentették ki és ilyen mesterkedések után hozták ki azt az áleredményt, hogy 33.951 némettel szemben csak 32.562 magyar áll. Ez eljárás ellen Terczy Szilárd pesti főpolgármester 1850 februárjában erélyesen tiltakozott és a tiltakozást Bánffay Simon közzétette a Pesti

Naplóban. Főleg ezért, meg az emigrációra vonatkozó közleményekért nevének a lap éléről el kellett tűnnie, de jöttek mások és a *Pesti Napló* az ötvenes és különösen a hatvanas években ezer akadály között is lassanként diadalra vitte politikai koncepcióját, amelyen a hatvanhetes kiegyezés nyugodott.

Most nem kell Gehringer-rel és a rettegett Prottmann-nal, a hírhedt rendőrfőnökkel küszködni és mégis, mintha az *egységes politikai koncepció kiforrása* Trianon után nehezebben menne, mint Világos után.

E hiányért nem lehet a kormány egyoldalúan felelős, mert igaz, hogy a kormánynak programot kell hoznia, de minden program fölött, mint magasabb életformáló és programmalakító energiának, ott kell lebegnie egy *nemzeti közszellemnek és érzelemvilágnak*, amely csak a magyar ösérzés és a váltakozó korok kölcsönös érintkezéséből és¹ sűrűlódásából fejlődhetik ki. És éppen itt van homály és bizonytalanság.

Trianon kiváltotta ugyan a nagy sikolyt: «Nem! Nem! Soha!» de azután hamarosan elfelejtették ezt a nagyszerű latin mondást: *Vana sine viribus ira*, hasztalan a harag, ha nincs erő. Ezt az erőt pedig pusztán szónoklással és buzdítással kitermelni nem lehet. Az erőteljes jelszót átvette az *érzelmes és a kesergő hazaszeretet* és félő, hogy fel fog oldódni a *szenimentális patriotizmus cukros vizében*.

De maga a politikai élet, a parlament és a publicisztika sem tudott *nagyobb politikai ideológiát kiforrni*, aminek az oka bizonyos *gondolkodási petyhüdségen* kívül nyilván abban van, hogy túlságos jelentőséget tulajdonítanak a mindennapi politika taktikai sakkhúzásainak. Az természetes,

hogy minden politikának érvényesüléséhez bizonyos taktikára szükség van. A baj ott kezdődik, ha a taktika öncéllá lesz és ha a lényegét akarja pótolni. Láttam képviselőket és minisztereket, akik mindig «a helyzet magaslatán» akartak állani és *állandóan népszerűek igyekeztek maradni*. Az eredmény az lett, amit a német *cikk-cakk kurzusnak* nevez, ide-oda ingadozás, sok idő-, erő- és pénzvesztés, amivel szemben jobb következetesen egyirányban menni még akkor is, ha az út néha a népszerűtlenség sivatagán át vezet.

Politikai életünkben most is *túlsók a taktika*. Sokan érzékeny füllel hallgatják, hogy a *világválságból* természetszerűen következő gazdasági elégedetlenség mint morajlik, ezt igyekeznek ellesni, formulázni, sőt szítani anélkül, hogy az ilyen eljárásból számottevő közhaszon származhatnék.

Közéletünket el kell mélyíteni, a problémákat, amelyek elé a politikai és különösen a gazdasági fejlődés bennünket állít, *gondolatokkal jobban át kell szőni*, hiszen ma már szakemberszámba megy, aki egy-két külföldi lap közgazdasági vezércikkeit olvassa és azok eszméit tolmácsolja.

Nagyobb elmélyedésre van szükség.

A természet örök erői csodát művelnek

(Húsvéti cikk.)

Megjelent a Budapesti Hírlap
1930. április 20-i számában.

Az idén ünnepeljük a *Hitel centenáriumát*, a századik évfordulóját annak, hogy *Széchenyi* e könyvének közrebocsátásával a monumentális agitáció terére lépett, hatalmas lökést adott ama *reformmunkának*, amely növekvő lendülettel folyt mindaddig, amíg a fejlődésnek az 1848-49-i események erőszakosan véget nem vetettek. A mai húsvét pedig éppen a hetvenedik attól a végzetes húsvéttól számítva, amelyen *Széchenyi* megvált az élettől. Arany talán legmélyebb költeményében, amelyet *Széchenyi* halálára írt, megemlékezik, hogy «remény ünnepe volt az, mely minket a kétségbe buktatott; gyászról, halálról szívle sújtva szólt az, napján az Úrnak, ki feltámadott. Már a természet is, hullván bilincse, a hosszú, téli fásult dermedés, készíté új virágít, hogy behintse nagy ünneped. dicső Felébredés». A múlt évben meg, telelnek tel után, valahogy nem akart tavaszodni, az öreg diófák az udvarházak, a tanyák körül rendre kifagytak, nem zöldültek ki többé; a Tiszán túl pedig a nagy fagytól odalett az emberek vetése. Igen, nekünk magyaroknak voltak éveink, amelyeknek nem volt tavasza s voltak húsvétjaink, amelyek az elmúlás csüggedését és

nem a föltámadás reményét támasztották. Trianon után is nekünk csak későn, nehezen akar tavaszodni s gondterhesek húsvétjaink.

Ha valaki végighallgatta az utóbbi hónapok parlamenti vitáit és bőségesen olvasott újságokat, akkor az incidensekből és panaszokból kétségtelesen össze tud rakni egy mozaikképet, amelyről tényleg sokan azt hiszik, hogy bajainknak és helyzetünknek hú képe. A bajok és a nehézségek valódi okai azonban sokkal mélyebben fekszenek s a *nagy nemzeti diagnózis* korántsem olyan könnyű, mint ahogyan azt a napi politika bajnokai maguknak elképzelik.

A baj okát magában a modern ember érzelme- és gondolatvilágában kell keresni.

A lövészárók hosszú és kegyetlen szenvedései között azzal vigasztalták egymást és magukat az emberek, hogyha majd vége lesz a nagy tusának, akkor jön a kárpótlás, jön a nagy jutalmazás. Azután elvesztettük a háborút, ezzel a tusának vége lett, de nem a szenvedésnek. Az óriási erőfeszítések eredménye teljes balsiker lett. Az elszegényedett nemzet nem tudott jutalmazni.

Nincs veszedelmesebb, mint az önáltatás. Mi magyarok különösen szeretjük magunkat áltatni s a kommunizmus leküzdése óta sokan lekicsinylik a nemzetközi szocializmus erejét és feledik, mennyire átment az alsóbb néprétegek vérébe a marxizmusnak különösen az a programpontja, hogy egyfelől korlátozni kell a munka idejét és mennyiségét, másfelől pedig emelni kell annak árát, egyenértékét. A tömegek igényei is hihetetlenül megnöttek.

Általában ma már köznapivá és nélkülözhetetlenné vált sok minden, ami nem is olyan régen még kivételes szórakozás vagy szenzáció volt.

Gyermekkoromban Székesfehérváron az intelligencia körében is eseményszámba ment, ha a városba állat sereglet érkezett, a cselédek pedig alig várták a vásárt, hogy keringjenek a körhintán és lúdferfáltyt egyenek a lacikonyhán. Ma az emberek még köznap is este a moziban akarnak ülni, hangosfilmet vagy rádiót hallgatni. A falun is járja a selyemharisnya és a kivágott lakkcipő.

Míg az egyik oldalon az igények így megnöttek, addig a másik oldalon a vagyonok nagy része elolvadt, a kereseti lehetőségek száma ritkábbá vált, a nehezebben megszerezhető pénz vásárlóereje csökkent.

Mikor jött a nagy összeomlás, sokan úgy fecsegték, hogy elvesztettük a háborút. Mintha ezzel a dolognak aztán vége is lett volna. De elvesztettük az ország területének több mint kétharmad részét, el tengerünket, erdeinket, vízierőinket, sónkat, meg a Bácska és a Bánát televényét. Rettenetes megcsönkulása volt ez a nemzeti vagyonnak.

Azután jött az infláció és ennek során semmivé vált jóformán minden ingó vagyon, záloglevél és koronajáradék, hadikölcsön, meg a legtöbb részvény.

Egy darabig úgy látszott, hogy ebben az *általános vagyonpusztulásban* majd kivétel lesz a föld, sőt egypár évig még a békeidőket is meghaladó konjunktúrája volt a mezőgazdasági terményeknek. De azután jött a *világ nagy búzakrízise* és nemzeti jólétünknek ebbe a fellegvárába is most nagy lövedékek csapnak be.

Állítsuk csak most már a két gondolatcsoportot egymással szembe. Az egyik oldalon ott áll a modern ember megnövekedett igényeivel, az élettel szemben támasztott felfokozott követeléseivel,

a másik oldalon ott vannak a gazdasági nehézségek, az öröklött és szerzett vagyonok megsemmisülése és a keresetnek mindinkább fokozódó nehézsége.

A gyöngébb idegrendszer hamarosan összeroskad, sokan feladják a küzdelmet a létért, sok ember vályogegegyénisége összeomlik, mint a rosszul épített ház, ha nagy nyomással terheljük. Divatba jött a jajgatás és a panaszkodás, az ádáz kifakadás.

Az emberek nem szeretik a reformot önmagukon kezdeni s azért saját helyzetüknek is a jobbrafordulását a közviszonyok jobbulásától várják.

De milyen helyzetbe került az ország?

Az ország területének azt a kétharmad részét, amelyet tőlünk elvettek, olyan államok között osztották szét, amelyek érdekükben állónak hitték, hogy a mai állapot fenntartására velünk szemben összefogjanak, körülöttünk vasgyűrűt alkotósanak. A nagyhatalmak ugyan már tudják vagy legalább sejtik, hogy Trianonban rajtunk óriási igazságtalanság esett, de féltik Európa nyugalmat minden változástól s attól tartanak, hogy a mesterséges békemű megbontása nagyobb beomlásokhoz és partszakadásokhoz vezethetne.

A világgazdaság tőkeképződése is lassúbb, mint volt korábban, a hosszúlejáratú hitelek drágák s így a kivézett nemzetgazdaságok rekonstruálásának főmódja, a külföldi kölcsönök is nehezebbé válnak.

Ilyen a nemzetközi politikai helyzet és ilyen a világpiacon állása. Ilyen világatmoszférában elég bizonytalan vállalkozás, ha valaki saját egyéni sorsának jobbrafordulását a közviszonyok javulásától várja.

Az újjáépítés korának magyar emberére pedig hasonlíthatatlanul nehezebb feladat vár, mint arra

a generációra, amely a kiegyezés korában volt. Akkor megvolt az ország területi épsége és ha minden figyelmünket a magyar művelődés és vagyonosodás gyorsítására fordítottuk volna, akkor az osztrák-magyar monarchia keretében is az erőviszonyok bizonyára lassanként eltolódtak volna a mi javunkra. Akkor nagyobb erővel nem tudtuk fenntartani az országnak meglévő területi épségét, ma pedig egyelőre még megfogyatkozott erővel a területi épség visszaállítását reméljük.

Az elmondottak után azt hihetné az olvasó, hogy e remény hiú voltát bizonygatom. Pedig egészen más következtetéseket kell a felsorolt tényekből levonni. A panaszkodás, a jajgatás, a követelés, a kifakadás nem segít. A végzet a nyakunkra tette ólomkezeit s ha sírva roskadozunk, nyom kérlelhetetlenül mindig lejjebb és lejjebb. Ilyen helyzetben csak az kerekedik felül, aki óriási erőfeszítésekkel szembeáll a végzettel. Ezért követelem a magyar iskoláktól, hogy neveljenek egy *akaraterősebb, pozitívabb nemzedéket*, amely felveszi a küzdelmet a balsorssal. Ha az *újjáépítés korának második nemzedékében* ilyen lelkeséget kifejleszteni nem tudunk, akkor nyilván veszve vagyunk.

De ez a második nemzedék nő, növekedik. Lám a múlt rettenetes év után is jött enyhe tél, utána gyorsan ébred a természet s a húsvét már lombdíszen találja az országot. A természet örök erői csodát művelnek, csak az ember botorul ne hátráltassa áldásthozó munkáikat. Ám a magyar sors mindig mostohább, mint a többi népeké, ezért a természet erői mellé erkölcsi energiákat kell állítanunk: egy meg nem fékezhető, minden akadályon átgázoló nemzeti akaratot. Ez a magyar feltámadás útja.

Magyarország világtörténeti hivatása és kultúrája

Stockholmban 1930. április
29-én tartott beszéd. Fordítás
németből.

Ha Önök északi őrhelyükről, skandináv hazájukból letekintenek a kontinentális Európa felé, alant, délkeletre a szenvedés egy zugolya tűnik szemükbe, egy távoli ország és egy tragikus sorsú nemzet: a magyar. Svédország is élt át hősie történelme folyamán nehéz válságokat és végzetterhes idöket; keleti szomszédja állandó veszedelem, akár a cárizmus, akár a bolsevizmus formájában; mégis szinte hihetetlennek tetszhetik Önök előtt az az állítás, hogy Magyarország léte, több mint ezeréves múltja során, mondhatni állandóan fenyegetve volt s egyetlen század sem lúnt le a nélkül, hogy a «lét és nem lét» kérdése elé ne állította volna. Oly országokban, hol az állam fönnállása egészen természetes, önmagától értetődő, rettenetes sorsnak látszhatik, ha egy nemzet folyvást mintegy ostromolt várban él, folyvást aggódni és küzdeni kénytelen pusztá léteért. És ez a kemény megpróbáltatásoknak alávetett nép sohasem mulasztotta el, hogy művelődésének fejlesztéseért nagy erőfeszítéseket tegyen és áldozatokat hozzon, műalkotásokat emelj en és intézményeket létesítsen s bár ezeket, mint egyetemeinket és könyvtárainkat,

többször elpusztították, de mindannyiszor újakat alkotott pótlásukra. Mert a magyarság beleszokott veszélyeztetett helyzetébe, mert sohasem csüggedt el, hanem mindig újra ellenszegült a kegyetlen sorsnak, mert politikai küzdelmeit kulturális törekvésekkel nemesítette meg s politikai és gazdasági nyomorúságát a szellem erejével törekedett megszépíteni, – ezért neveztem *tragikus nemzetnek*. A rög szeretete, a hazai földhöz való ragaszkodás oly erős nálunk, hogy minden magyar ember blasphemiának venné, ha valaki azt merné állítani, hogy Almos és Árpád vezéreink, akik népüket a Fekete-tenger partjairól a mai Magyarországra vezették, a honfoglalás idején, mikor a magyarok Európában megtelepültek, a hazát rosszul választották meg. Pedig nem lehet tagadni, hogy a Kárpátok völgykatalna, amelyek bércei a Duna és Tisza vidékét övezik, az a része Európának, ahol a Közép-Európát délről és keletről fenyegető veszélyek valósággal összpontosultak s amely – természeti határok híján – Nyugat felé is nyitva áll. A népvándorlás fő népei, mint a nyugati és keleti gótok s a longobárdok, mielőtt tovább merészkedtek nyomulni a Balkán-, az Apennini- vagy Pyreneusi-félszigetre, átmenetileg tanyát ütöttek itt, de nem tartották eszélyesnek, hogy itt települjenek le állandóan. A hunok és avarok ugyan Magyarország központját, a Duna-Tisza vidékét választották birodalmuk központjául, de győzelmeik mellett sem tudták itt fenntartani hatalmukat, még Atila hősi alakja sem volt képes e földön állandó birodalmat alapítani. Ezek után a meddő vállalkozások után végre jöttek a IX. század utolsó tizedeiben Árpád vezetése alatt a magyarok; legyőzték a néptörmelékeket, amelyek régebbi államalakulatokból itt megmaradtak s minden időkre meg-

szállották a Duna és Tisza partjait. Majdnem egy századig úgy látszott, hogy a magyarok is azon a módon folytatják életüket, amely a hunoknak s avaroknak vesztüket okozta; a X. század folyamán ők is rablókalandokkal portyázták végig Közép- és Nyugat-Európát, ami szétmorzsolódással és elvérzéssel fenyegette őket. A X. század végén azonban a nemzet vezérei arra a meggyőződésre jutottak, hogy a magyarságnak külső terjeszkedés helyett benső erőgyűjtésre van szüksége. A nagy fordulat Géza fejedelem alatt köszöntött be; ő készítette elő a kereszténység föl vételét, amelyet azután fia, Szent István fejezett be. Ő emelte országát királyságra, de koronáját nem Kelet vagy Nyugat birodalmaitól, nem a német vagy bizánci császár kezéből vette, hanem egy lelki hatalom képviselőjétől, II. Szilveszter pápától s ezzel bölcsen elkerülte, hogy a német vagy a bizánci császárság hűbéresévé tegye az országot. Hogy ez az előrelátás mennyire helyénvaló volt, kitűnik abból, hogy a XI. században a németek, a Sáliak hatalmas császári háza idején, a XII-ben pedig a bizánci császár, a harcias Komnenos Emanuel, fegyverrel akarták meghódítani az országot. Mindkét kísérlet meghiúsult, de veszedelms krízis volt Magyarország függetlensége szempontjából. Ami egyrészt a nyugati és keleti gótoknak, továbbá a longobardoknak, másrészt a hunoknak és avaroknak nem sikerült, hogy t. i. a Kárpátok völgykatlanában államot alkossanak, azt véghezvitték a magyarok az Árpádok alatt, a XI., XII., XIII. században, mert államalkotó és fenntartó erő élt bennök, ami nem volt meg azokban a számosabb és hatalmasabb tömegekben. Politikai tehetségén és katonai erején felül a nemzet ezt *főképp a kultúra iránti fogékonyságának* köszönhette, amely képessé tette arra,

hogy Európának középkori népcsaládjai közé egyenlő joggal léphessen be. A X. század végén misszionáriusok jöttek az országba főképp Itáliából, de Németországból is; eljött a középkor nagy civilizátora, a Benedek-rend, később a premonstreiek és ciszterciek, a franciskánusok és dominikánusok, azon korban a kultúra hatalmas terjesztői s át-
 itatták a magyar nép tömegeit a középkor keresztény kultúrájával. A keletrómai egyház is megkísérelte a behatolást, de ezek a szórványos kísérletek nem vertek gyökeret a magyar népben, úgy hogy a protestantizmus nagy mozgalmáig a magyarság egységesen a római egyház hívének vallotta magát, míg délkeleti szomszédaink, a szerbek és románok, szellemi orientációja bizánci-keleti volt. Ez időben emelkedtek román székesegyházaink Székesfehérvárott, Esztergomban, Pécsen, Nagyváradon és Gyulafehérvárott; zárdák épültek, káptalanokat és klastromi iskolákat alapítottak; létesültek városok is, amelyekben megkezdődött a polgári élet és szorgalom, a kereskedés és ipar. A nép és kultúra e kezdődő felvirulását a XIII. század közepén megszakította a mongolok szörnyű betörése, akik elpusztították az országot, egész vidékek lakosságát lemészárolták, úgy hogy e csapás megszüntével az ország néptelen maradt. Magyarország világtörténeti hivatása részben abban állott, hogy az európai kultúra küszöbén Kelet pusztító hordái ellenében őrt állott, ami a Nyugatnak védelmet, nekünk azonban állandó vérvesztést jelentett. Már a XI. és XII. században is sokat szenvedett az ország keleti része a besenyők és kunok folytonos beütéseitől, mire a XIII-ban a mongolok, a XIV-ben pedig a törökök törtek be, úgy hogy a támadások e crescendója világosan mutatja, mennyire kitéve maradt az ország a népvándorlás lezajlása

után is Keletnek és Délnek, hogy valósággal élő védbástya volt a kereszténységnek, amint ezt a középkor végén kifejezni szokták.

Ez időben a kereszties hadak jelentették azt a szellemi áramlatot, amely Európát magával ragadta. Ez az egész Európát átható mozgalom úrrá lett a magyar lélek fölött is, nemzetünk is küzdött a Szentföld visszafoglalásáért Szent László alatt s kivált II. Endre hadjáratában. Később is mindig rá fogok mutatni előadásom során arra a jelentős tényre, hogy az európai egyetemes eszme-áramlatok, mint a humanizmus és a renaissance, a reformáció és ellenreformáció, barokk és rokokó, klasszicizmus és romanticizmus mindig elérték Magyarországra s éreztették termékenyítő hatásukat, tovább délkeletre azonban csak szórványosan jutottak el, amiből világos, hogy Magyarország délkeleti határai a legújabb időkig egyúttal a volta-képpen európai műveltség területének is határai voltak.

Előbb azonban újra fölvenném történeti visszapillantásom fonalát s jelezni kívánom, hogy a XIV. század elején a nemzeti uralkodóház, az Árpádok dinasztiaja, amelynek vezérlete alatt foglalták el őseink a hazát s azt valóságos európai állammá fejlesztették, szerencsétlenségünkre kihalt. Különös véletlen, hogy egypár évtizeden belül kihalt Ausztriában a Babenbergekek nemzeti dinasztiaja, nálunk az Árpádok törzse, Csehországban a Przemyslidáké, Lengyelországban pedig a Piastoké, ami e négy monarchikus államban nagy válságokkal járt. Nálunk is a zavarok évtizede következett s ezalatt a francia Capet-dinasztia egy mellékága, az Anjouk, amely Nápolyon át jutott Magyarországra s nőágon az Árpád-házból sarjadt, foglalta el a trónt. A nápolyi Anjouk olasz szellemi és gazda-

sági kultúrát hoztak magukkal; pompás reziden-
ciát építettek Visegrádon, amely a XIV. században
Kelet-Európa politikai és társadalmi központja
lett, hol francia udvari életet és szokásokat ápoltak
s messzeföldön híres lovagi tornákat rendeztek.
Ez időben már a gótika hatotta át az országot.
Erzsébet királyné, Róbert Károlynak, a dinasztia
alapítójának hitvese, a lengyel Piastok házából
eredt; ő építette a kassai dómot, a gót székes-
egyházak gyöngyét Kelet-Európában. Ez volt ezen
országokban az egyetemek alapításának kora. A
luxemburgi IV. Károly alapította 1348-ban a
prágai egyetemet, az első stúdium generálét német
földön; őt követte 1364-ben Nagy Kázmér a
krakkói, 1365-ben Rudolf a bécsi, 1367-ben a mi
Nagy Lajosunk, a második Anjou-uralkodó a pécsi
egyetem alapításával. A főiskola látogatott volt
és így sokat tett a magasabb műveltség kifejlesz-
tésére. Nagy Lajos alatt, a század második felében
érte el általában a magyar birodalom állami helyze-
tének csúcspontját s vált belőle Kelet-Európa
vezérlő nagyhatalma.

Sokszor úgy tetszik, mintha a történelem
keresve keresné a rikító ellentéteket s az éles csatta-
nókat. Éppen mikor Magyarország ereje és virulása
teljében állott, a XIV. század második felében,
akkor jelent meg Európában az a merőben hódí-
tásra vágyó nép, amely a magyar hatalmat három
század leforgása alatt szétzúzta, a török. Európá-
ban való megjelenése, a Balkán-félsziget leigázása a
Matapan-foktól, Görögország legdélibb csúcsától
kezdve a Duna vonaláig, majd előnyomulásuk
Közép-Európa felé Magyarországon át Bécs kapu-
jáig, nem tartozott a világtörténelem azon hatalmas
folyamatai közé, amelyek, habár véren és nyomorú-
ságon keresztül, mégis előbbre vitték az emberisé-

get a haladás tövises útján. Nemzetek és kultúrák tiportattak el, de minden haszon nélkül, mert az oszmán birodalom Európában utóbb fokozatosan összezsugorodott s nem maradt utána, csak romok és tenger szenvedés emlékezeté. Magyarország végzete az volt, hogy vérezzen e hatalom csapásai alatt, hivatása pedig, hogy azt feltartóztassa. Igen, a török hódítás volt az a nagy világtörténeti esemény, amely Magyarország sorsát a mai napig eldöntötte. Nem akarnék félreértetni, azért sietek hozzátenni, hogy talán sohasem volt rá példa, hogy két nép utóbb oly tökéletesen elfeledte volna korábbi ellentéteit, mint mi magyarok és a törökök. Szabadságharcaink vezérei, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos, a Habsburg-hatalom, a régi ausztriai imperializmus elől Törökországban találtak barátságos befogadásra és oltalomra. Az 1877-78-i orosz-török háború alatt pedig az egész magyarság rokonszenve a törökök oldalán volt anyyira, hogy a magyar ifjúság Plevna hős védőjét, Oszmán pasát díszkarddal tisztelte meg, amit Abdul Aziz szultán Mátyás király budai könyvtára maradványainak visszaadásával köszönt meg. Legutóbb a világháborúban meg válllvetve küzdtek magyar és török csapatok Oroszország terjeszkedési vágya ellen. De bár hangsúlyozom a mai Magyar- és Törökország közt fennálló őszinte barátságot, tisztán történeti szempontból nem tagadhatni, hogy a szerencsétlenség, amelyet a török hódítás ránk zúdított, nem ért véget Magyarországnak a XVII. század végén történt felszabadításával. Ellenkezőleg mai napig tartanak az utófájdalmak, mert a magyarság az évszázados küzdelmekben csaknem elvérzett, lélekszáma ijesztően megfogyatkozott, nemzeti vagyona megsemmisült s így meggyöngülten nem tudta megőrizni állami önállóságát

az osztrák központosító törekvésekkel szemben. Végzetes tett volt az osztrák államférfiak részéről idegen nyelvű gyarmatosok letelepítése az elnéptelenedett országban, mert ezek a XIX. században, a nemzeti érzés ébredésekor, önálló nemzetiségekkel tömörültek s megbontották Magyarország egységes nemzeti jellegét.

E kitérés után újból fölveve történeti előadásom fonalát, ismétlem, hogy a törökök éppen abban az időpontban jelentek meg Európában, mikor Magyarország ereje teljében mint nagyhatalom állott a Balkán küszöbén, mikor olyan valódi nagyhatalom volt, amelyhez mint melléktartományok hozzátartoztak Bosznia, Szerbia, Oláhország és Bulgária. A törökök előnyomulása gyors volt. 1357-ben Urkan szultán alatt keltek át a Hellespontuson s hatalmukba kerítették Gallipolit; 1361-ben elfoglalták Drinápolyt s négy évvel utóbb Murád szultán az ázsiai Brussából ebbe a városba tette át székhelyét. Először Bulgáriára csapott le a bárd, hol az uralkodó családban levő visszavonás jó alkalmat nyújtott a hódítónak a beavatkozásra. 1389-ben meg a szerbek szenvedtek nagy vereséget Rigómezőn. Bulgária meghódítását betetétzte fővárosuk, Tirnovo elfoglalása 1393-ban. Úgy látszik, Nagy Lajos érezte, mily veszélyt jelent Magyarországra a török hatalom átterjedése Európába s hadat vezetett Bulgária megmentésére. Történeti források híján nem láthatni tisztán e harcok terjedelmét és eredményeit, nagyjában szerencsésen folyhattak; e győzelmek emléke valószínűleg a máriazelli búcsújáró templom alapítása is, habár mind e diadalok csak részleges sikert jelenthettek. Döntő mérkőzésre Lajos nem fogta össze birodalma erejét. Érdeklődését a lengyel trónöröklés s itáliai hadjáratai is igénybe vették,

erejét szétforgácsolta s elmulasztotta az alkalmas időpontot, mikor a veszedelmes tüzet el lehetett volna nyomni, mikor a törökök aránylag még gyöngék voltak, Magyarország pedig viszonylag erős.

Őt a trónon leányának férje követte, luxemburgi Zsigmond, a későbbi német császár. Sokoldalú, életrevaló, a kultúra iránt fogékony férfi, aki 1389-ben Óbudán egyetemet alapított, amely a konstanzi zsinaton nem kevesebb mint hat tanárával volt képviselve s amely theologiai, jogi és bölcseleti tanárok mellett orvosiakkal is dicsekedett. Mint törvényhozó is jelentékeny volt. Legtöbbet diplomata ügyessége ért benne, amelynek segítségével ismételten általános európai megoldásokat tudott előkészíteni. Nemzetközi vállalatai közül különösen kettő méltó említésre. Egyrészt sikerült neki több hatalmasságot közös megmozdulásra bírni a török ellen, másrészt elérte, hogy a konstanzi zsinat az egyházszakadást kiküszöbölje. Egyházpolitikája eredményes volt, a lovagi seregeket azonban, amelyeket 1396-ban Nikápoly mezein összegyűjtött, Bajazid szultán fölmorzsolta. Veje, Habsburg Albert alatt tovább folyt a harc, a király maga is a háborúban pestisnek esett áldozatául.

Kiskorú fia, V. László s az ellenkirály, I. Ulászló alatt végre a XV. században megjelent a végszükségben a megmentő: a Hunyadiak hősi nemzetsége; János, az atya, ki egyideig az ország kormányzója is volt s fia, Mátyás, akit királlyá választottak, két emberöltőn át megállást parancsoltak a töröknek. A várnai döntő ütközetben ugyan II. Murád szultán legyőzte a magyarokat s maga Ulászló király is a csatatéren veszett, de a Kárpátok, a Duna és Száva vonala, Magyarország tulajdonképpeni határai a század egész folyamán

épen maradtak. Mohamed szultánnak, aki 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt, támadása Hunyadi Jánossal szemben az ország akkori végvára, Nándorfehérvár alatt 1456-ban összeomlott. Nem sokkal utóbb Hunyadi is meghalt a táborban pestisben, de rövid ideig tartó zavarok után nagyműveltségű fia követte, akit humanistái Corvin Mátyás néven magasztaltak. A Hunyadiak kora művelődéstörténetünk egyike fénykora. Már Hunyadi János elkísérte Zsigmond császárt olasz útján s így megérintette a renaissance szellemi áramlata. Barátja, Vitéz bíbornok, nagyműveltségű férfi volt, aki, mint Vespasiano da Bisticci beszéli, jelentős könyvtárt gyűjtött össze; ő rá bízta az öreg Hunyadi fiának, Mátyásnak nevelését. János építette Vajda-Hunyad várát kései gót stílusban, a legszebb lovagvárak egyikét Kelet-Európában. Mátyás, kivált mióta Aragóniái Beatrix nápolyi királylányt feleségül vette, egy olasz renaissance-fejedelem udvari életét élte, külföldi művészeket és humanistákat gyűjtött budai várába, amelyet nagyszerűvé építtetett át; Vitéz bíbornok buzdítására 1467-ben egyetemet alapított Pozsonyban. Könyvtára, amelynek részére a legjobb akkori illusztrátorok dolgoztak, Corvina néven világhírű volt; de sajnos Buda elfoglalása után a törökök szétszórták a világ minden sarka felé, úgy hogy Abdul Aziz szultán a múlt század hetvenes éveiben mindössze 35 kódexet tudott visszaadni. Újabban meg Mussolini ajándékozott nagyszerű gesztussal két kódexet vissza s reméljük, a többi kultúrnép is, amelynek könyvtáraiban a Corvinából eredő könyvek találhatóak, vissza fogja azokat juttatni hozzánk. Mátyás halála után két nemzedéken át a Jagello-ház ült a magyar trónon; II. Ulászló és II. Lajos. Politikai tekintetben a hanyatlás kora

az övék, a szellemi áramlatok azonban, amelyek Mátyás alatt kifejlődtek, egyideig még tovább tartottak; az átmeneti időben kivált Bakócz bíbornok volt bőkezű pártfogója a művészeteknek. II. Lajos alatt ránk szakadt a nagy katasztrófa. Ő maga, az ország szellemi és politikai vezéreivel együtt elesett Mohács mezején 1526-ban.

E szörnyű szerencsétlenség súlya alatt össze-roppant a középkori magyar birodalom, mint kelet-európai nagyhatalom s a nemzet – mint ezt a kettős királyválasztás jelképezi – kétfelé szakadt. A nyugati rész, Dunántúl és a Felvidék tovább is ellenálltak a töröknek s Habsburg Ferdinándhoz csatlakoztak, őt választották királlyá. A keleti fél, Erdély a Tiszavidékkel kívül estek minden lehető európai segítség körén, viszont annyira beleestek a török hatalmi körébe, hogy kénytelenek voltak a törökkel megegyezve keresni fennmaradási lehetőséget. E keleti rész Szapolyai Jánost emelte pajzsára, mint nemzeti királyt, aki aztán hűbéresi viszonyban állt a győztes II. Szolimán szultánhoz. Szapolyai halála után a török 1541-ben elfoglalta Budát s az ország közepéből, főleg a Duna-Tisza vidékéből török tartományt formált; a keleti részeket azonban mintegy hűbérképpen meghagyta Szapolyai s egy lengyel királynő fiának, János Zsigmondnak a kezén. így keletkezett a középkori magyar birodalom keleti részéből az újkor küszöbén Gyulafehérvárral, mint székhellyel az erdélyi fejedelemség, amely később a harmincéves háborúban Svédország szövetségese volt. A Habsburgok kezén Nyugaton a Dunántúlnak egy része maradt s azonfelül a Felvidék; e részt az erdélyi fejedelemséggel ellentétben magyar királyságnak nevezték s új fővárosa Pozsony volt. Az ország középrészén a török uralom alatt ázsiai kulturátlanság terpesz-

kedett; a habsburgi országrészen a katolicizmus s az olasz-délnémet kultúra lépett előtérbe, viszont Erdélyben s a hozzátartozó keleti megyékben a protestantizmus uralkodott.

A török fennhatóságnak ez a kikerülhetetlen elismerése azonban korántsem jelentette Erdélyre nézve azt, hogy elszakadt volna az európai államrendszertől s az európai kultúrközösségtől. A kis állam protestáns jellege hozta magával, hogy Erdély a protestáns északkal, Észak-Németországgal, Svédországgal, Hollandiával keresett összeköttetést. Egészen magától értetődő volt, a politikai helyzet s a fejlődés iránya hozta magával, hogy mikor 1618-ban Németországban a nagy vallásháború kitört, Erdély mindig a protestáns hatalmak, előbb Cseh-, aztán Svédország oldalán avatkozott bele. Nyugat-Magyarország, a királyi Magyarország ezzel szemben földrajzilag és államilag annyira a Habsburg-imperium hatalmi körébe tartozott, hogy a harmincéves háborúban Ausztria-Spanyolország oldalán kellett küzdenie; az egész nemzet rokonszenve azonban Erdéllyel volt, amely nem csupán a protestantizmus, hanem egyúttal a nemzeti gondolat őréül lépett föl. Mindenesetre mélységes tragikum rejlik abban, hogy Nyugat- és Kelet-Magyarország a török hódító szeme láttára egymás ellen volt kénytelen hadakozni. Erdélynek a harmincéves háború tartama alatt két fejedelme volt: Bethlen Gábor és I. Rákóczi György. Az előbbi és Gusztáv Adolf svéd király két nővért vettek feleségül a Brandenburgi-házból: Katalint és Mária Eleonórárt; ezáltal a Bethlen- és a Wasa-ház sógor-ságba kerültek s oly családi kapocs létesült, amely Svédország és Erdély politikai viszonyára is kihatott. I. Rákóczi György pedig a harmincéves háború sorsdöntő éveiben, 1644- és 1645-ben

Torstenson oldalán küzdött. Az erdélyi fejedelemség ezen északi-protestáns kapcsolatának természetes következménye volt, hogy Bethlen Gábor gyulafehérvári udvarába oly tudósokat hívott, mint Alstaed, Basire, Bisterfeld, Opitz, Piscator s ott segélyükkel főiskolát alapított, azonfelül ösztöndíjak segélyével utat nyitott az erdélyi ifjak előtt a protestáns egyetemek látogatására. Utóda, I. Rákóczi György viszont főképp a sárospataki iskolát viselte szívéen, amely Magyarországnak északkeleti, akkor politikailag Erdélyhez kapcsolt részében feküdt. Sárospatakon is kiváló külföldi protestáns tudósok működtek, közöttük egy Comenius. Hasonlóképpen az erdélyi fejedelemség területén állt fenn – a protestáns egyház és Debrecen város támogatásával – a debreceni főiskola. E három főiskola: a gyulafehérvári, amely később Nagy-Enyedre költözött, a sárospataki és a debreceni rányomták bélyegüket a keleti magyarság művelődésére századokon át egészen a mai napig, úgy hogy annak ma is szembetűnően protestáns színezete van s él benne a törekvés a szellemi kapcsolatok ápolására az északi németséggel, az angolszász nemzetekkel, továbbá Svédországgal és Hollandiával.

Magyarország Habsburg-katolikus részén is támadt a XVII. században egy nagy kultúrpolitikai mecénás, Pázmány Péter személyében, aki – a középkori pécsi, óbudai és pozsonyi egyetemek megszűntével – Nagyszombatban a negyedik stúdium generálét alapította, amelyet 1780-ban Mária Terézia Budára tett át s államosított; ez ma a budapesti egyetem.

Magyarország az itt vázolt nagy események hatása alatt vallási tekintetben megoszlott, de ez nem érezte hatását hátrányosan, sőt inkább

a magyar szellem gazdagabb és többoldalú kifejlését hozta magával. Magyarországon oly erős a nemzeti érzés, hogy ez az esetleges vallási villongásokat már csirájukban elfojtja; hozzá még mai helyzetünk sokkal súlyosabb, mintsem ily versengés fényűzését megengedhetnők magunknak. A nyomorúság mai korában, amely a trianoni béke következménye, a katolikus és a protestáns magyarság egyetértően és egyöntetűen áll egymás mellett, egyetlen szent akarattól áthatva, attól, hogy a katolikus nyugati magyarság és a protestáns keleti rész szellemi erői egyesüljenek és eltérő színezetű kultúrájuk által minél gazdagabbá fejlődjék Csonka-Magyarország szellemi élete.

A nyugati országrész vezetői abban a reményben csatlakoztak a Habsburg-házhoz, hogy ez a hatalmas dinasztia, amely egyszerre uralkodott Német- és Spanyolországban, Magyarországot nemcsak megvédheti a török ellen, hanem igája alól fel is szabadíthatja. A három első Habsburg, I. Ferdinánd, Miksa és Rudolf erre nem talált alkalmat, a következő három, II. Mátyás, II. és III. Ferdinánd pedig sokkal jobban el voltak foglalva a harmincéves háborúban, semhogy erejük maradt volna egy nagy vállalkozásra az oszmán birodalom ellenében. Közben a törökök folyvást előbbre tolták határaikat a szerződésileg megállapított békeidőben is, úgy hogy a XVII. század hatvanas éveiben az egykori Magyarországból északon, délen és keleten csak egy keskeny csík maradt meg. Az alföld, az ország közepe, egészen meg volt szállva s a magyarság hátraszorult a Kárpátok lábának hegyes vidékeire. Engedjék meg itt, hogy szíves figyelmüket egy példátlanul álló történeti tényre irányítsam. A magyar állam területe az utóbbi 230 év alatt tökéletesen megválto-

zott: a síkság, amely az ország szívében most a trianoni csonka országot teszi, akkor egészen török kézen volt, mint az oszmán birodalom alkotó része; Nyugat- és Felső-Magyarországot ellenben Erdéllyel egyetemben, amely a törökvilágban a Habsburgok Magyarországa és az erdélyi fejedelemség volt, a trianoni béke elvette tőlünk. Ez a teljes területváltozás bizonyára történeti és politikai kuriózum, de egyúttal legvilágosabb bizonyítéka annak a mélységes tragikumnak, amely az egész magyar históriát áthatja.

A XVII. század folyamán lassanként kimerült a török birodalom életerejé. A Köpriliek államférfiúi észjárású nemzetsége még egyszer fel tudta költöni a fellendülés látszatát; 1683-ban a török még egyszer, utoljára, megkísérelte az előnyomulást nyugat felé s megostromolta a Habsburgok székvárosát, Bécsset, de a német birodalom és Lengyelország a szorongatott város segítségére sietett, Kara Musztafa nagyvezér kénytelen volt felhagyni az ostrommal s a szövetségesektől üldözötten visszahúzódni Magyarországra. Az átélt veszedelem fölrázta a lelkeket, a siker ösztönző hatott s egy nagy európai koalíció jött létre, amely elbánt a törökkel. E vállalkozás 1686-ban Buda visszafoglalásában érte el csúcspontját s az ezután még következett harsányi, zalánkeméni és zentai vereségek súlya alatt az 1699-i karlovici békében a törökök feladták Magyarországot, a temesi bánóság kivételével, amely azonban utóbb a XVIII. század elején szintén visszacsatoltatott.

Magyarország így felszabadult ugyan a török járom alól, de minő állapotban volt utána! A folytonos harcok elpusztították az országot s mikor a török igazgatás az elszegényedett országból nem tudott többé hasznot húzni, akkor az élő ember-

anyagot hurcolták el s adták el rabszolgául Kelet szeráljaiban. S az elvérzett, elszegényedett országnak új ellensége támadt az imperialisztikus Ausztriában. Az osztrák ország-komplexumban lassanként polgári és katonai bürokrácia fejlődött ki, amely egy tagadhatatlanul nagyszerű, de alapjában képtelen állami elgondolást állított föl: oly állameszmét, amelynek célja az volt, hogy a Habsburgok jogara alatt élő különböző germán, szláv, román és magyar néptörzseket, néptöredékeket vagy nemzeteket egységes összbirodalomba olvassza. Ragyogó gondolat kétségkívül, egész népetket kődarabokul használni egy óriási birodalom ciklop-építményéhez; de el kellett buknia a néplélektan alaptörvényein, mert régi, öntudatos kultúrnépek, minők az északolaszok, lengyelek, a magyarok, magukat természetszerűen öncélnak tekintik és semmi áron sem nyugodhatnak bele, hogy utópisztikus politikai építőmesterek őket pusztá építőanyagának használják fel. Pedig ez az irányzat, ez a törekvés állandó, folytonos, makacs volt; rejtve maradt, ha az osztrák hatalom külföldi bonyodalmakba keveredett; de ha jó alkalom kínálkozott a cselekvésre, akkor nyílt erőszakhoz nyúlt, hogy a magyarság nemzeti önállóságának érzését megtörje. A régi Ausztria ez állandó irányzatához híven a győzedelmes, abszolutisztikus, imperialisztikus «összbirodalom» a törökök kiűzése fejében ellenértékül Magyarországtól állami önállóságának feláldozását követelte s el volt szánva, hogy bekebelezi a tervezett összbirodalomba, mint valami tartományt. E politika ellen azonban a nemzet önfenntartási ösztöne föltámadt. Ha azelőtt a török hódítás elleni harc és ellenállás volt a magyar történet vezérmotívuma, most a nemzeti önállóságnak az osztrák központosítási törekvéssel szemben

való megvédelmezése lépett előtérbe. Legyen szabad itt is egy lényeges megkülönböztetést hangsúlyoznom. Az alkotmányos új Ausztriával, amely az 1867-i kiegyezés után alakult ki, Magyarország szoros barátságban élt az akkor dualisztikus alapon felépített osztrák-magyar monarchiának keretei között, e kapcsolatot megpecsételte a világháborúban együtt kiontott vér. Imperialisztikus, abszolutisztikus Ausztria alatt mi magyarok azt a centralizáló állami elgondolást értjük, amely háromszázados múlt után a XIX. század közepén, 1859-ben Magenta és Solferino s 1866-ban Königrätz csatamezőin összeomlott. Ez a központosító Ausztria az utóbbi századok folyamán főleg négy erőszakos kísérletet tett, hogy Magyarország állami önállóságával leszámoljon. Magyarország részéről sohasem maradt el az ellenállás; a harc hol politikai, hol katonai eszközökkel folyt. Az első ilyen tervszerű kísérlet Lobkowitz államminiszter és Ampringen helytartó által történt a XVII. század hetvenes éveiben. Ez ellen Thököly bontotta ki a szabadság zászlaját. Az ország visszafoglalása után a XVII. század kilencvenes éveiben Kollonich bíbornok ismételte meg e próbálkozást. Az ő rendszere ellen II. Rákóczi Ferenc ragadt fegyvert a XVIII. század elején. Azután az ország mintegy hetven évig békét élvezett; míg a XVIII. század 80-as éveiben II. József császár föl nem újította e törekvéseket az egységes összbirodalom felállítására; ezek is megghiúsultak, mégpedig a magyarok békés politikai ellenállásán. Utoljára 1848-49-i szabadságharcunk az orosz beavatkozás folytán a világsi katasztrófával végződött, amely után herceg Schwarzenberg és Bach miniszterek még egy kísérletet tettek Magyarország végleges beolvasztására. Ez sem sikerült. De sötét tragikum

van abban, hogy államfenntartó erők, amelyek békés együttélésre és egymás kölcsönös segítésére voltak hivatva, nem értették meg egymást és sem az egyik, sem a másik nem volt elég erős ahhoz, hogy a maga államelgondolását keresztülvigye. Az osztrák centralizmus sohasem bírta Magyarországot bekebelezni, de a magyar függetlenségi törekvés sem bírt érvényesülni s ezáltal az utóbbi három századon keresztül állandó feszültség állt elő, a bizonytalanság és benső elégtelenség kellemetlen érzése. A sors végzetes hatalma nyilvánul abban, hogy az évszázados harcok tényezői, a törökök, magyarok és osztrákok, a világháború után, amelyet vállalva küzdöttek végig, most legyőzve hasonló szorongattatások közt senyvednek. A két nagy történelmi tény, a török háborúk és az elnyomó török iga, aztán az osztrák beolvasztási törekvések ismerete nélkül nem lehet a magyar történelmet megérteni: e bensőleg összefüggő katasztrófák okozói nagyrészt a magyar nép tragikumának.

De a XVI. és XVII. század politikai katasztrófái közepett csodálatosképpen fölvirult a magyar irodalom. A reformáció nagy szellemi áramlata, amelyet a külföldi egyetemekről hazakerülő ifjak terjesztettek, példátlanul megtermékenyítette a szellemi életet. Iskolák mellett nyomdák támadtak, éles teológiai viták folytak nemzeti nyelven, költők léptek föl; mint a hazafias és szerelmi dalnok Balassa, aki nemcsak versében énekelte, hogy nincs szebb e széles föld felett a végbeli harcoknál a török ellen, hanem maga is ilyen harcban esett el. Az ifjabb Zrínyi Miklós, a szigetvári hős unokája, nagy őst nemzeti hősköltményben dicsőítette, de költői tevékenysége mellett politikai és katonai prózai iratai is jelentősek. Pázmány Péter, az ellenreformáció vezére,

erőtéljes, tősgyökeres prózát írt, amely stilisztikai tekintetben ma is mintaszerű. Katolikusok és protestánsok egyaránt hozzájárultak nemzeti nyelvünk felvirágoztatásához. Itt megint igen jellemző, hogy a reformáció és ellenreformáció, amelyek a magyar szellemet mélyen átjárták, dél és kelet felé nem hatoltak tovább.

A XVIII. században, a törökök kiűzése után irodalmi életünkben sajátságos visszaesés mutatkozott. A hét békességes évtized alatt, amelynek folyamán földjét nem tapodta ellenség, gazdasági téren fellendült az ország, népessége is szaporodott; de nemzeti-művelődési téren hanyatlás állt be. A középsorsú nemesség s a honorácior osztály latin iskolát végzett, ahol nyelvérzéke eltompult, a főnemességet pedig Bécs vonta varázskörébe, ahol olasz, francia és német ízlés uralkodott s a magyar arisztokrácia elidegenedett honfitársai nyelvétől és erkölcsaitől. A magyar nyelv e korban a nép közé szorult; hanyatlása ellen csak pár tudós vette fel a küzdelmet, a grammatikus Révai és Verseghy s az író Kazinczy, akik a nyelvbe új életet akartak önteni s azon voltak, hogy azt megifjítsák, megnemesítsék s alkalmassá tegyék az új eszmék kifejezésére.

E közben általános iskolareform vitetett keresztül. A protestánsoknak autonóm iskoláik voltak, a katolikus iskolák azonban a piaristák, főként pedig a jezsuiták kezén voltak. Midőn 1773-ban a jezsuitarendet eltörölték, iskolái, kollégiumai gazdátlanokká váltak s ez a körülmény alkalmat adott a hatalma fejlődésében levő államnak, hogy az ország iskolaügyét most már világi alapon rendezze és szabályozza. Magyarország szerencséje, hogy erre a nagy pedagógiai föladatra egy nagyeszű férfi hivatott el. Mária Terézia ki-

rálvő választása ugyanis egy nagyműveltségű magyar hivatalnokra esett, Ürményi Józsefre, aki az újjászervezés művéhez két munkatársat nyert meg, Tresztyánszkyt és Makót. Az első protestáns, német egyetemeket járt, finom elméleti fő, a másik katolikus, a feloszlott jezsuitarend volt tagja, régi gyakorlati ember a tanítás terén. Ez a három férfiú, a felvilágosodáshoz hajló magasrangú államhivatalnok, a protestáns teoretikus és a katolikus gyakorlati tanfőúr egyesült a haza iránti közös szeretetben egy nagy munkára s megalkották a XVIII. század nyolcvanas éveinek végén a Ratio educationist, szerves kódexét az egész magyar tanügynek. Ezen az alapon szervezték meg a magyar nevelést és tanítást immár állami vezetés alatt.

Az irodalmi nyelv megújítása egyrészt az oktatás modernizálása másrészt addig példátlan fejlődésre vezettek az irodalom terén. Egymás után léptek fel a költők: a két Kisfaludy, Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty; ódáik, románcaik, balladák és hőskölteményeik, főképp pedig hazafias lírájuk nagy hatást tettek az ország művelt rétegére s felébresztették a XVIII. században némileg elszenderült nemzeti érzést. Éppen mivel ezt az irodalmi mozgalmat a patriotizmus legerősebb indítékai táplálták, mihamar át kellett annak terjedni a közélet egész mezejére. Ebben a költők és írók által előkészített kedvező szellemi légkörben lépett fel a húszas években a legnagyobb magyar reformátor, általában «a legnagyobb magyar», gróf Széchenyi István. Könyvek és röpiratok egész sorával izgatott a reformok mellett szociális és kultúrpolitika terén, amellet arra is törekedett, hogy nagy technikai művek létesítése által a nemzet vagyonosodását emelje. Ő robbantotta szét a

Vaskapu sziklái, hogy a Dunát a Fekete-tengerig hajózhatóvá tegye s gőzhajókat vásárolt Angliában. Az ország legtermékenyebb részét, a Tisza-vidéket gyakorta árvíz öntötte el; technikai tanácsadójának, Vásárhelyi mérnöknek segítségével kidolgozta a Tisza-szabályozás nagyméretű tervét. Összefogott a bankár Sinával és az angol hídmérnök Clarkkel egy hatalmas híd létesítésére a Dunán Buda és Pest között; ezáltal, valamint a Budapesten Összefutó vasúthálózat kezdeményezésével megalapítója a modern magyar fővárosnak. Az 1823-tól 48-ig terjedő negyedszázados reformkor-szakban, amelynek Széchenyi volt a vezetője, jött létre kulturális téren a Nemzeti Múzeum, a Tudományos Akadémia s a Nemzeti Színház, amelyek ma is oszlopai a magyar műveltségnek s életrekelésüket a magyar társadalom áldozatkészségének köszönik. Minthogy a centralisztikus régi osztrák összbirodalom székhelye Bécs volt, az állam anyagi eszközeit az ottani udvari színház, könyvtár és múzeumok alapítására fejlesztésére és fenntartására fordították, Magyarország pedig vázolt sajátos helyzetében mindazt, amit máshol az udvar, kormány, egyszóval az állam tett, a maga erejéből, társadalmi úton volt kénytelen létrehozni. Ebben is jellemző kifejezésre jut egy része a magyar tragikumnak, amely a XIX. század közepén abban érte el tetőpontját, hogy a bécsi reakció a Kossuth által kezdett, a politikai szabadságért folytatott küzdelem ellen fegyverrel lépett fel s midőn csapatai a röviddel azelőtt szervezett honvédseregtől Görgei vezérlete alatt vereséget szenvedtek, Bécs a szent szövetség jegyében I. Miklós cár segítségéhez folyamodott. Ez elkeseredett harcokban esett el Segesvár mezején a legnagyobb magyar lírikus, Petőfi, aki hazafias énekeinek őszinte-

ségét halálával pecsételte meg, mint előbb Balassa. Az orosz túlerővel szemben a nemzeti hadsereg Világosnál letette a fegyvert, mire a legzordabb abszolutizmus korszaka következett, amely azonban 1859-ben és 1866-ban az olasz és cseh harctereken összeomlott. Így mégis csak el kellett ejteni a centralisztikus-abszolutisztikus öszbirodalom áldatlan gondolatát s új, dualisztikus alapon építeni föl a Habsburg-országok jövőjét. A nemzet akkori vezére, a bölcs és mérsékelt reálpolitikus, Deák Ferenc, 1867-ben megkötötte néhai nagy királyunkkal, I. Ferencz Józseffel, a kiegyezést, amely fátyolt vetett az áldatlan múltra s megnyitotta az utat Magyarország fejlődésének. Ferencz József kora 1867-től fogva a világháború kitöréséig talán legtermékenyebb korszaka a magyar történetnek. A XVIII. század szegény volt magyar tehetségekben, de a XIX-nek közepe táján egész sereg géniusz tűnt fel, Liszt és Erkel zeneszerzők mellett a regény terén Jókai, az epikus Arany, a történetbölcselő drámaíró Madách, festők, mint Munkácsy, Székely, Lotz és Benczúr, továbbá Ybl és Steindl építőművészek, hogy csak a legnagyobbakat említsem. Nagyszerű vasúti hálózat létesült, Budapest gyorsan milliós lakosú várossá fejlődött, Fiume kiépült kereskedelmi kikötővé s a hetvenes években új egyetemeket alapítottunk Kolozsvárott és Zágrábban. Budapesten műegyetem létesült, továbbá zeneművészeti és képzőművészeti főiskolák. Az állam megszerezte a herceg Esterházy-féle képtárt, amely új szerzeményekkel Szépművészeti Múzeummá bővült. A királyi palota és az országház hatalmas építkezései kedvező alkalmul szolgáltak nemcsak a képzőművészet, hanem az iparművészet fejlődésére is. A felsőbb, valamint a népiskolák ügye egyaránt

előbbre haladt s közvetlenül a világháború kitörése előtt két további egyetemet állítottunk fel Pozsonyban és Debrecenben.

A világháborút megelőző időkre és a kitörésére vonatkozó államiratok kiadása tanúsítja, hogy a hármasszövetség és az áltánt vezető államférfiai közül a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István volt talán az egyetlen, aki a nagy konfliktus háborús megoldása ellen foglalt állást, ő szemtanuja volt a 67-i kiegyezésre következő föllendülésnek és a virágzó országot nem akarta háborús veszedelembé dönteni. De békepolitikája a korona tanácsában nem bírt érvényre jutni, Magyarországot belevonták a nagy küzdelembe s végre Németország és Ausztria oldalán összeomlott. Egyetlen legyőzött állammal sem bántak oly kegyetlenül, mint hazánkkal, amelynek elvették területe kétharmadát, 21 millió lakosságából pedig 13 milliót vesztett el. A trianoni béke ezenfelül is súlyos terheket rótt a kis országra, még reparációs költségeket is fizetnünk kell. Le vagyunk fegyverezve, gazdasági téren is szorongatnak bennünket; *csak egyetlen út* van nyitva előttünk, amelynek elzárására még Trianon sem volt elég leleményes: *a szellem és a kultúra útja*.

De még a kultúrpolitikában is óriási nehézségekkel álltunk szemben. A pozsonyi és a kolozsvári egyetemet korábbi székhelyükről elűzték, Szegeden és Pécsen kellett azokat elhelyezni. A Tisza vidéken, a debreceni és a szegedi egyetemeken nagy költséggel 12 klinikát építettünk s ugyancsak az Alföldön 5000 új népiskolai tantermet és tanítói lakást emeltünk. Európa nagy művelődési gócpontjain, Berlinben, Rómában és Bécsben főiskolások és fiatal tudósok számára magyar intézeteket alapítottunk és ezenfelül Athénbe, Genfbe,

Nagy-Britanniába, Párizsba és az Egyesült-Államokba kézi ösztöndíjakat adunk, úgy hogy állandóan közel 200 fiatal magyar tudós folytat külföldi tanulmányokat. A közoktatásügyi minisztériumot most honvédelmi minisztériumnak tekintjük, mert a lefegyverzett ország exponált helyén csak abban az esetben állhat meg, ha a világ művelt nemzeteiben mindinkább megerősödik az a meggyőződés, hogy *egy nemes és művelt népen nagy történelmi igazságtalanság esett*. Ott lent távol délkeleten valójában egy tragikus népet láthatnak Önök, amely Európának abban a részében a legszerencsétlenebb, a legelnyomottabb, de egyúttal *a legműveltebb nemzet*. A svédek hősi népe, amelynek királyai, hadseregeik élén Lützennél és Frederikstennél elestek és a riddarholmi templom boltívei alatt alusszák a hosszú álmot, meg fog bennünket érteni és bizonyára mélységes szimbolikát lát abban, hogy úgy királyaink, I. Ulászló és II. Lajos, akik Várnánál és Mohácsnál estek el, mint hazafias költőink, Balassa és Petőfi, akik szintén a harmezőn haltak hősi halált, ismeretlen vagy elpusztított sírokban nyugszanak s hogy a nagy magyaroknak sírboltjait Székesfehérvárott és Nagyváradon nyomtalanul elpusztították. Engedjék meg Uraim, hogy szenvedő népem számára a nemes svéd nemzet rokonszenvét kérjem.

A lengyel-magyar szellemi együttműködés alapjai

A varsói tudományos aka-
démian 1930. május 12-én
tartott beszéd. Fordítás
franciából.

Ez év november 29-én kétségkívül egész Lengyelország ünnepel, hogy megülje annak a szabadságharcnak százados évfordulóját, amelyet Czartoriski Ádám és más nemzeti hősök vezetésével kezdett az orosz elnyomás ellen. Ha ennek a centenáriumnak időpontja korábbra esett volna, azokra az évekre, amikor még a lengyel nemzet viselte a meg nem érdemelt rabság bilincseit, a visszaemlékezés erre a dicsőséges múltra talán inkább fájdalmas lett volna, mert az orosz óriás 1831-ben Paskievics vezetése alatt legyőzte a lengyel ellenállást, mint ahogy 18 évvel később ugyanennek a tábornoknak a vezérletével Világosnál a magyar ellenállás fölött is diadalmaskodott. Ma azonban az 1830-i lengyel hazafiak reményei valóra váltak és az Önök számára november 29-e a dicsőség napja, amely egész Európának hirdetni fogja, hogy az orosz nép csak a durva erőszaknak köszönhetette uralmát a lengyel nemzet fölött, amely erkölcsileg mindig felsőbbrendű volt nála.

Az 1830-31-i lengyel hősi küzdelem a legmélyebb benyomást gyakorolta az akkori Magyar-

országra. A korszak legnagyobb költője, Vörösmarty Mihály, nem egy megkapó és művészi költeményében kifejezést adott annak a fájdalmas rokonszenvnek, amellyel nemzetünk Lengyelország gyászában osztozott. És minden magyar iskolában megtanulják azt a költeményt, amelyben az 1831 utáni Lengyelországot élő szoborhoz hasonlítja, amely csak tűri kínjait, de megnyilatkozni és cselekedni nem tud. A magyar költő szerint kevés, de nagy, mit szólni akarna: «Ember, világ, természet, nemzetek! Ha van jog földön, égben irgalom, reám és kínjaimra nézzetek!» Ugyanabban a korban, 1833. novemberében a XIX. század nagy magyar államférfia, Deák Ferenc felemelte szavát a magyar országgyűlésen Lengyelország érdekében. «Le van tiporva e nemzet egykori nagysága – mondotta Deák – összezúzva hevernek a hajdani szabadságnak földült omladéki s a Visztulának lengyel vérrel áztatott partjain nem szabad lengyelek tűzhelye füstölög». Majd annak a kívánságának adott kifejezést, hogy a magyar országgyűlés intézzen feliratot a királyhoz, hogy diplomáciai úton járjon közbe a letiport nagy szomszéd polgárjogainak helyreállításáért. Tény, hogy az Önök százados, a jogért vívott véres harcai megszerezték a művelt nemzetek legtöbbszörének rokonszenvét, de a magyar nemzet mindig a magáénak tekintette gyászukat.

Mi volt az oka ennek a mélységes rokonszenvnek? Először a két nemzet történelmi fejlődésének párhuzamossága. És mivel a történelem iránytszabó erő a nemzeti szellem és jellegzetesség fejlődésére, a két nemzetnek párhuzamos, sőt gyakran egymásba kapcsolódó története számos közös jellemvonást fejlesztett ki a lengyel és a magyar lélekben.

Az Önök fejedelme, I. Micislaw, a X. század második felében térítette népét a keresztény hitre s ebben a korban kezdte Géza fejedelem is Magyarországon a térítés művét, továbbá a Vitéz I. Boleslaw ugyanabban a korban szervezte meg a lengyel királyságot, amikor a mi Szent Istvánunk a magyar királyság alapját megvetette. Mind a ketten arra törekedtek, hogy bevezessék országukat a nyugati civilizáció körébe, ezért választották a kereszténység nyugati, római és nem keleti, bizánci formáját. De mind a kettő azon volt, hogy megőrizze kereszténnyé lett nemzetének függetlenségét; nem a német császárhoz fordult tehát, hanem a pápához, a lelki hatalom fejéhez, hogy királyi koronát kérjen. Önöknél ugyanabban az időben alapították a gneseni érsekséget, mint nálunk az esztergomit, ahonnan később a lengyel és magyar hercegprímáság egyházi és egyben nemzeti intézménye kisarjadt. Mind a két népnél egyformán megvan a vallásos és a nemzeti eszmények összeolvadása és tény, hogy a két nép keresztény hitre való térése nem annyira a tömegek belső misztikus szükségének, mint inkább fejedelmeik szervező és civilizáló munkájának tulajdonítható.

A római egyházhoz való csatlakozás akkor egyet jelentett a nyugati nemzetek kultúrközösségébe való belépéssel, mert abban a korban, amely a világi műveltséget alig ismerte, az egyház nemcsak legfelsőbb, hanem egyetlen tényezője volt a civilizációnak. Mi, lengyelek és magyarok, ugyanegy időben léptünk be a nyugati civilizációnak ebbe a közösségébe és így azután sorra felkerestek bennünket mindazok a nagy szellemi és művészi áramlatok, amelyek Európa civilizált életének belső tartalmát alkották. Egyformán építettünk román és gót székesegyházakat és

kastélyokat, egyformán elért hozzánk a humanizmus és a renaissance, a reformáció és ellenreformáció külön stílusával, a barokkal. Egyformán ismertük a XVIII. századbeli udvarok főüri életét és fényűzését a pompázatos rokokóval. Megvolt mindkettőnknek klasszicizmusunk és romanticizmusunk. És vessünk most egy pillantást határainkon túl kelet és dél felé: eljutottak-e oda ezek a nagy szellemi áramlatok, amelyek a lengyel és a magyar lelket az európai civilizáció integráns részévé avatták? Valóban mindezek az áramlatok csak igen gyengén hatoltak túl Lengyelország és Magyarország nyelvi határain és ebből megállapíthatjuk azt a főbenjáró jelentőségű tény, hogy Európa földrajzi és kulturális határai korántsem esnek egybe. Földrajzilag Európa az Uralnál, a Kaukázusnál és a Fekete-tengernél ér véget, vagyis jó messze keleten, míg a civilizált Európa megáll a lengyel-magyar nyelvhatárnál.

És ha, kezünkben a történelem vezetőfonalával, továbbfolytatjuk a lengyel-magyar kapcsolatok kutatását, legyen szabad utalnom nemcsak arra, hogy mind a két nemzet egyidőben lépett be a középkor civilizált népeinek közösségébe, hanem arra a történelmi tényre is, hogy az Árpád-ház ősanja lengyel hercegnő volt, ami kitörölhetetlen jegyet hagyott nemzeti uralkodóházunk jellemén és külpolitikáján is, míg csak az Árpád-ház ült a trónon, annál inkább, mert a középkorban az uralkodó házak között fennállott családi kapcsolatok a nemzetek külpolitikájára is erősebb befolyással voltak, mint manapság. Szent Istvánnak, Magyarország első királyának, Gizella bajor hercegnőtől való fia volt Szent Imre, akinek kilencedik centenáriumát Magyarország éppen most ünnepli. A szent ifjú szüzességi fogadalmat

tett és vele kihalt Szent István ága. A szent királyt idegen származású herceg követte a trónon, akinek zaklatásai külföldre száműzték az Árpád-ház élő hercegeit. András, Béla és Levente Lengyelországba menekültek, ahol Béla herceg Micislaw alatt olyan vitézül harcolt a pomeránok ellen, hogy a lengyel király jutalmul feleségül adta hozzá leányát, Richezát. A három fivér közül Andrásnak csak egy fia volt, Salamon, aki rövid uralkodása után utód nélkül halt el; a legifjabb, Levente, ifjúkorában, nőtlenül hunyt el; úgyhogy valamennyi Árpád-házbeli király, aki I. Bélát követte, ennek Richeza lengyel hercegnővel kötött házasságából származott. Innen van az, hogy kényeztetett gyermekei voltak középkori krónikasainknak, akik a dicsőség fényébe vonva állították alakjukat az utókor elé. Leszögezhetjük tehát a nagyfontosságú tényt, hogy az Árpád-ház valamennyi tagja létét annak a frigynek köszönhette, amelyben Árpád és Piast vére egyesült.

Az Árpád-ház kihalta után, a XIV. század elején, a francia Capet-dinasztia ifjabb ága, a nápolyi Anjouk foglalták el Magyarország trónját. Ennek a dinasztianak első királya, Carobert vagy Károly Róbert, akárcsak az Árpádok ősapja, Krakkóba ment hitvestársért és a lengyel Lokietek Ulászló leányának, Erzsébetnek kezét nyerte el. E frigy folytán a Piastok és Anjouk két nemzedéke, egyfelől I. Ulászló és III. Kázmér, másfelől Károly Róbert és fia, Nagy Lajos igen szoros politikai viszonyba kerültek. Az érintkezés rendkívül sűrű volt a krakkói és visegrádi udvar közt és a két várost összekötő úton építette Erzsébet királyné a kassai székesegyházat, mintegy az ég áldását kérve a két uralkodóház és a két nemzet szövetségére. Fia, Nagy Lajos, Krakkóban tar-

tózkodott 1364-ben, abban az időpontban, amikor III. Kázmér e város egyetemének alapjait megvetette és kétségkívül ez a körülmény volt az, ami három évvel később azt az eszmét sugallta neki, hogy Pécssett ő is magyar egyetemet alapítson. Azonban míg a Nagy Lajos pécsi egyetemét az idők viszontagságai elsöpörték, a krakkói egyetem a következő századok folyamán igen nagyszámú, legfőképpen északmagyarországi származású magyar diákot fogadott be tantermeibe, ami még inkább hozzájárult a két nemzet kulturális közösségének fejlődéséhez. Lengyelország és Magyarország e szellemi kapcsolatainak emlékezetére a Magyar Történelmi Társulat, amelynek elnöke lenni szerencsés vagyok, nemrég emléktáblával jelölte meg a krakkói egyetem falát.

Ugyanezidőtájt a pálos fehérbarátok rendje, amelyet a XIII. század közepén alapítottak Magyarországon, igen erős lendületet vett. Magyarországi főszékházukat, amelyet még Nagy Lajos király építtetett Szent Lőrincen, a budai hegyek közt, a királyi udvar közvetlen szomszédságában, a mohácsi vész után a törökök elpusztították, de a lengyel Czenstochowát megkímélték az idő viharai és híres Fekete Szűzének másai még ma is ékesítik Magyarországon a pálos-rend régi templomait, míg magát a rendet II. József abszolutizmusa feloszlatta.

A keresztény egyház talán a legmélyebb benyomást a tömegek érzésvilágára azzal a kultuszával gyakorolja, amellyel a Szent Szűzet körülveszi; ez a kultusz pedig a legerősebb gyökereket Lengyelországban és Magyarországon verte. Nem véletlen, hogy a Szent Szűz dicsérő-énekei ott szerepelnek a két nemzet legősibb nyelvemlékei között és a lengyel Bogu Rodzicával magyar

részről párhuzamba állíthatjuk a louvaini Szent Szűzről való Dicséretet (1300. tájáról) és a Königsberg! töredéket (a XIV. század közepéről). A pálosok voltak a főterjesztői ennek a kegyes kultusznak és alapítói s őrei a Szent Szűznek szentelt zarándokhelyeknek.

A szellemi kapcsolatokon kívül, amelyeket főképp a szerzetesek, papi emberek és azok a diákok tartottak fenn, akik a krakkói egyetemet látogatták, igen élénkítette Lengyelország és Magyarország kölcsönös érintkezését a lengyel-magyar kereskedelem is, amelynek központja leginkább Krakkó és Buda, közbeeső állomása pedig Kassa volt, ahol az áruk számára raktárt is tartottak. Ez a kereskedelem a magyar bőrt, a magyar lovakat, a magyar borokat és köztük a borok királyát, a tokajit vitte ki Lengyelországba és cserébe a lengyelországi posztót, prémet, ólmot és halat hozta el hozzánk és lebonyolította az átmeneti kereskedelmet Nürnberg felé.

Anjou Lajos alatt, aki első közös uralkodója volt Lengyelországnak és Magyarországnak és akinek leánya, Hedvig, kit Jagelló Ulászló vett nőül, ezt a harcos dinasztiát emelte Lengyelország trónjára, a Boszporuszt egy olyan hatalom lépte át, amely rányomta bélyegét a XV., XVI. és XVII. századra: ez a hatalom a félhold volt. Bizánc pátriarchájával és a Balkán ortodox népei török uralom alá kerültek. De a nagy harcot a félholddal Magyarország és Lengyelország vívta meg és ennek a hősi és világraszóló küzdelemnek kimagasló vezérei magyar részről a Hunyadiak, lengyel részről pedig a Jagellók családjához tartoztak. Ez a két család meghazudtolta a híres mondást: *inter arma silent musae*. Hunyadi János művészi lovagvárat építtetett Vajdahunyadon

késői gót stílusban. Fiának, Mátyásnak nevéhez fűződik pedig a budai királyi palota kiépítésén kívül annak a templomnak, mondhatnám nemzeti szenthelynek kiképzése, amely napjainkig a koronázási szertartások helyéül szolgált. Ugyanez idő tájt fejlődött ki Önöknél a Jagelló-stílus, amely a kései gótikának sajátos lengyel formája. Közben az irodalmat a humanizmus s a művészetet a renaissance termékenyíti meg. Vitéz bíbornok a humanista kultúra apostola lesz Magyarországon, mint az Önök nagy érseke, Sanoki Gergely Lengyelországban. Corvin Mátyás király udvarából az építőmesterek és tudósok utóbb Lengyelországba mentek át: Olkus Márton csillagász átvitte Mátyás király éggömbjét Krakkóba, ahol ezt a tárgyat ma is tisztelettel őrzik. Ilyen körülmények között természetes, hogy Felső-Magyarország városainak renaissance stílusa igen közel áll az egykorú lengyel építészeti ízléshez. Másrészt, vajjon véletlenség-e az, hogy a XV. és XVI. században Magyarország három Jagellót emelt trónjára, akik közül kettő a harcmezőn lelte dicsőséges halálát: I. Ulászló Várnánál, II. Lajos Mohácsnál? Magyarországnak és Lengyelországnak ez a szent szövetsége az európai civilizáció védelmére a félhold ellen egyik legvéresebb, de egyben legnagyobb szerű fejezete volt a világtörténelemnek. Az 1526-i szerencsétlenség után a magyar nemzetnek két táborra kellett szakadnia. A nyugati határszélek magyarjai tovább folytatták küzdelmüket a török ellen a Habsburg-ház örökös tartományaival szövetségben. Ha az ország keleti részeit, Erdélyt és a Partiumot lakó magyarok kénytelenek voltak is elismerni a török fennhatóságot, ezek meg mindjárt kezdettől fogva keresték a szövetséget Lengyelországgal. Ez a keleti ma-

gyarság először a Szapolyai-család körül tömörült. Már I. Zsigmond lengyel király Szapolyai-lányt vett feleségül, Borbála királynét. Viszont egyik leánya, Izabella, Szapolyai János magyar király felesége lett, akinek fia, János Zsigmond, az erdélyi fejedelemség megalapítója volt. A Szapolyaiak kihaltával Erdély a Báthory-családot emelte trónjára; Lengyelország meg nemsokára királynévá választotta István fejedelmet, nőül adva hozzá Zsigmond király másik leányát, Annát. így a Jagelló-család egymásután frigyre lépett a Szapolyaiakkal és a Báthoryakkal, akik nálunk a nemzeti gondolat képviselői voltak ezekben a zivataros századokban. Báthory István személyében Lengyelország és Kelet-Magyarország még egyszer perszonál-unióra lépett s az ő, sajnos, rövid uralma dicsőséges fénykora volt mind Lengyelországnak, mind Erdélynek. S amint Nagy Kázmér és Nagy Lajos csaknem egyidőben alapították a krakkói és a pécsi egyetemet, úgy vetette meg István király 1579-ben Vilnában és 1585-ben Kolozsvárt, ebben a két, egymástól oly távol eső városban két főiskola alapjait. Az elsőt sikerült önöknek a világháború után mint Báthory-egyetemet föltámasztaniuk, míg mi elvesztettük a kolozsvárit és a székhelyéről kiűzött egyetem tanárai számára kénytelen volt az elszegényedett Magyarország Szegeden új otthont alapítani. De a magyaroknak és lengyeleknek különböző sorsuk ellenére is kölcsönösen azt kell kívánniok egymásnak, hogy Báthory István király szelleme uralkodjék ma is a két nemzet politikai és szellemi kapcsolatain.

Mind Önöknél, mind nálunk jelentős tért hódított ekkor a protestantizmus és az ellenreformáció Báthory király alatt kezdte meg vele a

küzdelmet. Ebben a szellemi mozgalomban az Önök bíbornoka, Hosius Szaniszló és nagy egyházi szónokuk, Skarga Péter jezsuita atya ugyanazt a szerepet játsszák, mint a mi Pázmány Péterünk, aki, mint Skarga, a Jézus társaságához tartozott és később, mint bíbornok és Magyarország primása, egyik legnagyobb szónoki tehetségünk és a magyar próza tökéletes művésze volt. Es egészen meglepő, hogy Skarga és Pázmány beszédeiben a nemzeti érzésnek és a katolicizmusnak ugyanazt a harmonikus egybeolvadását találjuk meg.

Míg a XIV. században a magyar katolicizmus a Pálos-rendet adta Lengyelországnak, addig a XVII. század második felében Lengyelország Kalazanti Szent József fiait, a piarista atyákat küldte mintegy viszonzásul hozzánk, akik a tanításnak új módszerét kezdték a középiskolákban, amelyeket nálunk alapítottak s amelyek még ma is Magyarország legkiválóbb tanintézetei közé tartoznak. Ennek a rendnek budapesti gimnáziuma a legjobb magyar iskolák egyike és a rend számos tagja jelenleg is egyetemi tanszékeket tölt be.

Mikor a Wasák után két nemzeti király ült Lengyelország trónjára, a második közülök, Sobiesky János, aki Bécszet felszabadította és a Duna mentén keletnek űzte a vert török hadakat, volt megindítója a kereszténység nagy hadjáratának az ottoman birodalom ellen, amely Buda visszavételével érte el tetőfokát és a harsányi, zalánkeményi és zentai győztes csaták után a karlovici békével végződött s Magyarország felszabadítására vezetett. A felszabadításért Ausztria Magyarország függetlenségét követelte áldozatul és midőn a beolvasztási kísérletek ellen tiltakozva II. Rákóczi Ferenc fegyvert fogott,

hatékony támaszra talált lengyel szomszédaiban. Rákóczi bukása után udvari festőjét, Mányoki Ádámot, az Önök királyának, Erős Ágostnak jóindulatába ajánlotta és a magyar művész nagyszerű arcképfestő tehetsége Ágost király udvarában bontakozhatott ki. Különben a szász Ágostok korszaka inkább lazulást jelent a lengyel-magyar kapcsolatok történetében.

Ellenben a XVIII. század végén és a XIX. század legnagyobb részében Magyarország története ismét meglepő hasonlatosságokat mutat az Önökével, Uraim. Lengyelországot földarabolták és főképp orosz részét elviselhetetlen zsarnokságnak vetették alá, viszont Magyarországnak el kellett volna tűnnie, beleolvadva a nagy osztrák császárságba, megfosztva politikai függetlenségétől, sőt még nemzeti nyelvétől is. Minden félreértés elkerülése végett hozzá akarom fűzni ezekhez a szavakhoz azt a tényt, hogy mi magyarok éles megkülönböztetést teszünk a régi, centralizáló Ausztria és az alkotmányos Ausztria között, amelynek nevében Ferencz József az 1867-es kiegyezést velünk megkötötte. Nekünk tragikus összeütközéseink voltak a régi abszolutista Ausztriával, míg az 1867-es alkotmányos Ausztriához és ami abból megmaradt: a háború utáni Ausztriához mindig az őszinte barátság és igazi rokonszenv szálai fűztek és fűznek ma is. A világháború küzdelmei számos véres bizonyosságát adták ezeknek a testvéri érzelmeknek.

Tárgyilagosan és immár történeti szemmel ítélve meg a bécsi udvar politikáját, amit a világháború kimenetele lehetővé tesz számunkra, az ember ámulva látja azokat a végzetes hibákat, amelyeket a bécsi kormány a XVIII. század végén és a következő elején elkövetett. Szemében a

népek nem voltak cselekvő alanyok, hanem pusztá tárgyak, amelyekkel akaratuk ellenére lehetett rendelkezni, sőt önkényűleg feldarabolni őket. Lengyelek, olaszok, magyarok egyformán szenvedtünk ez alatt az elnyomatás alatt! És mindaz az erőfeszítés, amelyet a fölosztók kifejtettek, mindaz a szenvedés, amelyet a fölosztottak és elnyomottak kiállottak, hiábavalónak bizonyult világtörténelmi szempontból, mivel a nagy fáradtsággal összetákolt rendszerek összeomlottak, úgy hogy nem maradt belőlük semmi más, csak a kimondhatatlan szenvedések emléke. Különbön könnyű felismerni az osztrák rendszer leggyöngébb oldalát: lengyelek, északolaszok és magyarok régi, szabadságukra és nemzeti kultúrájukra féltékeny nemzetek voltak, olyan nemzetek, amelyeket talán meg lehet semmisíteni, amelyeket nagyobb népek erőszakkal zsarnoki uralmuk alatt tarthattak, amelyek azonban, amíg élnek, soha bele nem tudnak nyugodni a szolgaságba. Innen van az, hogy a Visztula, a Duna és a Tisza meg a Pó tájai hazafiakkal töltötték meg Szibéria pusztaságait és bányáit, Spielberg és Kufstein várbörtöneit és hogy a hóhérnak bőven akadt dolga. Mindez azonban nem szolgálhatott alapul egy állam épületének. Amit Önök számára 1794-95, 1830-31 és 1863 jelent, ugyanazt érezzük mi, ha 1848-49 gyászos és dicsőséges napjaira gondolunk. Ami az Önök számára Maciejovice, Grochov, Osztrolenka, Ponin, Kalisz és Varka volt, azt jelentették nekünk 1849 veszített csatái s a világosi katasztrófa, az olaszoknak meg Novarra. Paskievics éppen úgy harcolt ellenünk, mint Önök ellen, és akit az oroszok Diebicsnek vagy Bergnek neveztek, annak számunkra és az olaszok számára egy neve volt: Haynau. Petőfi,

a költő, Károly Albert szardíniai seregét a szabadság szent katonáinak nevezte. A népek szeretettel őrzik meg emlékezetükben hőseik nevét, viszont közömbös ismerni a zsarnokság gyilkosainak neveit, egy közülök, Haynau, még pénzt is kapott – szerinte ugyan keveset – ilyen természetű szolgálataiért. Közös sorsunk adva lévén, könnyű megérteni, hogy Görgey hadseregében 1848-49-ben lengyel légiót is találunk Zabokliczky Péter vezérletével és olasz légiót, amelyet Alessandro Monti vezényelt és hogy két lengyel tábornok, Dembinszky és Bem magyar hadtestek élén állott. A három nemzet szabadsághősei: Kosciusko, Kossuth és Garibaldi még jellemében is hasonlítottak egymáshoz. Mind a három hősnek szilárdsága, nemes büszkesége, rendíthetetlen akarata abban is megnyilvánult, hogy tragikus bukásuk után nem folyamodtak a győzők kegyéhez, hanem inkább a száműzetés keserű kenyerét választották. Nemcsak büszkeségből választották ezt az osztályrészt, hanem hogy fenn lobogtassák a nemzet zászlóját a külföldön, abban a reményben, hogy megnyerhetik népük számára más országok rokonszenvét, sőt fegyveres beavatkozást is kieszközölhetnek. Abban az időben, amikor Lengyelországban és Magyarországon az abszolutizmus megfojtotta a nemzeti gondolatot, ők továbbra is szószólói maradtak annak és a büszkén viselt szenvedésük, nemes jellemük, szavuknak és tollúknak varázsos hatalma segítségével népszerűvé tették a lengyel és magyar ügyet, napirenden tudták tartani a lengyel és magyar kérdést. Egy ponton azonban csalódtak: a cári Oroszország és a régi császári Ausztria ellen képtelenek voltak kieszközölni a hatalmak fegyveres beavatkozását, amiben különben nincs semmi

meglepő: a többi nemzet története is arról tanúskodik, hogy az ilyen természetű csalódás minden emigrációnak közös sorsa.

A lengyel-magyar politikai életnek ez a párhuzamossága nem maradhatott befolyás nélkül a két nemzet irodalmára s főképpen költészetére. Lengyelországban éppen úgy, mint Magyarországon az a költészet, amely az 1830-as és az 1848-as eseményeket előkészítette és dicsőítette, kiváltképpen hazafias jellegű: Önöknél az «ojczyzna», nálunk a «haza» eszméje uralkodik minden szíven és minden elmén. Mickievicz, Slovaczki, Krasinski ugyanazokért az eszmékért hevültek, mint a mi Vörösmartynk, Aranyunk és Petőfink, aki karddal a kezében esett el a segesvári csatátéren Bem hadsegédékeként a moszkovitákkal szemben.

Az összbirodalom, amely meg akarta fosztani Magyarországot nemzeti jellegétől, összeomlott az olaszországi és a csehországi harctereken 1859-ben és 1866-ban, mire Deák Ferenc, a magyar nemzet politikai vezére megkötötte I. Ferencz Józseffel az 1867-i kiegyezést s ennek következménye Magyarország rohamos közgazdasági fejlődése volt. Ebben az osztrák-magyar kettős monarchiában Magyarország legalább belpolitikailag ura volt saját sorsának. De ez alatt a korszak alatt elég súlyos hiba terheli lelkiismeretünket: annak ellenére, hogy a delegációk ülései folyamán a magyar és a lengyel képviselők és felsőházi tagok minden évben összejöttek hol Budapesten, hol Bécsben, képviselőink mégsem használták fel ezt az alkalmat, hogy a galíciai lengyelek és a magyarok között politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat létesítsenek, jóllehet a lelkek abban az időben is hajlamosak voltak ilyen barátságos megegyezésre.

Amidőn 1914-ben Ferenc Ferdinánd trónörökös meggyilkolása következtében európai konfliktus támadt, amely mindjobban és jobban elmérgesedett, gróf Tisza István miniszterelnök a békés megoldás mellett foglalt állást. A háborút megelőző eseményekre vonatkozó álláspontok összes kiadványai támogatják ezt az állításunkat. Tisza mindenáron el akarta kerülni, hogy abban az időben virágzó országunkat háborúba vigyék bele, de szerencsétlenségre egyedül maradt véleményével a koronatanácsban és így Magyarországot is belesodorták a világháborúba. A magyar miniszterelnök mindössze annyit érhetett el, hogy kijelentette az osztrák-magyar monarchia közös minisztertanácsával, hogy még abban az esetben is, ha a háború a monarchiára szerencsésen végződne, ez előre lemond minden területi annexióról. Így óhajtotta megakadályozni, hogy a monarchia részéről a háború hódító jelleget öltjön. Bizonyos, hogy sem Tisza, sem a nemzet nem akarta ezt a háborút és ha bátran küzdöttünk, ez azért történt, mert tudtuk, milyen sors vár ránk katasztrófa esetén. A magyar ezredek tehát fölvonultak Galícia és Orosz-Lengyelország síkjaira, hogy megmérkőzzenek az orosz imperializmussal és ebben az élet-halálharcban nemcsak megszentelt határaink védelméért küzdöttek, hanem Lengyelország felszabadításáért is. Magyarországon a háború egész folyamán komor hangulat ült a lelkeken, még a gorlicei áttörés után is és nem éreztek igazi örömet, csak akkor, mikor a háború folyamán előre látták Lengyelország feltámadását.

A háború után Magyarországot megcsonkították, akárcsak Lengyelországot 1772-ben; Lengyelország pedig területi épségét visszanyerve, a szláv népek élére került. A politika, amely csak a

pozitív tényekkel és az anyagi erőkkal számol, Oroszországnak tulajdonította a karmesteri szerepet a szláv világban II. Katalin korszakától egészen II. Miklós cár birodalmának összeomlásáig. De a történetfilozófia világánál az egyetemes történelem tanulságaival, a fejlődés törvényeivel és a haladás elveivel ellentétesnek látszott, hogy Lengyelországot, amely civilizációját tekintve, fölötté áll Oroszországnak, ez uralma alatt tarthassa. És ha igaz az, hogy olykor egyetlen epizód jobban jellemez valamely helyzetet vagy fejlődési folyamatot, mint hosszas reflexiók egész sora vagy bonyolult események elmondása; akkor legyen szabad emlékeztetnem Önöket történetüknek egy kis eseményére. Midőn az Önök régi nemzeti könyvtárát Szentpétervárra átszállították, a kozákok, akiknek az volt a feladatuk, hogy a könyveket becsomagolják, kettévágták a nagy folió-köteteket, amelyek ládáik méretét meghaladták; másrészt a Szentpétervárra érkezett ládákat az orosz könyvtárnokok ki se csomagolták, úgy hogy a cári uralom bukása után a szovjetköztársaság megbízottai abban az állapotban adták vissza a könyveket, amelyben egykor elszállították. Az Önök véres és vakmerő küzdelmei a szabadságért kétségtelen bizonyítékai az önök faji erejének, de nem kevésbé megdönthetetlen bizonyítéka ennek az erőnek a lengyel kultúra tökéletes egysége, amely erős és rendíthetetlen maradt a felosztás, a három részre darabolás ellenére is és míg az Önök politikai feltámadása szinte kézzelfoghatólag demonstrálta, mire képesek az erkölcsi és kulturális erők, addig az Önök fölött még tegnap zsarnoki hatalmat gyakorló Oroszország forradalmával is azt bizonyította, hogy a nyugati műveltség hiánya folytán nem tud élni a szabadsággal, mert a cárizmus

rabszolgaságából a szovjetek diktatúrájának igájába került. Számos reakciós államférfi abban az illúzióban ringatja magát, hogy a civilizáció hiánya immunizálja az országokat a forradalom ellen. Hát az orosz tömegek eléggé híjával voltak a szellemi kultúrának, mégis kitört a forradalom országukban, azzal a különbséggel, hogy sokkal durvább és erőszakosabb volt, mint másutt és hogy a szocializmus, ez a politikai és gazdasági világmozgalom, náluk a kommunizmus nyers és kezdetleges formájában jelentkezett. Az új despotikus rendszer következtében az orosz elem, amely szellemileg talán nem simúlt egészen hozzá, amely azonban közel 15 éve túri azt, szükségképpen kikapcsolódott a nyugati szabad nemzetek szolidaritásából, elnyomva a lelkiismeret szabadságát, a szabad szót, a sajtószabadságot és a gondolatszabadságot, európai ember számára tűrhetetlen korlátok közé szorítva az egyéni cselekvés jogát. Érthető tehát, ha az orosz nép a második vonalba szorult a szláv nemzetek között és a vezető szerepet Önöknek volt kénytelen átengedni. A magyar nemzet, amely a szláv népek szomszédságában él s amely érezte a cárizmus fenyegető közelségét, mindig azon a nézetten volt, hogy a cárizmus, midőn az iszlám ellen a kereszténység és a pánszlávizmus védőjének hirdette magát, nem tett egyebet, mint imperialista céljaira használt ki két, lényegében egészen nemes eszmét. Valóban az orosz imperializmus csak ürügyül használta az ortodox vallás és a pánszlávizmus védelmét kaukázusi, kisázsiai, balkáni, sőt esetleg közép-európai tervezett hódításaira. Az orosz katonai vereséget követő forradalmakban a moszkovita koncepció összeomlott s Európa keletén szabad tér nyílt új, nemesebb, eszményibb politikai célok

és törekvések számára. E világjelentőségű fejlődés következtében másik szláv nép került homlokterbe a történelem színpadán, amely számra második a szláv népek között 30 millió lelket számláló tömegével és magasabbrendű kultúrájával, amelynek szilárd alapja ezeréves története, tele a szabadságért és a nemzeti eszméért hozott véres áldozatok emlékével, amelynek hatalmas irodalma, virágzó művészete és tiszteletet parancsoló tudományos élete van.

Mikor a lengyel kormány rendkívül lekötelező meghívásának eleget tettem, a Duna és Tisza partjáról magammal hoztam a reményt, hogy az a törekvésünk, amely a két nemzet régi történelmi kapcsolatainak felújítására s a lengyel-magyar szellemi együttműködés elmélyítésére irányul, rokonszenves fogadtatásra talál a Visztula partján. Ha a háború előtti szellemi életet vizsgáljuk, az irodalmi és tudományos életet egyaránt, nem minden sajnálkozás nélkül kell megállapítanunk, hogy részben a nagy nemzetek írói és tudósai voltak azok, akik veszedelmes hajlandóságot mutattak arra, hogy el ne ismerjék vagy éppen lekicsinyeljék más népek szellemi erőfeszítéseinek és ezek eredményének értékét. A világháború azután annyi gyűlölséget kavart föl a nemzetek közt, hogy néhány előkelő szellem kétségbeesve kérdezte magától, micsoda végzetes szerencsétlenségbe sodorják ezek a pokoli indulatok az emberi civilizációt? Tehát hogy kigyógyítsák a lelkeket ebből a kóros állapotból, hirdetni kezdték, hogy a művelt nemzeteknek kötelességük a többiek nemzeti kultúráját tanulmányozni; arra törekedtek, hogy személyes érintkezést, baráti kapcsolatokat hozzanak létre az irodalmi emberek, a tudósok és azok közt a politikusok közt, akik a szellemi élet meg-

szervezésével foglalkoznak és végeredményül arra számítottak, hogy egymás kultúrájának kölcsönös megbecsülésére indítják a nemzeteket. Mindezek az aggályok, meggondolások és törekvések vezettek végül a Szellemi Együtműködés Bizottságának megalapítására a Népszövetség székhelyén, Genfben, amelynek első főtitkára éppen Halecki, a kiváló lengyel tudós volt és a Szellemi Együtműködés Hivatalának létesítésére Párizsban. De ezeken a szervezeteken kívül, amelyeknek célja központosított tevékenység kifejtése, szükségünk van – hogy úgy mondjam – transversális tevékenységre is. Ettől az eszmétől vezéreltetve látogatom meg Európa nagy kultúrközpontjait. Voltam Rómában és Berlinben, Bécsben, Helsingforsban és Stockholmban és ugyanebből a célból jöttem végül Varsóba, hogy személyes ismeretiséget kössek azokkal a férfiakkal, akik a lengyel szellemi életet irányítják és megbeszéljem velük a magyar-lengyel szellemi együttműködés gyakorlati problémáit. Törekvéseim mindenütt rokonszenves fogadtatásra találtak. Valamennyi civilizált nemzet igen élénken keresi a szellemi közeledést, de, amint természetes is, a törekvések eredménye országonként rendkívül különböző. A szellemi együttműködés a legjelentékenyebb haszonnal fog járni olyan nemzetek között, amelyeket nem választanak el egymástól politikai ellentétek, sőt ellenkezőleg, múltjuknak dicsőséges emlékei és kölcsönös rokonszenv fűzik egymáshoz őket. Mi magyarok és lengyelek, habozás nélkül megállapíthatjuk, hogy nincsenek ellentétes érdekeink, hanem ellenkezőleg, nagyszerű és megszentelt, közös történeti emlékeink vannak.

A gazdag, nagy nemzetek jobbára az emberi szolidaritás eszményi szempontjából nézik a szel-

lemi együttműködést. A kisebb és kevésbé gazdag nemzetek azonban a gyakorlati hasznosságra is kénytelenek tekintettel lenni. Nagyobb méretű vállalkozások, mint például tudományos expedíció valamely eddig csak kevésbé ismert, eléggé át nem kutatott távoli vidékre, túlságosan nagy terheket róna az erre egymagában vállalkozó államra, míg ha többen összefogunk, az érdekelt államok között megosztott terhek elviselhetőbbekké válnak, egyébként pedig a résztvevők teljes egyenjogúsággal működhetnek közre a vállalkozásban.

A genfi Bizottság és a párizsi Hivatal számára a nemzetközi szellemi együttműködés irányítását különösen nehézé teszi az a körülmény, hogy ezt a munkát csak igen kis mértékben lehet minden népre nézve azonosan, mondjuk uniformizálva intézni. Az egyes nemzetek szellemi élete egymástól lényegesen eltér, minden egyes nemzet mást ajánlhat fel a többinek és az együttműködés éppen ezeknek az eltérő előnyöknek kölcsönös kicseréléséből áll. Így mi magyarok és lengyelek egészen más dolgokat tudunk egymásnak kölcsönösen felajánlani, mint például az olaszok és spanyolok egymás között és ha azt akarjuk, hogy a nemzetközi szellemi együttműködés üres szónál több legyen, akkor éppen specializálni és konkretizálni kell az egyes nemzetek közötti viszonyokat és azt, hogy melyik nemzet mit cserélhet a másikkal és viszont. Ilyen természetű speciális részletmunka nélkül fogunk tán szép elveket ékes-szóloán előadni, a nélkül, hogy számottevőt való-síthatnánk meg és komoly eredményeket érhetnénk el, ami a szellemi együttműködés eszméjébe vetett bizalmat gyökerében támadná meg.

Arra az álláspontra helyezkedve, hogy csak azt vesszük tekintetbe, ami gyakorlati értékű és

megvalósítható, bátor vagyok Önöknek előadni konkrét javaslataimat a lengyel-magyar kapcsolatokat illetően. Először is azért jöttem, hogy személyes ismeretséget köthessek Lengyelország nagyérdemű közoktatásügyi miniszterével; jöttem továbbá, hogy ha nekem erre alkalmat nyújtanak, bemutatkozzam a lengyel szellemi élet vezetőinek és hogy felhasználva mai összejövetelünket, rámutassak a szellemi együttműködés lehetőségeire, hogy elmondjam, miben lehetünk mi magyarok hasznosak az Önök számára és mit adhatnak viszont Önök nekünk szellemi kultúrájuk kincsesházából.

Beszédem első részében, amelyben a lengyel-magyar történelmi vonatkozásokat igyekeztem vázolni, sikerült talán kimutatnom, hogy Önöknél az utolsó Piastok-korától egészen Báthory Istvánig és nálunk az Anjouk trónralépésétől Báthory haláláig a két nemzet története olyan mértékben fonódik egybe, hogy lehetetlenség azt elszigetelten tanulmányozni. A XIV., XV. és XVI. század történelme tehát olyan terület, hogy itt a lengyel-magyar együttműködés nemcsak olyan kötelezettség, amelyet a két nemzet rokonérzelmei parancsolnak, hanem a történelmi tanulmányok sikerének elengedhetetlen feltétele is mind a két országban. Ennek az együttműködésnek jelentőségét fokozza még az a tény, hogy Önöknél éppen úgy, mint különben nálunk is, a történelem sokkal több, mint egyik tudományszak a többi közt, a história Lengyelország és Magyarország számára egyenesen nemzeti erőforrás. A lengyel és a magyar történelemben annyi nagysággal találkozunk, a kiontott vérnek annyi áldozatával a szabadságért és a legnemesebb eszmékért, annyi nagyszerű erőfeszítéssel a kultúra felé, hogy a múlt szá-

munkra erkölcsi tőke, amelyből bizalmat és; reményt merítünk a jövő küzdelmekre. Tény, hogy a XIX. század egész Európában mindenfelé a történelmi tanulmányok százada volt és hogy ez a historizáló irány nyomot hagyott még a szépművészeteken is. Az így kifejlődött történelmi festészet Magyarországon és Lengyelországban különösen lelkes fogadtatásra talált és mi éppen úgy érezzük, ahogyan kétségkívül Önök is, hogy mikor Matejko, Munkácsy, Székely, Thán és Wagner nagy történelmi képeiket megalkották, nem pusztán monumentális vásznakkal ajándékoztak meg bennünket. A múlt dicsőségét életrekelve, felfokozták a faji érzést és az elnyomás szellemével szemben az ellenállás erejét csepegtették be koruk magyar és lengyel nemzedékeibe. Ezért forgatjuk mi magyarok mindig bizonyos megületődéssel történelmünk szent könyveit, amelyekben nemcsak a múlt nagyságáról olvasunk, hanem amelyek arra is alkalmasak, hogy fajunk hibáinak kórtüneteit megállapíthassuk belőlük. Egyébként történelmi forrásaink kölcsönös igénybevételének szükségességét az a tény is indokolja, hogy a magyar levéltárak a török uralom alatt részben elpusztultak, részben szétszóródtak a lakosság állandó menekülései során s ezzel a szomorú folyamattal párhuzamosan a történelmi katasztrófák nagy károkat okoztak az Önök archívumaiban is. Így a két nemzet kénytelen külföldi forrásokhoz folyamodni, hogy kiegészítse az otthoni anyag hiányait és bizonyára hasznos volna a fentebb említett századok történetírására, ha a kutatásokat kölcsönösen kiterjesztenék a másik nemzet levéltáaira is. Nagy örömmel értesültem arról, hogy a lengyel irányadó tényezők hajlandók számunkra alkalmas helyiséget átengedni egy Magyar Intézet alapítására

Varsóban. Másrésről mi is segíthetnők ezt az intézetet munkájában ifjú történészeket, magyar állami ösztöndíjasokat küldve Varsóba, akik Divéky Adorján tanár, e kiváló tudós vezetésével, aki már hosszú ideje együtt dolgozik Önökkel, megkezdhetnék magyar szempontokból a módszeres kutatást a lengyel levéltárakban. Részünkről viszont a mi Országos Levéltárunk, amelyet nemrég szerveztünk át történelmi kutató intézetté, örömmel bocsátja anyagát a lengyel búvárok rendelkezésére. Egyébként gazdag könyvtárral felszerelt és internátussal rendelkező történelmi kutató intézeteink vannak Rómában és Bécsben is. Mivel a római és a bécsi levéltárakban számos olyan okmányt őriznek, amely az Önök nemzeti múltjára vonatkozik, ezek az intézetek értékes segítséget nyújthatnának Önöknek történelmi kutatásaikban. És ha közös munkára lehetne egyesíteni a lengyel és magyar történészeket, előre látom annak a lehetőségét, hogy gyűjteményes formában kiadhassuk a lengyel-magyar vonatkozásoknak forrásait. Másrésről, mivel a közjog és magánjog, a politikai és társadalmi intézmények Magyarországon és Lengyelországban meglehetősen függetlenül fejlődtek Európa más országaitól, egymásközt viszont számos és feltűnő párhuzamosságot mutatnak, a lengyel és a magyar jogtörténet összehasonlító tanulmányozása is igen érdekes eredményeket ígér.

A magyar tudományos élet egyik nagy hibája volt a háború előtt, hogy nem fordított elég gondot a szláv nyelvek és kultúrák tanulmányozására annak ellenére, hogy Magyarország etnográfiai alkata és földrajzi helyzete elmélyült tanulmányokat követelt volna éppen a szlavisztika terén. Úgy hiszem, hogy ennek a közömbösségnek meg-

voltak a lélektani okai. De most, hogy Oroszország összeomlása Lengyelországot állította a szláv népek élére, ezek a lélektani akadályok megszűntek és így meglesz bennünk a hajlandóság, hogy kellő számmal küldjünk ifjú szlavistákat, hogy a krakkói, varsói s esetleg a vilnai egyetemen elsősorban a lengyel nyelvből és irodalomból folytassanak tanulmányokat. Es e részben nemcsak tisztán tudományos tanulmányokra gondolok, hanem középiskolai tanárok képzésére is, mivel adott földrajzi helyzetünkben hamarosan elkerülhetetlen lesz egy szláv nyelv tanulásának bevezetése kereskedelmi oktatásunkba s e téren természetesen elsősorban a lengyel nyelvre gondolok.

A magunk részéről viszont talán értékeset nyújthatunk Önöknek az orvosi tanulmányokban és azokban a tudományágakban, amelyek ezzel kapcsolatban vannak. Mióta 1867-ben Magyarország visszaszerezte belpolitikai függetlenségét, a felsőbb oktatás irányítása csaknem megszakítás nélkül orvosprofesszorokra volt bízva és ez ő működésük főképp az orvostudományok fejlődésére járt nagy haszonnal. A világháború óta pénzügyi nyomorunk ellenére tizenkét új klinikát építettünk: hetet a debreceni, ötöt a szegedi egyetemen. Az orvostudomány elméleti és kísérleti intézetei számára is modern speciális épületeket emelttünk és kiegészítésül Tihanyban, a Balaton tava mellett kutató intézetet létesítettünk az élettani tudományok erőteljesebb ápolására, ahol az állattanon és növénytanon alapuló kutatások az általános élettani, fiziológiai és biokémiai vizsgálódásokkal párhuzamosan folynak. Mivel ennyi gondot fordítottunk az orvostudományokra és azokra a természettudományi tanulmányágakra, amelyek ezekkel vonatkozásban vannak, ennek

következményekép a tudományos életnek ez az ága különösen virágzó fejlődést vett nálunk. Főképpen sebészeti iskolánk örvend európai hírnévnek, de jelentős eredményeket értünk el a belgyógyászat és a gyermekgyógyászat terén is, úgy hogy klinikai téren, ahol a szemléltető oktatás egyébként is legyőzi a nyelvi nehézségeket, hasznukra lehetünk Önöknek.

De mivel mindez még az irányadó tényezőkkel közvetlen beszélgetés anyagát is alkotja majd, nem akarnám e nagyérdemű népes gyülekezetet további részletekkel fárasztani és mégcsak egy pillanatra kérem türelmüket, hogy egy utolsó megjegyzést tegyek.

Akármennyire is indokolva van tisztán tárgyi szempontokból bizonyos népeknek szellemi együttműködése, ez csak ott lesz igazán hasznos, ahol a két népnek megvan az ehhez szükséges lelki predispozíciója, az animus cooperandi. Nagyon jól mondotta Pasteur, hogy a tudomány nemzetközi, de a tudósnak hazája van és nem közömbös, hogy azok az országok, amelyeknek tudósait együttműködésre szólítják fel, szellemileg és erkölcsileg meg tudják egymást érteni. Es ki tudná jobban megérteni a megcsonkított Magyarország tragikus helyzetét, mint éppen Önök, akiknek hazáját több ízben megcsonkították. Nekünk, a kultúra képviselőinek, nem feladatunk a politizálás. De a mi működésünk kétségkívül megkönnyíti a politikusok munkáját, mivel az úgynevezett kabineti politika ideje lejárt és napjainkban már a világtörténelem országútján csak azok a nemzetek tudnak kezét kézbe téve együttthaladni, amelyeknek sikerül egymást kölcsönösen megérteni és megbecsülni.

Új élet az orosz birodalom romjain

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. május 25-i számában.

Nincs meddőbb dolog, mint az olyan imperializmus, amely tisztán brutális erőre, a hódításra van beállítva a nélkül, hogy a háttérben nagy szellemi és kulturális erők állanak. Egyenesen iskolapélda erre az igazságra Oroszország, amelynek elszakadt nyugati részeit, az azokon felépült új államokat most bejártam. Milyen óriási terület volt az a cári birodalom Közép-Európától a Csendes óceánig, az Északi jegestengertől le Közép-Ázsiáig! Mennyi alkotási lehetőséget nyújtottak azok a mesés természeti kincsek, amelyek a földgolyónak azon a nagy darabján találhatók. Belterjes munka, gondos kormányzati és közigazgatási tevékenység ezekből a lehetőségekből közgazdasági, szociális és kulturális téren micsoda hatalmas valóságokat alakíthatott volna ki. De a cároknak és minisztereknek ambícióját ez a fantasztikus méretű népboldogítás nem elégítette ki. Mindig újabb és újabb területek után vágyódtak, mégpedig nyugat felé,* ami azt jelentette, hogy keleti alacsonyabb műveltségükkel, pusztán brutális erejükre támaszkodva, le akartak igázni nyugatibb és műveltebb népeket. Meglevő birodalmukat nem fejlesztették igazában, hanem ellenkezőleg kiszivattyúztak abból minden erőt, csakhogy a perifériákon expanzívak lehessenek.

Amikor kiépült a szibériai vasút, az orosz propaganda a külföldön azt domborította ki, hogy a Keleti és Fekete-tengertől a Csendes-óceánig vezető e hatalmas vasúthálózat nagy gazdasági koncepciót szolgál és a világkereskedelemnek lesz majd egyik ütőere. De hamarosan kiderült, hogy az egész elgondolásnak ez a közgazdasági része az orosz vezető államférfiak szemében csak másod-sorban jött tekintetbe, nekik a lényeg a stratégiai szempont volt, konkrétan kimondva az, hogy minél nagyobb katonai tömegeket tudjanak Mandzsúriába vetni és így Japánnal megmérkőzni. Más alkalmakkor is, amikor a cárisztikus Oroszország újabb és újabb kölcsönökért fordult a francia pénzpiac-hoz, kezdetben mindig arról volt szó, hogy Orosz-ország kimeríthetetlen természeti kincseit vasutak építésével jobban akarják kihasználni és hogy az újabb vonalak mindig újabb hatalmas vidékeket fognak megnyitni az intenzívebb közgazdasági tevékenység számára. E bevallott cél mögött azonban megint csak katonai tervek húzódtak meg és kettősvágányú fővonalak épültek, amelyeknek hivatása elsősorban nem a gazdasági érdekek ápolása, hanem a minél gyorsabb katonai felvonulás biztosítása volt.

Csak ez a mentalitás magyarázza meg azt, hogyan eshetett meg, hogy amikor a gorlicei át-törés után, ami a cári Oroszország végleges katasz-trófája volt, az utolsó orosz zászlóaljok a roskadozó birodalom nyugati részeiből visszavonultak, jófor-mán semmit sem hagytak hátra, ami az orosz állam népeket tápláló tevékenységének emléke maradt volna. Bizony, orosz vonatkozásokban alig maradt ott egyéb hátra, mint azoknak a szenvedéseknek emléke, amelyeket a dölyfös hódító mért az orosz birodalom nyugati részeit lakó műveltebb nemze-

tekre. Az orosz állami politika meddő irányításával teljesen párhuzamos volt az orosz ortodox egyház munkálkodása is. Ma már az orosz időkre külsőleg csak azok az óriási *provokatív templomok* emlékeztetnek, amelyeket az *orosz ortodox egyház* épített ezekbe a nyugatibb részekbe. Híveik ott alig voltak, néhány orosz hivatalnok és a helyőrség katonái, akik egy kis templomban is elfértek volna. De mindenhol óriási költséggel hatalmas, sok kupolás templomok épültek, hogy *hirdessék az ortodoxia uralmát a katolikus és protestáns népek felett*. Mennyi külsőleges van ebben, az államegyház erejének kevély fitogtatása, igazi lelki munka helyett. Ha ugyanazt a költséget és erőt, amit az orosz ortodox egyház drága külsőségekre elfecsérelt, inkább arra használták volna fel, hogy lelkészkedő munkával az orosz tömegek és intelligencia erkölcsi belértékét növeljék, a bolsevizmus elhatalmasodása lehetetlenné vált volna. Csak egy teljesen üressé lett, külsőségekben és szertartásokban magát kiélő egyházat söpörhetett el úgy a bolsevisták által szervezett ateizmus, mint ahogy az orosz ortodox egyházzal történt. Rettenetesen kellett vétenie a cárisztikus kormánynak, hogy utána egy olyan pokol következzen, mint amilyen a bolsevizmus. Csak a legsúlyosabb politikai hibák összefüggő sorozata után következhetett be ekkora összeomlás és ekkora katasztrófa. De utóvégre az államban mindig van valami külsőleges, a lelkeket igazán az egyházak fogják meg és ami Oroszországban történt, bárminő kudarc is volt a cári államalakulásnak, ez a kudarc meg sem közelíti azt a bukást, azt a belső elégtelenséget, azt a teljesen képtelennek bizonyulást, amit az orosz ortodox egyház mutatott. Másként nem lehetett volna érsekeivel és szerzeteseivel, templomaival és kolos-

toráival együtt úgy elsöpörni, mint ahogyan a szovjetköztársaság végzett a szellemi téren az orosz nemzet lelkében legyőzött ellenfelével, az orosz ortodox egyházzal. A forradalmárok voltaképpen kettős tusát folytattak: az egyiket az államhatalom, a rendőrség ellen, inkább materiális eszközökkel, a másik küzdelem a lelkekben folyt, az orosz nép lelkében a kereszténységnek az ellen a formája ellen, amit az orosz ortodoxia jelentett. Az orosz ortodox egyház részéről igen olcsó védekezés, ha azt hozza fel mentségül, hogy a cár, az állam oly erővel nehezedett rá az egyházi szervezetre, hogy meg volt bénulva és nem tudott szárnyalni. Itt egyfelől az államhatalom, másfelől a szent szinódus és annak vezetőemberei között nagy kölcsönhatás volt és az orosz egyház lelkiekben legalább is annyira befolyásolta az államot, mint az állam az egyházat. Ez az egyház a küzdelemben alul maradt és most beválik rajta a rómaiak kegyetlen mondása: «Jaj a legyőzötteknek». Az orosz viszonyokban tájékozott határszéli emberektől hallottam, hogy nem is hiszik, hogy a kommunizmus összeomlása után az újjáépítési munkára az orosz ortodox egyház képes lenne, az orosz nemzet erkölcsi megújítása már valószínűleg *más egyházakra* fog várni.

Csak ha erre a politikai és lélektani álláspontra helyezkedünk, akkor érthetjük meg azt az ujjongó örömet, amit a cári birodalomnak felszabadult nyugati népei nemzeti önállóságuk és állami létük visszanyerése felett éreznek. Oroszországban ezeknek a népegyéniségeknek jóformán minden csak bajt okozott, kivéve azt a hatalmas vámterületet, amit a cári Oroszország legkülönbélebb területeinek egysége jelentett, amelyek közgazdaságilag kiegészítették egymást. Ennek a nagy orosz vámterületnek felbomlása s annak romjain kis területre szorí-

tott gazdasági egységek kialakulása szükségképpen súlyos gazdasági válságokkal járt. És bár ez nyomasztólag hat az összes közviszonyokra, minderről öntudatosan hallgatnak, elszántan akceptálják a mutatkozó nagy gazdasági bajokat, oly nagy az örömük, amelyet a nemzeti függetlenség, az állami önállóság visszanyerésén éreznek. Ebben az ujjongásban a nemzetiségért és szabadságért valami magasabbrendű szépség van, ami léptenyomon megragadott, néha mélységesen meghatott. Az új államok belpolitikai életének a tartalma voltaképpen az a küzdelem, amely egyfelől az új életre kelt nemzeti energiák, másfelől a jelentkező súlyos gazdasági nehézségek között mutatkozik.

Különösen tragikus volt a lengyel nemzet helyzete, amelytől az elnyomó még az általános tankötelezettség jótéteményét is megtagadta, nyilván azért, hogy a gyülölt és félt nemzetiség tömegerőinek kifejlesztését megbénítsa. De a magasabb műveltség világában is így volt ez, Oroszország bénította, akadályozta, irtotta a lengyel műveltség minden magasabbfokú megnyilatkozását, szervezkedését és különösen szerveit anélkül, hogy a megakadályozott szerves nemzeti fejlődés helyett orosz részről belsőleg értékest nyújtani tudott volna. Valami monstruózus van abban, ha egy nép egy másiknak kulturális fejlődését megakadályozza és helyébe lelkileg semmi számottevőt nyújtani nem tud. Az orosz uralomról valóban el lehet mondani, hogy eloszlott mint a buborék és maradt, mi volt, a puszta lég.

Mindez világos tanúsága a kultúra nemzetképző jelentőségének, ami normális körülmények között csendesen, szinte észrevétlenül hat, de katasztrófák alkalmával egészen nyilvánvalóvá válik. Gorlicénél az orosz imperializmus megtört és

amikor a fizikai erő, amin az uralom nyugodott, nem volt többé, a kulturális elégtelenségen az egész szervezet felbomlott.

Mi magyarok, sajnos, külpolitikailag még csak kisebb akció-rádiuszban látunk, reflektoraink a Trianon utáni éjben csupán kisebb köröket világítanak meg. Pedig nemcsak az osztrák-magyar vámterület bomlott fel, hanem egy másik nagy vámterületnek is volt itt katasztrófája, még pedig sokkal nagyobb területen, mint amekkora az osztrák-magyar monarchia volt: az orosz birodalom nyugati részeiben a *Jeges-tengertől le a Fekete-tengerig. Egy új világ alakul* ott ki politikai, hatalmi és közgazdasági téren, új kultúrideák sarjadnak, új érdekközösségek fejlődnek és az így vajúdó államrendszer tőszomszédja a miénknek és ezért a külpolitikai, közgazdasági és kulturális erőknek megvan közöttünk a kölcsönhatása. Mindezekkel a problémákkal nemcsak diplomatáinknak kell foglalkozni, hanem a magyar közgazdásznak és kultúrpolitikusnak is.

Ez a megfontolás volt északi utamnak egyik domináló momentuma.

Testvérnépek hazájában

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. június i-i számában.

Az oroszország a tizenötödik század második felében, III. Iván uralkodása alatt szabadult fel a tatár iga alól. Utána «rettenetes» Iván került a trónra s ez a két cár kezdte meg Oroszország hódító politikáját. 1613-ban Mihály nagyfejedelemmel a Romanov-ház nyerte el a főhatalmat s ez a jellegzetesen imperialisztikus uralkodóház a hódítást fokozott mohósággal és erőszakoskodással folytatta. Eközben északon, a Keleti-tenger vidékén beleütköztek a *svéd* érdekkörbe, nyugaton *Lengyelország* találták szemben magukat, délen a Fekete-tenger partjain a *török* birodalommal viaskodtak, kelet felé pedig *Szibériában* szinte mérhetetlen területek nyíltak meg előttünk, míg ki nem érték a Csendes-óceánig.

A világháború előtti idők diplomatáinak módfelett imponált a fizikai hatalom, főképpen a területek négyzetkilométereit, a népességek millióit és a hadosztályok számát mérlegelték. Az államok erejét ezen külsőséges ismérvek alapján mérték, így vélekedett XIV. Lajos és II. Frigyes, nálunk II. József, aki ha valamely külső, vagy belső ellenállással találta magát szemben, gúnyosan kérdezte : «Hány ágyúja van?» Bismarck pedig, mondhatnók, rendszerbe foglalta a hatalom államfilozófiáját. Az ilyenfajta külpolitikusoknak Oroszország

szinte mérhetetlen területével, 100 milliót meghaladó lakosságával, de különösen hadosztályainak tömegével szörnyen imponált. Lemosolyogták, doktriner embernek tartották azokat, akik hangoztatták, hogy az óriás agyaglábon áll.

De sajtóságos módon a nagybajok éppen akkor keletkeztek, mikor a kolosszus a leghatalmasabbnak látszott. Először keleten lett baj. Addig, amíg Oroszországnak csak a műveletlen szibériai törzsekkel kellett verekednie, pompásan ment mindenedé a XIX. század második felében a nyugati műveltség előtt megnyitotta kapuit Japán és az európai kultúra varázserejével meghatározta nemzeti energiáit anélkül, hogy népe sajtóságainak lényegét feladta volna. Hiába építette meg a cárizmus a szibériai vasutat, hiába vitte tömegeit a mandzsúriai harcterekre, a műveltebb Japánnal szemben alulmaradt. A háború szárazon és vizén csúfos kudarccal végződött, a belpolitikában pedig megjött a veszített háború velejárója: a forradalom.

A cári Oroszország agóniájának egyik legjellemzőbb mozzanata, hogy a rettenetes japán lecke semmit sem használt, hogy tíz évvel utóbb hetyke merészséggel kikezdett két olyan katonai nagyhatalommal, mint amilyen a német birodalom és az osztrák-magyar monarchia volt. Port Artúr, Liau-Yang és Mukden után meg is jött a nyugaton Tannenberg és Gorlice s a veszített csaták nyomában megint csak forradalom.

És ebben az összeomlásban az orosz területi épség nem igen szenvedett délen és keleten, török és szibériai viszonylatokban, ahol orosz részen volt a művelődési felsőbbség, ellenben teljessé lett a bomlás, a feloszlás ott, ahol az ország a műveltebb felett uralkodott: nyugaton *Lengyelországban* és északon *a testvérnépek országaiban*. Lehet, hogy a

napi politikában igaz az a bismarcki mondás, hogy a hatalom megelőzi a jogot; de világtörténelmi távlatból nézve az eseményeket, egészen világos, hogy a hatalom állandóan nem előzi meg a műveltséget. A földreterített orosz kolosszus vergődése fényes tanúság e mellett, mert ki kellett karmaiból eresztenie a nála műveltebb nemzeteket. Lengyelország feltámadt és visszanyerte területi épségét, fenn, északon pedig, a korábbi svéd érdekkörben, *a finneknél*, és az *esztek, a mi testvérnemzeteink* visszanyerték nemzeti önállóságukat, állami függetlenségüket.

A kultúrának is megvannak a maga vándorútjai. Észak-Németországból a művelődés a kereszténység révén először Dániát érte el, onnan átsapott a Keleti-tengeren Svédországba, ahonnan tovább áradt Finnországba. Wasa Gusztáv az 1500-as években felszabadította Svédországot a dán iga alól, unokája, Gusztáv Adolf pedig az 1600-as években meghódította a Keleti-tenger partvidékét és a harmincéves háború folyamán nagyhatalommá tette Svédországot. Mennyivel más volt azonban ez a svéd terjeszkedés, mint a moszkovita Ivánok és a Romanovok hódításai. A svédek Finnországnak Aboban, Észtországban pedig DOP-patban egyetemet alapítottak és a hatóságok bánásmódja is olyan emberséges volt, hogy Észtországban a földművelő nép, ha boldogabb korról emlékszik meg, a régi jó svéd időket emlegeti. De hiába, úgy Gusztáv Adolf, mint pedig XII. Károly túlfeszítette a svéd politika céljait. A nagyhatalmi állás katonai és pénzügyi terheit a kis ország hosszú ideig nem bírta el és a csaták hőisével, XII. Károlyal szemben Nagy Péter cár kerekedett felül;. 1703-ban a Finn-öböl legkeletibb pontján megalapította Pétervárt és ezzel éket vert a Finn-öböl

körül élő testvérnépek közé, elvágta a lappokat és a finneket az ingerektől és az észtektől s utóbb a Romanovok mindezeket a finn-ugor országokat bekebelezték birodalmukba.

Mikor a világháború végén az orosz birodalom mesterséges épülete összeomlott, a romok alól egészségesen, életerősen, tele reménységekkel lépett elő a *finn* és az *észti testvérnemzet*. A szolgaság éveiben is gondosan ápolták művelődésüket, amelynek központjában nyelvtudományuk, néprajzuk és csodálatos naiv költeményük: a *Kalevala* állott. Nem hiába neveznek el annyi finn leányt a Kalevala legbájosabb nőalakja után Aionak, ez a hősköltemény és a biblia ott van jóformán minden finn házában. Valójában nem lehetett műveletlen nemzet az, amelynek népköltészete a Kalevalát ki tudta forni. Ezt különösen tisztán látta a mi Arany Jánosunk is, amikor magyar faj szeretete azt súgta neki, hogy nekünk magyaroknak is megvolt naiv eposzuk, amelynek töredékei fenmaradtak a középkori latin krónikásaink költőies epizódjaiban. A modern hiperkritika kimutatni igyekszik, hogy Arany János tévedett, hogy sohasem volt naiv eposzuk. Én, mikor Finnországban láttam azt a nemzettápláló erőt, amelyet ez a Kalevala az orosz szolgaság alatt kifejtett, hálásan emlékezem meg Arany Jánosról és az ő naiv magyar eposzlétét megsejtető csodás faj szeretetéről.

A finnek és észtek tele vannak jövőjükbe vett reménységgel, mégis érzik csekély számukat és elszigeteltségüket. Hiszen Finnország lakossága csak három és fél, Észtországé pedig nem is egész másfél millió, úgyhogy odafenn északon mindössze csak ötmillió független faj rokonunk él. A többi testvérnépre, vogulokra és oszt jakokra, zürjenekre és votjakokra, cseremiszekre, meg a mordvinokra

továbbra is ránehezedik a moszkovita nyomás. Éppen mivel a finnek és esztek fiatal állama izolált helyzetben van és kevés a lakossága, ösztönösen nyújtják testvéri kezüket a távoli magyarnak.

A pánszlávizmust és pángermánizmust, új abban az angol-szász gondolatot és a spanyol-délamerikai pániberizmust politikusok találták ki. Ezzel szöges ellentétben a finn-ugor nyelvrokonságot tudósok fedezték fel. 1769-ben a Vénusz megfigyelésére Hell Miksa bécsi és Sajnovics János nagyszombati csillagászok VII. Keresztély dán király felhívására Norvégia északi részébe utaztak és ott Sajnovics nyelvérzéke észrevette, hogy a *lapp nyelv* rokon a magyarral. Sajnovics utóbb budai egyetemi tanár lett és azóta a magyar és a finn tudósok, nálunk különösen *Budenz*, részleteiben is felderítette a magyar-finn nyelvrokonság kérdését. Hogy ez a felismerés mennyire tudósaink érdeme, azt éppen jellemzi, hogy Szinnyey József, a budapesti egyetem finn-ugor nyelvtudományi professzora finn hölgyet vett nőül, a helsingforsi egyetem finn-ugor tanára pedig magyar hölgyet választott élettársul. Finnek és esztek és mi magyarok is nagyon jól érezzük, hogy messze, igen messze élünk egymástól. De mióta a Népszövetség közös szervezetbe vonta a földgolyó népeit, az egyes államok a Népszövetség közgyűlésén közösen szavaznak és a testvérnépeknél már hallottam a *finn-ugor szavazatok* emlegetését, amely alatt a magyar, finn és észti genfi voksokat értik. Egyenesen meghatott, mikor ott fenn északon a *hét finn-ugor egyetemről* beszéltek, ami alatt a *négy magyart, a két finnt és az egy észtet értették*. Megállapodtunk abban, hogy az *aboi, budapesti, debreceni, dorpati, helsingforsi, pécsi és szegedi egyetemek a nyelvtudomány, a néprajz s a közös őstörténet* terén közösen megállapított

nagy terv és munkamegosztás szerint fognak kutatni és hogy e kutatások vezetésére *Észtországon, Finnországon és Magyarországon egy-egy nemzeti bizottságot* szervezünk, amelynek megbízottaiból *testvérnemzetközi tanács* alakul. így a nyelvtudomány, a néprajz és a közös őstörténet terén a hét finn-ugor egyetem, mint *szervezett munkaközösség* jelenik meg a világ tudományossága előtt és a tekintetbejövő professzorok tudományos súlya, meg a szervezet ereje biztosítja, hogy a meginduló nagy munka majd kivívja a világ művelt népeinek közbecsülését.

A tudósok így megteszik a maguk kötelességét és munkájuk a tudományos térről már átcsapott a társadalom széles rétegeire. Kukonen finn közoktatási miniszter most dolgozza ki azt a rendeletet, amely szerint Finnország összes iskoláiban minden évben egy bizonyos napon meg kell emlékezni a magyarokról, az észtekről, valamint az orosz szolgátságban sínylődő testvérnepekről. Az esztek nagyérdemű államférfia, Päts Konstantin volt köztársasági elnök pohárköszöntőjében azt mondta, hogy ha tudósok nem is állapították volna meg a nyelvrokonságot, ha együtt vagyunk, valami rejtelmes őserzés mégis megsejtetné velünk, hogy testvérek vagyunk. Sok finn és észte házban esténként meghatottan hallgatják a budapesti rádiót, cigányaink magyar zenéjét, a helsingforszi egyetem rádióján tart majd előadást Magyarország számára a finn költészetéről és művészetéről. Hallhatjuk viszont mi is az észteknek művészi népéletét, óriási a távolság, amely szétválaszt bennünket, de a modern technikai kultúra, rádiójával és repülőgépével, máris közelebb hozott bennünket. A távolság így veszít félelmességéből, a testvéri érzés növekvő melege pedig lelkileg mind közelebb hoz.

Az apa és a kis matrózruhás

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. augusztus 3-1 számában.

A «Pesti Napló» hasábjain írtam már egyszer, hogy a kultúrpolitikát nem légüres térben csináljuk. Es valóban nincs abszolút kultúrpolitika, más szóval nem lehet tisztán pedagógiai ésszel gondolkodva kiagyalni egy rendszert, amely minden országban a legjobb, a legcélszerűbb az ifjúság nevelésére és az iskolák rendszerének kiépítésére. Ez olyan lenne, mint a készen vett ruha, már pedig a kultúrpolitikát is éppúgy rá kell szabni annak a nemzetnek a testére, amelynek gyermekeiről van szó, akárcsak azt a rend ruhát, amelyet egy kis-, közép- vagy nagytermetű ember hord. Pedig iskola-rendszerünk részben még ma is külföldi viszonyok között kiforrott pedagógiai ideálok szolgálatában áll s a magyar nemzet különleges szükségleteihez való hozzáidomítás, egyénítés csak lassan tud keresztültörni, mert éppen tanügyi téren a világon mindenhol legnagyobb a konzervativizmus és a szakemberek nem szívesen térnek el a taposott nyomoktól. Annak a lázas pedagógiai experimentálásnak, amelynek a világháborút követő forradalmak után egyes államokban tanúi voltunk, magam sem vagyok barátja, ezekkel a kísérletezésekkel sok erő megy veszendőbe. Viszont Trianon folytán úgy átalakult a magyar nemzet külpoli-

tikai helyzete és belső társadalmi szerkezete, összetétele, hogy a kiegyezés korának – egészen más szükségleteihez idomult iskolarendszerünket, a gyökeresen megváltozott időkben, mereven nem tartathatjuk fenn. A maradiság és az elhamarkodott újítás között nyugodt megfontoltsággal kell haladnunk.

Gyökeresen megváltozott a magyar középszintű helyzete, amely páratlan megélhetési válsággal küzd és ami még szomorúbb, ma még nem is igen látja a jobbulás lehetőségét gyermekei számára. Mennyivel könnyebb volt a helyzet a kiegyezés korában! Hiszen a Bach-éra csak a nemzeti érzés feláldozásával eresztette hivatalba a magyart és akkor is inkább csak alsóbb állásokba. Midőn az idegen hivatalnokhad kitakarodott az országból, különösen amikor 1867-ben felállították a minisztériumokat és az azoknak alárendelt sok hivatalt és hatóságot, akkor természetesen tág tér nyílt a szellemi foglalkozásokból megélni akarók számára. A kiegyezés korának egyik legdivatosabb jelszava volt a magyar állam kiépítése. Ez pedig a gyakorlatban a legkülönbözőbb fokozatú új állások szervezésében nyilvánult meg. Az akkor élt emberek nem is tudták, hogy milyen jó dolguk volt s milyen könnyű volt a boldogulás! Az emberek túlnyomó része azért ment az egyetemre, hogy a diplomával beléptijegyet nyerjen valamilyen közhivatalba. Csak az hiányzott, hogy a kinevezéskor valakinek a diplomáját úgy átlyukasszák, mint a kalauz az utas vasútijegyét a szakaszban.

Trianont éppen az tette a magyar középszintűnek olyan végzetes katasztrófájává, hogy a közalkalmazásokba oda szokott intelligenciának kenyéradó gazdáját, a magyar államot területének egyharmadára zsugorította össze és anyagilag

meggyöngítette. Egy-egy B-lista, amely a magyar hivatalnokságot valósággal megtizedelte, megannyi szociális válság volt. Amint pénzügyi szakértőink szavaiból hallottuk, az apasztások mélypontját még mindig nem értük el, bár újabb B-listák ki vannak zárva, mégsem lehet majd minden üresedést betölteni és így a ma felnövő generáció közalkalmazásba jóideig bizony csak igen kis számmal juthat be. Katasztrófája lesz ez az új nemzedéknek olyanképpen, amint a B-listák legéppuskázzák az apákat? Csak abban az esetben, ha az életben való boldogulást azonosítjuk a közalkalmazásba lépéssel!

Rendkívül érdekes dolgokat hallottam e részben északi utam alkalmával. Az esztek és lettek elmondták, hogy őket az oroszok készséggel alkalmazták állami hivatalokban, de sohasem az esztek és a lettek között. Elmehettek például bírónak Arkangelszkbe, lehettek második folyamodású törvényszékek elnökei is (beszéltem is egy ilyen úrral), de csak – Vladivosztokban. Még rosszabb volt a helyzetük a lengyeleknek, akiktől mint maguknál műveltebb szláv nemzettől leginkább félték az oroszok. A lengyeleket belpolitikai szolgálatba egyáltalában nem vették. A lengyel középosztálynak tehát számolni kellett azzal, hogy csak a gazdasági életben vagy a szabad pályákon, mint ügyvédek, orvosok, gyógyszerészek, mérnökök boldogulhattak. A lengyel intelligencia gondolkozásából tehát az orosz uralom alatt kiveszett az afféle tervezetés, hogy gyermekeiket a főiskolák elvégzése után majd beteszik valamilyen állásba és több lengyeltől hallottam, hogy ez, bár kemény és keserű dolog volt, végső kihatásában nem volt kedvezőtlen a lengyel nemzet számára, mert egy az államtól függetlenebb középosztályt teremtett

meg s lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a lengyel polgári középosztály egyáltalában kialakulhatott.

Hasonló fejlődési folyamat elkerülhetetlen lesz nálunk is. Mert ha továbbra is úgy vélekednék a magyar középosztály, hogy gyermekét hivatalokra és hivatalnokká neveli, akkor valóban nincs más megoldás, mint középiskoláink egy részét bezárni, az egyetemen pedig a numerus clausust méginkább leszorítani, más szóval a tanultak számát nálunk annyira lesorvasztani, hogy körülbelül annyi diplomás ember legyen, amennyi a szórványos üresedések esetén ügyvel-bajjal elhelyezhető. Egy ilyen koncepció természetesen a magyar értelmi középosztály elsorvadásához vezetne és ellenkeznék azzal a folyamattal, amelyet az egész világon látunk. Románia egyetemi hallgatóinak száma meghaladja a harmincezret, a főiskolásaié pedig 40.000 körül jár. A kicsi Lettországbán a rigai egyetemnek több mint 8000 hallgatója van, Németországban szintén felszökött a hallgatók száma, Amerika pedig az egyetemi hallgatónak egészen új típusát forrotta ki, a munkáshallgatót, aki fizikai vagy alárendelt szellemi munka mellett párhuzamosan végzi a főiskoláit. Általában a világ kultúrpolitikai felfogása nem az, hogy a nagyobb tudás megnehezíti az illető számára a létért való küzdelmet. Nálunk különben Széchenyi is így vélekedett. Politikai gondolkozásunk talán legnagyobb fogyatékosága, hogy dolgainkat, különösen bajainkat teljesen izolálva tekintjük és azt képzeljük, hogy mindez csak nálunk van így. Egy nagy birodalom, mint amilyen az osztrák-magyar monarchia is volt, jobban ellen tud állni a világáramlatok nyomásának. Az olyan kicsi országban ellenben, mint amilyen a trianoni új Magyarország,

minden általános világбай szinte korlátlanul érezteti hatását. Ilyen összehasonlító szemlélet esetén a tízezret alig meghaladó egyetemi hallgatóink száma nem is olyan veszedelmesen nagy, mint ahogy sokan gondolnák, mert hiszen a vizsgákon is jócskán hullanak el és a végzők közül is elég az olyan gyakran bukdácsolt elégséges, akinek érdemi tudása igen csekély és aki ha álláshoz jutna mint orvos, mérnök, hivatalnok, több kárt tenne, mint hasznot.

En sokszor kétségbeesem az emberek judiciumának, józan ítélőképességének hiánya fölött, ha őket két különböző időpontban, két ellenkező érvelés és lelki nyomás behatása alatt látom vergődni.

Tömerdek a főiskolás, sok a diplomás ember és jönnek azok a klisékifejezések, sztereotip frázisok, amelyeket az utóbbi időben megszoktunk és nyomukban dörgő taps.

Ezek a szónoklatok elhangzottak, az idő is múlik s jön a beiratások ideje a középiskolákba s az egyetemre. Azt mondták, hogy a kultusztárca túl van dotálva, a létszámok szaporításáról szó sem lehet. Igen ám, csak hogy a városok középiskoláiban kétszer-háromszor annyi gyermek jelentkezik, mint amennyit az első osztály befogadni képes, újabb parallel osztályok felállítására lenne szükség. Én Istenem, de miből, ha a középiskolai tanári létszámot szaporítani nem szabad? A helyzet egyszerre átalakul, a korábban tapsolók és lelkesülők egyszerre más színben látják a helyzetet, ha a kis tízéves fiúk ilyenkor a középiskolából kiszorulnak.

Az ilyen dolgot az emberek rendszeren úgy képzelik el, hogy a saját gyermeke kerüljön be és a másé maradjon kívül. E téren egészen komi-

kus helyzetek állanak elő. A kommunizmus utáni igazoltatások alkalmával volt egy igen szigorú férfiú, aki mindenkinek a nyakát akarta törni, aki a proletárdiktatúrával bárminő érintkezésbe került. Utóbb kisült, hogy ő maga is tett bizonyos koncessziókat s mikor ezt szemére lobbantották, azt mondotta, hogy az más, mert hiszen személyében volt fenyegetve. Természetes, hogy a többiek közül is, akik fölött olyan kegyetlenül pálcát tört, sokan nem a maguk jószántából tranzigáltak, hanem maguk vagy családjuk biztonsága érdekében. Hát így van a beiratkozásoknál is, ha valakinek a saját gyermekéről van szó, – az már más!

Persze nem elég az, ha valaki bejut az iskolába, hanem az iskolában a nevelés szellemének is olyannak kell lenni, amely nem a fix állás mankójára való rátámaszkodásra, hanem az életben való aktív eligazodásra készít elő. A neonacionalizmusnak is, amelyet többször fejtegettem, az a lényege, hogy olyan pozitív gondolkozású aktívabb magyar embertípust tudjunk kitermelni, amelyik mint az orosz uralom alatt a lengyel középosztály, meg tud birkózni az élet nehézségeivel.

Általában az utóbbi évtized vitái ezt a kérdést nemhogy felderítették, de elhomályosították, mert hiszen a nehézségek végső oka az, hogy a magyar középosztálynál, ahol a kiegyezés korában tiszta volt a családi élet, elég sok gyermek született. Ezek még a háború előtt születtek, élnek, felnőttek és az egyetemre igyekeztek. Nem is hiszem, hogy azt a királyi táblai bírót, azt a pénzügyigazgatót, azt az orvost vagy mérnököt kapacitálni lehetne arra, hogy ne neveltesse gyermekét, mert értelmi proletár lehetne belőle, hanem adja inkább zsákhordónak, szabóinasnak vagy

géplakatosnak, mert bizony azok között is tömérdék a munkanélküli és legutóbb, amikor Szegeden és határában ínséges földmunkát kellett végezni, jelentkeztek arra borbélyok, lakatosok, pincérek is, mindannyian munkátlanok.

No meg ezenfelül az osztrák-magyar monarchia felbomlása után demokratikusabb lett itt a világ és a kispolgár és az alacsonyabb közalkalmazott is taníttatni igyekszik gyermekét, ha azt hiszi, hogy majd boldogulni fog és nem gondolnám, hogy szegényember tehetséges gyermekét az iskolából vissza lehetne verni pusztán attól a gyanútól vezetve, hogy esetleg majd értelmi proletár válik belőle.

Ha mostani nehéz helyzetünk jobbra nem fordul és különösen ha állandóan reménytelennek festjük a jövő generáció helyzetét, mert hivatalos állás elég nem lesz, akkor ezzel a beállítással csak egy eredményt fogunk elérni, azt, hogy az *egyket bevisszük a magyar középosztályba is*, hogy majd *nem fognak azok a fölöslegesnek hitt új emberkék megszületni* és e révén méginkább demoralizáljuk azt a magyar családot, amelynek keretében, mint azt a felsőházban Bernát István oly világosan kifejtette, mindig több lesz a válás.

En nemzetem jövőjében bízva hiszem, hogy a magyar középosztályú anyák meddővé válni nem fognak. De ha ez be is következne, jó darabig még a háború előtti időkből népes korosztályok fognak átlépni az életbe, mert a háború csak tizenhat évvel ezelőtt kezdődött és a háború előtti születési arányszám is jelentékeny volt.

Nagyon hasznos lenne, ha ezeket a gondlatsorokat Magyarországon mentül többen végiggondolnák, mert Magyarország a végig nem gondolt gondolatsoroknak a hazája. Az emberek a

logikai következtetések fonalát csak addig a pontig vezetik le és követik, ameddig az ő felfogásuknak kedvez és nem mennek tovább, különösen akkor nem, ha a tovább vezetett konzekvenciák már egészen más képet mutatnak. Gondolja csak át mentül több szülő, mi lenne ebben az országban, ha nemcsak újabb első osztályokat nem tudnánk a középiskolákba beállítani, hanem a meglevő középiskolák számát is apasztani kellene és a szülők ott szorongatnák kezükben annak a kis matrózruhas emberkének a kezét, akit az apja be akart íratni az iskolába, de visszautasították, s most nem érti apjának ingerült elkeseredését, pedig hát arról van szó, hogy azt a nagy hajtókánkat, amit életnek neveznek, ő nem hajthatja tovább, mint szerencsés társai kint a játszótéren, a játékkarikát.

Hogyan változik meg szeptemberben a magyar középiskola?

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. augusztus 10-i számában

A magyar nemzetet kettős válság gyötri: az egyik mezőgazdaságunk, a másik értelmi középosztályunk válsága. A gazdasági konjunktúrák tapasztalás szerint gyorsabban változnak. A háború alatt és után magas volt a mezőgazdasági termények ára, de ezt a konjunktúrát előbb feszültség, utóbb komoly nehézségek váltották fel, amelyek szintén nem fognak állandósulni, amint a szép időt is eső és a borús időt megint napfény követi. Ennél sokkal komplikáltabb a magyar középosztály válsága, ahol nem is egy, hanem két nemzedék nehézségeiről van szó.

A középiskola kifejezetten a magyar értelmi középosztály iskolája. A népiskolát, a polgári iskolát és alsóbbfokú szakiskoláinkat túlnyomóan a nép széles rétegei látogatják, a középiskolának azonban az a lényege, hogy *a főiskolai tanulmányokra készít elő* és így az a magyar középosztály járátja oda gyermekét, amelyik azt akarja, hogy miként az atyák, úgy a gyermekek is tanultságuk, tudásuk, magasabb műveltségük révén érvényesüljenek az életben.

Már múlt vasárnapi cikkemben megírtam, hogy nincs abszolút kultúrpolitika, vagyis nincse-

nek tisztán pedagógiai megfontolás alapján kiagyalta olyan eszményi iskolatípusok, amelyeket az egyes nemzeteknek mint legjobbat egyszerűen át kell venniük. Minden nemzetnek saját különleges szükségletei alapján kell kialakítania kultúrpolitikáját és pedagógiáját.

A középiskola terén figyelembe kell venni a magyar értelmi középosztály előrelátható helyzetét, jövőjét és úgy kell középiskolánkat megkonstruálnunk, hogy olyan tulajdonságokkal, neveléssel, tudással, ismeretekkel lássa el a felnövő nemzedéket, amellyel a létért való küzdelemben a legkönnyebben fog boldogulni. Itt semmiféle szentimentalizmus nem segít, a doktriner elfogultság kész veszedelem, mert arról van szó, hogy középosztályunk fiai a jövő évtizedekben az életért való harcban siralmasan el ne bukjanak.

Vagy öt évvel ezelőtt a humanisztikus gimnázium és a reáliskola közé mint közbülső iskolafajtát behoztuk a *reálgimnáziumot*, amelynek lényege abban áll, hogy a két holt nyelv közül a görögöt elhagyja, csak a latint tartja meg és inkább *két modern nyelvre helyezi a fősúlyt*. Ez azonban csak az első lépés volt és mihelyt láttuk, hogy a szülők bizalma kifejezetten az új iskolafajta felé fordul és amikor a külföldi Collegium Hungaricumokból és ösztöndíjas helyekről immár szép számmal jönnek vissza az angol-, francia-, német- és olasz-szakos fiatal középiskolai tanárok, akkor megtehettük a második lépést, amely abban áll, hogy a *latin nyelv oktatását* ugyan meghagyjuk, de *némileg csökkentjük, az első osztály helyett jövőben a harmadikban kezdjük és helyette a modern nyelvek és az anyanyelv tanítását mélyítjük el*.

Az a tény, hogy most szeptemberben a reál-gimnáziumok első osztályában a tízéves gyermeknek már nem kell a latin nyelvvel bajoskodnia, számottevő változást jelent középiskolai oktatásunkban, amely lényegében nem más, mint *szá-molás a magyar értelmi középosztály megváltozott helyzetével*, erőfeszítés abban a tekintetben, hogy legalább két modern nyelv közvetítésével a jövő nemzedéket a létért való küzdelemben *verseny-képesebbé* tegyük, mint amilyenek az atyák, akik bizony a mai nehéz időkben sokszor hiányát érzik a modern nyelvek tudásának.

A modern nyelvek tanítása kulturális orientációt is jelent. Addig, amíg a német hivatalos nyelvvel bíró osztrák-magyar monarchiának voltunk kiegészítő része, a német nyelv tanítása egészen más jelentőségű volt, mint ma. Egyfelől szüksége volt rá az egyéves önkéntesnek is, hiszen bizonyosfokú német nyelvtudás nélkül még tartalékos tiszt sem lehetett, másfelől éppen a német nyelv kényszerítésénél fogva sokan a germanizáció veszélyétől is félték. Az osztrák-magyar monarchia felbomlásával a helyzet gyökeresen megváltozott; ma már abban a tekintetben, hogy milyen nyelveket tanítsunk az iskolában, semmi-nemű külső kényszer nincsen, mindent úgy igazíthatunk el, ahogy saját érdekeink azt kívánják.

Kétségtelen, hogy az Ausztriával fennállott 400 éves viszony következtében a német kultúrának meglehetősen egyoldalú uralma alá kerül-tünk. A kiegyezés korában a német nyelven kívül a gimnáziumban nem is tanítottak más modern nyelvet, a reáliskolában pedig a németen kívül csak kevés franciát. Az angol és az olasz nyelv nem volt kötelező tantárgy. Új helyzetünk következménye volt, hogy immár négy nyelv között

lehet választani és hogy az *angol és olasz is bevonult mint kötelező tantárgy reálgimnáziumainkba és reáliskoláinkba*. De ezenfelül a bécsi és berlini Collegium Hungaricumok mellett, amelyek a német kultúra körében állanak fenn, nagy Collegiumunk van Rómában és nagyszabású ösztöndíjat osztunk ki évente angol és egyesültállamokbeli, meg a párizsi és genfi francia egyetemekre is. Az elitképzésnél tehát szakítottunk a korábbi egyoldalúsággal és ösztöndíjasainknak több mint a fele ma már nem német főiskolákon, laboratóriumokon, klinikákon és intézetekben képezi magát tovább. Egy-két évtized múltával ennek szemellátható lesz a hatása. A magyar értelmi közép osztály kebelében lesznek nagy számmal angol, francia, német és olasz műveltség világában továbbképzett tagjai és így nő *kultúránk többoldalúsága és éppen e révén függetlensége*.

De ha ekként nem akarunk a német műveltség egyoldalú uralma alatt állni, nem hunyhatunk szemet az előtt a hatalmas tény előtt, hogy a *világnemzetek közül tőszomszédságban a németiséggel élünk*, aminek a szellemi és a gazdasági életben, kultúrában, iparban és különösen a kereskedelemben megvannak a *természetes következései*. Más szóval *a modern nyelvek közül leginkább a németre vagyunk rászorulva*, csak arra kell ügyelnünk, hogy ebből a helyzetből *kulturális monopólium ne álljon elő*.

A latin nyelvet eddig a reálgimnáziumban nyolc éven át tanították, *ezután a harmadik osztályban kezdik és az oktatás majd hat évig folyik. Lenn, az alapvetés fontos éveiben két esztendő fel szabadul, amelyet korábban a latin nyelv nagy óraszámra tartott lekötve*. Most helyette a német nyelvre és az anyanyelvre helyezünk majd nagyobb súlyt.

Az ötödiktől kezdve azután minden reálgimnáziumban tanítunk egy másik modern nyelvet: az angolt, franciát vagy olaszt.

Az élő világnyelvek tanítása mellett az *anya-nyelvre, a magyarra* nagyobb gondot fordítunk. Ma sajnos érettségizetteknél is gyakran találkozunk olyan fogyatkozásokkal, amelyeknek nem volna szabad előfordulniuk. Helyesírási hibák és idegenszerűségek gyakoriak. Es éppen az idegenszerűségek ellen különösen nehéz védekezniök a művelt embereknek. Mai helyzetemben például naponként négyféle nyelven kell olvasnom és háromféle nyelven kell mindennap beszélnem. Minduntalan rajta kapom magamat, hogy majd idegen szót, majd idegenszerű szerkezetet használok. Es ilyenféle behatásoknak igen sokan ki vagyunk téve, hiszen ez a parányi magyar nép itt él germán, román és szláv népek nyelvhatárán s nincsen család, amely nemzetiségileg vegyes ne volna és ez természetesen érezteti hatását a nyelven, a beszéden is. Mi lehet most már az élet ez elemi nyomásának ellenszere? Csakis kettő: a magyar nyelvtudomány behatóbb művelése és irodalmunk örök értékeinek, a magyar nyelv nagy mestereinek állandó olvasása.

Bízvást elmondhatjuk, hogy a nagy nyugati nemzeteket is beleértve nincsen a világirodalomban literatúra, amely az illető nép részére nagyobb nemzeti erőforrás lenne, mint a mi számunkra a magyar irodalom. Ha valaki meg akarja érteni a magyar nemzet tüneményes fellendülését a XIX. században, akkor csupán a politikai történelemben ennek magyarázatát nem találja meg. Nemzeti megújulásunk kulcsa a magyar szellemiség, különösen irodalmunkban, nyelvészetünkben, történelmünkben, általában szellemi tudományainkban van.

Csak e réven mélyíthetjük el a nemzeti érzést is.

Már Széchenyit is megragadta Virág Benedeknek egy mélységesen igaz mondása: «Jó magyarnak lenni nehéz, de nem lehetetlen» és ami igaz volt több mint 100 évvel ezelőtt, az fokozottan igaz Trianon után. Ma nem előnyös magyarnak lenni és féltő, hogy ha a nemzeti érzést teljes erejében fenntartani nem tudjuk, nem fogja-e kivándorlás ritkítani sorainkat. Valószínű, hogy a magyar értelmiség fiai közül azok, akik nemzetközi diplomához jutnak: mérnökihez, orvoshoz, gyógyszerészihez és e mellett modern nyelveket beszélnek, szerencsét próbálnak majd külföldön, különösen tengerentúli országokban. A meggazdagodott gyarmatországok középosztályainál újabban némi húzódozás mutatkozik attól, hogy különösen tropikus vidékekre menjenek. Máris mennek és majd fokozottabb mértékben mennek oda magyar mérnökök és orvosok. Végzetes lenne, ha ez a távozás lelki kivándorlás is lenne, ha az, aki kenyeret keresve kimegy, azzal az elgondolással távoznék, hogy a hazájától is elszakad, hogy végleg távozik. Én mindig bámúltam az olasz kivándorlót, aki – diplomás ember, vagy egyszerű munkás – magát kint a világban úgy tekinti, mint ideiglenesen ott tartózkodót, aki mihelyt valamelyest megszedi magát, hazájába visszatér. Ha a magyar intelligencia nyelvismerettel, tudással és energiával győzi, odakünt könnyen boldogul és nem is veszítjük el végleg akkor, ha nemzeti érzését annyira meg tudjuk edzeni, hogy eleven marad időn és téren át.

Újabban divattá lett arról beszélni, hogy minden iskolafajtának sajátos nevelési eszmény felé kell vezetnie a rábízott ifjúságot. Legyen a magyar reálgimnázium, úgy mint megreformálva most

szeptemberben kapuit megnyitja, a magyar értelmi középosztály új igényeinek az iskolája s neveljen mélységesen hazafias, modern nyelveket bíró, pozitív, az eddiginél aktívabb nemzedéket, amely fel tudja venni a létért azt az újfajta küzdelmet, amely Trianon után sokkal keményebb, mint a kiegyezés korában volt.

Ez a magyar reálgimnázium belső programja.

Ferencz József emlékezete I.

Megjelent a Budapesti Hírlap
1930. augusztus 17-ismájában

Akik ma ötvenes, hatvanas, hetvenes éveinket éljük, valamennyien az ő korának vagyunk neveltjei és hatalmas egyéniségének befolyása alatt álltunk. Közülünk azok, akik negyvennyolcasok voltak, érezték azt az óriási ellenálló erőt, amelyet ezzel a magyar politikai ideológiával szemben kifejtett és a legtöbben az ellenfélben is megbecsültek azt a következetességet, amellyel a maga politikai alapelgondolását képviselte és védelmezte. Mi pedig, akik abban az időben a gyakorlati politika számára a hatvanhétben láttuk a járható utat, őszinte ragaszkodással vettük körül alakját, amely a korrall nőttön-nőtt. Ha tisztán ennek a hangulatnak adnánk át magunkat, ami a legtöbbünk lelkében ma is él, akkor Ferencz József-kultusz fejlesztésére és ápolására kellene szorítkoznunk és nem írhatnánk róla történeti méltatást, amelyben a kegyeletnek már nem szabad nagyítani és eszményíteni és a kritika hangját sem szabad elnémítani.

Az emberek mindig szerették, újabban pedig, a szintézisek korában egyenesen divattá vált, hogy történeti alakok és események lényegét pár egyszerű képletre vezessék vissza. És valóban nagy is a kísértés két ilyen összefoglaló tétel fel-

állítására, mert a valószínűség látszatával lehetne mondani, hogy *Ferencz József hét évtizeden át fel tudta tartóztatni a monarchia felbomlását* és hogy hazánk az ő uralkodásának folyamán alakult át középeurópai modern állammá. Ezek a tételek százszázalékig nem állanak, de igen sok bennük a valóság.

Amikor az újkor elején a burgundi, a spanyol, és a Jagelló házasságok révén a Habsburgok világbirodalma megalakult, nem egységes állam, hanem népkonglomerátum jött létre, amely Spanyolország elvesztése óta sem változtatta meg alapjelleget. III. Károly, Mária Terézia és az utána következő Habsburgok birodalmában vegyesen egymás mellett éltek román, szláv és germán népek, meg mi, magyarok. De a francia forradalom és a napóleoni háborúk visszahatásaképpen megszületett a nemzetiségi elv, amelynek a lényege az volt, hogy minden néprajzi egységnek, minden népnek joga van ahhoz, hogy külön is önálló államot alkosson. Egyfelől a Habsburgok monarchiájának egész szerkezete, belső összetétele, másfelől a nemzetiségi elv – a tizenkilencedik és a huszadik századnak ez az uralkodó eszméje – szöges ellentétben álltak egymással, ezért az állambölcselek és publicisták egyaránt hirdették a Habsburgok monarchiájának szükségszerű felbomlását. De már az egykorúak is felismerték azt a hatalmas *összetartó erőt*, amelyet *Ferencz József egyénisége* képviselt, mert a monarchia bomlását jóformán kivétel nélkül, Ferencz József halálával kapcsolatban jósolták, ami azután valóban be is következett. Tisza István alatt miniszterelnökségi államtitkár voltam akkor és egészen jól emlékszem, hogy szinte az összes irányadó embereken az a nyomasztó megérzés vett erőt, hogy nemcsak egy fájdalmas

esemény, hanem egyúttal nagy szerencsétlenség is történt, amelynek kiszámíthatatlanok lesznek a következményei a magyar nemzetre. Igaz – és ennyiben szorul korrektívumra a felállított első tétel – ő is vesztett el tartományokat, előbb Lombardiát, azután Velencét, de birodalmának az a főtörzse, amely a Kárpátok medencéje körül tömörült, érintetlenül megmaradt, sőt azt még Boszniának és Hercegovinának kétes értékű szerzeményével is gyarapította. Igaz ugyan, hogy Ferencz József államművészetének alapvonása inkább passzív volt, de a bomlás veszedelmének kitett nép- és országkonglomerátum élén veszedelmes is lett volna a fantáziának nagyobb szárnyalása, a nyugtalanságot kiváltó erősebb aktivitás, amely megrázva a laza szerkezetet csak annak bomlását siettette volna. De azért tagadhatatlanul valami egészen sajátos nagy volt abban a szívósságban, amellyel az őseitől örökölt országok együttmaradását és bizonyos egységét igyekezett fenntartani, miközben az egység mozzanatát mindig kisebb és kisebb körre volt kénytelen vonni, a végén főleg a külügyekre és a hadseregre.

A második leegyszerűsített tétel, amellyel Ferencz József uralkodásának kvintesszenciáját bizonyos túlzással jellemezni lehetne, az, hogy *Magyarország az ő hatvannyolcéves uralkodása alatt lett modern állammá*. A tétel korlátozásra szorul, mert a reformkorban Széchenyi fellépése óta a nemzetet mindinkább áthatotta a haladás szükségességének tudata, sőt az írók, a szellemi ébresztés gyönyörű munkáját még Mária Terézia uralkodásának a végén megkezdték. A nagy átalakulási folyamat tehát már sokkal előbb és a nemzet saját kezdeményezéséből megindult. De túlbecsülik azoknak a reformoknak az értékét is, amelyeket az önkény-

uralom az ötvenes években társadalmi, gazdasági, igazságügyi és kulturális téren feloktrojált, mert az újítások idegen szellemben fogantak, önkényesen hajtottak végre és így a nemzet belső ellenállását felkeltve, igazi hasznot csak részben okozhattak. 1867-ben azután egy olyan fejlődés indult meg, amelyet történelmünk legnagyobb korszakai-val is párhuzamba lehet állítani.

Általában Ferencz József uralkodását két élesen elváló részre kell osztani. Az első 1848-ban Olmütz-cel indult el és Königrätz-nél fejeződik be akkor, amikor a porosz gyalogság elfoglalta a chlumi dombot. A második a budai koronázással kezdődik és tart a schönbrunni elalvásig azon az emlékezetes 1916-iki késő őszi estén.

Az első korszak elején I. Ferencz József jóformán gyerek még. Schwarzenberg Félix és Bach Sándor a katasztrofális emberek, akik az ő nevében ragadták kezükbe a hatalmat. Végzetes volt, hogy ezek az emberek két alapszámításukban tévedtek. Iszonyatos az, ha évek hosszú során át következetesen kiépített politikai rendszer alapelvei hibásak. Schwarzenberg elsiklott afelett, hogy csak idegen erővel, az orosz intervenció következtében győztek s így olyan erőviszonyokat vettek alapul, amelyek nyomban megváltoztak, mihelyt Oroszország elhidegült, sőt ellenségessé vált. No meg azután Bach és Schmerling germanizációt, centralizációt és abszolutizmust hirdettek akkor, amikor a Habsburg-országkonglomerátum belső összetétele és a korszak iránya minden mást inkább megbírt volna, mint éppen ezt a három kormányzati elvet. A Habsburgok birodalma önálló országokból és öntudatos nemzetekből tevődött össze, amelyeket természetesen nem lehetett olyan centralisztikusan kormányozni, mint

az egységes Franciaországot. A németiség a monarchia népességének csak egyötödét tette s így nyilvánvaló politikai képtelenség volt, hogy ez az egyötöd a vele szemben álló négyötöd többséget abszorbeálja. Hiszen még nagy többségek is nehezen tudnak kisebbségeket beolvasztani. De meg az abszolutizmus mellett is veszedelmes volt elvi alapon kiállni egy olyan korban, amelyben az összes népek vágyai az alkotmányos fejlődés felé irányultak. A politikának ilyen természetellenes beállítása belső elégedetlenséghez, az állami gépezetnek a lakosság érzelmeitől való elválásához vezetett, ami azután a hadsereg katonai értékét és harcképességét is csökkentette és elvezetett 1859-ben, 1866-ban az olasz és a cseh harcmezők katasztrófáihoz, amelyek csak látszólag voltak katonaiak, lényegükben azonban végső kifejlődései voltak a tizennyolc éves hibás politikai beállításnak. Ahogy a dolgokat Schwarzenberg, Bach és Schmerling beállították, azoknak közel két évtizedes további kialakulása belső következetességgel vezetett el Magentán és Solferinón át a königrätzi összeomlásig. Tragikus volt, hogy Schwarzenberg nemcsak a politikai elgondolásokat hibázta el, hanem az Újépületben és Aradon vérengzett is, ami az új rendszerre ólomterhet rakott: az ódiumot.

Közben Ferencz József tizennyolc éves gyermekemberből harminchat éves fiatal férfivá fejlődött és amint önállósága nőtt s tapasztalatai gyarapodtak, mindinkább látta, hogy az Olmütz után beállított rendszeren változtatni kell. A tanácsadók politikája helyett mindjobban kialakul Ferencz Józsefnek saját politikája és nagyságának egyik legigazabb bizonyítéka az, hogy minden álszégyentől menten, amivel a régi Ausztria hivatalnok-

miniszterei önérzetét ingerelni akarták, kemény lelki küzdelmek után el tudta határozni magát az elkerülhetetlenné lett rendszerváltozásra.

Alig indult még államférfiú nagyobb megterheléssel neki új útjának, mint Ferencz József Magyarországon 1866 után. Es hogy milyen nagy volt, talán az bizonyítja a legjobban, hogy Újépület és Arad után, a Bach-éra kegyetlen szenvedései, Schmerling perfidiája s az országra mért annyi csapás után ötvenéves férfias és becsületes kormányzással el tudta érni, hogy halálakor, 1916-ban, jóformán az egész nemzet mélységes gyászba merült. 1867-től állandó személyes közrehatásával valóban új Magyarország alakult ki, amely a világháborúban emberfeletti erővel küzdött és csak egy világkonjunktúra által legyőzve, Trianon ellenére is életképes maradt. Hiszen még ma is sok tekintetben azokból az energiákból élünk, amelyek a kiegyezés korában I. Ferencz József alatt gyűltek fel.

Ujabbán a külföldön könyvek jelentek meg és láttunk méltatlan beállításokat is, de ez mitőlünk, magyaroktól egészen idegen; a mi szemünkben Ferencz József mint talpig férfi áll, aki attól az időponttól kezdve, hogy Simor primás a Mátyás-templomban fejére tette Szent István koronáját, összefogva a magyar nemzettel, *királyi munkájával* segített nekünk megépíteni egy új országot.

Ezért áldott is marad köztünk mindig nagy emlékezete.

Ferencz József emlékezete II.

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. augusztus 17-i számában

A mai napon éppen száz éve annak, hogy Bécsben meglátta a napvilágot az az uralkodó, aki korának egyik legmarkánsabb egyénisége volt és aki hatvannyolc éven át intézte a magyar nemzet sorsát: I. Ferencz József. A halottak gyorsan lovagolnak, – énekelte egy német költő és valóban, annak ellenére, hogy alig tizennégy évvel ezelőtt hunyt el, mint egy rég letűnt kor történelmi alakja jelenik meg szemünk előtt, akik pedig életünk javarészét az ő uralkodása alatt éltük le. Éppen a viszonyoknak ez a teljes és gyökeres megváltozása teszi számunkra lehetővé, hogy tárgyilagosan foglaljunk állást vele szemben annak ellenére, hogy másfél évtized múlása különben még rövid történelmi távlat ahhoz, hogy valakiről igazságosan lehessen ítélni.

Ferencz József meghitt tanácsosainak ismételtén mondotta, hogy önmagát tekinti a modern Magyarország megalkotójának. Azt a tüneményes fejlődést, amely a három hegy és négy folyó országában 1867 után megindult és a világháború kitöréséig tartott, a maga művének tekintette, de amint Tisza Istvánnak mondotta, még őrá, mint a mű alkotójára is, felemelő és hatalmas meglepetés volt az a lendületes erő, amelyet a magyar

nemzet a világháborúban kifejtett s e réven való-
sággal gerincévé vált a létért küzdő kettős monar-
chiának.

Annak ellenére, hogy a kiegyezés korában a koalíciós korszak kivételével a hatvanhetes párt volt többségben, mégis a nemzeti közfelfogás – vagy legalább is annak számottevő része – többször szembefordult Ferencz József politikájának egyes sarkalatos tételeivel, amelyből semmi körülmények között nem volt hajlandó engedni. Egy időben divatba jött róla, mint a legalkotmányosabb királyról beszélni, de ő sohasem adta tanújelét annak, hogy ennek a megtisztelő jelzőnek különösebben örülne. 1867 után igyekezett alkotmányosan uralkodni, de viszont meg volt arról győződve, hogy néhány kormányzati elv elhagyása vagy néhány intézmény átalakítása a monarchia bomlásához vezetne. így, ha az elé az alternatíva elé állították volna, hogy vagy az alkotmányosság, vagy a monarchia bomlásának megakadályozása között kell választania, bizonyára a második megoldáshoz nyúl.

Korábban a nemzet érdekében nem lett volna célszerű annak taglalása, hogy ezekben a nézeteltérésekben tárgyilag kinek volt igaza. Ma azonban, mikor ezek a kontroverziák már egészen és teljesen történelemmé váltak, annál tanulságosabb egyikkel-másikkal foglalkoznunk, mert az a gyengénk továbbra is megmaradt, hogy ügyesen szított hangulatok időnként magukkal ragadják a nemzeti közvéleményt még oly irányokban is, amelyekben menni nem célszerű.

Így kényesen örködött Ferencz József a fölött, hogy fenn kellett tartani a kettős monarchia nagyhatalmi állását. Hányszor hangzottak el dörgő tapsvihartól kísérve tüzes beszédek a nagyhatalmi

állás nagyzási hóbortjával szemben, hányszor mondták, hogy nem bírjuk a nagyhatalmisággal egybekötött fegyverkezés terheit, hogy le kell roskadnunk az akkori adók súlya alatt és hogy minek az nekünk. Hát igen. Ma nem vagyunk nagyhatalom és milyen fájdalom azt látunk, hogyha nem is vagyunk többé *négligeable*, mégis csak gyöngébb hangszeren játszunk az európai koncert zenekarában és a világ nagy kérdéseit bizony nélkülünk intézik el. Különösen, akik Magyarország nevében politikai vagy gazdasági téren külügyi tárgyalásokat folytattak, érezték és látták, mit jelent az, hogy többé nem egy ötvenmilliós nagyhatalom, hanem egy kilencmilliós, lefegyverzett kis ország nevében tárgyalnak és beszélnek.

Ferencz József semmiesetre sem tágított volna a közös vámterülettől és a közös jegybanktól. Döntő audienciák alkalmával mindig hangsúlyozta: csodálja, hogy közgazdasági tekintetben iskolázott ember mint ismerheti félre azt a hatalmas erőt, mely abban áll, hogy a monarchia valósággal eszményi gazdasági egység, amelynek különböző vidékei egymást csodálatos módon kiegészítik, mert egy ilyen nagy gazdasági terület hihetetlen előnyökkel jár részei számára. Sokszor mondta azt is, hogy a pénzügyileg gyengébb Magyarországnak a közös jegybank óriási előnyt jelent. Es bár mindez nyilvánvaló volt, mégis micsoda hangulatot sikerült felkorbácsolni a közös vámterület és a közös bank ellen, úgyhogy a végén ki kellett eszelni egy olyan furcsa formulát, hogy bár a külön vámterület jogi állapotába kerültünk, mégis tényleg fennmaradhatott a közös vámterület.

Rossz szemmel nézte az obstrukciókat is, mert tisztán látta, hogy nemcsak Ausztria, de Magyar-

ország belpolitikai szerkezetében is rengeteg volt a bomlasztó elem, amely öntudatosan vagy öntudatlanul mint centrifugális erő kifelé orientálódott. Ismételten figyelmeztette tehát a magyar államférfiakat, hogy a parlament rendjének magyar részről való megbontása és e révén az állam központi és legkényesebb szervének bolygatása kimondhatatlan veszedelmeket rejt magában. Ezért helyeselte Ferencz József Tisza István házszabály-reformterveit, amelyek a monarchia nagy létkérdéseit érdeklő katonai törvények alkotmányos leltárgyalását is biztosíthatják. Ha ma lehiggadt lélekkel visszatekintünk ezekre az obstrukciós harcokra, lehetetlen – fájdalom – fel nem idézni azoknak meddő emlékeit.

De ezektől a kontroverziáktól eltekintve, amelyeknek során bizony az igazság nem mindig volt a mi részünkön, Ferencz József szívvel-lélekkel fogott össze velünk abban a nagy reformmunkában, amely az új Magyarország felépítésére vált szükségessé. A levéltári kutatások mindinkább nyilvánvalóvá teszik, hogy I. Ferenc reakciója mennyire megbénította az osztrák népek és a magyar nemzet erőit egyaránt, hogy a francia forradalom kitörésétől egészen a negyvenes évek elejéig közel négy évtizedet veszítettünk el, míg más nemzetek rohamosan fejlődtek és ezt azután utólag kellett behoznunk. Ennek a nagy behozásnak volt az ideje a kiegyezés kora, amit mi magyarok – ha nem akarunk hálátlanok lenni nagy királyunk emlékéhez – bízvást nevezhetünk Ferencz József korának. De ami elmúlt, vissza nem jö – mondja az ének. Ferencz József korát, azoknak az időknek szellemét, a rombadőlt kettős monarchiát visszahozni többé nem lehet és ezért azoknak az energiáknak a felhasználásával is, amelyek Ferencz

József korában gyűltek fel a nemzet akkumulátoraiban, a jövő felé fordulva kell keresni a nemzet számára a trianoni útvesztőből kivezető ösvényeket. A *jövőbenzés politikája* azonban nem lehet a feledés és hálátlanság politikája és ezért nem mehetünk el hideg szívvel a születés százéves évfordulója mellett, – nem mehetnek el így közülünk különösen azok, akik míg uralkodott, meggyőződéssel szolgáltuk ezt a királyi férfiút.

Éppen ezért a mai centenárium alkalmával a minisztertanács hozzájárulásával megbízást adtam Angyal Dávid egyetemi tanárnak, a bécsi magyar történelmi intézet igazgatójának, *Ferencz József életrajzának megírására.*

Termékeny ünnep

Megjelent az «Új Nemzedék»
1930. augusztus 20-i számában.

Mi, magyarok különösen, amíg a trianoni szerencsétlenség nem szakadt reánk, ünneplő nemzet voltunk. Szívesen rendeztünk legkülönfélébb természetű ünnepeket, sőt még Trianon után is örömmel vigasztaljuk ily féle módokon magunkat. Mi tagadás benne, elég gyakoriak voltak azonban a *meddő ünnepek*, amelyeknek elmúlta után marandó haszna a nemzetre nem volt.

Milyen örvendetes ellentét ezekkel a meddő ünneplésekkel szemben a *Szent Imre-év*, amely most Sincero pápai legátus úr Öeminenciája itt-tartózkodásával éri el a tetőpontját. Vegyük csak sorjába azokat a számottevő előnyöket, amelyek a Szent Imre-centenáriumról haramiának szegény nemzetünkre.

A katolikus világegyház szeme hosszú időn át rajtunk pihen. A pápa legátusán kívül német és olasz, angol és lengyel bíbornokok, saját nemzeti egyházaik vezetői jöttek el hozzánk úgy, hogy Budapesten egész kis konklávét lehetne alakítani. Az egymást követő pápák mindenkor szeretetükbe fogadták a magyar nemzetet, mint a kereszténységnek itt, a keleti végeken előharcosát. De a többi országok katolicizmusai már kevésbé vettek rólunk tudomást. A katolikus világ közvéle-

ménye sokáig nem látta, hogy micsoda óriási munkát végzett a Duna és a Tisza partján az utolsó évtizedekben a katolicizmus, hogy megsokszorozták intézményei, amelyek közül több európai mértékkel mérve is monumentális arányú, hogy a katolicizmus visszahódította a marxizmustól tömegeinek jelentékeny részét és mindinkább megnyeri az intelligenciát, amely értelmi középosztály a hetvenes és nyolcvanas években bensőleg bizony messze távolodott el egyházától. Amikor a franciák nemzeti szentjét, Jeanne d'Arcot a világegyház ünnepelte, nagyon sokan sóvárogtak nálunk is azután, vajha méltányolná a katolikus világgözüvélemény azt is, hogy az *Árpádok magyar nemzeti dinasztiája mennyi szentet adott az egyháznak*. Most végre a magyar katolicizmusnak régi nemzeti vágya teljesül és annál a kimagasló állásnál fogva, amelyet bíbornok hercegprímásunk Rómában élve betöltött és annál a tudományos tekintélynél fogva, amellyel a kiváló egyházjogász mindenütt bír, a magyar prímás kezdeményezése és fáradozása a gyönyörű Szent Imre-ünnepek alakjában íme megteremte gyümölcseit. Kétségtelen, hogy a Szent Imre-évnek egyik legörvendetesebb eredménye az lesz, hogy a magyar katolicizmus jelentőségéről a világ katolikus közvéleménye már a legilletékesebb tényezők helyi tapasztalatai alapján tiszta képet fog nyerni.

A Szent Imre-év előkészületei főképpen ráterelik nemcsak a tudományos világnak, de a magyar közönségnek a figyelmét és érdeklődését azokra a történelmi forrásokra, amelyekből értesüléseinket Szent Imréről, az ő atyjáról, Szent Istvánról és nevelőjéről, Szent Gellértről merítjük: a középkori *magyar legenda-irodalomra*. Mennyi szépség és mennyi poézis, mennyi gyönyörű epizód

van ezekben az irodalmi alkotásokban, amelyeket eddig valahogyan nem értékeltünk eléggé. A múlt század második fele realizmusának éppoly kevésbé volt érzéke a *középkor szépségei* iránt, akárcsak a XVIII. század lapos felvilágosodásának. Valahogy a világháború utáni közszellem kialakulása kellett ahhoz, hogy a magyar legendairódom rejtebb szépségeibe is bele tudjon a modern magyar olvasó hatolni. Persze, a legendák latin nyelve is sokakat elijesztett. Amióta azonban *Tormay Cécile mesteri fordításában* éppen a Szent Imre-centenárium alkalmából nagy példányszámban közrebocsátottuk Szent István, Szent Imre és Szent Gellért legendáit és Szent István intelmeit Imre herceghez, azóta a *régi magyar szellemiségnek* ezek az értékei átmentek a nemzeti köztudatba, elannyira, hogy többi figyelemreméltó legendáink művészies fordítását és közrebocsátását is tervezzük.

Csodaszép emléke marad a Szent Imre-ünnepségeknek a fiatal hercegnek az a *szobra*, amelyet *Izabella királyi hercegasszony* áldozatkészsége és *Kisfaludi-Strobl Zsigmond* mesteri vésője ajándékozott nemzetünknek. A Gellért-hegy tövében, ezen a kis magyar Riviérán, ahol enyhébb a levegő és *magyar mártírok véréből ázott a föld, egész iskolaváros van kialakulóban*, afféle *Quartier Latin*, ahol szerzetes-rendházak, katolikus, városi és állami iskolák, kollégiumok s műegyetem állanak egymás szomszédságában. Azon a téren, amelyen át oly sok magyar fiú és leány siet az iskolákba, ott áll magasan, fenn Szent Imre herceg, aki a sokkal későbbi Gonzagai Szent Alajossal lényegében rokon, az ifjúságnak, a lélektisztaságnak szentje és szimbóluma. Ma éppen a serdülő korban rohanja meg a magyar ifjúságot oly sok oldalról a legvesze-

delmesebb kísértés. Az annyi nyomorúságtól és vétektől lázas nagyvárosi életből mint egy nyugodt erkölcsi pólus emelkedik ki ez a szobor, amely állandó tanúsága marad időtlen időkig annak is, hogy a Szent Imre-centenárium *termékeny ünnep* volt.

Magyarország kulturális törekvései

A budapesti nemzetközi orvoskongresszus megnyitásán, 1930. október 5-én tartott előadás. (Fordítás németből.)

Minden évszázadnak megvannak a maga jellemző fény- és árnyoldalai. A tizenkilencedik (amely hozzánk, az idősebb nemzedékhez, meglehetősen közel áll, minthogy műveltségünk alap-elemeit két utolsó évtizedében szereztük meg) látta egyrészt a kultúrának példátlan fellendülését, amely a világtörténelem folyamán valóban páratlanul áll, másrészt azonban a szociális kérdés felmerülését is, széles néprétegek proletarizálódását, a tömegnyomorúságot a nagy városokban úgy, hogy a szociális probléma lassanként szociális világválsággá élesedett. Mindamelllett felemelő érzés fog el bennünket, ha a XIX. század történelmi forrásait, a parlamenti tárgyalások jegyzőkönyveit, egyesületi ülésekről és népgyűlésekről szóló jelentéseket s újságcikkeket átlapozzuk: mindenütt a kultúra és hordozói hamisítatlan tiszteletének jeleit találjuk. Az uralkodók egyúttal mecénások is akartak lenni a szép szeretetétől vezetve vagy legalább azért, mert ez volt akkor az udvar tekintélyének emelésére a legbiztosabb eszköz. Az országgyűlések a császárokkal és királyokkal nemes versenyre keltek és nem folyt le egyetlen költségvetési vita sem, amelyben éppen a kultuszköltségvetés hiteleinek emelését ne reklamálták volna. Külö-

nösen, ha a kormány katonai hiteleket igényelt, az ellenzék csaknem rendszeresen azzal a követeléssel felelt: inkább iskolákat, klinikákat és könyvtárakat!

És a művelődés még a legmerészebb várakozásokat is, amelyeket fejlődéséhez fűztünk, felülmúlta. Ebben a nagyszerű fellendülésben főképp az orvosi és a műszaki tudományok vezettek. Minden laikusnak be kell látnia, hogy a vakbél-operációk évenként tízezreket mentenek meg, akik azelőtt siralmasan belepusztultak; hogy Röntgen találmánya a diagnosztikát, amely korábban inkább tapogatódzás volt, bizonyos mértékben az exakt tudományok egy ágává emelte. Az ember repül, a rádió éppenséggel titokzatos módon legyőzi a földi távolságokat. En itt csak a legbrutálisabb tényeket válogattam ki, amelyek meggyőző erejének a legszélesebb tömegeknél is átütő hatásúnak kell lennie. A kultúra e nagy tettei után logikusan azt lehetett volna várni, hogy a kultúra szeretete a huszadik században még inkább növekedni fog; ez azonban, sajnos, nem következett be. Sokan panaszkodnak, hogy a *műveltség megbecsülésének csökkenése* vehető észre; én inkább azt állítanám, hogy valami érthetetlen *közömbösség* tapasztalható. Eltompulás, az érdeklődés alábbhagyása állott be, aminek oka nyilván Európának a világháború nyomán bekövetkezett elszegényedése. Az élet nyomorúsága keservesebb, a létért való küzdelem keményebb lett és ebben a szellemi atmoszférában a szociális és gazdasági problémák a művelődésnek finomabb értékeit háttérbe szorítják.

Hibák nyilvánvalóan a mi táborunkban is történtek. Ezek egy részét *kultúrexcessusoknak* nevezném. A nagyközönséghez, a kultúrértékek fogyasztóihoz a szépirodalom, a művészet és a szel-

lemtudományok állnak legközelebb. Sok modern elbeszélés olvasása azonban kínossá lett: társadalmi és szexuális problémákat tárgyalnak bennük olyan módon, ami a szaktudomány szempontjából semmi újat nem nyújt, az átlagos olvasót azonban kifárasztja a nélkül, hogy neki igazi gyönyörűséget szerezzen. Ugyanaz az eset az *atonális* zenénél; ez csak a finoman képzett zeneismerők aránylag kis csoportját érdekli, szélesebb körök részére azonban nem nyújt semmit. A *l'art pour l'art-mozgalom* a képzőművészeteket is olyan terekre csalogatta, amelyek a normális ember elemi szépérzékét nem elégíthetik ki úgy, hogy egykedvűen áll az ilyen alkotásokkal szemben. A szellemtudományok jó néhány ágában a végletekig vitt *hiperkritika* mindent szétszedett, szétmarcangolt és egy művelt hölgy nemrégén találóan mondotta, hogy a szellemi tudományok közül egyik-másik ma alig egyéb, mint rendszer csupa kétségből, mint csatamező, amelyen kivégzett elméletek hullái hevernek szanaszét.

Ha ezeknek az elmélkedéseknek alapján a mérleget elkészítjük, akkor bizvást megállapíthatjuk, hogy azokat a bajokat, amelyek a szépirodalomban, a művészetekben és a szellemtudományokban tagadhatatlanok, az *orvosi, a műszaki tudományok és általában a természettudományok legnagyobb teljesítményei* bőségesen ellensúlyozzák.

Az tehát a feladat, hogy a *szereetet a kultúra iránt* most is, a háború utáni idők nagy nélkülözései között ébren tartsuk. Ezért a modern kultúrpolitikusok és tudósok, művészek és írók a kultúra ápolásával, a kutatással és az oktatással, a szervezéssel és a szabályozással nem elégedhetnek meg; *kultúr-apostolság* egy nemére van szükség, a legszélesebb néptömegekre való ráhatás modern eszközeit nem

szabad lekicsinyelnünk, a sajtó-, egyesületi és gyűlésagitáció útjára kell lépnünk. Az Önök mostani kongresszusának üdvös hatása sem fog csak a szakkérdések előbbrevitelében kimerülni, hanem egyúttal majd felélénkíti a magyar nép érdeklődését az orvosi kultúra kérdései iránt. Ebből a szempontból is a legmelegebben üdvözlöm Önöket, igen tisztelt Uraim.

A *háború utáni psychosis* a világháborúban elvázott Európa *lelki betegsége*. Ebben a kedvezőtlen szellemi atmoszférában csak azok a nemzetek kerülnek el az elsenyvedést, amelyek a kultúra erősítő hatását teljesen méltányolják és ezt a beteg néptest újabb megerősítésére képesek felhasználni. Ha ez a tétel valamennyi európai országra érvényes, úgy Csonka-Magyarországra kétszeresen igaz.

A versaillesi, st.-germaini és trianoni úgynevezett békekötések úgy Németországban és Ausztriában, mint Magyarországon nemcsak *állami válságot és a közgazdaság összeomlását* okozták, hanem a birodalmi német, a német-osztrák és a magyar nemzet *lelki válságát* is. Mi magyarok a szörnyű megcsonkítás után mint nemzet egyáltalában életképesek maradtunk-e, avagy fokozatos elsenyvedésre, dicstelen pusztulásra vagyunk szánva? Egy nagyhatalmat, egy olyan hatalmas országot, mint a német birodalom, természetesen egy vesztett háború sem rázkódtatja meg fennállásának alapjaiban, de az osztrákoknak is könnyebb volt, mert az osztrák népnek, a nagy német nemzet alkotó részének, meg volt a lehetősége arra, hogy szellemi, kulturális tekintetben az egész Németországra támaszkodjék. Az a fennkölt érzés, hogy nem áll egyedül, hanem egy résztvevő faj rokon van mellette és mögötte, már magában véve vigasztalás és lelki megkönnyebbülés volt.

Az *elszigetelt magyarság* helyzete ellenben sokkal rosszabb volt. A magyarok faj rokonok nélkül élnek Közép-Európában. Ebben a rettentő válságban felébredtek azonban a magyar néplélek mélyén azok az őserők, amelyek ezt a nemzetet történetének válságos korszakaiban végül mindig megmentették. Mi magyarok a *világtörténelem tragikus népe vagyunk*, minthogy bennünket éppen a katasztrófák acélkeménnyé kalapácsolnak; nálunk a katasztrófák a nemzeti érzésre nem bénítólag, hanem felelevenítőleg hatnak. A dac hatalmas kiáltása: «Nem, nem soha!» távolról sem frázis, hanem a magyar lény őstalajából jő, mint a vulkános erők által felhajtott láva. Ennek a felágaskodó nemzeti érzésnek célokat kellett kitűzni. Nem volt szabad megengedni, hogy a magyar hazafiság pusztá érzelmes ömlengésben tombolja ki magát, hanem mozgató erővé kellett átalakítani és ezt az erőt *nagy eszmények szolgálatába* kellett állítani. Ezek között az ideálok között legelső sorban állott az a gondolat, hogy a magyar nemzetnek azok között a népek között, amelyek őt északról, keletről és délről körülveszik, szellemi rangját meg kell tartania és hogy a magyarságnak minden elképzelhető áldozatot meg kell hoznia, hogy műveltségét lehetően a nyugat nagy kultúrnépeinek szintjára emelje. A lefolyt húszas évek alatt aránylag nagy összegeket sikerült e kultúrgondolat szolgálatába állítani és ma már szerencsére érnek az első gyümölcsei ennek a kulturális vetésnek, amely természetesen jóval lassabban érik, mint a búza vagy a szőlő.

A magyar címer nemcsak esztétikailag szép, hanem jelképileg is mély értelme van. Mutatja a Kárpátok hegyvonalát (amely a történelmi Magyarországot körülvette) és a négy folyót: a Dunát, Tiszát, Drávát és Szávát, amelyek partjain a

lakosság élt. A Kárpátok és a négy folyó voltak azok a jelentékeny földrajzi erők, amelyek a történelmi magyar államot mint kikerekített és zárt egységet létrehozták. A Kárpátokat és két folyót, a Drávát és a Szávát, elvesztettük. Csak a Duna és a Tisza maradtak meg nekünk, amelyek számunkra sokkal többet jelentenek, mint Erdély és a magyar Alföld vizeinek levezetőit és sokkal többet, mint csupán természetes közlekedő utakat. Ezek és partvidékeik átalakítóan és differenciálóan hatottak egyrészt a nyugati, másrészt a keleti magyarság szellemének és sajátosságának kifejlődésére.

A nyugati magyarságnak a múltban jobban ment a dolga s ezért szellemileg előhaladottabb is. A mi középkori egyetemeink mind a Duna vidékén keletkeztek: a XIV. században Pécsen és a XV. században Pozsonyban meg Óbudán; Pázmány bíboros hercegprímás a XVII. században egyetemét Nagyszombaton létesítette, amelyet Mária Terézia vezető kultúrpolitikusának, Ürményi Józsefnek tanácsára, a XVIII. században az ország központjába helyezett és immár 150 éve a fővárosi egyetemet alkotja. A Tisza-vidék sokkal rosszabbul járt; a 160 éves török uralom alatt teljesen elpusztult és elnéptelenedett úgy, hogy a magyar nép energiáit sokáig a pusztaság népszaporodás és a gazdasági újjáalkotás nyelte el és kötötte le.

A keleti magyarsággal szemben történelmi igazságtalanságot kellett jóvátenni és ez volt a vezetőgondolat, amely (egyebek között) a két tiszai egyetem és 14 klinikájuk alapításához vezetett; ezek most mint két hatalmas világító torony a magyar Alföld közepén magasra kiemelkednek: északon Debrecen, délen Szeged. Mindig megcsodáltam, hogy az újkorban még a legkisebb olasz és német fejedelmek is erkölcsi kötelességüknek

tekintették, hogy országukban egyetemeket alapítsanak, amelyek oktató munkájukkal a tartományt a kulturális egység és egyéniség magasabb fokára emelték. A tiszai egyetemeknek ez a specifikus kultúrterületet alakító ereje kezd teljességében hatni és a sokáig elhanyagolt keleti magyarság a magas műveltség terén is hatalmasan megmozdul. A nagy magyar Alföldnek a török idők pusztításai után való újjáépítése a XIX. század folyamán egészen különös formát öltött. A nagy községekben, amelyekbe a lakosság a XVI. és XVII. század folyamán a török veszedelem elől összejött, a múlt században mind nagyobb számmal rajzottak ki települők a pusztába és teleszórták azt *tanyákkal*. Nemrég Debrecenből Budapestre repülőgépen jöttem és átszeltem így (körülbelül 800 méter magasságban) a magyar Alföld északi részét. És ekkor szemem előtt egy olyan kép tárult fel, amely a térképétől teljesen eltér. A térképek messze egymástól, nagy távolságban egyes nagyobb helységeket mutatnak és így azt a látszatot keltik, mintha a közbeeső területek lakatlan puszták volnának. Valósággal a helyzet egészen más. Az egykori pusztát számos major, tanya élénkíti fel. Egy 15-60 holdas birtok közepén emelkedik háza és gazdasági épülete a magyar kiscsászának, aki itt (távol a legközelebbi községtől) idillikus, szabad életet él. Szegednek vagy Debrecennek nagyobb tanyavidéke van, mint amekkora néhány régi német fejedelemség területe. Kecskemét, Félegyháza és Szentés is ilyen nagy tanyaszövetségek. Amennyire a magyarságnak ez a települési rendszere kedvező a mezőgazdaság üzemének racionalizálására, annyira megnehezíti az iskolaköteles gyermekek beiskolázását. Az utolsó öt év alatt – a *keleti magyarság* érdekében történt nagy kultu-

ralis akciónál – ezért nemcsak a két *tiszai egyetem* létesítettük, hanem úgy határoztunk, hogy az *5000 újonnan épített népiskolai osztály és tanítói lakásból* a túlnyomó többség szintén Alföldünkre esett, ahol immár sok, sok tanyai iskola működik. Továbbá törvényes úton köteleztük a gazdákat, hogy sorban egymásután a gyermekeket kocsin szállítsák az iskolába és onnan haza. Ezekben az iskolákban találunk tanyai könyvtárakat, grammo fonokat, rádiót és telefont is úgy, hogy nemcsak a tanulók, hanem a felnőttek számára is kis kultúrcentrumokká váltak.

Ilyen módon dolgozunk egyrészt a keleti magyarság érdekében, másrészt elmélyítjük kulturális kapcsolatainkat a nyugattal. Ifjúságunk között ösztöndíjakat osztunk ki Görög- és Olaszországba, Svájcba és Franciaországba, Angliába és az Északamerikai Egyesült-Államokba, Svéd- és Lengyelországba. Idevonatkozó akciónk főpillérei azonban Collegium Hungaricumaink, amelyek közül kettő német területen áll fenn: az egyik Bécsben, a másik Berlinben; továbbá van még egy Rómában is. Így tervszerűen szellemi elitet, tudományos utánpótlást képezünk és minthogy ez az akció már közel egy évtized óta tart, nagy közgyűjteményeink: múzeumaink, levéltáraink és könyvtáraink tudományos tisztviselőinek több mint egyharmada olyan fiatal tudósokból áll, akik tanulmányaik elvégzése után hosszabb ideig külföldön dolgoztak. Hasonlóan áll a dolog klinikáink, nemkülönben műszaki és természettudományi laboratóriumaink tudományos segédszemélyzetével. A fiú- és leányközépiskoláknál is csak olyanokat nevezek ki a modern nyelvek és irodalmak tanáraivá, akik hosszabb ideig tanultak német, olasz, angol vagy francia főiskolákon.

Nyolc évvel ezelőtt további kísérletet tettünk, hogy azokat a tudományos intézeteket, amelyek nem tanítással foglalkoznak, egy, az államtól független, autonóm alapon szervezett jogi személlyé foglaljuk össze. Így jött létre a Gyűjteményegyetem, amely a Magyar Nemzeti Múzeumot, a Szépművészeti Múzeumot, az Iparművészeti Múzeumot, az Országos Levéltárat, a tihanyi Biológiai Kutató Intézetet és a Csillagvizsgálót a budai Svábhegyen egyesíti kötelékében; ezt egy tanács igazgatja, amely felerészben az intézetek igazgatóiból, felerészben pedig főiskolai tanárokból áll és hasonló autonóm jogköre van, mint az egyetemeknek. Kinevezéseknél a jelölés olyan értelemben kötelező, hogy a közoktatásügyi miniszter csak azokat nevezheti ki, akiket a tanács jelölt. Ha a közoktatásügyi miniszter mégis másokat nevezne ki, a tanács a közigazgatási bírósághoz a kinevezés megsemmisítése érdekében panaszt tehet. Ez a reform az utolsó nyolc év alatt bevált és közgyűjteményeinket és kutatóintézeteinket olyan friss, eleven étellel tölti el, amire fennállásuk óta még nem volt példa.

Nagyon messze vezetne, ha egy immár kilenc esztendő miniszterség egyes állomásait részletesen leírnám; a leglényegesebb körülményekre kellett ezért szorítkoznom, tudniillik azokra az eszközökre és szervezetekre, amelyekkel kulturális életünket elmélyíteni akarjuk. Magyarország, mint gróf Bethlen István olyan szépen megformulázta, a középső és alsó Duna völgyében *elsősülöttségi jogát* nem adhatja fel és mi (akik lefegyverzetten állunk itt) ezt a létért való küzdelmet kizáróan a kultúra fegyvereivel vívjuk. Eddig munkánk nem volt teljesen eredménytelen, keletről azonban a messze távolban ijesztően dörög. Az antik, görög-római

kultúrát a *népvándorlás* elsöpörte. Ma a népeknek a vándorlásra kevesebb a kedvük, az *eszmék* azonban – mégpedig a termékenyek mellett a rombolók is – *mozgékonyabbak*. A népek vándorlása helyett egy másik nem kevésbé félelmetes vándorlást vehetünk észre, a *kommunista ideák vándorlását*, amelyek az orosz népkeverék keleti lelkében különösen veszedelmes alakot öltöttek. A Párizs körüli békeszerződések Európát téves alapon reorganizálták, e *látszatbéke után egy évtizeddel egész Európát békétlenség tölti el* s az államok és népek e laza állapotában a bolsevik propagandának aránylag könnyű a munkája. Az utolsó évezredben az emberiség legnemesebb eszméi nyugatról jöttek és fokozatosan meghódították a kevésbé művelt keletet. Most, úgy látszik, a helyzet megint megfordul és az a veszedelem fenyeget, hogy újból a kelet brutális elemei árasztják szét pusztító erőiket Európára. *Akkor* azonban vége van az emberi műveltségnek. En mégis annyira bízom a kultúrának államfenntartó és népeket gyógyító erejében, hogy meg vagyok győződve, hogy olyan kultúrnemzetek, mint a németek és magyarok, még a nagy vereség után is az emberi kultúra örökké élő forrásainál meg fognak gyógyulni.

A kecskeméti református kultúrgócpon

A Bodor Zsuzsanna szeretet-
ház avatásán Kecskeméten,
1930. október 16-án tartott
beszéd.

A *kiegyezés korának* kettős vezérelgondolása volt, hogy egyfelől milliós *fővárost* igyekeztek kifejleszteni, másfelől a *nemzetiségek* megnyerése végett különös gondot fordítottak a *perifériákra*. Igazságtalanság lenne ezért a politikáért vádolni annak a letűnt kornak államférfiait; ők azt tették, amit Magyarország akkori helyzetében és összetételében cselekedniök kellett. Hogyha azonban nem az igazságosság, hanem a politikai eredmények szempontjából tekintjük annak a politikának kihatásait, akkor nem lehet tagadni, hogy az *ország közepe*, amelyet *Duna-Tisza-közének* nevezünk, az elhanyagoltság, a másodsorba állítás szomorú helyzetébe került. Talán nem nagyítok, ha azt vitatom, hogy a Duna-Tisza-közét a maga nagy problémáival és nagy bajaival igazában csak az *újjáépítés korában* fedezték fel. Ennek a nagy darab magyar földnek nemcsak központja, hanem fővárosa is kétségtelenül *Kecskemét*, bár csudálatos módon sem Kecskemét, sem a következő délkeleti magyar nagy város, Szeged, *nem vármegyei székhely* s így a közigazgatási szervezet részéről nem is kaphatják azt az erőteljes támogatást, amely pedig igazi nagyvárossá való fejlődésüket jelentékeny mértékben előmozdítaná.

Mik hát azok a tényezők, amelyek Kecskemét nagyságát elsősorban munkálják? A *magyar gyümölcs* és a *magyar gyermek*. Gyümölcstermelése és iskolavárosi mivolta avatja Kecskemétet a Duna-Tisza-közének vezető közösségévé. Ez a kettő adja meg *Kecskemét városi egyéniségének sajátos jellemvonásait*.

Kecskemét a *Duna-Tisza-közi kálvinizmusnak* is egyik kulturális gócpontja. A magyar kálvinizmus történelmének egyik vonzó vonása, hogy idők folyamán gyönyörű kulturális tradícióktól gazdag *művelődési gócpontokat* tudott kiforrni. Keleten, Erdélyben *Nagyenyedet*, amelyet egyelőre elvesztettünk, a Tiszán túl *Debrecent*, a Tiszán innen *Sárospatakot*, *SL* Duna-Tisza-közén *Kecskemétet*, a Dunán túl pedig *Pápát*. Annak a kultúrpolitikának, amelyet Főméltóságod irányítása mellett immár kilencedik éve vezetek, protestáns vonatkozásokban egyik domináló motívuma az, hogy az ötből megmaradt *négy kálvinista művelődési gócpontot* a meglévő intézmények újjászervezésével és a megváltozott idők által szükségessé tett új intézmények létesítésével megerősítjük és kiegészítjük. *Debrecenben* most építjük a református teológiai egyetemi fakultás épületét és mihelyt az egyetem az ősrégi kollégiumból kiköltözik, azt nagyszabású református főiskolai kollégiummá alakítjuk át. *Sárospatak* gimnáziuma második emeletet kapott, kollégiumának anyaépületét itt is modern internátussá alakítottuk át és egy új angol internátus most épül. *Pápa* püspöki lakot nyert. Itt Kecskeméten pedig a mai napon két új épületet avatunk, a református tanítónőképző intézetet és a Bodor Zsuzsanna nemes nevével elnevezett ezt a szeretetházat.

Régi szó ez a szeretetház, újabban mintha ki is ment volna a divatból. Pedig szép szó és kár

lenne, hogyha nyelvkincsünkől kiveszne. Mert Bodor Zsuzsanna nagyon szerethette az ő tehetséges fiát, Kerkápoly Károlyt, hogyha az, amikor késő öregségében végrendelkezett, megemlékezett a szerető anyáról és alapítványát annak leánynevére nevezte el. Es ez a csudatevő szeretet, a Bodor Zsuzsanna gyermekszeretete és fiának, Kerkápoly Károlynak emberszeretete hat tovább az időközön át és ime annyival mindkettőjük halála után most az ő szeretetük erejéből jött létre ez a ház, amely szeretettel fogad be sok-sok dunatiszaközi kis református gyermeket.

Nagyobb eredmények elérése végett a Bodor-Kerkápoly-alapítvány három-három évi jövedelmét összerakjuk és így még a mostani gazdasági *világválságban* is minden ilyen hároméves ciklusnak gyümölcse lehet egy-egy szeretetház. Az első hároméves szakasz befejeződött s hozamából és államsegélyéből íme készen áll ez a szép kis gyermekhajlék. De már készülnek a tervek arra is, hogy az alapítvány jövedelmének második hároméves ciklusából a kereső protestáns nők számára is létrejöhessen a Balaton mellett egy újabb Bodor Zsuzsanna szeretetház.

Amikor a mai avató ünnepen öröm tölti el lelkünket, hogy Főméltóságod jelenlétében és a dunamelléki püspök úr közreműködésével két új intézménnyel egészítettük ki a *kecskeméti református kultúrközpontot*, akkor az igazság kötelességünk ké teszi, hogy hálával emlékezzünk meg azokról, akiknek közvetlen munkája ezt az intézményt létrehozta, elsősorban Sulkowski Paulina hercegnéről, a Magyar Keresztény Leányegyesületek Szövetségének elnökéről, Muraközy Gyula lelkész úrról és Münnich Aladár építész úrról; az ő irányító munkájuk, odaadó tevékenységük, szakértelmük és

egyházszeretük nélkül ez az intézmény nem jöhetett volna létre. Engedjék meg, hogy mint a magyar gyermek minisztere, meleg köszönetet mondjak oly sikeres közreműködésükért.

Főméltóságodat pedig mély hódolattal kérem, legyen kegyes a kecskeméti Bodor Zsuzsanna szeretetházat megnyitottnak nyilvánítani.

Kecskemét és Sopron között

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. október 19-i számában.

Mentül erőtlenebb a társadalom, a család, az egyesek, annál inkább rá vannak utalva intézményekre. Régebben, amikor a családok keretei még erőteljesebbek voltak, a család a beteg vagy elszegényedett tagjait eltartotta. Ma a beteg anyagi helyzetéhez képest vagy szanatóriumba vagy kórházba vágynak, a szegény pedig közsegélyre vagy ínségakcióra vár, munkátlanság esetére való biztosítást követel. Ezt a változást ki lehetne mutatni az emberi élet legkülönbözőbb terein. Mentül rosszabbra fordul a közgazdasági helyzet, annál erőteljesebb a kívánság közintézmények, a kórházak, internátusok, az árva- és szegényházak és más effélék iránt, de sajnos, – minthogy az infláció a magyar alapítványi ügyet rombadöntötte s így ilyen jövedelmek csak kis mértékben állnak rendelkezésre – éppen az államnak, a városoknak, meg az egyházaknak ugyancsak szűkös anyagi helyzeténél fogva egyre nehezebb az emberszeretet e műveinek létrehozása és különösen fenntartása.

A mostani gazdasági *világválságban* kétszerezsen örvendetes, ha mégis létrejöhetnek intézmények, amelyek keretében az olyan egyedek is boldogulni tudnak, akik a szabad élet hullámos tengerén bizonyára hajótörést szenvednének.

Rövid néhány napon belül a hazai protestantizmusnak három ilyen szép intézményét adjuk át rendeltetésének, amelyek részben alapítványból létesültek, részben pedig korábbi költségvetési évek hiteleiből, amikor az állam anyagi helyzete kedvezőbb volt. A hazai *református* egyháznak *Debrecen*, *Sárospatak* és *Pápa* mellett egyik legszámottevőbb központja *Kecskemét*. A Duna-Tisza-közének ez a tősgyökeres metropolisa a maga sajátos jellegét főképp kettőtől nyeri: a gyümölcstől és a gyermektől. A kecskeméti gyümölcs elmegy messze külföldre, ezzel szemben a Duna-Tisza-közének továbbtanulni akaró református gyermekei összesereglenek Kecskeméten. Van ott elemi iskolától kezdve fel egészen a jogakadémiáig sokfajta református tanintézet és ez a sok intézet éppen a *maga együttesében* és együttműködésében termeli ki azt a *kulturális atmoszférát*, amely nélkül igazi *iskolaváros* el sem képzelhető. Mi magyarok szeretjük anyagi erőinket szétforgácsolni, pedig sikereket éppen az anyagi eszközöknek s az azokra támaszkodva tett intézkedéseknek és létesített intézményeknek koncentráálásával lehet elérni. Ebbe a *kecskeméti református iskolaegyüttesbe* a múlt csütörtökön két újabb intézményt illesztettünk be: tanítóképzőt és szeretetházat.

A tanítóképző világos, levegős internátusában főképp a Duna-Tisza-közének tanító- és papleányai nyernek elhelyezést, ami a pedagógiával foglalkozó egész kis dinasztikiakat fejleszt ki, ahol az oktatás vágya szülőkről gyermekekre száll. Megbecsülhetetlen az, amikor a hivatás ekként összeforr a családi érzéssel és egyik erősíti a másikat. A városi tanítóképzőkben nevelkedő ifjúság sajnos gyakran vonakodik kimenni a falvakra meg a tanyákra. Kecskeméten e részben is egészségesebb szellem

uralkodik, amit bizonyára az is magyaráz, hogy Kecskemét lakosságának óriási tömegei maguk is tanyán laknak és hogy a kis tanítóképzőintézeti növendékek is jórészen falusi és tanyai szülők gyermekei. A csütörtökön megnyitott *Horthy Miklós tanítónőképzőintézet* tehát nemcsak lehetővé teszi a tanyai és falusi tanítóságnak azt, hogy modern intézmény keretében taníttathat] a gyermekeit, hanem oktatókat is nevel azoknak az iskoláknak számára, amelyek közül az ötezredik tantermet majd jövő szombaton avatjuk fel Szegeden.

De talán még a tanítónőképzőintézetnél is szebb intézmény a *Bodor Zsuzsanna szeretetház*. A XIX. század első felében, a táblalabíráknak és a nagyasszonyoknak ebben a korszakában élt egy finomlelkű nő, Kerkápoly Jánosné Bodor Zsuzsanna, aki a maga kis Károly fiát annyira szeretete, hogy az a Károly, amikor már pénzügyminiszter és professzor volt és megöregedett, még mindig élénken emlékezett vissza erre a felejthetetlen anyai érzésre. A Bodor Zsuzsanna anyai szeretete Kerkápoly Károly józan lelkében emberszeretetté alakult át, alapítványt tett szeretetház létesítésére s ennek az alapítványnak jövedelméből háromévenként egy-egy szeretetház és egy-egy óvoda létesült. Az alapítványt terhelt nagy adósságokat sikerült rendre kifizetni, úgyhogy most az első három év hozamából létrejöhett Kecskeméten az első Bodor Zsuzsanna szeretetház 3-18 éves református gyermekek számára, amely még óvodával is kiegészül. Az élet útjain elesetteknek, Amerikába kivándorlottaknak itthagytott gyermekei, tanítók és papok árvái élnek itt tiszta szobában, egyszerű, de tápláló ételmezésen s bár a szétbomlott család erős hátvédét nem élvezik, mégis lelki és erkölcsi sértetlenségben tartja meg őket az az intézmény, amelynek

keretébe belekerültek. Az érzékeny, résztvevő lelkek különös előszeretettel pártolják a beteg gyermekek intézményeit, a vakok, a siketnémák, a gyengeelméjűek iskoláit, de a kultúrpolitikusnak ügyelnie kell arra, hogy elsősorban ne bukják el az egészséges magyar gyermek, hiszen az ezekből az egészséges gyermekekből növekedő új nemzedék vállára nehezedik majd a nemzet további fenntartásának és az ország helyreállításának kötelessége.

Annyi bizonyos, hogy a Horthy Miklós-tanítónő-képzővel és a Bodor Zsuzsanna szeretetházzal gyönyörűen és célszerűen *egészült ki Kecskemét, mint református egyházi kultúr centrum.*

A hazai protestantizmusnak egy másik ilyen központja *Sopron*, egyike azoknak a városoknak, ahol Luther tanait elsőnek karolták fel Magyarországon. Ez a Sopron Trianon következtében kimondhatatlanul sokat szenved, hiszen elvesztette Sopron vármegyének éppen azt a nyugati részét, amely gazdaságának és gazdagságának alapja volt. Sopron ősi várostornyát hűségkapuvá képezte ki Kisfaludi-Strobl mester annak emlékére, hogy a város az emlékezetes népszavazáskor Magyarországhoz való hozzátartozása mellett döntött. Nem szabad, hogy Sopron népe ezen a hűségkapun keresztül kálváriaútra s ne boldogulás útjára lépjen. Sopron, a civitas fidelissima, a nagyon hűséges város iránt a magyar haza is hűséggel tartozik. Ez volt az oka annak, hogy amikor az egyenjogúságra és viszonyosságára való tekintettel a *hazai evangélikus egyháznak* is egyetemi *hittudományi kar* jutott osztályrészül, akkor ezt a Pozsonyból menekült Erzsébet tudományegyetem keretében Sopronban állítottuk fel, úgyhogy ma az *Erzsébet-egyetemnek kettős székhelye* van: *Sopron* és *Pécs*; a négy kar közül az evangélikus teológiai Sopronban, a bölcsészeti, jogi és

orvosi pedig Pécsen működik. Sopron városa még azt óhajtana, hogy az *erdészeti és bányászati főiskola, mint ötödik kar lépjen be az Erzsébet tudományegyetem keretébe*, amely esetben *Sopronnak egyetemi város jellege* méginkább kidomborodnék anélkül, hogy ez az államtól anyagi áldozatot követelne. A magyar evangélikus egyház mindig nagy számmal adott éppen a magas műveltség terén finom főket és így a múlt azt ígéri, hogy a soproni teológiai kar növendékei közül is majd számos kiváló műveltségű lelkész és teológus kerül ki. Akkor, amikor az Erzsébet-egyetem keretében immár kész evangélikus teológiai kar épületét ma rendeltetésének átadjuk, készül *Debrecenben a Tisza István tudományegyetem református hittudományi fakultásának épülete* is és így *mindkét nagy protestáns egyházunk* egy-egy hittudományi kara jóformán egy időben nyer művészies elhelyezést. Az államnak ez a gondossága meg fogja erősíteni a magyarság protestáns részét abban a tudatban, hogy a Trianon utáni időkben testvérek akarunk lenni, nagyon összefogunk mindnyájan, mi magyarok, aminek legbiztosabb záloga, ha igazságos arány szerint minden történeti egyházunknak kijut az, ami őt jogosan megilleti.

Sopron mint egyetemi város

Az Erzsébet tudományegyetem evangélikus hittudományi kara palotájának avatásán Sopronban, 1930. október hó 19-én tartott beszéd.

Egy léteért keservesen küszködő város közön-ségének csillan fel a remény újabb sugara akkor, amikor Főméltóságod a mai egyetemavató ünnepen *Sopronban, mint egyetemi városban* megjelent.

A magyar közösségeket rendszeresen azok a *városképző erők* hozták létre, amelyeket egy-egy vidék, egy-egy vármegye kitermelt. Minthogy azonban a magyar vármegyék területe aránylag kisebb, ezért az ország fővárosán kívül nem is tudunk nagyobb városokat alkotni. Sopron városa is a nyugatmagyarországi részek, főképpen Sopron vármegye városképző erőiből táplálkozott és fejlődött gazdasági vonatkozásban kereskedelmi és ipari várossá, kulturális relációban pedig iskola-várossá.

Közbejött Nyugat-Magyarország elvesztése, amely Sopront megfosztotta azoknak a gazdasági területeknek egy részétől, ahova ipara és kereskedelme kiterjedt. Annál inkább meg kell tehát erősíteni azt a másik pillért, amelyen Sopron virág-zása nyugodott, meg kell erősíteniünk *Sopront mint iskolavárost*.

Addig amíg a Királyhágón inneni Magyarországnak csak egyetlen egyeteme volt, a budapesti,

már iskolavárosnak tekintettük az olyan gócpontot is, ahol több középfokú iskola működött. Európai értelemben azonban csak olyan közösség nevezhető iskolavárosnak, amelynek iskolarendszerét a főiskola koronázza meg.

Amikor végre felhagytunk az egyetlen egyetem esztelen rendszerével és a Budapestre való centralizáció fékevesztett erőltetésével, akkor természetesen a *Dunántúlnak* mint a magyarság egyik legértékesebb és legérdekesebb nagy földrajzi egységének is meg kellett kapnia a *maga egyetemét*. Ennek a koncepciónak keretében jutott a Pozsonyból elűzött *Erzsébet-egyetem a Dunántúlra* s vált a *Dunántúl egyetemévé*. Ennek a nagy darab gyönyörű dunántúli földnek van azonban egy különös sajátossága, a Balaton a középén valósággal kettészeli, a középén nincs egy centrális fekvésű nagy város, amely automatikusan válnék az egész országrész főhelyévé. Legéleterősebb közösségei Szekszárd, Pécs, Nagykanizsa, Szombathely, Sopron, Győr és Komárom periferikus fekvésűek és a Dunántúlt határai mentén valóságos városkoszorúval veszik körül. Míg a Tiszavidéken önmagától adódott, hogy a Tisza István- és a Ferencz József-egyetemet az Alföld két nagy százezres városába, Debrecenbe és Szegedre kellett *koncentrál*ni, addig a Dunántúl sajátos földrajzi kialakulása szükségessé tette, hogy az *Erzsébet-egyetemet két székváros, a délkeleti Pécs és az északnyugati Sopron között osszuk meg*.

Mindjárt az újjáépítés korának kezdetén e város képviselője voltam és e minőségem kötelességemmé tette, hogy mindent elkövessek, hogy Sopron megkapja a Selmecről elüldözött bánya-mérnöki és erdőmérnöki főiskolát. Amikor pedig átvettem a kultuszminiszteri tárcát, Sopron régi

evangélikus teológiai akadémiaját tudományegyetemi karrá szerveztem át és azt beillesztettem az Erzsébet-tudományegyetem kötelékébe. Nekünk magyaroknak nagy nemzeti erőnyeink mellett egyik legnagyobb fogyatékoságunk a szervezőképesség hiánya. Intézményeink rendszeren izolálódnak egymástól, ahelyett, hogy magasabb egészbe integrálódnának. Ezért nem tudott eddig igazán térhódítani az az egészséges és oly közelfekvő gondolat sem, hogy a *bánya- és erdőmérnöki főiskola fakultásként olvadjon be az Erzsébet-egyetembe*, amely esetben az egyetem és a főiskola már meglévő természettudományi tanszékei az állam minden megterhelése nélkül az Erzsébet-egyetemet a most hiányzó *természettudományi fakultással* is kiegészítenék. E megoldás esetén az *Erzsébet-egyetem hat karából három*: a szellemtudományi, jogtudományi és orvosi *Pécsett*, másik három, mégpedig az evangélikus teológiai, a természettudományi, meg a bányászati és erdészeti *Sopronban* működnek és ekként Sopron fokozottabb mértékben válnék egyetemi várossá és élvezné azt az erőgyarapodást, amelyet egy közösségnek az ad meg, hogy több fakultásos egyeteme van.

A *városfejlesztő gondolat* érvényesült a fakultás telkének kiválasztásánál is. Sopron belvárosa, éppúgy mint többi történeti városainké, bástyákkal körülvett várterület volt és így utcái és terei szűkebbek is. De a belváros körül szerencsére tágas és levegős új városrészek keletkeztek, amelyeknek esztétikai központja ez a gyönyörű Deák-tér, amely *architektonikus lezárást* igényel. Es most itt áll a Deák-tér tengelyében *Sopron első egyetemi épülete*.

De a városfejlesztés gondolatán kívül szolgálta az evangélikus fakultás szervezése és hajlékának

megépítése a felekezeti egyenlőség, viszonyosság és béke nagy ügyét is. Az olyan felekezeti megosztott és széttagolt nemzetnek, mint amilyen a magyar, gondosan őrködni kell a *felekezeti béke* fenntartásán, de ez csak akkor érhető el, hogyha történelmi egyházaink jelentőségüknek megfelelő megbecsülésben részesülnek a társadalom és az állam részéről egyaránt. Minthogy a *budapesti* egyetemnek *katolikus*, a *debreceni* egyetemnek pedig *református* teológiai kara van, az osztóigazság úgy hozta magával, hogy a hazai *evangélikus* egyház is megkapja az *Erzsébet-egyetem* keretében a maga *teológiai karát*. És amiképp a budapesti és debreceni teológiai karok megfelelő elhelyezést nyertek, azonképpen a viszonyosság elvénél fogva hazai evangélikus fakultásunknak is meg kellett kapnia a maga palotáját.

Adja Isten, hogy azok a gondolatok, amelyek a soproni szervezésnél és építkezéseknél irányadók voltak, javára váljanak Sopron városának, a hazai evangélikus egyháznak és annak a magasabb egésznek, amelyet városnak, egyháznak és minden más tényezőnek szolgálnia kell, a magyar hazának.

Mély hódolattal kérem Főméltóságodat, kegyeskedjék a dunántúli Erzsébet-egyetem evangélikus fakultásának ezt a palotáját a magyar állam nevében rendeltetésének átadni.

A szegedi avatás előtt

Megjelent a «Nemzeti Újság»
1930. október 19-i számában.

A Szent Imre-évben Tormay Cécile mesteri fordításában kiadtunk egy kis magyar legendáriumot, amely magában foglalja Szent István nagy és kis legendáját, meg Szent Imre herceg és Szent Gellért legendáját, Szent Istvánnak fiához intézett intelmeivel együtt. Ennek a füzetnek gyöngye: a Szent Gellért-legenda tele van nemcsak történelmi adatokkal, hanem szebbnél-szebb epizódokkal is. A középkori magyar irodalomnak esztétikai szempontból is kimagasló alkotása ez a Szent Gellért-legenda. Ebből ismerjük azt a meghatározó részletet, hogy Gellért és az ő zeneértő kanonokja, Walter mester kihallgatták a gabonát őrlő ősmagyar asszony népies énekét, amely egyik legrégebbi zenetörténeti adatunk. A Gellért-legenda elmondja azt is, hogy a szent, miután befejezte Imre herceg nevelését, visszavonult a bencések bakonybéli kolostorába. Innét szólította elő Szent István király, mikor elérkezett a csanádi püspökség megalapításának ideje.

Előbb persze Szent István hadvezérének, Csanád ispánnak le kellett győznie Ajtonyt, a keleti barbárság képviselőjét, aki Viddinben a görögöknél megkeresztelkedett ugyan, de több feleséget tartott, szokásaiban pogány maradt. Ezt az Ajtonyt

Csanád az oroszánosi csatában kegyetlenül meg is verte, fejét levágta s elküldte királyának, miközben a legenda szerint a magyar vitéznek Szent György nyújtott misztikus segítséget, aki neki álmában oroszán alakjában jelent meg.

Így a magyar államhatalom erős keze szabaddá tette a teret a katolicizmus békés munkája számára. Szent István megbízásából megjelenhetett ott Gellért püspök a melléje beosztott bencés szerzetesekkel. Gellért Walter mester segítségével papnevelőintézetet is alapított, amelybe nagy számmal özönlöttek a környékbeli magyarság fiai. A magyar államhatalom Csanád ispán személyében és a magyar katolicizmus élén Gellért püspökkel képviselték ott együttesen a nyugati gondolatot s vele az akkori nyugati kultúrát. így adja elő az események kialakulását a Gellért-legenda.

Csanád és Gellért püspök az államot és az egyházat ott lent a délkeleti végeken olyan jól megalapozták, hogy a vármegyék és az egyházmegye fennállottak félezer esztendeig, egészen a mohácsi vészig. A szegedi Templom-tér árkádjai alatt minden jó magyar ember meghatottan szemléli majd Szentgyörgyi mester remek domborművét: Csaholi csanádi püspök hősi halálát Mohácsnál, amely a magyar állam és a magyar katolikus egyház kettős katasztrófája volt. Európa előretolt délkeleti őrszemével szemben felülkerekedett a keleti barbárság, azokban a részekben megszűnt a magyar impérium és a katolikus püspöki szervezet.

Mikor a XVII. század végén és a XVIII. század elején kiverték a törököt az Alsó-Tisza és a Maros mellékéről, lassan-lassan helyreállottak ott a világi vármegyék és a csanádi egyházmegye, hogy a feléledő magyar birodalom és az egyházi

hierarchia kettős védelme alatt újból kitűzzék ott a nyugati civilizáció zászlaját. De kétszázéves áldásthozó munka után Trianon megint utat nyitott a Balkán számára a Dunán keresztül északnak és a kelet előretörésének az áldozata ezúttal is a magyar állam és a magyar katolicizmus lett.

Ajtony, II. Szolimán és Trianon voltak azok a hatalmak, amelyek ott lent keleten, a Tisza-Maros szögében a nagy állami és kulturális kríziseket előidéztek.

A csanádi püspökségnek menekülnie kellett Temesvárról, a Ferencz József-egyetemnek pedig Kolozsvárról. Mindkettőt Szeged fogadta be vendégszerető falai közé. Sajátságos, hogy Budapest után az ország második városa, Szeged nem volt sem vármegyei, sem püspöki székhely, sem egyetemi város. Az 1879. évi árvíz után, amikor úgy látszott, hogy Szeged hullámsírba merül, a magyar állam jelentékeny áldozatokkal újraépítette, hatalmas rakpartokkal és körtöltéssel övezte, két körutat létesített, amelyeket sugárutak szelnek keresztül, szóval nagy kereteket adott, de ezeknek a kitöltésére azután alig történt valami. Szeged keretváros maradt. Mikor a rekonstrukció az árvíz után befejeződött s a királyi biztosság nagyszámú hivatalnokai, mérnökei és kubikosai elmentek, az új házak lakásai üresen tátongtak.

A Trianon utáni új országszervezés abból a vezérgondolatból indult ki, hogy amennyire szükséges volt a kiegyezés korának félszázada alatt milliós világvárossá fejleszteni Budapestet, olyan hiba lenne ezt a háború által megszakított korábbi városi politikát a gyökeresen megváltozott viszonyok között folytatni. Nemcsak a magyar művelődésre, de magára a magyar nemzetiségre, nemzeti létünkre is a XVIII. században és a XIX.

század első felében nyomasztóan nehezedett rá Bécsnek, mint kelet felé orientálódó nyugati világvárosnak művelődési felsőbbbsége. A nyelvújítás idejének és a reformkornak magyar vezető szellemei ezzel a bécsi kultúrfölénnyel szemben fölverték a harcot, amelynek győzelmes befejezése végett a dunai kettős monarchia keretében a Duna mellett egy második világvárost kellett teremteni. Így alakult ki a dualizmus alapján a paritásos osztrák-magyar monarchia két, milliós székesfővárosa: Bécs és Budapest. De ami 1867 és 1914 között célszerű volt: Budapest fejlesztése, az Trianon után a megkicsinyedett országban aggodalmas lenne; hiszen a szomszédos Ausztria példáján egészen világosan láthatjuk, mennyire zavarja osztrák szomszédainknak szociális struktúráját az, hogy hétmillió osztrákból közel kétmillió lakos tömörül össze Bécsben, hogy a tápláló terület kicsiny a főváros méreteihez. Hasonló helyzetbe nem szabad kerülnünk s éppen ezért vált szükségessé keleti Magyarországon, az Alföldön két százezres városnak, Debrecennek és Szegednek erőteljesebb várospolitikai megsegítése. Ebbe a várospolitikai elgondolásba szervesen illeszkedett bele az, hogy a Csánádi püspökség a maga intézményeivel és a *Ferencz József-tudományegyetem* klinikáival és laboratóriumaival Szegeden helyezkedett el, ami a keretváros fokozatos kitöltését nagyban előmozdítja. Hiszen a szegedi egyetem hallgatóinak száma ebben az esztendőben már meghaladja a kétezret.

Polgári iskoláink túlnyomó része vidéken van és korábban mind a fiú-, mind a leánytanárképző mégis Budapesten működött. A kellemesebb fővárosi életbe belekóstolt növendékek, ha kisebb vidéki városba, vagy éppen faluba nyertek kinevezést, tömegesen adták vissza dekrétumaikat.

Inkább nyomorogtak Budapesten, elszakadni a fővárosi élettől nem tudtak. Ezért egyfelől takarékoságból összevontuk a férfi és női *polgári iskolai tanárképzőt*, másfelől áttelepítettük Szegedre és kapcsolatba hoztuk a Ferencz József-egyetemmel.

A csanádi püspökség a küszöbön álló ünnepek alkalmával nyitja meg *teológiai főiskoláját*, amely hivatva lesz az Alföldnek tősgyökeres, az alföldi viszonyokat ismerő papokat nevelni.

Így Szeged, amely hosszú-hosszú ideig nem látott főiskolát, hamarosan *három főiskolának* is székhelye lett: az egyetemnek, a polgári iskolai tanárképzőnek és az alföldi katolikus teológiai főiskolának.

Az események csodálatos találkozása, hogy 1930-ra, a csanádi püspökség nyolcszázéves fennállásának évfordulójára elkészült a nagy árvízkor megfogadott templom, amely plébániának indult és székesegyházzá, szegedi dómmá lett. Ugyanerre az időre immár készen áll Szent Gellért püspökségének a telepe is, a modern idők követelményeinek megfelelően kis püspöki lakosztállyal, de annál nagyobb szemináriummal és főiskolai kollégiummal, ahol világos és levegős szobákban nevelődik az egyházi és világi utánpótlás.

Mint annakidején a magyar impérium és a magyar katolikus egyház egyesítették erőiket a Tisza-Maros szögének civilizálása érdekében, úgy most is az állam és az egyház között gyönyörű együttműködés mutatkozott akkor, amikor közösen vállalkoztak a templom előtti tér kiképzésére. Az egyetemi épület nem lett volna elégséges arra, hogy a templom homlokzata előtt befogja a tér mind a három oldalát. Ekkor Csanád széles látókörű püspöke egyesítette a maga erejét az állam erejével és közösen hirdettünk építőművészeti pá-

lyázatot arra, hogy tulajdonjogilag és belső szerkezetben teljesen különállóan, de művészileg egységesen építsük meg a templom előtti árkádosteret. Csak az erőnek ez a tervszerű egyesítése tette lehetővé Rerrich mester templomterének a megalkotását. Így lett a szegedi Templom-tér a magyar állam és a magyar katolikus egyház megértésének és békés együttműködésének művészi szimbóluma. Természetes, hogy az állam egyeteme és az egyház püspöksége fenntartották a legteljesebb különállásukat, az állami és egyházi működési körök össze nem vegyülnek, de a művészeti téren való megértés s összefogás lehetővé tette a mutatkozó nagy eredményeket.

Akik a külföldet járják, nem igen mulasztják el, hogy meg ne tegyék a gyönyörű rajnai utat Mainztól Kölnig. Mikor a gőzhajó közeledni kezd Kölnhöz, már sok-sok kilométernyire kiemelkedik a szántóföldek és mezők fölé a kölni dóm két jellegzetes tornya. A múltkor a Tisza partján közeledtünk Szegedhez s igazi öröm fogott el mindnyájunkat, mikor már nagyon messziről megpillantottuk a fogadalmi templomnak az alföldi őszi ködből kiemelkedő campanileszerű tornyait. Valahogy magyar Köln van ott lent a Tisza és Maros összefolyásánál kialakulóban, amely a maga erőteljes városi, egyéniségével mindig hatalmas támasza lesz a magyar nemzeti gondolatnak, a nemzeti művelődésnek és kultúrának.

A szegedi egyetem fejlődése és hivatása

A szegedi egyetemi építkezések I. ciklusának befejezésekor tartott egyetemi ünnepi ülésen 1930. október hó 24-én mondott beszéd.

A szegedi egyetem életében és fejlődésében egy fejezetnek végére jutottunk s úgy a mai ünnepi üléssel, mint holnap a zárókő letételével a feletti örömünknek adunk kifejezést, hogy Isten segítségével idáig eljutottunk. Nem is szólva arról, hogy a tudomány folytonos fejlődése következtében egy egyetem befejezve voltaképpen soha sincs s a haladó élet mindig újabb és újabb tanszékek és intézetek létrehozását teszi szükségessé; sajnos, a zárókő a mi esetünkben még annyit sem jelent, hogy minden már meglévő tanszékünk végleges hajlékhoz jutott. Csak az *építkezések első periódusát* bonyolítottuk le s ezt a részeredményt jelképezi majd a zárókő, amelyet a nemzeti emlékcarnok terének egyetemi épületébe helyezünk el. Mégis a végzett munkának mai állása már megengedi, hogy úgy tudunk osztályozni, mi van már meg és mi van még hátra. Felépítettünk öt klinikát, a belgyógyászatit egy pótépülettel, továbbá a sebészetit, a gyermekgyógyászatit, a szülészetit és nőgyógyászatit, meg a bőr- és bujakórtani klinikát. Most adjuk át rendeltetésének a két vegyészeti, a két fizikai, az általános kórtani, a biokémiai,

valamint a gyógyszerertani intézetet a klinikai gyógyszerterárral együtt. A volt vasúti leszámítoló épületben, annak átépítése és két amfiteatrális tanteremmel való kiegészítése után, még ezen a télen hajlékot nyer az egész bölcsészeti-szellemtudományi kar s ezenkívül a két matematikai, az ábrázoló mértani és az elméleti fizikai tanszékeket magában foglaló Bolyai-intézet, nemkülönben az ásványtani, a növénytani és a két állattani tanszék. Ha visszagondolunk arra a helyzetre, amely az egyetemnek Szegedre költözésekor mutatkozott, akkor elégtétellel állapíthatjuk meg, hogy a *munka nagyobbik része immár el van végezve*. De ugyanakkor fájdalommal kell még kiemelnünk, hogy a szemkliniká még nincs kibővíve, az ideg- és elme-kórtani klinika pedig katonai kórházban zsellérekedik. Még ennél is nagyobb baj, hogy az élettannak és közegészségtannak, továbbá a bonctannak, kórbonctannak és törvényszéki orvostannak még nincs meg a saját épülete. A háttérben pedig, mint a végén szintén megoldásra váró probléma, ott áll a jogi kar elhelyezésének és a központi épületnek kérdése, amely utóbbinak az aulát, a rektorátust, a kvestúrát és a gazdasági hivatalt kellene magában foglalnia.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy az állam és Szeged városa a Ferencz József-tudományegyetem kiépítéséért óriási áldozatokat hoztak és még további kiadások előtt állnak, aminek megfelelően *nagyok* is azok a *feladatok*, amelyek a *szegedi egyetemre várnak* s amelyeknek fokozott tevékenységgel való betöltése a szegedi egyetemnek becsületbeli kötelessége.

A főiskoláknak az a hivatásuk, hogy tanítsanak. Az egyetem azzal emelkedik a puszta főiskola fölé, hogy *nemcsak tanít*, de ezzel párhuzamosan

kutat is. A kutatási momentum hangsúlyozása az, ami a szó valódi értelmében vett egyetemet a különféle szakfőiskolák fölé emeli és a kultúra legmagasabbrendű intézményévé avatja. A szegedi egyetem kiépítése csak egyik mozzanat abban a hatalmas akcióban, amelyet a kormány az oly sokáig elhanyagolt *Alföld fölvirágoztatására* indított. Ez a *tiszai egyetem* itt ebben a nagy alföldi metropolisban csak akkor fog hivatásának megfelelni és csak akkor illeszkedik be mint nélkülözhetetlen szerv a nemzet organizmusába, ha az egyetemi gondolat leglényegesebb mozzanatát: a *kutatást egyésíteni tudja az alföldi gondolattal*, ha kutatásainak tárgyát lehetőleg úgy választja meg, hogy a megoldáshoz közelebb hozza az Alföld speciális nagy problémáit. Nem gondolom, hogy a regionalizmus színvonalára való lesüllyedést jelentené, ha az egyetem szemináriumaiiban és laboratóriumaiban főképpen olyan kérdésekkel foglalkoznának, amelyek összefüggésben vannak az Alföld és Szeged nagy problémáival és ha a doktori disszertációk és magántanári habilitációs dolgozatok is ebbe a tárgykörbe esnének. Az Alföld lakosságának és gazdaságának statisztikája, az öntözés problémája, az alföldi munkanélküliség és a kubikoskérdés, a birtokmegosztás és a latifundiumok, magánjogunk, különösen örökösödési jogunk kihatása a kisgazdátársadalomra, megannyi olyan kérdéscsoportok, amelyeknek boncolgatásával a jogi és államtudományi kar nagy szolgálatot tehetne a nemzeti ügynek. Es mennyi helyi probléma kínálkozik a bölcsészeti kar, föld- és néprajzi, nyelvészeti, történeti, továbbá ásvány-, növény- és állattani tanzékei számára. De az elméleti természettudományi és az orvosi intézeteknek is kínálkoznak bekapcsolódási lehetőségek. Persze még erősebb lehetne

ez a kapcsolat, ha a matematikai és természet-tudományi kar *technológiai irányban ki lenne fejleszthető* és a munka keretébe a *mezőgazdasági felső oktatás* szintén bevonható lenne. Az egyetem munkásságának ilyen beállítása elmélyítené azt a kapcsolatot, amely Szeged városa és az egyetem között máris létesült s a Ferencz József-egyetemet mindinkább az alföldi élet egyik leglényegesebb és legmagasabb szervévé avatná. Minthogy az *Alföld Kutató Bizottság* ilyen irányban már igen értékes munkásságot fejtett ki, az út meg van törve s most már ennek az irányzatnak csak folytatásáról és következetes kiépítéséről lehetne szó.

A mostani ünnepek bizonyos fokú *beteljesülés napjai*. Hosszú utat tettünk meg attól az időponttól kezdve, hogy a menekült Ferencz József-egyetem, jobban mondva egy maroknyi menekült erdélyi tudós itt hajlékot kérve megjelent. Az alföldi ifjúság kezdetben alig tudta, hogy egyetem van Szegeden, de ha tudta volna is, nem volt elhelyezkedésére lehetőség. Akkoriban gúnyolódóan mondták azok, akiknek idétlen mestersége a gúnyolódás, hogy a szegedi egyetemnek több tanára van, mint hallgatója és most, mikor a Szegedre érkezéstől kezdve egy évtized sem telt el, büszkén állapíthatjuk meg, hogy az *1930-31. tanév elején a szegedi egyetem hallgatósága meghaladta a kétezeret*, ami európai mértékkel mérve, egy közepes egyetem népességének felel meg. Hát hol vannak most a gúnyolódók, álljanak elő és ha akkor látták az előnyét taktikájuknak, itt Szeged színe előtt most viseljék is a szégyenét eljárásuknak és be nem következett jóslatuknak.

És ha ezen az ünnepélyes napon kérдем, mi az oka annak, hogy a Ferencz József-egyetem hallgatóinak a száma meghaladta a kétezeret, akkor

ezt az internátusok kiépítésén kívül nem látom másban, mint a *tanári kar ifjúságszeretetében* és abban a komoly kutató- és tanítómunkában, amelyet a szegedi egyetem professzorai a lefolyt évtizedben kifejtettek. Professzor uraim, ha folytatják eddigi sikeres munkásságukat és ha figyelembe veszik azt, amit az egyetem, Szeged és az Alföld kapcsolatáról mondtam, akkor a mai nap nem lesz záróünnep, hanem további fejlődésnek kezdete.

A szegedi művek

A Nemzeti Emléksarnok avatásán Szegeden, 1930. október hó 25-én tartott beszéd.

Mikor 1879 végzetes márciusában Szeged hullámsírba merült, hamarosan megjelent a szerencsétlenség színterén Istenben nyugvó nagy királyunk, I. Ferencz József és ezeket a szárnyas igévé vált szavakat mondotta: «Szeged szebb lesz, mint amilyen volt.» Tisza Lajos ezt a *királyi pro grammat* valóra is váltotta, a rekonstruált Szeged tényleg szebb lett, mint amilyen az árvízelőtti régi Szeged volt. Azután múlt az idő, de Szeged, amely nem volt sem egyetemi város, sem vármegyei, sem püspöki székhely, csak lassabban fejlődhetett. Majd jött a nagy összeomlás és Budapest átmenetileg nem volt képes annak a szerepnek betöltésére, amely az ország fővárosára vár. Ebben a páratlanul nehéz időben Főméltóságod az ország második városának hazafiságára appellált, itt szervezte meg a nemzeti hadsereget és Szegeden gyűjtött erőkkkel indult el gondviselészerű útján az ország megmentésére és újjászervezésére. Nagy igazságtalanság lett volna, ha a nemzeti kormány és hadsereg elvonulása után Szegednek megint csak a régi mellőzés jutott volna osztályrészéül. Ám Főméltóságod kezdettől fogva úgy vélekedett, hogy amiként Szeged éppen a legválságosabb időben támasza volt a nemzetnek, azonképpen az

országnak is mindent el kell követnie Szeged felvirágoztatása érdekében.

Olyan rokonszenves volt ez a *kormányzói Program*, hogy megvalósítására minden tényező testvérien összefogott. A római állambölcselek úgy tanították: «Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur.» Az egyetértéstől a kis dolgok is nagyra nőnek, széthúzás esetén a legnagyobbak is rombadőlnek. Ez volt jelszava a magyar államnak, Szeged városának és Csanád nagyérdemű püspökének akkor, amikor e templomtér, a klinikák és a többi nagy intézmények létesítésére összefogtunk.

Összefogott itt elsősorban az állam és az egyház, hogy a Tiszántúl katolicizmusának egyházi és művelődési központot szervezzünk és emeljünk. A szent királyok, a kegyes királyné, Mária Terézia, meg I. Ferenc, valamint áldozatkész katolikus főpásztorok Temesváron, Nagyváradon, Szatmáron, Kassán létesítettek jól felszerelt egyházmegyei székhelyeket, amelyeket azonban Trianon folytán mind elveszítettünk, úgyhogy itt állt ez a hatalmas ország rész katolikus központi intézmények nélkül. A Temesvárról menekült püspökség és a megcsonkított ország csekély erőit egyesítettük tehát főképpen egy *alföldi papnevelőintézet* és *főiskolai internátus* építésére, amely intézmények e *tér nyugati oldalát* foglalják el.

Ám – és ez Trianonra oly jellemző – nemcsak a csanádi püspökség vált hajléktalanná, hanem menekülnie kellett Kolozsvárról a Ferencz József-egyetemnek is. És ekkor Szeged bölcs vezetősége és áldozatkész polgársága belátta, hogy az ország második városának egyetemi várossá kell lennie és hatalmas áldozatokat hozott a végből, hogy a *Ferencz József-egyetem* ne legyen kénytelen itt

zsellérkedni, hanem méltó saját otthonhoz jusson. Ehhezképest nemcsak a klinikák, hanem a templomtér *déli és keleti oldala* is a magyar államnak és Szeged városának közös költségén épült.

De államon, egyházon és városon kívül egyesítettük itt erőinket sokan-sokan, akik szervező vagy tervező munkával, szellemi vagy testi erővel ennek a műnek létrehozására egy nemesebb, egy szent demokráciában összefortunk. Innét van az, hogy Főméltóságod csoportunkban Foerk és Rerrich tervező építészek mellett itt látja az építőmestereket és pallérokat, a kubikosokat, a kőműveseket, az ácsokat és a kovácsokat, a lakatosokat és a festőket s a többi iparosokat. Innét van az, hogy Zala mesterrel és a többi szobrászművésszel együtt eljöttek ide a szerény kőfaragók és a rézöntők; hogy Dohnányi mesterrel itt vannak zeneművészei; hogy a nagy orgona tervezői mellett eljöttek a hangolok és más mesteremberek, akik a hatalmas hangszeret létrehozták. Mindnyájunkat, kicsiket és nagyobbakat, egy nagy érzés fogott egy szoros munkaközösségbe egybe, az a vágy, hogy nemzetünknek valami maradandó becsüt alkossunk, ami hirdesse késő utódainknak is, hogy ez a trianoni nemzedék nem csüggedt el, hanem férfiasan szemébe nézett a mostoha végzetnek. Legyen ez a tér egy téglába épített, kőbe vésett, ércbe öntött hatalmas Nem, nem soha!

És a templomtér boltívei alatt rendre felállítjuk nagyjainknak szobrait, hogy az ő emléküknék és szellemüknek ihlető közelségében élje a szegedi egyetemi ifjúság tanulóéveit – az az új nemzedék, amely hivatva lesz Főméltóságod bölcs vezetése alatt dolgozni és áldozni Magyarország föltámadásáért.

Adja a jó Isten, hogy úgy legyen!

A bujdosó egyetem

A templomtéri egyetemi épü-
letek zárókövének letételekor
Szegeden, 1930. október hó
25-én mondott beszéd.

Míg más országokban rendesen a bűn bujdosik, a magyar históriának egyik sajátossága az, hogy minálunk éppen azoknak kellett elbujdosniuk, akik hazájukat nagyon szerették, akik a legkiválóbbak voltak. A lefolyt két évszázadban elbujdosott Rákóczi, elbujdosott Kossuth – és a kolozsvári egyetem is annyira szerette a magyar géniuszt, hogy annak is menekülnie, bujdosnia kellett. De az Úr, a népek igazságos Istene, nem hagyott bennünket egészen elveszni és íme a magyar állam és Szeged városának áldozatkészségéből új, szebb hajlékot nyert a Kolozsvárról elűzött, menekült, bujdosó egyetem. Kérjük Főméit óságotat, aki a magyar sors mélységes tragikumát olyan igazán átérzi, kegyeskedjék letenni az eddig elkészült egyetemi épületek zárókövét.

Ötezer népiskolai tanterem és tanítói lakás

A rókusai népiskola avatásán
Szegeden, 1930. október 25-én
tartott beszéd.

A magyar történelemnek két antipólusa a Millennium és Trianon. Huszonkét éven belül a sorsnak mily változása! A nemzet kultúraszere-
tetét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az ün-
nepi hangulat és a katasztrófa fájdalma egyaránt
arra buzdított bennünket, hogy népművelésünk
fejlesztése céljából hatalmas erőfeszítést tegyünk.
A Millennium egy nagy magyar kultuszminisztert,
báró Wlassics Gyulát arra lelkesített fel, hogy fel-
állítsa az ezer új millenniumi népiskola program-
ját. Mi pedig, a trianoni nemzedék a nagy szeren-
csétlenségből szintén azt a következtetést vontuk
le, hogy a nemzet széles rétegeit, nagy tömegeit
telíteni kell műveltséggel.

Az 1926. évben a magyar törvényhozás
megalkotta az azévi VII. törvenycikket, amely-
nek első szakaszában a következő ünnepélyes
deklaráció foglaltatik: «A magyar nemzet jövő-
jébe vetett tántoríthatatlan hitéről és életerejéről
azzal is tanúságot tett, hogy művelődési szín-
vonalának emelése céljából elsősorban a mező-
gazdasági népesség, különösen az Alföld tanyai
lakosságának gyermekei részére népiskolákat léte-
sít és tantermeket és tanítói lakásokat épít.» Ezen

a törvényes alapon és a nemzet példátlan áldozatkészségéből meg is indult a munka és még ugyanannak az évnek október hó 4-én Főméltóságod Kecskemét város határában egy tanyai iskola képeben szimbolikusan felavatta azt a 361 kültelki iskolát, amely a szervező- és építőmunka első évében elkészült.

Ketten járultunk akkor Főméltóságod színe elé: Révész István kecskeméti apátplébános, akit utóbb Főméltóságod bizalma a tábori püspöki székbe emelt és én. Ma már egyedül jövök, Révész István, aki az 1914-ik évi katolikus nagygyűlésen egy emlékezetes beszédben szállt síkra a tanyavilág művelődési szükségleteinek kielégítése érdekében, közben elhunyt. Numen adest. Úgy érzem, hogy a mai napon, mikor immár az ötezredik tanterem és tanítói lakás elkészültét ünnepeljük, Révész István szelleme valahogy velünk van.

Nagy történeti igazságtalanságot teszünk jóvá az Alföld népén, a *keleti magyarságon* ezekkel a népiskolai építkezésekkel. Hiszen tatártól és töröktől ez a föld és ez a nép szenvedett legtöbbet és mikor kiűzték innét a törököt s a kelet szultánja helyett a nyugat összbirodalmának idegen uralma nehezedett ránk, akkor meg tovább is szenvedni kellett az Alföldnek főképp magyarságáért. De Főméltóságod kormányzósága idejének az éppen egyik legjellemzetesebb vonása, hogy mindenekelőtt magyar és hogy államművészetének nincs is más célja, mint a magyar nemzet naggyátétele. Az egész kormányzat ilyen beállítása mellett csak természetes volt, hogy az alföldi népnek, a tanyák világának, az Alföld falvainak és faluvárosainak, meg nagy metropolisainak is az elemi oktatás terén meg kellett kapniok mindazt, amit az igazságtalan múlt tőlük méltatlanul elvont.

Az eddig létesült *ötezer* népiskolai tanteremmel és tanítói lakással az ország szükséglete kielégítve sajnos még nincs; összesen *kilencezer* tanteremre és tanítói lakásra lenne szükség. De ennek *több mint a fele, ötezer tanterem és tanítói lakás íme elkészült*, ami nagy esemény gazdasági *világválság*-nak közepette egy ilyen elszegényedett nemzet életében.

De mi organizátorok az épületekkel, a taneszközökkel, a tantervvel és a módszeres utasításokkal csak külső kereteket szabhatunk meg, amelyeket a magyar néptanítónak kell nevelő- és oktatómunkával kitölteni. Kérem ezt a tanítóságot, hogy áthatva nagyszerű hivatásának tudatától, *szerezse a magyar gyermeket* és fejlessze ki fajunk kiemelkedő természetes tulajdonságait becsületes tanító-munkájával.

A magyar kultúrpolitikának egyik sarkalatos elve, hogy a *magas műveltséget és a népműveltséget párhuzamosan ápoljuk* s így *nem véletlenség az, hogy pár órán belül egyszerre avatjuk a szegedi egyetemet és szimbolikusan az ötezer népiskolát.*

Az ötezres szám ezzel a szegedrókusi népiskolával telt be s azért mély hódolattal kérem Főméltóságodat, legyen kegyes ehhez a szimbolikus nagy iskolaavatáshoz hozzájárulását megadni és az iskolát meglátogatni.

Nagy problémák a szegedi napok hátterében

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. november i-i számában.

Egyik komoly baja közéletünknek, hogy a sajátos budapesti politikai miliőt, annak hangulatait, kívánságait, törekvéseit rendszerint azonosítják az ország gondolkozásával. Pedig bizony előfordul, hogy amihez a politikai Budapest tapsol, az közömbös vagy nem egyszer káros a vidék nagy érdekeire. De a képviselők túlnyomó többségét vidéki kerületek küldik a parlamentbe, hogyan eshetik hát meg, hogy még őket is befolyásolja a főváros egyoldalú gondolatvilága? Először is a kifejlett fővárosi sajtóval szemben a vidéki lapok nehéz sorsra vannak kárhóztatva, kisebb olvasókörük mellett erőteljesebben alig fejlődhetnek és ezenfelül még gyakori az erők elforgácsolódása is, hiszen egy-egy megye vagy város újságolvasói legtöbbször 3-4-5 lap között oszlanak meg. Olaszországban a legújabb időkig a Milánóban megjelenő Corriere délia Sera volt a vezető lap. Németországban is a Frankfurter Zeitung vagy a kölni lapok még ma is tartják a versenyt a berlini sajtóval. És itt már érintjük is a vidéki közvélemény gyengeségének másik okát, ami abban áll, hogy Budapesten kívül más erőteljes városeyéniség kifejlesztése érdekében a múltakban aránylag

kevesebb történt s így vannak ugyan már készülők, de még nincsenek kész nagyvárosaink. Annak a túlhajtott centralizációnak bizony sok komoly magyar érték esett áldozatul!

A magyarországi városképződésnek persze vannak szinte leküzdhetetlen földrajzi akadályai. Így a Dunántúlt kellős közepén valósággal kettészeli a Balaton és hegyrendszere is olyan, hogy centrumában nem fejlődhetett ki olyan nagyváros, amely szinte elemi erővel az egész ország rész fővárosává alakulhatott volna. Az elég központi fekvésű *Veszprém* sem erősödhetett meg, mert még Veszprém vármegye városképző erői is megoszlanak Veszprém és Pápa között. A Dunántúlra egyenesen jellemző az, hogy jelentékenyebb városai: Szekszárd, Pécs, Nagykanizsa, Szombathely, Sopron, Győr, Komárom, Tata, Esztergom mind periferikus fekvésűek és ezt az ország részét valóságos kis városkoszorúval veszik körül. Ilyen földrajzi helyzet mellett nem is csoda, hogy egyetlen város sincs, amelyet a Dunántúl fővárosának lehetne nevezni s csak a legutóbbi időben adott *Pécsnek* az Erzsébet-egyetem odahelyezése legalább szellemi téren fokozottabb súlyt.

Már szerencsésebb a helyzet az Alföldön, amelynek északkeleti részén *Debrecen*, délkeleti részén *Szeged* önerejükéből is százezres városokká tudták magukat felküzdeni, amelyekhez szívós munkával közeledni igyekeznek a Duna-Tisza közén *Kecskemét*. Itt inkább megvannak a nagyvárosképződésnek azok az előfeltételei, amelyek a Dunán túl hiányzanak. De itt is mennyi a rendszeretelenség! Míg a túlnagy Pest megyét a periferikus fekvésű Budapestről kormányozzák, ami például egy halasi ügyes-bajos embernek utazgatást, költséget és idővesztést jelent, addig *Kecskemét* és

Szeged nem is vármegyei székhely és így nélkülözni kénytelen még azt az aránylag csekélyebb városfejlesztő erőt is, amit nálunk egy-egy magyar vármegye mégis csak jelent.

Nem volt véletlenség, hogy *Bethlen* István gróf miniszterelnök éppen Debrecenben, e cikk írója pedig Szegeden vállalt képviselő jelöltséget, ellenkezőleg ezzel is kifejezésre óhajtottuk juttatni a magyar városi politikának azt az új felfogást, hogy a nemzet rétegződése, területi megoszlása, társadalmi szerkezete akkor lesz igazán egészséges, ha a túlfejlesztett, túlméretezett főváros mellett olyan erőteljes városi egyéniségek fejlődnek ki, amelyekben provincializmustól mentes gazdasági, társadalmi, művelődési és politikai élet lüktet. Csakis ennek a gondolatnak érvényesülése esetén érhető el, hogy Magyarországnak necsak politikai, de közgazdasági élete se legyen egyetlen kártyára feltéve. Háborús rombolásról nem is szólva, micsoda katasztrófát jelentene például Magyarországra az, ha Budapestet nagyobb elemi csapás pl. földrengés érné, ami nemzeti értékeinknek itt központosított túlnyomó részét semmisítené meg. Hogy egyébként a túlhajtott politikai koncentráció mit jelentett, azt egészen világosan láthattuk 1918-ban és 1919-ben, amikor csak nagy hánykolódás és fejtelenség után sikerült az ország második városában, Szegeden valamelyes kormányzati központot létrehozni. Az 1870-71-i francia vereség után ellenben amikor Párizs kikapcsolódott, mindenki természetesnek találta, hogy a kormány Bordeaux-ba vonult és ez megisméltődött a világháború folyamán is.

Szerencse, hogy újabban Szegeden és Debrecenben egy öntudatos városi vezetőség, Somogyi és Vásári polgármesterek tisztán meglátták azokat a

magasabb feladatokat, amelyek erre a két alföldi metropolisra várnak. Debrecen és Szeged egyaránt felkarolták az egyetemi gondolatot s míg korábban még ezekben a városokban is lehettek kétkedők, addig ma már mindenki látja, hogy mit jelent a *két tiszai egyetem* elsősorban magának Szegednek és Debrecennek. E tekintetben a számok is hangosan beszélnek; a szegedi egyetem hallgatóinak létszáma meghaladta a 2000-et, a debrecenié pedig az 1500-at, holott vidéki egyetemeink internátushálózata csak most van kiépülőben. Hatalmas vonzóerőt jelentenek a klinikai telepek is, amelyek különszobáikkal a szanatóriumot pótolják, ambulanciáikkal pedig a legszélesebb néprétegekhez fordulnak. Rendkívül jellemző, hogy az egyetemek még a városszabályozásra és a városkép kialakulására is döntő befolyással vannak. Korábban a két városnak csak egyetlen központja volt, Szegeden a Széchenyi-tér, Debrecenben a Nagytemplom és a kollégium környéke, vagyis a régi piacterek, ami körül jóformán minden központosult. De a két alföldi nagyváros vezetői tisztán meglátták, hogy valódi nagyvárosban több központnak kell lennie. Ezért létesítettünk Szegeden a Fogadalmi Templomtól délre ki jóformán a nagykörútig egy egyetemi városrészt, az imént felavatott Templomtérrrel, mint építészeti centrummal. Ugyanez a városrendezési alapelvek érvényesül egészen más módon megvalósítva Debrecenben, ahol az egyetem a Nagyerdőn van és így önként adódott az a természetes gondolat, hogy a város belső területéről sugárutat vezessenek egyenesen az egyetem központi épülete főhomlokzatának, amely előtt hatalmas parkszerű teret képzünk ki. így keletkezett Szegeden és Debrecenben a városház által alkotott központ mellett egy-egy második városi

gócpont: az egyetem és környéke. És mindez közgazdasági szempontból sem becsülhető le, mert az új városi központok kialakítását nyomon követte egész városrészek telekárainak rohamos felszökése, ami nemcsak közhaszonban, hanem magánemberek jogos nyereségében is kifejezésre jutott.

Különben is öröm azt nézni, mint ébredszik az erő öntudata különösen Debrecenben, Kecskeméten és Szegeden. A szegedi dómot szemlélve, eszünkbe jutnak a középkor legvirágzóbb nagyvárosai, Bologna, Firenze és Milánó, Regensburg, Ulm és Köln, ahol a városi polgárság duzzadó erejének és önértékes büszkeségének éppen azzal akart kifejezést adni, hogy hatalmas székesegyházakat emelt.

Régebben, amikor a fejedelmi udvaroknak a nemzetek életében még nagyobb szerep jutott, különösen az olasz és a német uralkodók valósággal becsületbeli kötelességüknek tartották, hogy székhelyükön tudományos akadémiát, egyetemet, múzeumot és színházat állítsanak és tartsanak fenn. A mi történelmi fejlődésünk kizárta azt, hogy a fejedelmi erő valamely magyar város ilyen művelődési kiépítése mellett érvényesült volna, sőt még a főváros sem volt eddig rávehető arra, hogy a Pázmány Péter-tudományegyetem és a József-műegyetem érdekében számottevő áldozatokat hozzon. Milyen örvendetes ezzel a vigasztalan képpel szemben, hogy Debrecen és Szeged valóban az olasz és a német fejedelmekre emlékeztető nagy gesztussal a korábbi, közgazdaságilag jobb esztendőkből nagy áldozatokat hoztak nemcsak egyetemeikért, hanem Debrecen még gyönyörű városi múzeumot is épített, Szeged pedig városi kezelésbe vette színházat, úgyhogy a budapesti állami színházak mellett végre van Csonka-Magyarországnak még egy színháza is, amelyet erkölcsi testület tart fenn.

Debrecenben a Tisza István Tudományos Társaság, Szegeden a Dugonics Kör mindinkább erősödik és három vidéki egyetemi városunk folyóiratai: a Minerva, a Széphalom és a Debreceni Szemle jelentőségben és hatásban már-már utólérik a Budapesten megjelenő revüket.

Azt a folyamatot, amely Szegedet és Debrecent előrevitte a fejlődés útján, nehéz volt megindítani, mint ahogyan a mozdony is indításkor fejti ki a legnagyobb erőt. De ma már sem Szeged, sem Debrecen polgársága nem nyugodnék bele, ha fejlődését, lakosságának bevándorlás következtében beálló szaporodását, gyarapodását egy Budapestről kiinduló centralizációs hullám meg akarná bénítani. Debrecen, Kecskemét és Szeged hangja most már távolabbra is elhat, mint a világháború előtt és ha a fejlődés iránya így halad tovább, ha az iparfejlesztési törvény hatásaként nagyobb gyártelepek keletkeznek az alföldi metropolisokban is és az ipar növekvő vásárlóereje támogatja majd a mezőgazdasági termelést, akkor még ez a nemzedék megláthatja, hogy a tiszai városok játszanak a magyar közéletben olyan szerepet, mint a németben Berlin mellett a feltörő Stuttgart, az erőteljes Frankfurt, az új erőre kapott Köln és a csodálatos Hamburg. Akkor majd nem eshetik meg az sem, hogy a vidéken észre sem veszik, hogy az annyira szükséges takarékoság fogalmát egyes budapesti körök mint igyekeztek ravasz gondolatcsúsztatással azonosítani a vidéki közmunkák és egyéb beruházások szüneteltetésével, amihez eleinte bizony még az érdekelt vidék is tapsolt és a városok polgármesterei a belügyminisztériumban tartott ankét-sorozaton már csak akkor tördelték kétségbeesetten a kezüket, amikor az egész vonalon, de különösen az építőmunkások és a kubikosok soraiban megjelent

a munkátlansággal együtt a téli éhínség réme. Ha majd vidéki városaink európai értelemben vett nagyvárosokká fejlődnek, akkor efféle dolgok sem ismétlődhetnek meg és a magyar vidék is, vezetve művelt és módos, önálló közvélemény kialakítására képes nagyvárosoktól, hallatni fogja az országos politikában azt a jelentős szót, ami kilencmilliós országban a nyolcmilliós vidéket megilleti.

Városok – polgárság nélkül

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. november 9-1 számában.

Kétféle neme van annak, amit nálunk politikának neveznek. Vannak, akik a mindenkori közhangulatot és az aktuális politikai helyzetet fel akarják használni arra, hogy pártpolitikai, hatalmi pozíciójukat megerősítsék. Sok bajt okoz az efféle politizálás, de elítélni mégsem lehet, mert annyira hozzátartozik a népképviselési rendszer lényegéhez, hogy aki akarja a népképviselést, annak számolnia is kell azzal, hogy a mozgékonyabb egyéniségek mindent elkövetnek, hogy a tömeghangulatot kilesve, a tömegek rokonszenvét maguknak meg is nyerjék. De e mellett a napi politikai szemlélet mellett, mondhatnám talán e felett, kellene emberek, akik a dolgokat magasabb szempontból nézik, a nemzet távolabbi nagy céljait tartják szemük előtt és az ország jövő fejlődését úgy akarják irányítani, hogy egészségesebb közviszonyokhoz jussunk.

Ha mármost e kétféle politikai módszer figyelembevételével vizsgáljuk a fővárosban folyó törvényhatósági választási mozgalmakat, először is megragad bennünket az, hogy e harcokban megtaláljuk ugyanazokat a pártokat, amelyek magában a parlamentben viaskodnak. Ott találjuk a szocialisták, a demokraták és Rassay Károly cso-

portja mellett a keresztény pártot, annak egy elágazását, Friedrich István csoportját, sőt a polgári párt formájában még olyan alakulat is van, amely a kormánypárttal tart fenn kapcsolatot. Ennek megfelelők a jelszavak is és a városi pártok egész felvonulása olyan, mintha képviselőválasztásról lenne szó, aminek a következménye az lesz, hogy Budapest törvényhatósági bizottsága még inkább fiókparlamentté alakul, ahol az országos politika nagy problémái állnak majd az előtérben. Ez persze szükségképpen háttérbe szorítja a fodolgot, mert utóvégre mégis csak arról van szó és a törvényhatósági bizottságnak is az a hivatása, hogy Budapestnek városi ügyeit igazítsa el úgy hogy ebben a dunaparti városban kellemes, könnyű legyen az élet. Aki a dolgokat a napi politika szemüvegén át nézi, annak ez természetes megoldás is, mert az országos pártok megannyi adott keret, amelyben könnyebb akciót kifejteni, mintha valaki megszébbre néző politikai szempontból akarna Budapesten kifejezetten csak városi pártot alakítani.

Mikor mindezt készséggel elismerjük, mégis csak meg kell állapítani, hogy a dolgoknak magasabb szempontból való szemléletére is szükség van. Meg kell találni a választ arra a kérdésre, hogy miért olyan egészségtelen a fővárosban éppen a községi politikai élet. A legtöbb nagyobb állam székhelye évszázados történeti fejlődésnek a következtében. Ott lassú egymásutánban rétegződött egymásra a vidékről fokozatosan beszivárgott lakosság, amelynek magva egy valódi, a szó igazi értelmében vett módos polgárság. Budapestnek egészen más a fejlődése, hiszen a XIX. század közepén még elég kis város volt s a hetvenes évektől kezdve rohamosan duzzadt meg, úgyhogy a régi Nagy-Magyarország 63 vármegyéje és 25

törvényhatósági városa csakúgy ontotta ide népesedési feleslegét. Akik ide feljöttek, azok hoztak magukkal vállalkozói kedvet, sok mozgékonyt, az életnek fokozott szeretetét, de nem hoztak magukkal pénzt, nem hoztak tőkét. A legtöbb keresett ugyan annyit, hogy jobban vagy rosszabul megélt, de aránylag csak kevesen szereztek vagyont és a kezdődő vagytonokat is elmosta az infláció. Ha Budapest a kiegyezés korában milliós várossá duzzadt is fel és ha igen számottevő ipara van is, mégis meg kell állapítani, hogy a város lakosságának túlnyomó többsége, ha nem is szegény, de vagyontalan. Igen sokan csak fizetésükből élnek, még többen a «kezüktől a szájukig», úgyhogy minden kedvezőtlen gazdasági nullám tartalék nélkül találja az embereket és így nyomban szűkös viszonyokba, sőt nyomorba is dönti őket. A fővárosnak ilyen kialakulása és népességének ebből folyó gazdasági és társadalmi konstrukciója nagyon megnehezíti azt, hogy itt egészséges közviszonyok fejlődjenek. Mindenekelőtt hiányzik az a konszolidált vagyonos vagy legalább is módos polgárság, ami nemcsak az állami, hanem a városi politikában is a nyugodt fejlődésnek a zászlótartója.

Egészen más természetűek a *vidéki városainkban* mutatkozó bajok, mert e közösségek a kiegyezés korában üzött centralizáció következtében nem tudtak erőre kapni. Ha pusztán a statisztikai évkönyvben kimutatott lélekszámot tekintjük, akkor egészen tekintélyes és életképes városoknak látszanak. De ezeket mégsem szabad párhuzamba helyezni ugyanilyen számú lakossággal bíró német vagy olasz városokkal. Legtisztábbak a képletek az Alföldön. Kecskemét lakossága körülbelül 80.000 ember, de ennek fele tanyán él, úgyhogy a

városi magot 40.000-en teszik és még ebből is a külvárosok népe túlnyomóan mezőgazdasági foglalkozást űz. Ehhez hasonló a helyzet, hogy csak a Duna-Tisza közén maradjak, Cegléden, Nagykőrösön, Kiskunfélegyházán, Kiskunhalason, sőt részben Szegeden is. Ha ez a faluváros-típus különösen kidomborodik az Alföldön, azért hasonló jelenségek előfordulnak a Dunán túl is, így a közeli Székesfehérvár lakosságában is a kisgazdaközönység és más mezőgazdaságot űzők jelentékeny hányadot alkotnak.

Városainknak ilyen társadalmi és gazdasági szerkezete mellett természetes, hogy a szó szűkebb értelmében vett polgári elem, az iparosok, kereskedők és tőkésék száma aránylag elég csekély. Sokan sopánkodnak azon, hogy hazánkban újabban nem lehet liberális vagy ahhoz hasonló polgári pártokat alakítani. Dehát hogyan is lehetne, amikor ezeknek a pártoknak sajátos választóközönsége éppen ez a szoros értelemben vett polgárság, amelynek számaránya igen alacsony! Korábban egy sokkal szűkebb és vagyoni cenzuson nyugvó választójog mellett ezek a vagyonosabb elemek nagy erőt jelentettek belpolitikánkban és viszonylag alacsonyabb számuk mellett is igen sok területben domináltak. A világháború és az infláció a polgárságnak még ezt a keskeny rétegét is megtizedelte, korábban vagyonos emberek gazdasági léte tömegesen vált kétségessé és így még jobban összezsugorodott az az elem, amely vagyonának megtartása végett elsősorban békét és nyugalmas politikát követel és így a mérsékelt politikának főtámasza. A szegény ember ellenben, akinek nem sok veszteni valója van, a közviszonyoknak, különösen a társadalmi és politikai helyzetnek minden megváltozásától saját helyzetének

jobbrafordulását reméli és így jobban kinyitja fülét a szélsőséges demagóg izgatásra.

A nagy- és középbirtok és az a kisbirtok, amely egy egész család tisztességes megélhetését biztosítja, a vagyontalanok különféle csoportjaival szemben erős számbeli kisebbségben van és bár faj-súlyánál fogva természetesen nagyobb mértékben érvényesül, mint ami pusztán számarányának megfelelő lenne, de régi vezetőerejéből mégis csak igen sokat veszített s így attól lehet tartani, hogy fokozatosan bekövetkezik az, amitől boldogult Tisza István mindig annyira félt, hogy a konszolidált egyszisztenciák mindinkább elvesztik a politikai, társadalmi és gazdasági életben irányító szerepüket.

A magyar nemzet ilyen társadalmi és gazdasági összetétele mellett az agitációban nagyon mértéket kell tartani, mert ebben az országban igen sok a politikailag zsúpfedeles ház és nem lenne jó, ha több ponton a tetők lángbaborulnának, mert véletlenségből kisebb-nagyobb szél is kerekedhetik s akkor nagy méreteket ölthet a tűz és olyan emberek házai is áldozatul eshetnek, amelyeknek tulajdonosai saját épületeiket tűzmenteseknek gondolják.

Mi most már a messzebbre tekintő városi politika szempontjából a tennivaló? Városainkból, amelyek ma még csak a statisztikai kiadványok hasábjain városok, a városiasság fokozásával igazi civitasokat kell csinálni, ahol van «civis», ahol van polgár a szó európai értelmében, – a mezőgazdasági elem mellett iparos és kereskedő is.

Éppen egyik legutóbbi szegedi beszédemben emeltem ki, hogy két nagy városképző tényező van: a kultúra meg az ipar és velejárója, a kereskedelem. Amint a víz két elemnek, az oxigénnek

és a hidrogénnek egyesüléséből jön létre, azonképpen hozza a várost a kultúra és a gazdagság egyesülése létre, de nemcsak a várost, hanem azt az elemet is, amely a városnak a magva, a polgárságot, azt a polgárságot, amely nemcsak hazafiságánál, hanem jól felfogott osztályérdekénél fogva is keresi a békés fejlődés útjait és így a mérséklet politikájának képviselőjét kívánja az országházán és a városházán egyaránt.

A magyar parlamentarizmus és a magyar városi képviselőtestületek belélete is csak akkor fog egészségesen működni, ha észszerű decentralizációs politika statisztikai városainkból valódi, vagyis polgári elemtől lakott kommunistákat fog kifejleszteni. Akkor majd más képet nyújtanak a törvényhatósági választási mozgalmak is.

A városi gondolat a politikában

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. november 16-i számában

Mindig irigylem azokat a cikkíró társaimat, akik kellő műgondot szentelhetnek munkájuknak, akiknek idejük van arra, hogy cikkeiket kerekítgessék, csiszolgassák. Az én cikkeim hivatalos munkáimnak melléktermékei; úgy jönnek létre, hogy amikor egy-egy ügycsoporttal foglalkozom, annak előkészítésekep olvasnom kell, megnézem a helyszínét, látok vidékeket és városokat, megismerem embereket, hivatalos és társadalmi vezetőket s miközben maga a fődolog kialakul, a cselekvés elvi és gyakorlati indítékaiból kisarjadzanak szempontok, bírálatok korábbi állapotokkal és eljárásokkal szemben, meggyőződéssé sűrűsödnek szétszórtan szerzett apró tapasztalatok, amelyekről úgy hiszem, nem árt a nemzetet tájékoztatni. Törvényjavaslataihoz a miniszter indokolást kapcsol, én mintegy tetteimnek indokolásakép írom meg cikkeimet, sajnos, műgond nélkül, alig egy félórát vonva el hivatalos tevékenységemtől.

Az utóbbi időben azok a kulturális akciók, amelyeket vidéki városokban folytattam, arra készítettek, hogy jobban elmerüljek a pártpolitika felett lebegő nemzeti politika egyik legnehezebb problémájába, *vidéki városaink* ügyébe. Éppen a napokban levélben kérdezte tőlem egyik olvasóm, hogy

mi vezetett rá a *városi politika* kérdéseire. Elvi választ adhattam neki: mert a kultúra fejlődésének gócpontjai világszerte mindenütt a városok s attól, hogy vannak-e a szó igazi értelmében vett városok, függ jóformán az, hogy van-e valamely országban fogékonyság a művelődés iránt. Nem véletlenség az, hogy a városi polgár, a *civis* fogalmából fejlődött ki a *civilizáció* és a város, *urbs* névből az *urbanitás*. Városi polgár és művelődés összetartozó és szétválaszthatatlan fogalmak. Es ha nálunk sokszor hiányzik az igazi érdeklődés a civilizáció nagy kérdései iránt, ebben nagy része van annak, hogy csekélyszámúak és fejletlenek városaink s hogy, amint múlt vasárnapi cikkemben kifejtettem, kevés a *civis*.

Éppen ezért aggaszt, hogy kevés szót hallok a vidéki városok érdekében a parlamentben és a sajtóban. Pedig a törvényhatósági és a megyei városok együttvéve elég sok képviselőt küldenek az országgyűlésbe és így, ha a városok ügyelnének arra, hogy olyan képviselőket válasszanak, akik a városi gondolatot meggyőződéssel és tudással képviselni is tudják, akkor nagy nyomatékkal léphetnének fel a parlamentben. Annyival meglepőbb, hogy egy öntudatos városi képviselőnek kevés jelét látjuk, mert az általános politika terén sem igen akad átfogó pártképző gondolat. Hiszen az osztrák-magyar monarchia szétbomlásával, Ausztriának és Magyarországnak különválásával, a negyvennyolc és hatvanhét közötti ellentét megszűnt pártképző erő lenni s közéletünknek így szüksége is lenne párt- vagy legalább csoportképző új erőkre. Az egységes párt is úgy jött létre, hogy a baloldali és jobboldali szélsőségekből egyaránt kiábrándult nemzet ösztönösen tömörült egy olyan irányzat körül, amely józan mérséklettel minden fantasztiku-

mot kerülve igyekezett megvalósítani az adott helyzetben lehetségest. Innét van az, hogy az egységes párt soraiban a földművelők mellett, ott vannak az iparosok és a kereskedők és a falu mellett a város, minden foglalkozási csoportból és helyről azok, akik kockázat és experimentumok nélkül nyugalmat kívánnak a polgári munka számára.

A magyar közéletnek e legújabb kialakulása mellett nem az a lényeges, hogy valakinek milyen a politikai világnézete, hogy inkább jobbra vagy balra hajlik-e, hanem az, hogy minden nagy érdekkör a közéletben lehetőén képviselve legyen. És én aggódva látom, hogy mind a kormánypártban, mind az ellenzéken a városi érdekek öntudatos meglátása, felismerése és képviselete körül vajmi kevés történik.

És itt ne tévesszük össze a fővárost a vidéki városokkal. A fővárost és a vidéki városokat nem igen lehet általában a város fogalmának magasabb kategóriája alatt egyesíteni olyan különfélék, nem egyszer ellentétesek érdekeik. Szerencsés ötlete volt a belügyminiszternek, hogy a korábbi hosszadalmas és mesterkéltséggel rendezett tanácsú város kifejezést a rövid és többszóval mondó megyei város névvel cserélte fel. Az itt szóban lévő vonatkozásban is világosan magyarázza a megyei város elnevezését azt, hogy a város közelebb áll a megyéhez, a megyében tömörült érdekekhez, mint a fővároshoz. Hiszen a centralizáció, amely a fővárost és a körülötte lerakódott népességet 1,300.000 főre duzzasztotta fel, főképpen törvényhatósági és megyei városainkat akasztotta meg fejlődésükben, lecsapolva és Pestre vonva azok intelligenciáját és magához vonzva a faluról menekülőket, akik a centralizáció túlhajtása nélkül kétségtelenül nem a távoli fővárosba, hanem a hozzájuk közelebb eső vidéki

városba mentek volna kereset után. Mindezt már eleve eredménytelenségre volt kárhozthatva városainknak minden olyan szövetsége, amely a főváros bevonásával és vezetése alatt akarta összes városainkat tömöríteni. Tiszai városaink kulturális szövetségének kialakulását és működését azért néztem elejétől fogva a legnagyobb rokonszenvvel, mert abban, amint itt a Pesti Naplóban meg is írtam, egy magyar Hansának kezdeteit láttam, az első lépést egy olyan magyar városi szövetség kialakítására, amely összes vidéki városainkat nemcsak kulturális, de egyéb szempontokból is egyesíthetné és így végső kifejlődésében a magyar városi gondolatnak lehetne közéletünkben öntudatos képviselője. Ez majd visszahat a politikai életre is, mert miért nincs a parlamentben a budapesti érdekek istápolásán kívül öntudatos városi képviselő? Mert gyenge maga a városi gondolat, mert még a városok közönsége maga sem látja annak jelentőségét tisztán és nem veszi komolyan a választásoknál, hanem ellenkezőleg, a legkülönbébb és esetleges helyi incidensektől, személyi ellentétektől, agitatorisztikus jelszavaktól vezetteti magát a képviselőválasztások idején. Ujabban, nézetem szerint igen üdvös módon, erélyesen szervezkedett hazánkban az agrártársadalom. Budapest is erőteljesen képviselve van a parlament különböző pártjaiban, csak éppen vidéki városaink sorsáról esik kevés szó és ezért érdekeik sem részesülnek mindenkor oly ápolásban, amire szükség lenne. Mindenesetre a javulásnak örvendetes szimptomája volt az az ankétsorozat, amelyet a tél és tavasz nyomorának megelőzése végett vidéki városaink vezetőivel a múlt hónapban tartott a belügyminiszter s amelynek eredménye az a beruházási Program is, amelyet Scitovszky Béla közzétett.

De az igazat megvallva, sokkal többre tudnánk menni, ha a városi gondolat vidéki városaink politikai életében olyan öntudatosná és általánossá válnék, hogy a választásoknál apró-cseprő mellékletek felett dominálóan érvényesülne.

Vidéki városaink *műszaki tanácsosainak* bevonásával éppen most foglalkozunk a *vidéki városok évkönyvének* kiadásával, amely összes *városaink* mai *térképét* hozná s a jövőre megállapított *szabályozási tervet* is. Ha összes városaink topográfiai képe s a városszabályozások háttérében Ott levő városfejlesztési eszmék így egyetlen műben összefogva tárulnak a nemzet elé, akkor az országos közvélemény előtt is majd nyilvánvalóvá válik, hogy milyen nagy érdekekről van itt szó, de egyúttal még mennyi kezdetlegességről és mennyi hiányról s ezért mennyire szükséges, hogy ennek a nagyfontosságú ügynek a vezetésébe minél magasabb szempontokat és mennél több technikai, gazdasági, szociális és esztétikai tudást vigyünk még be. Sajátos dolog az nálunk, hogy milyen kevés embernek van az országról összefoglaló áttekintése. Budapest ismeri önmagát, de a vidéket már nagyon hiányosan. Egészen komikus az, hogyha telivér fővárosi ember a vidékre megy, folyvást azt hiszi, hogy egy új világot fedez fel s modern Kolumbusznak vagy Vasco da Gamának tartja magát. Egy-egy vidék is ismeri önmagát, de az egyik vidék a másikról már nem igen vesz tudomást, közöttük transzverzális összeköttetések nincsenek. És éppen azért, mivel a vidék a főváros részéről igazi megértést nem kapott, lenne olyan döntő fontosságú, hogy a vidék és annak szellemi képviselői, a vidéki városok egymásról kölcsönösen minél többet tudjanak és a városi gondolat jegyében létesítsék a vidéknek azt az öntudatos kooperációját, amelyből

erő sarjad és amely egyedül viheti előre törvényhatósági és megyei városainkat a fejlődés útján.

Csak így juthatunk el oda, hogy milliós fővárosunk mellett, az ország *egyes vidékeinek, kisebb földrajzi egységeinek központjaiként* legyenek más életképes városaink is, hogy minden város ismerje fel a maga *sajátos hivatását* és ennek ápolása közben munkálja ki a maga *különleges jellegét*. De ezt a célt csak úgy lehet elérni, ha a városok politikai életében kevesebb lesz az esetlegesség, az ötletszerűség, a céltalan pártoskodás és kellő figyelemben részesül a városi gondolat, amelynek őszinte szolgálatába kell szegődnie mindenkinek, aki valamely magyar város mandátumát elnyerni óhajtja.

Az élet nevében

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. november 23-i számában.

A mai rendszer kritikusainak szájából többször hallottam, hogy a mostani gazdasági *világváltságban* a meglevő intézmények konzerválására kellett volna szorítkozni és nem kellett volna újakat csinálni. Mennyire ellenkezik ez a felfogás magával az étellel, a fejlődés törvényeivel! Ha megfigyelünk egy nagy fát, látjuk, hogy bár nedvektől duzzadó és egészséges, mégis nagy számmal halnak el régi ágai és ezzel párhuzamosan hajt sok újat. A gondos kertész elfűrészezi az elszáradt régi gallyakat és kíméli az újakat. Hasztalan is hagyná az elhalt ágat a fán, a kikelet jöttével az már nem zöldemé ki. Teljesen azonos a fejlődés a társadalmi, az állami életben is. Családok kihalnak, egész társadalmi rétegek elsorvadnak, törvények és intézmények elavulnak, házak roskataggá válnak. Az egész földi élet sem más, csupa elmúlás és újjászületés. Egy időben a középiskola teljesen huma-

Majd jött a természettudományi mozgalom, fokozottabb jelentőséget nyert a *modern nyelvek* oktatása és íme fogy-fogy a klasszikus filológusok száma és helyüket modern filológusok és természettudományi szakosok foglalják el. Iskolák ott, ahol hosszú idő óta igen csekély volt a természetes sza-

porodás, elnéptelenedtek, törpeiskolákká töpörödtek össze, más helyeken viszont, különösen ahol gyárak keletkeztek, vagy vasúti forgalmi gócponton felszokott a tankötelesek száma, új iskolák és evenként új tantermek állítása válik szükségessé. Ezzel számol a takarékosági törvényjavaslatnak az a paragrafusa is, amely a törpeiskolák megszüntetésére vonatkozik, mert csak az így megtakarított tanerőkkel lehet viszont a túlnépes iskoláknál beállott nagy tanítószükségletet pótolni, anélkül, hogy az általános létszámapasztás idején a néptanítói létszámot jelentékenyen emelni kellene. Az egész élet csupa változás és a politikus kötelessége, hogy törvényeinket és intézményeinket ne mereven konzerválja, hanem folyvást a megújuló élet változó igényeihez idomítsa.

A háború utáni idők világkultúrpolitikájának egyik domináló mozzanata a *tudománypolitika*. Amikor miniszterségem elején azzal jöttem, hogy ennek a művelődéspolitikai világrámlatnak miként kell nálunk érvényt szerezni, a tudománypolitika fogalmának és elnevezésének új volta egymagában ellenmondásra ingerelt sok embert. Újabb mozgalom a *testnevelési politika* is, amit nem szabad összetéveszteni sem a sporttal, sem a tornával. A legmagasabb társadalmi rétegek már régen üznek sportokat, a vadászat, lóverseny, majd a tennisz, a golf, meg a póló a felső tízezer körében az élet tartalmának jelentékeny részét alkotja. Az *értelmi középosztály* és gyermekei az iskolában a *tornának* hódoltak. *Sport- és tornamozgalmak* tehát nálunk már régen voltak. A *tervszerű állami testnevelési politika* ellenben újabb keletű. Majdnem naptárilag ki lehet mutatni kezdetének időpontját. A régi országgyűlés képviselőházának 1911. évi december hó 12-én tartott ülésén Polónyi Géza határozati

javaslatot nyújtott be és kérte, utasítsa a Ház a kormányt olyan javaslat előterjesztésére, hogy «a löversenyekkel kapcsolatos nyilvános és kölcsönös, nemkülönben a könyvfogadásokat közvetítő és elfogadó vállalatok forgalmából a testnevelés céljának istápolására és a tornatanítók helyzetének javítására megfelelő összeg legyen fordítható».. «Egy pillanatig sem szabad és nem is akarom Önök előtt titkolni», – mondotta ez alkalommal Polónyi – «hogy amit előterjesztek, az nem a saját gondolatom, hanem egy a sport terén régen hasznos eredményekkel működő férfiú gondolata, aki gróf Andrassy Géza bölcs vezetése alatt már igen szép eredményeket mutat fel a sportélet terén és ez a férfiú dr. *Gerenday György*, a Magyar Atlétikai Club elnöke». A Ház a határozati javaslatot elfogadta s ezen az alapon gróf Serényi Béla földművelésügyi miniszter be is terjesztett egy törvényjavaslatot, amelyben a totalizátor- és bukmékeriogatásokra 2% adót indítványozott. Ebből a javaslatból lett a méltán «*lex Gerenday*»-*nsk* nevezett 1913. évi XIII. törvénycikk, amely közel félmillió aranykoronát hozott az akkor létesített *Országos Testnevelési Alapnak*. így vetették meg az alapját az állami testnevelési akciónak, amelynek szakszerű irányítását azzal biztosították, hogy Berzeviczy Albert elnöksége alatt ugyancsak 1913-ban megszervezték az *Országos Testnevelési Tanácsot*. A modern magyar testnevelési politika így Gerenday György és Berzeviczy Albert nevével indult meg és fejlődött a világháború kitöréséig.

Alig van ügy Magyarországon, amelynek sorsára és további fejlődésére a világháború hatalmas ténye rá nem nyomta volna a maga bélyegét. Az általános védkötelezettség kidobta a lövészárkokba Magyarország egész férfinépeségét és

éppen a legéleterősebb korosztályokat exponálta különösképpen. A halottak száma is óriási, rengeteg ember megbénult, megcsönkült és még több jött haza a lövészárkokból veszedelmes belső betegségekkel. Töménten ember még ma is azokkal az utóbajokkal kínlódik, amiket a világháború alatt szedett fel. A rosszul táplált anyák csenevész gyermekeket szültek, a csecsemőket nem tudták kellőképpen táplálni és az újonnan felsarjadt nemzedék is gyengébb, szűkmellű, halavány.

Valósággal a tények kényszerítő ereje vitte rá a világháborúban résztvevő nemzeteket arra, hogy közegészségügyüket kiépítsék és hogy *orvosi szempontoktól befolyásolt testnevelés* révén a *nemzet fizikai állagának minőségét* megjavítsák. Sokan csodálkoznak azon, hogyan van az, hogy a világháború óta majdnem elementáris erővel fordul a nemzetek ösztönszerű érdeklődése különösen a sportok felé. *Eletősztöne ez az életképes fajoknak*, amelyek nem akarnak elsovadni, amelyek *magukat restaurálni, rekonstruálni akarják* nemcsak közgazdaságilag, hanem *vérben, idegben és izomban is*.

Ez a mentalitás szülte meg nálunk *testnevelési törvényünket*, az 1921. évi LM. törvénycikket, amelynek megkoncipiálásával *Karafiáth Jenő* életének álmát valósította meg és így igazán joggal nevezhetjük törvénytárunknak ezt a cikelyét *«lex Karafiáth»*-nak. De ugyanabban az évben, amikor testnevelési törvényünket meghoztuk, az 1921. évi II. törvénycikkkel megszüntették az Országos Testnevelési Alapot, úgyhogy három évig a törvény papíron maradt és nem is voltam hajlandó a végrehajtási rendeletet mindaddig kibocsátani, amíg Kállay Tibor pénzügyminiszter, a kulturális törekvések nagy megértője, a Testnevelési Alap helyreállításához hozzájárú-

lását meg nem adta. így jött létre az 1924. évi III. törvénycikk és most már teljes erővel megindult a munka.

Torna és sport már régen volt Magyarországon, de *tervszerű testnevelési politikáról* beszélni sem lehetett mindaddig, míg Gerenday György ötlete meg nem nyitotta azokat az anyagi forrásokat, amelyek lehetővé tették az Országos Testnevelési Alap létesítését. Az egész állami testnevelési mozgalom tehát 17 éves, de ebbe az időbe is beleesik a világháborúnak több mint négy éve, a rettenetes forradalmi év és az a három esztendő, amíg 1921-től 1924-ig a Testnevelési Alap el volt törölve. Tehát kétszer is megszakított, mindössze tíz munkaévről van itt szó, amelynek folyamán nagy dolgok jöttek létre.

Megszerveztük a *testnevelési főiskolát*, mert orvosilag és a sport terén egyaránt képzett *testnevelési szaktanárok* nélkül sikeres *iskolai testnevelést* el sem lehet képzelni. Amikor a polgári iskolai tanárképzést levittük a szegedi egyetemre, felszabadult Budán a Vöröskereszt-kórház mellett a pedagógiumnak gyönyörű épülete, amelynek területét több szomszédos telek megvásárlásával kiegészítettük és ott mintaszerű sporttelepet létesítettünk. A főiskolát évente elhagyják végzett okleveles tanárok és tanárnők és így fokozatosan ki lehet cserélni azokat a régi tornatanerőket, akik a Nemzeti Torna Egylet nyolchónapos tanfolyamán nyerték egykor úgynevezett tornatanári képesítésüket.

Az Alkotmány-utcában sikerült egy igen szép házat vásárolni, amelyet *szövetségi sportháznak* rendeztünk be, ahol megfelelő elhelyezést nyerhetnek a sportszövetségek, amelyek azelőtt kávéházakban, vendéglőkben és más ilyenféle helyi-

ségekben működtek. A sporttársadalom vezetői és a sport művelői a szövetségi sportházban klubbszerűleg érintkezhetnek, eszmecserék és viták válnak lehetségessé, kifejlődik egy országos sportközvélemény, a hivatalos intézők állandó összeköttetésben állhatnak a sporttársadalom vezetőivel. A szövetségi sportházban olimpiai vívó-, birkózó- és boxolótermeket is létesítettünk, úgyhogy az olimpiai selejtező mérkőzések egész sportközvéleményünk szemeláttára folyhatnak le.

Két héten belül elkészül a *Nemzeti Úszócsarnok* is, amelynek szép, egyszerű és célszerű épületén Hajós Alfréd megmutatta oroszlánckörmeit. A *magyar vízisport*, már csak tüneményes külföldi sikereivel is, valójában rászolgált arra, hogy méltó saját otthont nyerjen, amelyben nyugodtan élhetnek a tréningnek vízi sportembereink és amelyben a legnagyobb nemzetközi mérkőzéseket is lebonyolíthatják.

Hátra lenne még Budapesten a *teli sportcsarnok*, de Szegeden tegnap már felavattuk a vidéknek első nagy ilyen intézményét, amely az alföldi vívásnak, atlétikának és tornának egyik központja lesz.

Sokat lehetne beszélni arról, hogy minő állapotban voltak *tornatermeink* még hat évvel ezelőtt és milyenben vannak most. A cikkek egész sorát megérdemelné a *levente- és a cser készítésmény* ismertetése. Nem is tudja a magyar nemzet, micsoda becsületes munkát végeznek azok a névtelen hősök, akik leventeegyesületeinkkel és cserkészrajainkkal személyesen foglalkoznak, egyenlő súlyt vetve a testi és az erkölcsi nevelésre.

Most kimentünk *országos testnevelési kongresszust* tartani Szegedre, mert nem elég az, hogy sportintézményeket létesítsünk a vidéken, kell,

hogy magát a testnevelési gondolatot is kifejlesszük az alföldi társadalomban, kell, hogy a társadalom füle hallatára vitassuk meg sportéletünknek nagy nyitott kérdéseit, mert különben e részben csak budapesti és nem országos közvélemény fejlődik ki. Úgy tudom, hogy jövőre *Debrecen* hívja meg a testnevelési kongresszust és minden évben majd egy más nagyobb magyar városban ülhetünk össze a *testnevelési mozgalom decentralizációjának* jegyében.

Mert bárminő fejlett is a budapesti sportélet, mégis csak a magyar nemzet egy kilenced részére, kereken egymillió emberre korlátozódik. További nyolcmillió erőteljes magyar ellenben eddig az intenzív sportéletbe belevonva nem volt és olimpikonjainkat is csak szűkebb körből szeligálhattuk. Pedig, hogy mit jelent a vidék izmos, erős népe, azt az egri és szegedi úszók máris megmutatták. Kell, hogy a testnevelési gondolat mind a kilencmillió maradék magyart áthassa. A testnevelési mozgalom ilyen általánosítása a célja az első vidéki, a szegedi országos testnevelési kongresszusnak.

A szegedi testnevelési kongresszus

Megjelent az «Új Nemzedék»
1930. november 23-i számában.

Mióta *a torna és a sport a nagy testnevelési mozgalomban egyesült*, azóta egészen új feladatok elé állítottak bennünket, amelyeket korábban nem is sejtettek azok, akik régebben a tornászást iskolákban és egyesületekben szervezték, vagy azok, akik előtt a sport még főleg mint lóverseny és vadászat állt. A *testnevelési gondolat* a világháború befejezése óta hihetetlenül termékenynek bizonyult. Nem is csoda, hiszen kinn volt a lövészárkokban a legtöbb európai nemzet egész férfinepessége, tömérdek éppen a legerősebbek közül elesett, sokat nyomorékká lőttek, még többen pedig megbetegedtek a harctéren és még ma is viselik az utóbajokat. Itthon pedig rosszul táplált anyák csenevész gyermekeket szültek, akiknek szintén nem igen volt ennivalójuk. A hadviselt országok érezték, hogy egy egészen új szemfont lépett előtérbe, *a nemzet mint fizikai állapot*, amely gyöngébb, csenevészebb, betegebb és sorvadóbb, mint korábban volt.

Erre az életképes államok két irányban reagáltak. Nagy áldozatokat hoztak a közegészségügy érdekében és igyekeztek szervezni a testnevelést. Persze az így elgondolt *testnevelés* már nem állott meg a felső tízezernél, mint korábban a *sport*, sem

a felsőbb százezernél, mint korábban a *torna*, hanem *általános országos üggyé* kellett válnia és pedig ket-tős irányban. *Területileg* meg kell azt szervezni az *egész országban*, minden városban, minden faluban, *szociális szempontból* pedig ki kell terjeszkednie annak *minden néprétegre*. A testnevelési gondolat csak ott fejtheti ki jótékony hatását, ahol *általánosán érvényesül az ország egész területén és a leg-szegényebb néposztályoknál is*. így váltotta fel az arisztokrata színezetű *sportot* és az értelmi közép-osztály *tornáját* az *általános nemzeti testnevelés*.

Hogyha most már erre a magasabb álláspontra helyezkedve azt kérdezzük, hogy mit tettünk a testnevelés társadalmi általánosítása érdekében, erre a *leventeegyesületek* országos megszervezésének tenyérére való utalással válaszolhatok. Ma már nincs az a falu, sőt nincs az a tanyacsoport sem, ahol a leventeintézmény életbe ne lépett volna. Ez vég-telenül fontos olyan országban, mint a mi hazánk, ahol nincs általános védkötelezettség, ahol tehát egy nemzeti hadsereg nem vállalhatja magára a nemzet egész férfitömegének sportszerű átképzését. Hogy mily jól működnek a leventeegyesületek, arról éppen azok a panaszok győztek meg, amelyekkel időnként előálltak. Hogy rövid öt év alatt egy ekkora mozgalmat ki lehetett építeni és hogy közben csak olyan kevés baj merült fel, mint amennyit – egyébként elég kimerítően – felpanaszoltak, az mutatja, hogy azokat, akik a levente-intézményben akár mint szervezők, akár mint oktatók közreműködnek, szinte hihetetlen mértékű idealizmus, hazafiság és sportszeretet hatja át. Másképp ez a nagy mű nem is épülhetett volna fel.

A *társadalmi általánosításon* kívül szükség van a testnevelési gondolat *területi általánosítására* is. Nem elég az, ha a sportélet csak Budapesten lüktet

erőteljesen, nem elég, hogy csak Budapesten érdeklődjenek vezető körök és tömegek a sport iránt, általánossá kell tennünk a sportszeretetet az *egész országban*. Kell, hogy a magyar élet *nagyobb vidéki gócpontjaiban* is foglalkozzanak a magyar sport problémáival, kell, hogy különösen ezekben a nagyobb gócpontokban eleven sportélet fejlődjék; akkor majd olimpikonjaink sem kerülnek ki túlnyomóan a főváros népességéből, hanem nagyobb tömegekből választhatják ki a legarravalóbbakat. így valószínű, hogy a szelekció még nagyobb eredménnyel fog járni.

A testnevelési gondolat területi általánosítása jegyében tartjuk *Szegeden az első országos testnevelési kongresszust* és úgy tudom, hogy Debrecen város érdemes polgármestere jövő évre meg *Debrecenbe* akarja meghívni a magyar sportélet vezetőit. Ekként a két nagy tiszai metropolis, a *két százezres magyar város* ragadta magához e téren is a vezetést, amelyeket majd követhet Kecskemét, Miskolc, Pécs, Győr és a többi nagy, életképes közösségünk is. így körülhordozzuk a testnevelési gondolat zászlóját az országban és belevonjuk munkánkba a tősgyökeres magyar életnek éppen ama gócpontjait, ahol a nemzeti érzés a legerősebben lüktet s még inkább biztosíthatjuk a *testnevelési gondolatnak a nemzeti gondolattal való összeszövődését* és e révén a magyar nacionalizmusnak is további erősítését.

Ez a törekvés áll a *vidéki testnevelési kongresszusok kezdeményezésének* háttérében, amelyeket most Szegeden indítunk el újtjukra.

A szegedi mise

Megjelent a «Nemzeti Újság»
1930. november 30-i számában.

Egyik tavalyi cikkemben bővebben fejtegettem, hogy eseményekben milyen szegény nyilvános életünk. Ha vidéki barátaimmal beszélgetek és politikáról esik szó, kivétel nélkül felpanaszolják, hogy a parlamenti viták vajmi kevés jelentőset nyújtanak. Többnyire ismételve ott azokat a panaszokat, amelyeket a kerületekben a választók hangoztatnak, de már a segítség módja tekintetében kevesebb ötletesség mutatkozik. Eszmegazdagságról alig lehet szó. Hát bizony a beteg sem igen lenne meglepődve, ha az orvos tevékenysége abban merülne ki, hogy részvétellel megismételje mindazt, amit a beteg saját állapotáról előad, – a beteg azt várja az orvostól, hogy segítsen rajta. A segítség pedig tett, cselekvés, amely a kívülálló személyben mint esemény jelentkezik.

Nyilvános életünk eseménytelenségéről akkor szóltam, amikor bejelentettem, hogy a szegedi Fogadalmi templom felszentelésére a kultuszminisztérium *zenei misepályázatot* hirdet, mert ettől a *magyar egyházi zene* terén valóban nagy eseményt várunk. Kimondhatatlan az örömöm afölött, hogy ez a pályázat alkalmul szolgált *Dohnányi Ernő* mester *szegedi miséjé-nek* megkomponálására. Nálunk sohasem hiányoznak a vészjósok, akik előre

megmondták, hogy az egész dologból nem lesz semmi, mert önérzetes művész csak megbízásra dolgozik és éppen legnevesebb zeneszerzőink nem teszik ki magukat a zsűrizés szeszélyeinek. Szerencsére a legnagyobb magyar zeneművész másként gondolkozott és így létrejött Liszt Ferencnek az esztergomi bazilika felszentelésére írott «esztergomi mise»-je pendantjaként a szegedi dóm felszentelésére készült mise: a szegedi mise. A nagy tiszaparti metropolisban e mise előadása csak egy program-pont volt és bár a jól megszervezett magyar rádió kábel *segítségével egész Európának közvetítette* a szegedi első előadást, mégis koncertteremben második előadásra volt szükség avégből, hogy minden figyelmünket a zeneműre koncentrálni, kiélvezzük a műalkotás minden szépségét. Különbféle korok zenéjét nehéz egymással szembeállítani s különben is mindig igazságtalanok vagyunk a félmúltsággal szemben, amely állapotban most Liszt művészete van. De még ennek az igazságnak szemmeltartása mellett is több zeneértőtől hallottam és magam is úgy érzem, hogy Dohnányi felülmúlta Liszt alkotását. Párhuzamosan Dohnányi mester művével, létrejött Németországban Josef Haas «Speyerer Domfestmesse»-je, amely ugyancsak megragadta a német zenei körök figyelmét, bár legszebb motívuma jócskán elmarad a szegedi mise hatalmas Credo-tétele mögött. Van tehát a magyar zenei életnek nagy eseménye és én remélem, hogy a szegedi dómon kívül a többi magyar katedrálisokban is, amelyek kórusán valódi zenei élet lüktet, meg fognak csendülni a Dohnányi-mise áhítatot keltő nagyszerű akkordjai. A magyar életnek a gazdasági *világválság* következtében beállott benuultságában természetes, hogy a gazdasági gondok állnak az előtérben s így a szellemi élet eseményeire átmenetileg kevesebb

rész jut a közérdeklődésből. Nyilván ez a magyarázata annak, hogy kevésbé ragadta meg a közfigyelmet egy *pályázati hirdetés*, amely éppen a szegedi mise előadásának napján jelent meg és *hat zenei pályadíjat* létesített, oly célból, hogy *minden évben rendszeresen két jelentős alkotás létrehozására ösztönözze zeneszerzőinket*. E hat pályadíj közül igen sokat várok a *magyarországi Szent Erzsébet-díjtól*, amelyet a római katolikus liturgikus egyházi művekre kell kiírni. Kívánni fogjuk mise vagy egyéb, magyarországi templomok liturgikus használatába jól beilleszkedő szertartási szöveg megkomponálását. Váltakozva kívánni fogjuk azt is, hogy a komponálandó művek a capella, orgonakíséretes, vagy egyéb hangszerekkel, zenekarral kísért énekkarra írassanak. Nagyobbszabású alkotásokra négy évenként tízezer pengő, kisebbmértű szerzeményekre kétévenként ötezer pengő lesz a díj. A pályázat elbírálásánál a magas művészi követelmények mellett szem előtt kell tartani azt is, hogy a díjnyertes alkotás liturgikus szempontból is megfelelő legyen. Ettől a Szent Erzsébet-pályázattól most a *magyar requiem* létrejöttét várom. A világ zeneirodalmában különösen két requiem áll előtérben. *Verdié*, amelyet rendkívül szerencsés színrehozással éppen most ad a magyar Operaház és *Mozarté*, amelyet gyászmisék kíséretkép nálunk templomokban leggyakrabban használnak. De Verdi Requiemje inkább úgynevezett nagy koncertmise és inkább hangversenytermekbe és operák színpadára való, mint templomok kórusára. Mozart zenéje pedig nagyszerű rokokó-zene, kétségtelenül az ember zenei géniuszának egyik legszebb megnyilatkozása, de természetesen magán viseli a rokokó-kor bélyegét, amely lényegében egy víg korszaka volt az emberiségnek és így a kor egész

lelki világtól éppen a gyász motívuma elég távol állt. A modern ember zenei téren a maga szomorú és víg érzéseinek kifejezésére új és korszerű formákat keres, aminek megállapításával nem óhajtának az ultramodern zene bámulójának látszatába keveredni. De viszont a múlt zenei értékeinek legnagyobb megbecsülése mellett sem szabad elzárkóznunk az *élő zenétől*, amely kerülvén a különféle furcsa iskolák szertelenségeit, mégis *számol a megváltozott világszellemmel*, amely láthatatlanul érezteti a maga feltartóztathatatlan hatását építészetben, festészetben, szobrászatban, szépirodalomban, szellemi tudományokban és természetesen a zenében is.

Nemzeti katasztrófánk felszította a nemzet érzelmi világában a vallásosságot. Ma szerencsére népesebbek templomaink, mint a múlt század nyolcvanas és kilencvenes éveiben voltak. És miközben a szenvedő magyar lélek keresi a vallás benső vigasztalását, természetesen azért is sóvárog, hogy az isteni tisztelet, a szertartások és az egyházi zene külső szépsége is növekedjék.

Érdekes, hogy ezzel a magyar vallásos mozgalommal párhuzamosan *Németországban* milyen csodálatos tevékenységet fejtenek ki a bencések. A benediktinusok, akik a francia forradalom után, a napóleoni háborúban, a német-római birodalom összeomlásakor elvesztették egész kis városok számába menő monumentális kolostoraikat és a XIX. század első felében sorvadni látszottak, micsoda hatalmas fejlődésnek indultak a múlt század második felében. Nem is egyik saját régi kolostorukban, hanem egy megszűnt augustinus zárdában megalakult a *beuroni kongregáció*, amely három irányban is hatalmas munkásságot fejtett ki. Amiképpen a történeti kutatás terén nagyot

alkotott a bencés rendnek egyik francia ága, a *maurinusok*, azonképpen Beurónban is szövegkritikai tanulmányok indultak meg. A beuroni festőiskola vissza igyekezett térni az őskeresztény művészet szelleméhez. De e mellett az ősi bencés hagyományok szerint felkarolták a *liturgikus éneket* és általában az isteni tisztelet külső fényének emelését. Az új erőre kapott Rend sorban visszaszerzi régi klasszikus zárdáit is. Legelőször visszakapta a rokokóművészet gyöngyét, *Otto-beurent*, majd az oberammergaui passió-játékok közelében *Ettalt*, legújabban Balthasar Neumann remekét, *Neresheimet* és ha meg nem szerezhették már, legalább bérlik a legművészibb nagy német bencés kolostortelep egy részét, *Weingartent*. Es bárhova teszik lábukat, emelni iparkodnak az istentisztelet fényét és szép egyházi zenét adnak elő. Alig jöttek vissza a benediktinusok *Weingartenbe*, már is új életre kelt az ottani nagy templom hatalmas *orgonája* és Weingarten messzetekintő bencés apátja azt is megengedte, hogy rádió segítségével az orgona játékát kivetítsék a templom közelében fölállított *szabadtéri színpadra*, ahol a *turisták ezrei* egy olyan érdekesen megírt színdarabot hallgattak, amelyben a weingarteni orgona és annak XVIII. századbeli megépítője a főszemély.

Nyilvánvaló, hogy a *katolikus világegyház kebelében egy újabb egyházművészeti világmozgalom alakult ki*, amelyet a legutolsó pápák is a legnagyobb érdeklődéssel és szeretettel kísértek.

Nekünk magyaroknak büszkeségünkre szolgálhat, hogy a nemzetközi katolikus zenei életnek ebben a fermentáló fejlődésében egy a magyar határokat bizonyára túllépő nagy művészeti esemény Dohnányi Ernő mester szegedi miséje.

Nemzeti önbecsülés

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. november 30-i számában.

Az anyagi gondoktól gyötört társadalom olyan, mint a gyomorbajos ember, mindent sötét színben lát, az ő szemében a bajok nagyítóüvegen át jelentkeznek, az örvendetes eseményekben pedig egyszerűen átsiklik. Ezen nem szabad fennakadni, ez a mostani gazdasági *világválság* természetes velejárója, ami megvan minden országban. De ettől eltekintve, mi magyarok mindig hajlamosak voltunk arra, hogy bajainkból messzemenő kedvezőtlen következtetéseket vonjunk le; fejlődésünket, eredményeinket, sikereinket ellenben lebecsüljük. Pedig bárminő fájdalmas is volt Trianon következtében reánk nézve a most befejeződő évtized, mégis a legkülönbözőbb helyeken nagy eredményeket értünk el és kiforrtunk, kifejlesztettünk *ember- és intézménytípusokat*, amelyek teljesebbé tették a magyar életet.

A kiegyezés korában a nemzetnek az volt a fő politikai vágya, hogy legyen külön nemzeti külképviseletünk és hadseregünk. Azt lehet mondani, hogy ötven év magyar politikai sóvárgásának ez volt a célja és tartalma. Amikor a háború végén szétrobbant az osztrák-magyar monarchia és hazánk, mint trianoni országroncs négyszázéves megszakítás után megkezdte a maga külön állami életét,

meg kellett teremteni a magyar nemzeti hadsereget és a külön magyar diplomáciát. Hogyha ugyan- ehhez a célhoz az osztrák-magyar monarchia centralizációjának fokozatos leépítésével békés időkben lassanként jutottunk volna el, könnyű lett volna a szükséges katonai és diplomáciai személyzet kiképzéséről előrelátóan gondoskodni s így az intézményeket lassanként tervszerűen kifejleszteni. A világháború katasztrofális végződése következtében azonban a hadsereget és a diplomáciát példátlan nemzeti válság közepette kellett hirtelen kialakítanunk, ami a legnehezebb feladatok közé tartozott.

Foglalkozásom úgy hozza magával, hogy sokat utazom külföldön és itthon egyaránt. Külföldi utaim során együtt kellett működnöm a magyar diplomáciával, itthon a vidéken pedig gyakori az érintkezésem nemzeti hadseregünk tisztikarával és különösen tábornokaival. *Két új magyar ember-típussal kerültem, ez utakon össze, a fiatal magyar diplomácia követeivel és a nemzeti hadsereg tábornokaival.*

Bárminő kicsinnyé is tett bennünket Trianon, itthon a magyar imperiumnak megmaradt területén mégis csak urak vagyunk s hiába, belföldön az államhatalom és annak birtoka nagy dolog. Külföldi relációkban azonban a helyzet egészen más. Ott egy ország annyit nyom, amekkora a területe, népessége, főként a gazdagsága és katonai ereje. Különösen a két utóbbi azonban egy Trianon által mesterségesen tönkretett és lefegyverzett országban szükségképpen csak kisebb lehet. Ilyen körülmények között közvetlenül a katasztrófa után nem valami nagyra értékelték bennünket. E kedvezőtlen légkörben és viszonyok mellett kezdte meg a *fiatal magyar diplomácia* a maga

működését. De a húszas éveknek erőfeszítései, nélkülözései és munkája után szerencsére eljutottunk odáig, hogy a nemzetközi életnek megbecsült tényezője vagyunk, amelyet nem kezelnek többé *quantité négligeable*-nak. Nemzetközi helyzetünk napról-napra javul és ez ellenfeleinket mind szembeszökőbb nyugtalansággal tölti el. Ha kedvezőtlenül folynak a dolgok, az emberek tele vannak panasszal és keresik a bűnbakot, ha ellenben az ügyek kedvező fordulatot vesznek, akkor azt hiszik, hogy minden magától történt és egészen természetes. Feledik, hogy mennyi becsületes *magyar diplomáciai munka* kellett ahhoz, hogy eljussunk idáig. Külföldi utaim alkalmával a legkülönbözőbb országokban együttműködtem követekkel és ügyvivőkkel és mindig nagy belső meglepéssel figyeltem meg, hogy milyen önérzetes férfiassággal képviselik követeink a magyar gondolatot és az igazságtalanul megcsönkített országot. Talán a balsorsban megnyilatkozó e férfiasság és komoly, hivalkodás nélküli magyaros önérzet az, ami diplomáciánk felé fordította a nagy nemzetek irányadó külügyi tényezőinek rokonszenvét és tette Európa fővárosai társadalmának megbecsült alakjává a magyar követet. Vegyük hát legalább tudomásul, hogy a magyar élet újabb típussal gazdagodott, a *magyar diplomáciával, a magyar követtel*.

Itthon gyakran járom a magyar városokat, különösen a nagyobb gócpontokat, ahol jelentékeny helyőrség van. Ismertem a régi monarchia viszonyait is, hiszen sokáig szolgáltam a miniszterelnökségen és még a régi rendszerben lettem államtitkár. Nem osztoztam abban a sovén felfogásban, amely Ferencz József hadtestparancsnokaiban szükségképpen esküdt ellenségeket látott. Legtöbb közülük idegen ember volt, akadt sok, aki elfogult-

sággal tekintette dolgainkat. De úri gondolkozású, lovagias és kötelességtudó tiszttek voltak, akiket tagadhatatlanul erős nimbusz vett körül, hiszen egy nagyhatalom egész ereje állott mögöttük és a hadsereg jelentékeny részének, egy-egy önálló testének voltak abszolút hatalmú vezetői. Megkisebbedett méreteink között a régi monarchia hadteste helyébe a mi kis vegyes dandáraink léptek. Nemzeti érzésű embernek elszomorodik a lelke, ha a kis kereteket, a csekély legénységi létszámot látja. De ha közelebbről megnézi a dolgokat, akkor őszinte öröm tölti el a felett, hogy milyen eleven nemzeti érzés, micsoda ügyszeretet, a legénységgel való minő szolidaritás tölti be tisztikarunkat. És a vegyesdandárparancsnokok nemcsak jó katonai szakemberek, de azontúl egy testnek érzik magukat a nemzet egészével, ápolják a jó viszonyt a polgári társadalommal, amelyben a nemzeti hadsereg nem is lehet idegen, részt vesznek a sportéletben, a kulturális mozgalmakban és megértéssel vannak a környék gazdasági helyzete iránt is. Századokon át vágyódtunk a nemzeti hadsereg után és ilyen hosszú és heves vágyódás után csak természetes lenne, ha most, amikor lassanként kialakul, kitűnő nemzeti hadseregünknek igazán örülnénk. De örvendhetünk annak is, hogy a *nemzeti hadsereg tábornokai-ban* megint egy másik új magyar vezető ember-típus alakult ki, *amely nélkül nem teljes a nemzeti élet.*

Múlt vasárnap országos testnevelési kongresszust tartottunk Szegeden, amelynek során a polgári iskolai tanárképző újabban elkészült hatalmas tornatermében különféle gyakorlatokat végzett. A műsor egyik pontja az volt, hogy Szentgyörgyi egyetemi professzor a feleségével és Issekutz egyetemi professzor a fiával gyűrűs teniszt játszottak,

amely alkalommal tanártársaik elmondották, hogy ha a professzor uraknak egy «lyukas» órájuk van, de két természettudományi kísérlet között is, lemennek a kertbe és asszisztenseikkel, jobb hallgatóikkal játszanak egy szettet, azután felfrissülve e sporton, visszatérnek a tanterembe vagy laboratóriumba és dolgoznak tovább. Ha ezt az új *professzortípust* összehasonlítjuk a régi szórakozott, a katedra magaslatáról szónokló professzortípussal, milyen nagy és örvendetes a változás. Az új magyar egyetemi tanár már nem filiszter, hanem angolfajta gentleman, aki nem különcködéssel és a tudóskodás külső attribútumaival veszi körül magát, hanem a személyiség és a tudás erejével és közvetlenül akar hatni tanulóira.

De nemcsak *embertípusaink*, hanem *intézménytípusaink* megbírálásában is felületesek vagyunk. Csengery Antal sürgetésére magába az 1868-i népiskolai alaptörvényünkbe beiktattuk a *polgáriiskolát*, amely a törvény hatosztályos elgondolásával szemben mint a népiskola negyedik osztályára felépülő további *négyosztályos* középfokú iskolafajta nálunk is éppen annyira bevált, mint külföldön. A németek akkora súlyt vetnek erre az iskolára, hogy újabban *Bürgerschule*-jüket átkeresztelték *Hauptschule*-ra; így eltüntették azt az ellentétet, ami a polgári és a népi elem mintegy szembehelyezésével a *Bürgerschule* és a *Volksschule* között mutatkozott és jelzik, hogy a polgári iskolát a maguk részéről mintegy általánosulásra hivatott iskolafajtának tekintik. Mi is megreformáltuk ezt az iskolanemet anélkül, hogy megszokott elnevezéséhez hozzányúltunk volna, de a jóformán csak papíron meglevő hat osztályból a felső kettőt elhagyva, négy osztályúvá sűrítettük össze, amely már önmagában is lezárt egész és kellő műveltséget ad a vidéki

városban vagy a falun szülői foglalkozása mellett megmaradó növendékének, de ezenfelül mintegy alépitménye középfokú szakiskoláinknak: a tanítóképzőnek, meg a felső ipari és kereskedelmi iskolának. Mennyivel jobb, hogy újabban kis helyeken ilyen szerényebb polgári iskolák létesülnek és nem középiskolák, mint korábban, amikor földművesek gyermekeit, akik néhány osztály után elhagyták a gimnáziumot, nap-nap mellett hiába gyötörték a latin nyelvtannal. Éppen nálunk, ahol még igen jelentékeny lélekszámú közösségek is éppen a műveltség hiánya következtében csak városias jelleg nélküli nagy falvak, kétszeresen fontos, hogy legyen ilyen *kisebb igénnyel fellépő iskolánem*, amely a népiskolánál valamivel magasabb műveltséget ad és emellett tanári kara gyarapítja a községi főjegyzőből, az orvosból, a gyógyszerészből, a lelkészből, egy-egy ügyvédből álló csekély intelligencia számát, amely ilyen helyen található. A *polgári iskola* valósággal az az *eszköz*, amely a népes falvat a maga csendes munkájával *felemelkedni segíti a kisváros színvonalára*. Nálunk néhány évvel ezelőtt valaki elkurjantotta magát, hogy néptelenek a polgári iskolák. Minthogy ebbe az iskolafajtába a 10-14 éves gyermek jár, azért a háborús négy esztendőből számított 10-től 14 évig vannak csekélyszámú gyermekévfolyamok a polgári iskolákban. Ezen a sorson különben átmennek a népiskoláink is, persze, minthogy ott 6-12 éves gyerekekről van szó, két évvel korábban, mint a polgári iskolák. De bezzeg az 1930-31. tanév elején már a népes háborúutáni gyermekkorosztály került a polgári iskola I. osztályába és így polgári iskoláink össznépsége is $65\frac{3}{4}$ ezerről $75\frac{1}{2}$ ezerre szökött fel és mivel ez a folyamat még további három évig fog tartani, a végén a létszám *105 ezerre emelkedik*,

ami világosan mutatja, hogy milyen nagy népszerűsége tett szert éppen a nép és a kispolgárság sorában a magyar polgári iskola. Polgári iskoláink néptelenségét emlegetők így majd mindinkább elcsendesednek, a lárma elhalkul, de ez nem elég, a budapesti politikai köztudatba is fel kell szívódnia annak a meggyőződésnek, amit a vidék már régen tud, hogy a polgári iskola egyik legértékesebb magyar *intézménytípus*.

Még rosszabbul állunk nagyszerű budai rádiumos vizeinkkel és fürdőinkkel. Szatíraszámba megy, hogy igazában idegen ember hívta fel a figyelmet a *budai vizek nagyfokú rádiumtartalmára* és ma is nagyszámmal lótnak-futnak külföldi fürdőkre olyanok, akik itthon is gyógyulást találhatnak. A század elején voltam a svájci Ragazban, amelynek jó hőforrásai vannak. Idegenben már messziről meghalljuk, észrevesszük azt, ha valaki magyarul beszél. Ragazban is megütötte a fülemet magyar beszéd, amikor egy férfifürdővendég izgatottan magyarázta feleségének, hogy bent volt a fürdőorvosnál és szemrehányást tett neki, hogy reumás fájdalmai ötheti gyógykezelés után sem javultak, amire a svájci doktor azzal válaszolt, hogy nem hiszi, hogy a kívánt javulás az utolsó, hatodik hét alatt is beállhatna, tegyen hát a beteg még egy utolsó kísérletet, menjen el – amint az orvos mondotta – Kelet-Európába, Ofenbe, ott van egy ki nem épített, de pompás vízi fürdő, a Kaiser-Bad, abban esetleg javulni fog. Az én magyárom erre az orvosi tanácsra éktelen dühbe jött, mert itthon vagy hatszáz lépésre lakott a Császárfürdőtől.

Sohasem felejttem el ezt a jelenetet és ez az egész epizód felfrissül az emlékezetemben most, amikor arról írok, hogy mennyire nem tudjuk meg-

becsülni *emberben, intézményben és természeti kincsben* azt, ami abszolút értékű, ami méltánylás és felhasználás mellett növelheti fajunk erőit. Éppen most, amikor *világválság* közepette csüggedéssel csak súlyosbítjuk kétségtelenül komoly állapotunkat, kétszeresen fontos, hogy megbecsüljük, ami igazi magyar érték.

Rákosi Jenő életének sommája

Rákosi szobrának leleplezésén
Budapesten, 1930. november
hó 30-án mondott beszéd.

Trianoni fogságunk idején oly szimbolikus, hogy télnek kellő közepén, csikorgó hidegben temettünk, ősszel, lombhulláskor állítjuk szobrodat, Rákosi Jenő, aki voltál a tavasznak embere. A ver sacrum a természet ébredésének, az érzelmek rajzásának, a képzelet kigyulladásának ideje és Rákosi Jenő talentumának alapvonása éppen az volt, hogy virágzó fantáziát szívós tetterővel párosított. Nem véletlenség, hanem közvetlenül egyéniségéből fakadt, hogy *költői tevékenysége* majdnem kizáróan *drámai* volt. A dráma a cselekvésnek, a tetteknek poezisa. így hát Rákosi Jenő belső szükségességből írta meg 1866-ban Aesopusát s vált ezzel a *magyar neoromantikus színjáték* műfajának *úttörőjévé*. A cselekvésnek vannak materialistái és idealistái, sőt romantikusai. A cselekvés materialistája az a sok százezer ember, aki egy nemzet kebelében nyüzsög és a mindennapi kenyérért dolgozik. De ezek felett kell, hogy legyenek a *cselekvésnek idealistái* is, akik a megvalósítás, a realizáció képességével organizatorikus fantáziát párosítanak, mint Rákosi Jenő.

Nagyszerű elképzelése volt Rákosinak a *Népszínház*, amellyel versenyre akart kelni a pesti idegen színészettel. Hihetetlen erővel valósította meg gondolatát. Megnyerte vállalkozásához Blaha

Lujza művészetét. Így Rákosi Népszínháza nagy harci egység volt abban a küzdelemben, amely a *hetvenes évek* második felében *Budapest lelkének teljes megmagyarosodásával* végződött.

A Népszínházon kívül második nagy alkotása volt Rákosi Jenőnek a *nyolcvanas években* a *Budapesti Hírlap*, amellyel megközelítette a pártokon felül álló, tisztán a nemzeti gondolatot szolgáló lapnak eszményét. Egész történelmünk, a régmúlt és a félmúlt, egyaránt a mellett tanúskodik, hogy egyik legvégzetesebb hibánk a pártoskodás. Ezzel szöges ellentétben azok a jó magyarok, akik nagy magasságokba tudtak emelkedni, többnyire elfordultak minden pártoskodástól és az egyetemes nemzeti gondolat szolgálatába igyekeztek állni. Rákosi hosszú publicisztikai működése során egészen sohasem csatlakozott valamely párthoz, hanem eleinte harcolt az idősebb Tisza ellen, támogatta a koalíciót a nemzeti küzdelem során, utóbb oda állt az ifjabb Tisza mellé – mindig azt a táborot igyekeztvén erősíteni, amely az ő meggyőződése szerint az adott időpontban leginkább szolgálta a nemzet érdekeit.

De Rákosi Jenő nacionalizmusa időnként különösen nagy lánggal lobogott, amelynek fényénél meglátta, hogy kevesen vagyunk s oly időben, amikor húszmillió lakosa volt az országnak, fantáziája odavetítette lelki szemei elé a *harmincmillió magyar* vízióját és ebben az extázisban tört ki belőle a *magyar imperializmus* jelszava.

Mint pszichológus jól tudta azt is, hogy a pusztaság szám nem minden. Növelni igyekezett hát a nemzeti érzés és a nemzeti gondolat feszítő erejét és megőrizni a nemzeti génusz tisztaságát. Mint vérbeli író hamarosan felismerte azt az összefüggést, ami a nemzeti génusz és nyelv között fennáll és

éppen azért egyszerű nyelvrontásnál sokkal többet látott különösen a *budapesti nyelvnek* abban a *korcsosodásában*, amely a millennium után párhuzamosan lépett fel a nemzet belső hanyatlásának más jeleivel.

Hogy mennyire összeforrt nála a képzelőerő és gyakorlati érzék, azt világosan mutatja, hogy nem érte be Budapesti Hírlapjának szellemi irányításával, hanem *újságjának saját házat* épített, abban *saját nyomdát* rendezett be és a millennium évében megindítván a *krajcáros Esti Újságot*, ez úton is biztosítani igyekezett vállalatának anyagi alapjait.

A hírlapírók legszélesebb körében már kisebb szám a valódi publicista, a publicisták közül pedig csak kevesen emelkednek klasszikus magaslatra. Klasszikussá csak az a publicista válhatik, aki a lelke mélyén ösztönösen megérzi azt, hogy a nemzet történetének egy adott korszakában mi a sorsdöntő lényeg, aki világosan meglátja, melyik a célhoz vezető irány és annak egészen a szolgálatába tud állni. *Kossuth* a harmincas és negyvenes években megérezte a demokratikus átalakulás parancsoló szükségességét és Pesti Hírlapjával előkészítette az *1848-i reformokat*. *Kemény* Zsigmond felismerte a 49-es vágyak akkori megvalósíthatatlanságát és a *kiegyezés* szükségességét s a hatvanas években Pesti Naplójában e mellett a koncepció mellett küzdött. *Rákosit* már nagyon korán megragadta a *revízió* gondolata. Arra az emberre, akinek a húszmillió magyar nem volt elég, aki harmincmillióról álmodott, mennyire fájdalmas lehetett az, amikor nem egészen nyolcmillióra zsugorodtunk össze. Ez ellen fel kellett lázadnia az ő nacionalizmusának. De gyakorlati érzéke megint megóvta attól, hogy veszélyes kalandoknak legyen a szószólója és így belső szükségességgel ragadta fel a revízió zászlaját.

Es ekkor be kellett következnie *két kongeniális lélek találkozásának*; a revízió nagy angol harcosának találkoznia kellett a revízió magyar képviselőjével. És igazi szépség van abban, hogy amikor a két nemes harcos közül az egyik kidőlt a nélkül, hogy vágyainak ígéretföldjét meglátta volna, a másik fejedelmi bőkezűséggel szobrot állít neki itt, a Nagykörút mentén, közelében a Népszínháznak és a Budapesti Hírlap házának, amelyek működésének félszázadon át kerete voltak.

Midőn a magyar művelődés nevében köszönetet mondok a nemes lordnak, hogy *Kossuth* és *Kemény* után a harmadik legnagyobb magyar publicistának: *Rákosi Jenő*nek szobrot állított; ezen az emlékezetes napon fogadjuk meg valamennyien, hogy erőnkhez képest csüggedés nélkül küzdünk tovább azoknak a céloknak a szolgálatában, amelyek Rákosi Jenő életének tartalmát alkották.

Egy posthumus könyv

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. december 7-1 számában.

Kevés szomorúbb látvány van, mint a posthumus gyermek, aki megszületik, amikor atyja már nem él. Ugyanígy tragikus a posthumus könyv is, amely akkor jelenik meg, amikor szerzője már nincs többé. Aschoff német professzor négy tanártársával Berlinben és Bécsben Pathologia és klinika cím alatt orvosi monográfia-sorozatot ad ki, amelynek II-ik köteteként most jelent meg Bálint Rezsőnek, a budapesti I. számú belklinika elhunyt vezetőjének, laboratóriumi kísérletek és klinikai megfigyelések hosszú során felépített műve a biokémia köréből. Ügy adódott, hogy a könyv eszméjének felmerülésétől Bálint halálos ágyáig érdeklődéssel végigkísértem a mű létrejöttét. Egy késői délután felkeresett a minisztériumban és előadta: építsünk a kísérleti állatok részére ketreceket és kifutót klinikájának tetején, mert van egy ötlete, amit szeretne az orvosvegytani kísérletek hosszú sorával ellenőrizni, esetleg alátámasztani. Meg is építettük a kísérleti állatoknak ezt a kis istállóját; Bálint nagy lelkesedéssel, készséges munkatársainak egész körével megkezdte a munkát. Már akkor is magában hordta a halál csíráját és a kérlelhetetlen kór végül ki is oltotta életét. A halálos ágyon már a hangja is elhagyta, de utolsó erőfeszítéssel pala-

táblára írta a végső fejezetet, amelyet a tábláról önfeláldozó élettársa vitt át papírra. Így jött létre ez a tragikus könyv, amelyről tanártársa, báró Korányi Sándor olyan szépen írja az előszóban, hogy új kutatások kezdetének, *kezdetnek* kellett volna lennie és vég lett belőle, de így is a biokémia és a belgyógyászat nemzetközi irodalmának egyik igen érdekes terméke.

Tragikusnak neveztem a könyvet, mert Bálint, a nagy orvostudós nem volt kétségben állapotának komolysága felől és a közeli vég tudatában lázas gyorsasággal dolgozott, hogy befejezhesse munkáját és közben ügyelt arra, hogy élete hűséges társának szomorúságot ne okozzon. Egyedül viselte a közelgő elmúlás sejtésének borzalmát, csakhogy ne búsítsa el azt a nőt, akihez minden érzésével mélységesen ragaszkodott.

Általában kétféle orvostípust látunk. Vannak tudósok, akik a betegben főképp érdekes klinikai esetet, tudományos megfigyelés vagy éppen kísérletezés tárgyát látják. És vannak orvosok, akiknél a tudomány inkább háttérben áll, inkább a gyógyítás művészetének élnek, tartván az orvos legnemesebb feladatának a szenvedő emberiség fájalmának enyhítését, a létért küszködő életének megmentését. Az orvostudós és a gyógyító művész e két fő típusa mellett már kisebb számban vannak azok, akik nagy elméleti tudással nagy gyakorlati ügyességet párosítanak és ráadásul még szeretik is a beteget. Bálint professzor ehhez a csekély számhoz tartozott. Ezért volt nagy orvostanár, a szó magasabb értelmében. A görögök, az ő jótékony daimonjaik típusát kétféleképp alkották meg: vagy a természet erőit személyesítették meg vagy pedig valóban élő, kiváló emberek képéből és egyéniségéből raktak össze egy eszményi alakot, amelyet

azután művészileg meg is mintáztak. Bálint professzorhoz hasonló orvostalentumokból cizellálhatták ki lassanként az ógörögök az Aesculap alakját. Mert valójában a nagy görög orvosoknak a betegekkel való bánásmódról hirdetett tanításai igazak ma is és Bálint fel tudta kelteni a javasolt gyógy mód üdvössége iránt a hitet és a bizalmat a betegen és ezzel már félig meg is nyerte a játszmát. Egyik betege azt mondta róla, hogy némelyik orvos röntgennel gyógyít, Bálint professzor azonban az ő két jóságos szemével, amellyel olyan szeretettel tud ránézni az aggodalmaskodó, életéért reszkető betegre. Innét volt az, hogy alig láttam még életemben temetést, amelyen a család körén kívül annyi mélyen megrendült ember vett volna részt, mint a Bálint Rezsőén. A jószívűek a kitűnő embert és tudóst gyászolták, a gyengébb egészségű egoisták pedig azon aggodalmaskodtak, hogy mi lesz most már velük, amikor a gyógyítás művészetének ez a nagy mestere eltávozik.

Halálos ágyán azt mondta, hogy bár csodaszép az élet és keservesen fáj az elszakadás tőle, mégis megnyugvására szolgál, hogy dolgait jól elrendezte s csak kettőért aggódik még a világon: hogy felesége egyedül marad és hogy sok reményre jogosító kutatásainak fonala munkájával együtt megszakadhat. Ha értékes volt előttem barátságunk, mondta, akkor legyen rá gondom, hogy azok, akik kutatásaiban társai voltak, valamiképpen együttmaradhassanak. Minthogy Budapesten négy belklinika fenntartható nem volt, úgy oldottuk meg a kérdést, hogy a *debreceni egyetem belklinikája a Bálint-klinika szellemi folytatója.*

Bálint egyéniségének ismeretéhez hozzátartozik, hogy kitűnő zenész volt. Rengeteg munkája között csak a vasárnap délutánt tartotta szabadon,

amikor három barátjával együtt a kamarazenének hódolt s művészi játékában egyébként is sokszor gyönyörködtünk. Valósággal megrázó volt, amikor temetésén a kvartett megmaradt három tagja előadta azt a zeneművet, amelyet Bálint annyira szeretett, miközben a negyedik szólam hiányzott. A nemeslelkű ember, a nagy magyar tudós és a kiváló gyógyítóművész elköltözött, felejthetetlen emléket hagyva rokonainak és barátainak lelkében, de utolsó ajándékképpen itt hagyta nekünk posthumus könyvét, amely becsületet hoz a magyar névnek a nemzetközi tudományosságban és az orvos halála után is enyhülést a betegek hosszú sorának. Legyen áldott ezért nemes emléke!

A magyar testnevelés nagy egységei

A margitszigeti nemzeti úszócsarnok felavatásán, 1930. december hó 7-én tartott beszéd.

1905. május 27-e világtörténelmi nap volt. Ezen a napon győzte le Togo tengernagy Csuzimánál Rozsdesztvenszkij hajóhadát, amely csatahajóban kétszer olyan erős volt ugyan, mint a japán flotta, de lassú hajókból állt és csak rövidebb távolságra hordott tüzérsége, úgyhogy az orosz hajóhad a japán flotta tüzeiben megingott még mielőtt ágyúi tulajdonképpen lövéshez juthattak volna. A csuzimai tengeri ütközet nemcsak az orosz-japán háborút döntötte el véglegesen s lett így az orosz külpolitika irányában is fordulópont, hanem a világ haditengerészeti politikájában is nagy fordulatot hozott. Csuzimai tapasztalatokból levonta a technikai következtetéseket elsősorban Anglia, amely hamarosan megépítette Dreadnought] át s nyomában a németek is megkezdték Grosskampfschiffjeik készítését. Ugyanaz a fejlődési folyamat, amely a csuzimai tapasztalatok alapján beállott a haditengerészeteknél, tapasztalható a modern élet minden terén. Ahogy a derék sziléziai takácsok a maguk szövőszékeivel elbuktak a gyárakkal szemben, azonképpen még a kis közületek sem tudnak megállani a népeknek és társadalmaknak versenyében és harcában *nagy egységek* nélkül. Korunk a

nagy egységek, a mammut-intézmények ideje, amelyben egy sorsdöntő kérdés elé vagyunk állítva. Vagy beletörődünk abba a fátumba, hogy mindig elégtelen erővel, egyenlőtlen helyzetben küzd a magyar, vagy elszántan folytatjuk a harcot nemzeti balsorsunkkal szemben. Hogyha tehát azt akarjuk, hogy a dicsőséges magyar sport egyenlő esélyek között vehesse fel a versenyt és hogy a magyar nemzetnek a világháború során megfogyatkozott fizikai állagát megint a régi szintre emeljük, akkor a magyar sport számára is létesítenünk kell ilyen nagy egységeket. Főméltóságod a magyar testnevelés ügye iránt tanúsított érdeklődésének a mai napon különös jelét méltóztatott adni azzal, hogy rendre megszémmeltelte három nagy intézményünket: a testnevelési főiskolát, a szövetségi sportházat és eljött ennek a mi nemzeti úszó csarnokunknak felavató ünnepélyére is.

Nagy egységeink közül az elsőnek: a testnevelési főiskolának kiváló a jelentősége, különösen az iskolai testnevelés szempontjából, mert rendbehoztuk ugyan az országnak igen sok tornatermet, fel is szereltük azokat modern tornaeszközökkel, de mindez úgyszólván semmit sem ért volna abban az esetben, ha az eddigi tornatanári típus helyett nem nevelnénk modern magyar testnevelőket. A középiskolában azért küzdünk, hogy a holt nyelvek tanítása túl ne tengjen a modern, az élő nyelvek rovására s ezzel párhuzamban arra törekszünk, hogy a rendgyakorlatok és a szobatorna el ne nyomják a szabadtéri sportot. És éppen ennek az üdvös irányváltásnak a biztosítása végett kellett a testnevelési főiskola megszervezése révén modern magyar testnevelőket kiképezni, akik egyformán értenek a rendgyakorlatokhoz, a tornához és a szabadtéri sportokhoz.

A magyar testnevelés ügyének második nagy egysége a *szövetségi sportház*, melyet az Alkotmány-utcióban azért szerveztünk meg, hogy a Testnevelési Tanácson kívül az egyes sportágakat képviselő valamennyi szövetségnek kellemes *hajlékot* adhasunk. De a pusztá helyiség nyújtáson kívül továbbmenő célunk volt még az is, hogy *klubbszerű közfont* létesítése útján a magyar *sporttársadalom* és *sportközvélemény kialakulását* is előmozdítsuk. Mert ha nincs módjuk az egyes sportágak szövetségeinek arra, hogy egymással érintkezzenek, eszméiket egymás között kicserélhessék s ha mi, a sport hivatalos vezetői sem szerezhethünk napról-napra tudomást arról, hogy mit kíván az eleven sportélet és a magyar sporttársadalom, akkor nem lehet összhangzatos a magyar sport minden tényezője között az annyira szükséges együttműködés. Bizton reméljük, hogy a szövetségi sportház a magyar testnevelési mozgalomnak hivatalos és egyúttal társadalmi *központjává* válik.

Harmadik nagy egységünk ez a *téli uszoda*, amelyet a magyar vízisportok művelői a maguk tüneményes bel- és külföldi sikereikkel vívtak ki maguknak és – hangsúlyozom – nemcsak a mai, most küzdő nemzedék, hanem a megelőző és a korábbi olimpiászok diadalmas szereplői is. A mai napon szerencsésen eljutottunk odáig, amiért a sportkörök és a sportsajtó olyan következetesen küzdöttek, hogy a magyar vízisportember ne legyen kénytelen többé téli tréningre Bécsbe utazni, hanem napról napra *magyar vízben* próbálhassa erejét, magyar vízben edzze magát azokhoz a nagy küzdelmekhez, amelyeket a los angelesi olimpiászban 1932-ben majd meg kell állnia. Az utóbbi években rengeteg szó esett, de igen kevés történt *Budapestnek fürdővárossá* fejlesztése érde-

kében. A Gellért-fürdő után most a *Nemzeti Úszócsarnok* megnyitása *jelentékeny állomás a fürdővárosi mozgalom terén* is.

A Nemzeti Úszócsarnokot itt emeltük a Margitszigeten vagy mint régebben mondták a *Nyulak szigetén* nemcsak azért, mert logikus volt, hogy a melegvízforrásoknak ebben a városában a *sziget hévvizzeit* használjuk fel uszodánk táplálására; de idejöttünk *magyar történeti tradíciók nyomában* is. A magyar lovagkor epikusai Ilosvai és Arany ide helyezték Nagy Lajos daliás udvarának lovagtornáit; a *Toldi*-ból tudjuk, hogy itt küzdött a fiatal Miklós a cseh bajnok ellen; Toldi szerelméből pedig olvastuk, hogy itt vívott meg Tar Lőrincsel Rozgonyi Piroskáért. Azon a régi cseh-magyar mérkőzésen a két bajnok csónakon egyszerre indult s érkezett meg a bajvívó helyre. Toldi «mihelyest partot ért a lába, csolnakát berúgta a széles Dunába: mintha korcsolyázna, futott az a habon, partba vágta orrát a pesti oldalon». Meg is kérdezte a cseh vitéz, «miért cselekedte, hajóját a Dunán hogy eleresztette», mire Miklóstól azt a magyarosan elszánt választ kapta, hogy «egy csolnak elég egy embernek», egyiküknek gyászos lesz a vége «s nem lesz a halottnak hajóra szüksége». Ilyen gondolkozásra s ilyen erős magyarokra van nekünk szükségünk; ehhez képest a Trianon utáni kultúrpolitikának nem a szűkmellű, szemüveges, rövidlátó gyermek a pedagógiai eszménye, aki reggeltől estig könyvei fölött görnyed, talán csak azért, hogy tanulóársait felülmúlja s aki néhanapján árulkodik is, hogy jobb magaviseletűnek tekintsék. Mi is kívánjuk, hogy a magyar gyermek tanuljon és tudjon, mi is fejleszteni akarjuk értelmi műveltségét, de e mellett azt akarjuk, hogy a jövő nemzedék álljon életerős, izmos fiúk-

ból, szókimondó egyenes magyar emberekből. Az ilyen nemzedék, miként Toldi Miklós, majd áttaszítja a magyar sors csónakját is arra a boldogabb túlsó révpartra, amelyre mindnyájan Főméltóságod vezetése alatt lelkünk egész erejével vágyakozunk.

Adja az Isten, hogy úgy legyen.

Főváros és kultuszminisztérium

Egy kézfogás a fedett uszodában

Megjelent a »Pesti Napló«
1930. december 14-i számában

Az ország helyzete a mostani *világválságban* olyan, hogy magyar miniszternek vajmi kevés egyéni öröm juthat osztályrészül. Annál jobban meghatott, hogy a magyar városok országos kongresszusának állandó bizottsága nevében Sipőcz Jenő meleghangú iratban emlékezett meg arról a munkáról, amelyet a városi gondolat szolgálatában szóval, írásban és tettel igyekeztem kifejtteni. Sipőcz Jenő régi barátom; egyike a magyar közélet ama férfiainak, akit integer jelleméért, kiváló képességeiért és ellentéteket eloszlató konciliáns lényéért nagyrabecsülök. Amikor a margitszigeti nemzeti úszócsarnok avatásán találkoztunk és személyesen is megköszöntem neki a magyar városok polgármestereinek az ő részéről történt üdvözlését, válaszában kiemelte, mennyire sajnálja, hogy időnként *nézeteltérések merültek fel a főváros között és köztem*. Mindketten nyomban megállapítottuk, hogy majdnem tízéves miniszterség alatt egyes esetekben tényleg felmerült e nézeteltérések merőben *tárgyiak* voltak. Annyira távol is állok a fővárosi politikai élettől, nem is vagyok budapesti választó, hogy *személyi* ellentétek kifejlődéséhez hiányzik is minden alkalom. De úgy vélekedem,

hogy egy reszort-miniszternek nem az a feladata, hogy magának népszerűséget gyűjtsön, hanem kizárólag az, hogy a nemzeti életnek azt az ágát, amelynek ápolása rá van bízva, sikerrel képviselje és felvirágoztassa. Ennek a szempontnak mindent alárendelek és hogyha a magyar művelődés érdekében időnként olyan álláspontokat kell elfoglalnom, amelyek átmenetileg nem népszerűek, el kell viselnem ennek kihatásait a magasabb cél kedvéért. A nagy ügyek tárgyalásának legméltóbb módja a *teljes őszinteség*. Azt hiszem, a közügyet is szolgálom tehát, ha rámutatok arra az *elvi álláspontomra*, ami az időnként mutatkozó legkülönbözőbb tárgyi nézeteltéréseknek mindig az alapja volt. Ma már egészen meddő dolog lenne vitatni azt, hogy helyes volt-e vagy nem, a debreceni és pozsonyi új egyetemek létesítésekor követett az az eljárás, hogy az egyetemért *versengő városok* között valóságos *árverést* tartottak olyan értelemben, hogy az egyetem elnyeréséért melyik hoz nagyobb anyagi áldozatot, melyik enged át szebb és nagyobb területet, melyik ad át az új egyetem számára értéke- sebb könyvtárt és főképp melyik fizet készpénzben többet? Ilyen árverésszerű tárgyalások után nyerte el Debrecen és Pozsony akkor a pálmát. A pozsonyi egyetem ügye közbejött komplikációk következtében az építkezésig nem jutott el. De *Debrecen* a Nagyerdőn átengedett több mint száz hold gyönyörű telken kívül *súlyos milliókkal járult a Tisza István-egyetem megépítéséhez*. Trianon következtében menekülnie kellett a kolozsvári és a pozsonyi egyetemnek. A Kolozsvárról elűzött *Ferencz József-egyetemet Szeged* városa kapta meg és helyezte el úgy, hogy jóformán minden nagyobb középületét és iskoláját ideiglenesen odaadta az egyetem céljaira. Az első felbuzdulásban ezt örömmel aján-

lották fel, de csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy ez az állapot tarthatatlan. A királyi táblán kezdve, az állami reálgimnáziumon, a fémipari szakiskolán folytatva egészen az elemi iskoláig az intézmények hosszú sora kiszorult saját otthonából s azután lehetetlen körülmények közt zsellérkedett. Ebből a helyzetből vaskényszerűséggel következett, hogy Szeged sürgette az egyetemi építkezések megindulását. De minthogy itt volt már a debreceni precedens és minthogy az állam a maga megfoghatkozott anyagi erejével az egyetemi telepet egymagában kiépíteni nem tudta volna, *Szeged városának áldozatkészségét is igénybe kellett venni.* Mit is szolt volna Debrecen, hogy amikor ő az egyetemi gondolatért oly nagy anyagi áldozatot hozott, Szeged ugyanazokhoz a létesítményekhez ingyen jutott volna? *Fizetett tehát Szeged is.* És legújabbán, amikor a pécsi közönség is már látja, hogy mit jelent a Szlavónia és Délbaranya elvesztése következtében határvárossá lett Pécs számára az *Erzsébet-egyetem* három karának ottléte, Pécs is megmozdult és sürgeti legalább egy egyetemi épület létrejöttét, amelynek biztosítására *nagyobb anyagi áldozatra hajlandó.* De ne szorítkozzunk kizárólag az egyetemekre. *Szombathelyen* most fejeztük be a reáliskola építését, *Baján* pedig most indul meg a reálgimnázium kiépítése. *Mindkét város igen számottevő összeggel járult hozzá az építkezésekhez.* De még a *Dunántúlnak kicsiny falvai is,* ahol az Országos Népiskolai Építési Alapból elemi iskolát emeltünk, *telekkel, közmunkával és valamelyes pénzzel szintén hozzájárultak a költségekhez.* Ezt az egész hozzájárulási rendszert nem én eszeltem ki, ez már jóval az én miniszterségem előtt kikristályosodott és különösen pregnáns alkalmazást nyert éppen az egyetemi építkezéseknek

Ebből elháríthatatlan logikával következik az, hogy amennyiben *Budapesten* főiskolai építkezések lesznek, azokhoz, de ezen túlmenőleg a *meglevők felszerelésének költségeihez a fővárosnak hozzá kell járulnia.*

A másik pont, ahol nézeteltérések merültek fel, a *színházügy.* Józan ember nem fogja tagadni, hogy az *állami színházak* nemcsak Budapest, hanem az egész ország művelődésének ügyét szolgálják. De másfelől, ha valaki statisztikát készítene arról, hogy az állami színházak nézőközönségének évi átlagban hány százaléka a budapesti és hány százaléka a vidéki, akkor nyilvánvaló lenne, hogy a vidékiek aránya a tíz százalékot semmiesetre sem haladja felül. Minden kétségen kívül áll, hogy az állami színházak elsősorban Budapest népét gyönyörködtetik és művelik. Sőt merem mondani, hogy Budapest lelkének magyarrátételében nagy része van annak a vonzóerőnek, amellyel a színházakból kiáradó szépség a magyar géniusz javára a korábban jelentékeny részében idegennyelvű budai és pesti régi polgárságra hatott. Az állami színházak, a dolog természeténél fogva, nem lehetnek jövedelmező vállalkozások. Költségvetésük már eleve úgy van megállapítva, hogy a bevételeket a kiadások meghaladják s az így mutatkozó deficitet azután az állam akként fedezi, hogy a kultusztárca költségvetésébe rendes évi szubvenciót állít be az állami színházak számára. Így van ez a világon mindenütt, ahol a szó valódi értelmében vett állami színházak működnek, így van ez olyan, Budapestnél sokkalta nagyobb városokban is, mint Berlin és Bécs, ahol természetesen a színházat látogató közönség is nagyobb és a színházak befogadóképessége is ennek megfelelően jelentékenyebb, úgyhogy az állami színházak a mieink-

nél nagyobb bevételeket is biztosíthatnak. Ismétlem, az állami színházak szükségképpen deficittel gazdálkodnak és ezt az állam adja meg szubvenció alakjában. Mit csinál már most Budapest székesfőváros az állami színházakkal? *Szubvenciót nem ad, a Városi Színházzal konkurrenciát csinál az Operának és azonfelül vigalmi adó alakjában elveszi a deficités állami színházaktól még a kultuszminisztérium által juttatott állami szubvenció egy részét is.* Vegyük sorra ezt a három sérelmet.

Minden józan adóztatásnak sarkalatos elve, hogy az adót onnan vegyük, ahol jövedelem van, amelynek egy része nélkülözhető. De az állami színházak egész elgondolásuk szerint nem lehetnek jövedelmezők, sőt tovább megyek, nem is szabad, hogy jövedelmezők legyenek. Ilyen helyzetben a főváros jövedelmeinek olyan természetű növelése, hogy a *deficités állami színházaktól vigalmi adót szed, semmi más, mint elvonása az állam által nyújtott szubvenció egy részének.* De az állami szempontokat nem tekintve, minthogy nemcsak az állami színházak, hanem a magánszínházaknak is minisztere és érdekeik képviselője kell, hogy legyenek, kénytelen vagyok megmondani, hogy a magánszínházak a mai gazdasági depresszióban szintén jelentékeny nehézségekkel küszködnek, pedig részben az ő fennállásuknak is köszönhető, hogy Magyarországnak olyan viruló színházi kultúrája van, mint a nálunk sokkal nagyobb államok közül is csak kevésnek. Nem méltányos, hogy a komoly színházakat a vigalmi adóval terhelik.

Azután itt van a *Városi Színház dolga.* Nézegetem az, hogy Budapest, amely milliós város ugyan, de lakosságában a polgári elem arányszáma igen csekély, nem bír meg két operát. De figyelmen kívül hagyva ezt, rendkívül károsnak bizonyult a

Városi Színház fenntartása érdekében meghonosított *sztárrendszer*, amelynek az volt a következménye, hogy a kulturális sznobizmusra egyébként is hajló közönség a hatalmasan felemelt helyáratok megfizette ugyan, de azután a büdséből a színházbajjárásra szánt összeget kimerítvén, hetekig, sőt hosszabb ideig is nem maradt rá pénze, hogy más előadásokat látogasson. A Városi Színház fenntartása a fővárosnak sok gondot és költséget okozott, a többi színház életét pedig megnehezítette.

De ezt nem is tekintve, vegyük csak megint fontolóra, hogy milyen *áldozatok* hoz például Szeged, Debrecen, Pécs, Miskolc és a többi *vidéki város a maga színészetéért*. Itt megint csak egy nem is képviselhető aránytalanság áll fenn a főváros és a vidék megterhelése között az utóbbi kárára. Korábban, amikor Budapest egy 21 milliós államnak volt a fővárosa, a helyzet egészen más volt. De ma a nem egészen 9 millió magyarból több mint egy millió lakik Budapesten és közvetlen környékén. Budapest ma sokkal nagyobb gazdasági erőt jelent a megmaradt országhoz viszonyítva, mint korábban. Ezért elkerülhetetlen, hogy Budapest is hozzon rendes évi szubvenció alakjában áldozatot az állami színházak fenntartásáért. Mert abban, azt hiszem, minden jó magyar ember egyetért, hogy az állami színházak művészi szintjének hanyatlania nem szabad. Hiszen a Nemzeti Színház *nemzeti* művelődésünk egyik oszlopa, az Opera pedig múzeumaink mellett jóformán az egyedüli intézmény, amely *nemzetközi* nyelven szól a Budapestre jövő idegenekhez, aminek különösen ma nem szabad a jelentőségét alábecsülnünk, amikor sokkal nagyobb fontossága van a világ irányadó nemzetei rólunk és művelődési értékeink-

ről formált véleményének, mint viszontagságos történelmünknek során bármikor korábban.

Íme, ezek azok a pontok, ahol nézeteltérések mutatkoznak a főváros és én között. De éppen Sipőcz Jenő tapintata és belátása máris biztosította, hogy két intézménynek létesítésénél át tudunk térni arra a rendszerre, amely mellett a főváros és a kultuszminiszter békességesen és termékenyen kooperálhatnak s így jelentékeny műveket hozhatnak is létre.

Trianon következtében elvesztettük a Csallóközben azt a gyönyörű *csillagvizsgálót*, amelyet Konkoly-Thege Miklós tudásának és áldozatkészségének köszönhetett a magyar nemzet. A készülékek egy részét a tudományos személyzet Maradék-Magyarországra átmentette, de itt állt kétségbeesetten, hajlék nélkül. A Svábhegyen új otthont emeltünk a magyar obszervatóriumnak, amelyhez telket már a főváros adott, sőt az egész telep leglényegesebb épülete úgy jött létre, hogy csillagvizsgálónk főműszerét, a nagy refraktort az állam csináltatta, a főkupolát pedig hozzá, ahol a műszert elhelyeztük, Budapest székesfőváros építette. Az erőnek ez az egyesítése ahhoz az örvendetes eredményhez vezetett, hogy a *svábhegyi magyar csillagvizsgáló* előkelő helyet foglal el Európa közép méretű obszervatóriumainak sorában.

A másik ilyen együttműködési eset éppen az a *nemzeti úszó csarnok*, amelynek avatásán Sipőcz Jenővel olyan barátilag fogtunk kezét. A telket és a melegvizet itt a fővárosi pénzalapból, amelynek a Margitsziget is tulajdona, a Közmunkák Tanácsa adta, a készpénzköltségeket pedig a székesfőváros és a kultusztárca megfelelezte. És megint boldogult Ferencz Józsefnek szép jelmondata szerint «viribus unitis» hatalmas művet

hoztunk létre, amelyről Drigny, a Nemzetközi Úszószövetség elnöke azt mondta, hogy egész Európának legjobb fedett uszodája.

Meg van tehát törve az út és ez alapon Budapesten is az állam és a főváros együttműködésének oly rendszere fejlődik ki, amely elenyésztet minden nézeteltérést.

Itt van például a *József-műegyetem* dolga, Építésénél is bekövetkezett az, ami ilyen nagy akcióknál majdnem kivétel nélkül megtörténik, hogy az épület befejezése rendszerint felemésztja azokat az összegeket, amelyeket az egészre szántak, azután a bebútorzásra valami még jut, de a felszerelésre, műszerekre, könyvekre és folyóiratokra már vajmi kevés. A háború közbejött is megakadályozta, hogy a műegyetemnek gyönyörű dunaparti telepe megfelelő tudományos felszerelést kapjon. De ezenkívül a technikai tudományoknak legújabb gyors fejlődése következtében a repülésnek, a levegő és a víz áramlása tanának, a rádióknak nincs tanszéke és intézete a József-műegyetemen. Nálunk egy tanár tanít összevonva egy-egy olyan tudományszakot, mondjuk a vízepítéstant, amelynek külföldi műegyetemen két-három professzora van. Bárminő rossz is legyen a nemzet anyagi helyzete, éppen a műszaki tudományok fejlesztéséről nem mondhatunk le, mert ez a munka a legközvetlenebb összefüggésben áll az anyagi termeléssel. Es Budapest különben is hálás lehet a magyar technikusoknak. Magyar mérnökök voltak azok, akik a rakpartokat kiépítették, árvíz ellen örökre megvédték ezt a várost s két felét a Ferencz József- és az Erzsébet-híddal összekötötték. Magyar mérnökök voltak azok, akik sugaras vasúthálózatunkat létrehozták, amely Budapesten naggyá tette és ma is táplálja.

Magyar építészek voltak azok, akik ezt az óriási várost amerikai sebességgel a Rákosmező homokján felépítették. Bízást el lehet mondani, hogy a *kis Pestből, Budából és Ó-Budából a magyar technikus csinálta meg a mi milliós Buda-pestünket.* Ezt a mi milliós Budapestünket, büszkeségünket, amellyel itt a nagy folyó partján művelődési felsőbbségünket a világ vezető nemzetei előtt szinte megcáfolhatatlan érvényességgel bizonyítani tudjuk. A millennium évében jöttem meg külföldről ide, amikor a politikai életben már mutatkoztak a belső betegség máj foltjai. De maga a város hihetetlen lendületben volt és ebben a fejlődő fizikai és szellemi atmoszférában éltem én is a magam egyéni kulturális életét és kimondhatatlan hálás is vagyok azért, amit nekem ez a budapesti kultúrmilió lelkileg adott. Én szeretem hinni, hogy az a kézfogás ott a nemzeti úszócsarnok nagy vasbetonívei alatt a fővárosi polgármester és a magyar kultuszminiszter között szimbolikus volt: kezet akarunk fogni a nagy célok szolgálatában, kezet akarunk fogni a magyar kultúra központi alapintézményei érdekében.

Világválságban

Megjelent a «Pesti Napló»
1930. december 21-i számában.

Mussolini legújabb beszédében megint van néhány megállapítás, amely az államférfiúi lángelmének megannyi megnyilatkozása. Azt mondja az olasz vezető államférfiú, hogy a békeszerződések abban a formában, amelyben a háború utáni szenvedélyektől fűtött időben azokat megkötötték, nem egyeztethetők össze a mai lelkiismerettel. Utal arra, hogy a délamerikai forradalmak, a spanyolországi, indiai és kínai zavarok a politikai és gazdasági életet mennyire háborgatják. Majd azt a zseniális tételt állítja fel, hogy a termelést ma már gépek végzik, a fogyasztást pedig emberekés ezért a fogyasztás néha elakad és kitör a válság. Bizony *világválság* tört ki, amely ellen kétségbeesetten küzdenek nemcsak a kis, hanem a nagy nemzetek is, nemcsak a legyőzöttek, hanem most már a győzők is. Eddig Mussolini nagyságát a külföld abban látta, hogy visszarántotta hazáját a szakadék széléről, amikor már-már a kommunizmus mélységeibe zuhant. A Duce e belpolitikai sikereihez újabban egy nagyszerű külpolitikai meglátás járult: a békeszerződések tarthatatlanságának világos felismerése. Szerinte nem jöhet rendbe a világ, amíg a szerencsétlenül megkoncipiált békeszerződések nap-nap mellett újabb fertőzést visz-

nek be az emberiség szervezetébe. Míg a baj csak a legyőzöiteknél volt, csupán szórványos hangokat hallhattunk a revízió mellett; a magyar revízió érdekében meg az erősek közül jóformán csak lord Rothermere és Mussolini szólalt fel. Ma azonban a baj nőttön-nő és átcsapott a szorosán politikai és pénzügyi térről általános gazdasági térre is, különösen átcsapott az angolszász nemzetekre, nemcsak Nagybritanniába, hanem még a legnagyobb győzőhöz az Egyesült-Államokba is s most már mindenütt a zsebek is érintve vannak – aminek melleleg szólva igen nagy a meggyőző ereje – és ezért a dolgok belső erejénél fogva mindig erősebb lesz az a kórus, amely követelni fogja a valódi béke állapotának helyreállítása végett a tarthatatlan békeszerződések revízióját.

De időközben az emberiség senyved, a legtöbb nemzet élete pang, a tömegek elégedetlensége nőttön nő és zuhanásszerű hanyatlás előjelei mutatkoznak. Még a szocialisták sem vigasztalhatják már az emberiséget azzal, hogyha rendszerüket átveszik, akkor boldogság lesz vagy legalább jobbra fordul az emberi sors; mert a legnagyobb legyőzött országban, Oroszországban valóban minden fenntartás nélkül alkalmazták Marx tanait és minden állam közül kétségtelenül ők állanak legrosszabbul.

Különösen jellemző az orosz állapotokra nézve az a per, amely ott a mérnöki kar ellen folyik, ami egyértelmű azzal, hogy az intelligencia ellen dühöngenek, mert olyan államban, ahol materialista az uralkodó világnézet, természetes, hogy a gazdasági élet dominál. A gazdasági termelésnek vezetői pedig mindenhol közzgazdák és főképp technikusok. Sztálin tehát, amikor nekiment a mérnököknek, voltaképpen az összedöntött korábbi

társadalom romjain kialakulóban levő új értelmi középosztály ellen folytat irtó háborút És ebből az orosz mérnökperből éppen ezt a momentumot szeretném reflektorral megvilágítani, *a támadást a műszaki tudás s általában a tudás, a kultúra ellen.*

A *haladás elve* kétségtelenül benne van azoknak a rejtelmes szabályoknak sorában, amelyek dominálják az emberiség életét. A történelem azt tanítja, hogy az emberiség halad sok ezeréves útján, de egyben azt is mutatja, hogy időnként voltak *hanyatló korok* is, amikor az emberiség összműveltsége visszafejlődött. Ilyen volt a népvándorlás. Most az a kérdés, hogy a meggondolatlanul megindított és túlhosszúra nyújtott világháború, meg az utána elkövetett politikai, pénzügyi és közgazdasági hibák, különösen a békeszerződések együttléve alkotnak-e akkora visszavető erőt, mint annak idején a népvándorlás barbár népeinek pusztításai, mert ha igen, akkor tényleg bekövetkezik a *zuhanás*.

Mi tette lehetővé az ókori görög-római műveltségnek páratlan felvirágzását? Az, hogy a római államférfiak egyetlen államba és egy gazdasági egységbe foglalták össze nemcsak Európának földrajzilag és gazdaságilag jelentékeny részét, hanem a Földközi-tenger egész medencéjét és összes partjait s ezen az óriási területen a római közigazgatás rendet és közbiztonságot tartott fenn, vagyonok gyűltek fel, könnyebb lett a közlekedés, hatalmas keretek között nagy élet lüktetett és ebben a nagyméretű életben kitenyészett azután a kultúra. A görög kis államokban megindult fejlődés előbb Nagy Sándor, utóbb a rómaiak birodalma útján lett általánossá és a kereszténység elterjedését is megkönnyítette éppen az, hogy Palesztinától Britanniáig saját állama földjén járt

a római polgár. Athanasiusnak is, amikor Alexandriában ellentétei támadtak az ariánusokkal és egy időre száműzetésbe küldték, a Rajna partjára kellett mennie. Az embereknek ilyen utazgatásai-val párhuzamosan áramlottak ide-oda az eszmék is és mindez történhetett a római jog uralma alatt, ami megteremtette a külső előfeltételeit a kulturális életnek. De jött a népvándorlás népeinek brutális ereje és katonailag összetörte ezt a nagyszerű keretet. Felbomlott a nagy politikai, gazdasági és közlekedési egység, az oktalan pusztítás és rablás megsemmisítette a vagyonokat, megszűnt a közbiztonság és az az egész atmoszféra, amely a művelődéshez szükséges.

Ezt szemlélve, mi modern emberek joggal büszkék vagyunk technikai kultúránkra és erre támaszkodva reméljük, hogy a mostani világválság ilyen zuhanáshoz vezetni nem fog. De hát technikai kultúránk a rómaiaknak is volt, sőt meglehetősen fejlett. Egész birodalmukat beágazó útrendszerüket méltán bámuljuk, az automobilista globetrotterek ma is sokszor olyan útvonalakon száguldanak, amelyeket először a rómaiak tr asszír óztak. Nagyszerű vízvezetékek, viaduktok ma is még állnak, Róma városának és környékének romjai még mai állapotukban is hatalmas technikai kultúráról tesznek tanúságot. De ezenfelül lapozgassunk Vitruvius Polliónak, Caesar és Augustus kora nagy római építőművészének könyvében, a *De Architectura*-ban, különösen a VIII. könyvben, amely a vízi építkezésekről és a vízvezetésekről s a X. könyvben, amely a gépekről szól. Bizony sokat tudtak ezen a téren is a rómaiak és mégsem voltak képesek megállni. És itt nem lehet mindent az erkölcsi okokra visszavezetni, a császárok korának romlottságára, mert hiszen a végén a keresz-

tény vallásra tért át a római birodalom lakosságának nagy része, de a katonai és annak nyomán a politikai és gazdasági bukást ez sem tartóztathatta fel.

De hogy a római birodalom romjain mégis új élet fakadhatott és ez történhetett a vad győzőknél, azt mégis a kultúra művelte, mert a kereszténység átszivárgott hozzájuk és magával hozta az ókori műveltség egyéb maradványait is.

A világháború után kezdetben némi fellendülés mutatkozott. Oly nagy volt a háborúban a javak pusztulása, a termelésnek hosszú szünetelése után olyan nagyok voltak a szükségletek, hogy ezeket pótolni kellett és ezért rövid időre jött egy gazdasági felélénkülés, a termelésnek felfokozása. De a lélekzet nem sokáig tartott, a háború utáni konjunktúra csakhamar összeomlott, előbb a legyőzötteknél és most omladozik a győzőknél. Beteg az egyes országokban maga a nemzeti test és ezért kezd kihagyni a demokratikus alkotmányok működése. Az államtudósok gyakran párhuzamot vonnak az egyes emberek és az államok, a nemzetek élete között. És tényleg van ezen a téren igen messzemenő hasonlatosság és párhuzamosság. Az egészséges ember különféle megnyilatkozásai is túlnyomóan egészségesek, a beteg emberé pedig betegesek. Nincs ez másképpen az államoknál sem. Válsággal küszködő beteg nemzetek megnyilatkozásai is irritáltak, betegesek. Es ilyenkor abnormissá válik az alkotmányok működése is, amint azt Oroszországban és Spanyolországban, Jugoszláviában és más országokban láthatjuk. Ezek az állam életének nehéz pillanatai. A beteg ott fekszik rettenetes láztól gyötörve s vizet, hideg vizet, jeges vizet követel. Az orvosnak ezt elleneznie kell, a józan családtagok sem

akarják a végzetes italt odanyújtani; de a családtagok közül olyan is akad, aki csak a beteg vergődését látja és felkiált: «Adjátok hát oda neki az Isten szerelméért azt a hideg vizet!» A politikai életben sem hiányoznak soha az ilyen felkiáltók. A népek betegségében és izgalmi között is támadnak irracionális vágyak és ebben az atmoszférában akadnak, mint ott a beteg ágya mellett, részben jószívű emberek, de emellett akadnak demagógok is, akik a beteges és veszedelmes vágyak kielégítését hirdetve, sőt ígérve igyekeznek a tömegek előtt magukat úgy állítani be, hogy ők az igazi orvosok. Ez a mélyebb néplélektani oka annak, hogy az alkotmány normális időkben, amikor a nemzet teste egészséges, kitűnően működik; de zavarok mutatkoznak, mihelyt a nemzet teste megbetegszik és jönnek a szenvedélyes vágyak, követelések, jönnek a nagy izgalmak.

Sok minden elpusztul egy ilyen világválságban és leghamarabb pusztulnak a vagyonok, amelyek az ilyen dekonjunkúra rombolásainak leginkább ki vannak téve. Talán éppen ez a gazdasági romlás nyitja majd ki a vezető nemzetek szemét és visz a békerevízióhoz. De a közbenső időt át kell élni. és majdan, ha nem is a teljes romlás után, mint az ókorban, de elég messzemenő pusztulás után új életet kell fakasztani s erre csak azok a nemzetek lesznek képesek, amelyeknek igazi művelődésük lesz, mert az ókor romjain a középkor is csak a kereszténység közvetítette kultúra jegyében indulhatott meg.

A magyar művelődéstörténelem tele van a kultúra szeretetének felemelő tanúságaival, de szomorú tünetek is akadnak. A múlt század húszas éveiben kiesett a szellemi vezetés az öreg Kazinczy kezéből, aki még középnemesi birtoka-

ról, Zemplénből irányított s ez átment a kialakuló fővárosba költözött Kisfaludy Károlyra, aki körül itt Toldy, Bajza, Vörösmarty és még más tehetségek csoportosultak. Kazinczy nem sokkal később *sötét nyomorban* halt meg, Kisfaludy Károly pedig a mi földünkről, mint olyan országról beszél, «ahol az író úgy tekintik, mint valami ingyenélő, haszontalan embert». A *kultúra feleslegességének, luxus mivoltának* gondolata s ezen túlmenőleg a *kultúra gyűlölet* időnként fellobog, öntudatosan és öntudatlanul s a legkülönbélebb formákban. A kiegyezés korának parlamenti tárgyalásairól is fájdalmas példákat lehet erre idézni. Most a világválságban megint nagy a lelki zűrzavar, sok a meg nem fontolt beszéd, szenvedélytől fűtött kijelentés s ilyen atmoszférában kétszeresen óvakodnunk kell, hogy veszedelmes gátszakadás ne következék be, hogy romboló áradat be ne törhessen a magyar művelődésnek virágos kertjeibe, amely téren egyedül van még virágzó élet ebben az országban.

Kell, hogy *kitartsunk* addig, amíg a Mussolini-féle revíziós gondolat diadalmas utat nem tör magának, amikor azután majd meg is szűnik a mostani világválság.

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	7
Újévi hangulat.....	33
Az alföldi kérdés.....	39
Új korszak – új középiskola I	45
Új korszak – új középiskola II	53.
Széchenyi Döblingben (Beszéd)	58
A hosszúlejárátú váltó	80
Kultúrznobizmus és pedagógiai reform.....	87
Szervezeti problémák a magas műveltség terén (Előadás).....	93
A negyedik kormányzó I	118
A negyedik kormányzó II	123
A vörös világnap.....	126
Március 15	131
Vidéki városaink	136
Városaink és a közgazdasági kultúra	141
Világos és Trianon	149
A természet örök erői csodát művelnek	154
Magyarország világtörténeti hivatása és kultúrája (Előadás).....	159
A lengyel-magyar szellemi együttműködés alapjai (Előadás).....	183
Új élet az orosz birodalom romjain	208
Testvérnépek hazájában.....	214
Az apa és a kis matróruhás	220
Hogyan változik meg szeptemberben a magyar középiskola?	228
Ferencz József emlékezete I	235
Ferencz József emlékezete II	241
Termékeny ünnep	246
Magyarország kulturális törekvései (Előadás)	250
A kecskeméti református kultúrgócpon (Beszéd).....	260
Kecskemét és Sopron között	264
Sopron mint egyetemi város (Beszéd)	269
A szegedi avatás előtt	273
A szegedi egyetem fejlődése és hivatása (Beszéd).....	279
A szegedi művek (Beszéd)	284

	Oldal
A bujdosó egyetem (Beszéd)	287
Ötezer népiskolai tanterem és tanítói lakás (Beszéd)	288
Nagy problémák a szegedi napok háttérében	291
Városok – polgárság nélkül	298
A városi gondolat a politikában	304
Az élet nevében	310
A szegedi testnevelési kongresszus	317
A szegedi mise	320
Nemzeti önbecsülés	325
Rákosi Jenő életének sommája (Beszéd)	333
Egy posthumus könyv	337
A magyar testnevelés nagy egységei. (Beszéd).....	341
Főváros és kultuszminisztérium.....	346
Világválságban	355